176374

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
T. C. TARİHİ ANABİLİM DALI

MİLLİ MÜCADELE'NİN BAŞLANGICINDA İTTİHATÇILARIN ROLÜ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mehmet Akif BAL

İstanbul 2001

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
T. C. TARİHİ ANABİLİM DALI

MİLLİ MÜCADELE'NİN BAŞLANGICINDA İTTİHATÇILARIN ROLÜ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mehmet Akif BAL

2501960206

Danışman: Doç. Dr. Ali ARSLAN

İstanbul 2001

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR IV
ÖNSÖZ V
GİRİŞ 1
A- Doğuşundan İktidara İttihat ve Terakki Cemiyeti 1
B- İktidara Gelmesinden Çekilişine Kadar İttihat ve Terakki Partisi 10
I. BÖLÜM 17
Harbin Sonlarından Mütareke'ye İttihatçıların Direniş Hazırlıkları 17
A- Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Ordusu 35
B- Harp Sonrasından Milli Mücadele'ye Güney Cephesi 43
C- Harp Sonrasından Milli Mücadele'ye Doğu Cephesi 59
D- Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve İttihatçılar 69
II. BÖLÜM 82
Mütareke Dönemi ve İttihatçılar 82
A- Karakol Cemiyeti 100
1- Karakol Cemiyeti'nin Faaliyetleri 111
a) Teşkilatlanma ve Güvenlik 111
b) Propaganda 120
c) Kaçakçılık 122
d) Haberalma 126
e) Dış İlişkiler 128
f) Karakol Cemiyeti ve Heyet-i Temsiliye İlişkileri 132
g) Karakol Cemiyeti'nin Sonu 144
III. BÖLÜM 146
A- Doğu Bölgesi'nde Milli Teşkilatlanma ve İttihatçılar 146
1- Erzurum ve civarında Milli Teşkilatlanma ve İttihatçılar 163
B- Karadeniz Bölgesi'nde Milli Teşkilatlanma ve İttihatçılar 174

IV. BÖLÜM.....186
A-Trakya Bölgesi'nde Milli Teşkilatlanma ve İttihatçılar.....186
B-Batı Anadolu'da Milli Teşkilatlanma ve İttihatçılar.....195
1- Milli Teşkilatlanma Faaliyetlerinde Ordunun Rolü.....195
2- Milli Teşkilatlanma Faaliyetlerinde İttihatçıların Rolü.....210
V. BÖLÜM.....225
Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa ile İttihatçıların İlişkileri ve İttihatçılara Yönelik Değerlendirmeler.....225
A- İşgalcilere Göre Milli Hareket ve İttihatçılar.....238
B- Padişah Vahideddin ve Damat Ferit Hükümetleri'ne Göre Milli Hareket ve İttihatçılar 246
SONUÇ.....255
BİBLİYOĞRAFYA.....262

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
a.g.y.	:Adı geçen yer
bkz.	:Bakınız
B.O.A.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	:Cilt
Çev.	:Çeviren
D H. Ş F R.	:Dahiliye Şifre
Haz.	:Hazırlayan
H.T.V.D.	:Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
İ.A.	:İslam Ansiklopedisi
K.	:Kısım
No:	:Numara
T.İ.H.	:Türk İstiklal Harbi
S.	:Sayı
s.	:Sayfa
Y.	:Yıl

ÖNSÖZ

II. Meşrutiyet'in (1908) ilanı ile iktidara yakınlaşan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1913 Babıali Baskını ile iktidarda tam etki kurmuş, bu haliyle Osmanlı Devleti Birinci Dünya Harbi'ne girmişti. Birçok değerlendirmede siyasi, fikri ve idari anlayış ve kadrolar açısından Dünya Harbi olaylarının Milli Mücadele yıllarına etki ettiği ortaya konulmaktadır. Gerçekten de Milli Mücadele'nin bir çok safhası dikkatle incelenirse, Birinci Dünya Harbi'nin Osmanlı Devleti açısından etkisi ve ağırlığının Milli Mücadele yıllarında etkili olduğu görülür.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devlet hayatında hakim olan İttihat ve Terakki Partisi, sadece siyasal hakimiyet açısından değil, toplumsal, kültürel ve ekonomik açılardan da ağırlığını hissettirmişti. 1908 yılından beri iktidarı denetleyen ve 1913'den itibaren siyasi mekanizmayı tamamen ele geçiren İttihat ve Terakki Partisi, devlet hayatına kendi usullerini tamamiyle yansıtmış, devlet mekanizmalarını adeta partinin organları haline getirmişti. Karşılaştığı iç ve dış olayların etkisi ile toplum içerisinde kültürel ve ekonomik alanlarda adımlar atarken, kendi teşkilatının da toplum içerisinde etkisini arttırmayı hedeflemişti. Milli İktisat politikası ile Avrupalı ve gayri müslim unsurlara karşı yerli burjuvazi oluşturmaya oluşturmaya çalışırken, Kapitülasyonların kaldırılması ile milli ekonomiyi bağımsızlaştırmaya çalışmıştı. Formasyon itibarı ile kuruluşundan iktidardan düşünceye kadarki süre içerisinde Ordu ile olan ilişkileri Parti'nin güçlü yanını oluşturuyordu. Bu güçlülük İttihat ve Terakki Partisi'nin Ordu içerisinde yaptığı ıslahatlar ile Ordu'yu büyük oranda elinde tutmasından kaynaklanıyordu. Ordu yanında, kurduğu paramiliter teşkilatlar ile gücünü yarı resmi usullerle sürdüren parti, siyasetten toplumsal alana kadar uzanan güçlü bir ağ kurmuştu. Topluma ulaşmak amacı ile kurduğu sivil teşkilatlar ile toplumsal nabzı elinde tutmayı başarmıştı. Osmanlı Devleti'nin parçalanma tehlikesi ve gizli teşkilat yapısı ile iktidarda olan parti, ülkenin her

noktasında etkili olmayı bir görev bilmişti. Parti, bu hali ile Milli Mücadele safhasına intikal edecektir.

Umumi Harp yılları Osmanlı Devleti'ne ve toplumuna etki ettiği kadar İttihat ve Terakki Partisi'ne de aynı oranda etki etmişti. Devlet'in gücünün yetmediği alan ve durumlarda sivil teşkilatlar aracılığıyla halkı aktif duruma getirmek bu dönemde partinin ana gayelerinden birisi olmuştu. Bunun en açık örneklerinden biri, düzenli ordunun etkili olamadığı sahalarda yine ordudan aldığı talimatlar ile faaliyette bulunan yarı resmi milis teşkilatlanmalarıdır. Aslında bu yöntem, Balkan ikliminde ortaya çıkan ve yetişen İttihat ve Terakki'nin pek de yabancısı olmadığı bir durumdu. Bu teşkilatlar harp yıllarındaki tecrübelerini Milli Mücadele'ye aktaracaklardı. Ekonomik anlamda desteklenen Türk ve Müslüman unsurlar da Milli Mücadele'de merkezi otoritenin etkisinin azalması ile milli direnişin finansman kaynağı olacaklardı. Çünkü, bu unsurlar varlıklarını kazanırken olduğu gibi bunu devam ettirmek isterken de İttihat ve Terakki politikalarına ihtiyaçları olacaktı. Yine harp yılları Devlet'in parçalanma endişesinin yaşandığı ve görüldüğü ve geniş topraklar yerine giderek Anadolu topraklarına sığınılmak zorunda olunulduğunu ortaya çıkarmıştı. Bu feci durum Anadolu'nun artık bir merkez seçilmesi, burasının tahkim edilmesi ve çevresinde kültürel ve coğrafi anlamda bulunan etki merkezleri ile desteklenmesi gerçekleştirilmeye çalışılmıştı. Harbin sonlarına doğru askeri ve kültürel anlamda doğu bölgelerine yönelik yapılan yatırımları bu anlamda değerlendirmek gerekmektedir. Harp yıllarında yapılamaya çalışılan bu faaliyetlerin etkileri Milli Mücadele'ye yansıyacaktır. Bu hassas dönemde etkili olan askeri ve sivil kadrolar aslında harbin bir devamı olan Milli Mücadele yıllarında aynı anlayış ile fakat daha küçülmüş bir coğrafya üzerinde faaliyetlerde olacaklardı. Daha değişik bir ifade ile İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidara gelişinden, iktidardan çekilişine kadarki sürede etkili olan insan potansiyeli Milli Mücadele kadrolarını oluşturacaklardır. Mağlubiyetin etkisi ile kendilerini belli edemeden ve zorunluluklar sebebi ile ama yine de aktif olarak mücadele safhasında ağırlıklarını hissettireceklerdir.

Konu ile ilgili olarak ülkemizde yapılan çalışmaların sayısının az olması ve yine bu alan ile ilgili ilk akdemik çalışmanın Hollandalı Erik Jan ZÜRCHER tarafından yapılması hem katkı hem de bizim açımızdan üzüntü verici bir durumdur. Her ne kadar Mete TUNÇAY ve Doğan AVCIOĞLU'nun çalışmaları arasında konudan bahsedilse de ve bir çok hatıratta bir takım bilgiler verilse de bunlar derli toplu olmayıp parçalar özelliğindedirler ve konuyu bütün boyutları ile ortaya koymaktan uzaktırlar. Mesut AYDIN ve Bülent ÇUKUROVA'nın çalışmaları ise daha çok sahanın belli bir bölümünün teferruatını vermektedir. Yakın zamanlarda Osman DEMİRBAŞ'ın yapmış olduğu doktora tezinde konunun sınırları genel anlamda belli edilse de muhteva sınırlı tutulmuştur. Konu ile ilgili arşiv belgelerinin çoğunun Ankara'da bulunması ise zaman ve mekan açısından zorluklara yol açmaktadır.

Konuya çalışılırken hatıralar, araştırma eserleri, Başbakanlık Osmanlı arşivinde bulunan belgeler ile dergilerde ve kitaplarda çıkmış arşiv belgelerinden faydalanılmaya çalışıldı. Fakat, çalışma içerisinde araştırma eserleri ve hatıralar daha fazla kullanıldı ve konulara yer yer arşiv takviyesi yapıldı. Dönemle ilgili gazetelerin çoğu hem sansürün etkisi ile hem de yoğun İttihatçı aleyhtarlığının işlenmesinden dolayı olumsuz ve subjektif bir durum arz ettiklerinden istifade sebebi olamamışlardır. 1940'larda gazetelerde tefrika edilen hatıraların çoğu ya kitaplaştırıldığından ya da bu konunun sınırları dışında sayılan İttihatçıların çoğunlukla yurt dışı faaliyetlerine ait olduklarından çok fazla faydalanma sebebi olamadılar. Ancak tarih konulu dergi ve mecmuaların büyük bir kısmı tarandı. Konuyla alakalı olabilecek tezler gözden geçirildi.

Konu, beş ana bölümden oluştu. Bu bölümlerin başlangıç sınırını Birinci Dünya Harbi'nin sonunun yaklaşması ile Osmanlı Devleti'nde hakim olan İttihat ve Terakki Partisi'nin harp sonrası bir direniş için uzun ve kısa vadeli planlarının oluştururken, Ankara'da bir meclisin açılması da son sınırı oluşturmuştur. Giriş bölümünde; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşum sebepleri, etkilenmeleri, iktidara geldikten sonra siyasi-kültürel-toplumsal ve askeri faaliyetleri, harbin sonlarına doğru oluşturduğu potansiyelle beraber konumu ortaya konulmaya çalışıldı. Birinci bölümde; harp mağlubiyetinin belli olmaya başlaması ile

jeopolitik konumu ilgilendirecek olan düşünceler ve faaliyetler ile Osmanlı ordularının şekil ve mahiyet itibarı ile zorlu mütareke şartları karşısında gerçekleştirmeye çalıştığı direniş eksenli faaliyetler ve bunların Milli Mücadele'ye etkileri, uzun yıllar ordu üzerinde etkili olan İttihat ve Terakki Partisi'nin düşünceleri ve potansiyeli ile biraraya getirilerek açıklanmaya çalışıldı. Yine bu bölümde İttihatçı potansiyelin tarihi, konjünktürel, siyasi sebeplerin de etkisi ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ndeki etkisi ortaya konulmaya çalışıldı. İkinci bölümde; başta İttihatçıları İtilaf Devletleri'ne ve siyasi muhaliflerine karşı korumak amacıyla kurulan ve birikim olarak İttihatçıların iktidarları döneminde kurulmuş olan kuruluşlardan etkilenen Karakol Cemiyeti'nin daha sonra Milli Mücadele'de Anadolu'nun birçok yönden ihtiyaçlarını karşılamaya çalışması ve bu cemiyetin aynı zamanda İttihatçılıktan kaynaklanan ama belli etmediği hedefleri yüzünden yaşadığı karşıtlıklardan bahsedildi. Üçüncü bölümde; İttihatçıların jeopolitik, askeri ve siyasi sebeplerle Kafkaslar'a yönelik gerçekleştirdikleri faaliyetler ve bunların Milli Mücadele'de önce Doğu Anadolu'da ve sonra bütün Anadolu çapındaki etkileri izah edilmeye çalışıldı. Doğu Anadolu'da ve Karadeniz Bölgesi'nde İttihatçı potansiyeli direniş teşkilatlarındaki etkileri açıklandı. Dördüncü bölümde; genel olarak Batı Anadolu özel olarak işgal tehlikesinin en fazla hissedildiği Trakya ve İzmir civarı teşkilatlanmaları ve bu teşkilatlanmalardaki İttihatçı etkisi ortaya konulmaya çalışıldı. Beşinci bölümde; İttihatçıların Milli Mücadele boyunca Mustafa Kemal Paşa ile olan ilişkileri safhalarıyla ve sebepleri ile açıklanmaya çalışılırken yine bu sıralarda İttihatçılara muhalif iç siyasi teşkilatların ve İtilaf Devletleri'nin bakış açıları izah edildi.

Bu çalışmanın gerçekleşmesinde önem arz eden yardımlarını gördüğüm ve fedakarlıklarını esirgemeyen Prof.Dr. Mehmet SARAY, Doç.Dr. Cezmi ERASLAN, Doç.Dr. Mustafa BUDAK, Dr. Halil BAL ve Dr. Muhammet ERAT Beyler'e teşekkür ederim.

Yine bu çalışmanın yapılmaya başlanılmasından mevcut haline gelmesine kadarki sürede, ister çalışmanın usül ve perspektifinin oluşmasında, ister çalışma motivasyonumuzun sürmesi açılarından desteklerini esirgemeyen danışman hocam Doç.Dr. Ali ARSLAN'a teşekkür ederim.

Aynı zamanda bu mütevazi çalışmanın bitirilmesi esnasında moral desteği açısından ve teknik anlamda yaptığı büyük katkılarla yardımlarını esirgemeyen aziz dost Nevzat Yıldırım SARIHAN'a ve isimlerini yazamadığım ama desteklerini gördüğüm tüm arkadaş ve dostlara teşekkürler.

Mehmet Akif BAL

İstanbul, 2001

GİRİŞ

A. Doğuşundan İktidara İttihat ve Terakki Cemiyeti

Milli Mücadele yıllarında İttihatçıların durumunun ortaya konulması için İttihat ve Terakki Partisi'nin ortaya çıkışından Mondros Mütarekesi'ne kadarki zaman zarfında geçirdiği evreler büyük önem taşımaktadır.

İttihat ve Terakki Hareketi etrafında toplananlar, 19. yüzyıl ıslahat hareketlerinin ve özellikle Yeni Osmanlılar gibi öncelikli olarak Osmanlı Devleti'nin nasıl kurtulacağı sorunuyla ilgilenmişlerdi. İçerisinde pek çok grubu barındıran İttihatçılar en azından şekil itibarı ile 1860-1870 yıllarında Yeni Osmanlılar'ın teklif ettikleri çözümlerden başka bir yol bulmuş değillerdi, bu da; meşruti bir yönetim kurarak padişahın yetkisini kısıtlamak ve azınlıklara yasa önünde eşitlik tanıyarak onların isteklerini yerine getirmekti[1]. Aslında, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarındaki muhalefet hareketlerinin başlangıcı II. Mahmut dönemine kadar gitmekteydi. II. Mahmut devrinde hız kazanan reform hareketlerinin yetiştirtiği yeni nesil, dönemin imkanları çerçevesinde okumuş, idealist gelişen ve değişen Osmanlı cemiyetinin üst kademelerinde yer almaya istekli idi. Buna paralel olarak mevcut üst kademe yönetiminin katı tavırlarında İngiliz ve Fransız desteği ile ısrarlı, ancak devletin durumunu düzeltmede başarılı olamayışları bu yeni zümreyi harekete geçirdi. 1865 Haziran'ında Namık Kemal'in önderliğinde İttifak-ı Hamiyyet Cemiyeti'ni kurdular. Mısır ile ilgili veraset usulünün değişmesi sebebiyle Osmanlı Hükümeti'ne kırılmış olan Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın mali destek sağladığı hareket, Sadrazam Ali Paşa'nın şahsında hükümetin tepkisine sebep oldu. Grubun önderleri memuriyet suretiyle Anadolu'ya gönderildiler. Ali Suavi de Kastamonu'da vazifelendirildi. Yine bu hareketli günlerde cemiyetin ismi Yeni Osmanlılar olarak değiştirildi[2].

---

[1] Feroz AHMAD, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, İstanbul 1995, s. 33.
[2] Cezmi ERASLAN, **II. Abdülhamid ve İslam Birliği, Osmanlı Devleti'nin İslam Siyaseti 1856-1908**, İstanbul 1992, s. 59.

İttihat ve Terakki'ye etki eden sebeplerin başında gelen Yeni Osmanlılar Hareketi, 1860'lı yılların başında filizlenip sonra yaygınlaşmış, asker sivil aydın kadroların dışında büyük bir etkinliğe sahip olmasa da ülkenin siyasal düşüncesinde önemli bir değişim yapmıştı. Yeni Osmanlıların uğraşıları "parlamento", "halka karşı sorumlu yönetim", "siyasal özgürlük", "vatan", "ulus" gibi kavramların tartışılmasını ve yayılmasını sağlamıştı[3]. Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi Yeni Osmanlıların önde gelenleriydi. II. Abdülhamid tahta çıkarken, bu grubun çalışmalarıyla Osmanlı Devleti'nde ilk Meşrutiyet'i ilan etmişti. Bundan sonra parlamento açılmış, Kanun-ı Esasi (Anayasa) kabul edilmişti. Ancak, 1877-78' deki Osmanlı-Rus Savaşı'nı delil gösteren Padişah II. Abdülhamid parlamentoyu kapatmıştı. II. Abdülhamit'in savaştan sonra meclisi tekrar açmaması üzerine muhalefet ayağa kalkmıştı. Bu muhalefet ise , "Genç Türkler" veya "Jön Türkler" olarak adlandırılacaktı.

Başlangıçta Genç Türkler'in büyük çoğunluğu, Mithat Paşa'nın sadrazamlıktan uzaklaştırılması ve Anayasa'nın tatbik edilmemesinden dolayı düş kırıklığına uğramış Genç Osmanlılar veya onlardan etkilenmiş şahıslardı. Bunlar Paris, Londra, Cenevre, Bükreş ve İngiliz işgalinden sonra Mısır'a gitmişler, düşüncelerini Paris'te Lübnanlı bir Maruni olan 1878 Meclisi üyelerinden Halil Ganim'in bastığı La Jeune Turquie (Genç Türk) adlı broşürde yayınlamışlar ve hareket de adını buradan almıştı[4]. Jön Türkler, yeni kurulan devlet okullarındaki müderrisler, Batı hukuku okumuş avukatlar, gazeteciler, küçük memurlar, bürokratlar ve Batılı anlayışa uygun harp okullarındaki ikinci derecedeki görevliler gibi yeni yeni oluşan meslek gruplarına mensuplardı. Bunların çoğu devlet okullarına gitmiş, ancak öğrenimlerini tamamlamamışlardı. İyi öğrenim görmüş olanlarının ise devlet yönetimi konusunda deneyimi yoktu. İlk başlarda aralarında tek bir deneyimli devlet adamı bulunmuyordu[5]. Halbuki, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne daha çok üst düzey devlet memurları da dahil olmuşlardı. Jön Türkler'in hiçbiri derin bir teori, özgün bir siyasi formül veya

---

[3] Tevfik ÇAVDAR, **İttihat ve Terakki**, İstanbul 1994, s. 15.
[4] Stanford J.SHAW- Ezel Kural SHAW, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. II, İstanbul 1994, s. 311.
[5] AHMAD, **a. g. e.**, s. 34.

zihinleri devamlı olarak uğraştırmış bir ideoloji ortaya koymamışlardı. Jön Türkler siyasi fikir boşluklarını iki şekilde kapatmaya çalışmışlardı. Bir yandan kendi devirlerinde Avrupa'da tartışılmakta olan fikirlerin "popülarize" edilmiş şekillerinin etkisi altında kalmışlar ve büyük teorisyenlerle halk arasında aracı rolünü oynayan ikinci derecede düşünürlerin görüşlerini kendi fikirlerine intikal ettirmişlerdi[6]. Bu özelliklerine rağmen Jön Türkler, kendilerinin toplumun tamamen ayrı bir zümresi olduğu kanaatinde idiler. Kendi zaferlerini toplumsal gerçekliğin normal bir sonucu olarak kabul eden bu grup, aynen Tanzimat savunucularının kendilerinden önceki çağdaşlaşma hareketlerinin bir izleyicisi havasına girmeleri gibi, o hareketin ve modernleşme taraftarı oldukları fikri ile, Yeni Osmanlıların takipçisi olduğunu savunmuşlardır[7]. Kendilerini modernleşme taraftarı gören bu kişiler, pek çok yerde Avrupa'nın üstünlüğüne, Batı'nın mutlaka örnek alınmasının gerektiğine işaret etmişlerdi. İleride, bir tek medeniyet olduğunu, onun da Avrupa medeniyeti şeklinde ifade edildiğini ve bunu gülü ve dikeniyle almaktan başka çare bulunmadığını belirtiyorlardı. Bu kimseler ilk olarak Batılılaşma hareketinin birer izleyicisi idiler. İkinci olarak, onların nazarında bu hareket toplumda dinin oynadığı rollere bilimin geçirilmesi ile başarıya ulaşabilirdi. Bu görüş ise doğal olarak toplumun bir din-bilim çatışması üzerine kurulu olduğunu varsaymaktaydı[8]. Yine Jön Türkler, genellikle pozitivizm gibi, bireyin toplum içindeki rolünü fazla önemsemeyen kurumlara büyük ilgiler duyacaklardı. Ancak bir yandan da bireyin toplumdaki gelişmeye daha çok müdahale etmesi gerektiği yolundaki fikirlere artan bir ilgi göstereceklerdi. Doğal olarak bu iki fikrin nasıl bağdaştırılabileceğini anlamak pek kolay değildir. Ama, sonuçta "ben sen yok biz varız" şeklindeki bir cemiyet mistiğine varan düşünce Osmanlı toplumunda egemen olmakla birlikte, bireyi ön plana geçirmeyi amaçlayan düşüncelerin de filizlenmesinde Jön Türklerin önemli rolü olmuştu. Öte yandan, bilim ile milletin kurtuluşunun işlenmesi sırasında Jön Türklerin üzerinde durdukları önemli bir nokta, her alana nüfuz etme yeteneğinin

---

[6] Şerif MARDİN, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, 4. Baskı, İstanbul 1992, s. 22-23

[7] M. Şükrü HANİOĞLU, **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İstanbul 1985, s. 35-36.

[8] **A. g. e.**, s. 41, 49.

varsayılan bilimin yönetim konusunda da devreye girmesi gerektiği yolundaydı[9]. Bilime böyle bir vazife yüklenmesi, fikirsel sebepler yanında devletin ve toplumun zor bir dönemden geçmesinden de kanaklanmış olabilir.

II. Abdülhamid'e karşı muhalefetin mayası özellikle 1880'lerde Padişahın bütçeyi dengede tutmak için memur ve ordu kadrosunu azaltmaya başlamasıyla kabardı. Öğrenimlerini tamamladıktan sonra artık iki aylıklarla bir memurluğa hak kazandıklarını düşünen pek çok kişi bir anda kendilerini açıkta buldu. Bu durumun etkisiyle ilk gerçek örgütlenme Jön Türklerin 1887'de Kazım Nami Duru ile İttihat ve Terakki Cemiyeti adında bir grup oluşturmalarıyla başladı. Ama, bu cemiyetin ömrü uzun olmadı[10]. Bu dönemde etkili olan siyasi ve ekonomik etkenler yanında, Jön Türk teşkilatlarının kurulmasında etkili olan sebeplerden biri de devlet okullarında okuyanlar arasında sosyal yönden eşitsizliğin bulunması idi. Gerek askerlerin, gerek Tıbbiye öğrencilerinin kendilerini Sultan Abdülhamit'in kurduğu düzene yabancı hissetmeleri ile sonuçlanıyordu, o da çoğunun taşralı olmasıydı. Memleketin ücra köşelerinden gelen gençlerin değerleri Saray değerlerinden farklı idi. İbrahim Temo'ya göre mektepte öğrenciler "Taşralı" ve "İstanbullu" şeklinde küçük meydan muharebelerine sebebiyet veriyordu. Bu arbedelerde taşralı grubun liderleri daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kuracak olanlardı[11]. Bu özelliğiyle Mekteb-i Tıbbiye, muhalefet hareketlerinin merkezi olmuştu. Zihniyet uyuşmazlığı nedeniyle muhalefetin kalesi durumuna gelmiş olan okulda, bu yolda ilk teşkilatlanmalar müşahade edilir. Tüm okullarda ve hatta İdadilerde bile görülmeye bile başlayan bu muhalefet hareketleri daha ziyade bir zihniyet sorunu olarak ele alınmalıdır. Mekteb-i Tıbbiye bu alanda özellikle biyolojik materyalizmin geniş olarak ilgi görmesi sonucunda, realitede var olan ile düşlenebilen ve arzulanan idealler arasındaki farklılığın uçuruma dönüştüğü bir fert yaratılması hususunda en ön sırayı alan bir kurum olmuştu. 1880'lerin ortalarından itibaren bu okulda, yönetime karşı örgütlü bir muhalefetin yararları konusunda çeşitli görüşmelerin, öğrenciler arasında yoğun tartışmaların yapıldığı

[9] **A. g. e.**, s. 53-54.
[10] SHAW- SHAW, **a. g. e.**, s. 311.
[11] **A. g. e.**, s. 70.

görülmekteydi[12]. Bundan sonra 1889'da İbrahim Temo, İshak Sûkuti, Abdullah Cevdet, Hüseyinzade Ali, Mehmet Reşit'in oluşturduğu örgüt ilk ciddi yapılanmayı oluşturdu. Değişik adlarla içte ve dışta pek çok örgüt kurulmuştu. Özellikle Balkanlar'daki teşkilatlanmada Carbonari ve mason örgütleri yapısından faydalanılmıştı. Teşkilatlanma küçük hücreler şeklinde oluşturulmaktaydı ve her hücrenin kendisine ait bir numarası vardı. Ayrıca, hücre üyeleri de birer numara almaktaydılar[13]. Yayınladıkları ilk bildirinin adına "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" imzasını attılar[14]. Daha sonra İbrahim Temo, Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluğun büyük kentlerinde şubeler kurmaya başladı. 1895 sonlarında İstanbul Garnizon Komutanı Kazım Nami Duru'nun işbirliğiyle yapılan başarısız darbe hareketi sonunda İstanbul grubu basıldı, kurtulanlar yurtdışına kaçtı[15]. Bu olay, yurtdışındaki Ahmet Rıza, Prens Sabahattin, Mizancı Murad gibi İttihat ve Terakkiciler önderliğindeki muhalefet gruplarının güçlenmesine yardım etti. Diğer taraftan, Balkanlarda da bir takım Jön Türk faaliyetleri de kendini göstermekteydi. Özellikle Selanik, teşkilatlı ve gizli faaliyetlerin yapıldığı, subayların başı çektiği muhalefet hareketine merkezlik yapmaktaydı. Selanik'in liman kenti olması, Batı'nın serbest ortamına ait özellikler taşıması, kozmopolit yapısı, ticaret kenti özelliği ve hürriyetçi ortamı muhalefete zemin kazandırmıştı. Avrupalı devletlerin müdahalesi ve himayesi nedeniyle, II.Abdülhamid Balkanlar üzerinde tam denetim kuramamış ve Balkanlar muhalefet rüzgarlarına kaynaklık etmişti. Balkanlar hem Türk muhalefetinin hem de Osmanlı Devleti'nden ayrılmak isteyenler için merkez olmuştu. Balkanlardaki ayrılıkçı topluluklar, taleplerini ve isteklerini daha çok çetecilik, komitacılık ve eşkıyalık şeklinde ortaya koymaktaydılar.

Balkanlardaki eşkıyalar; Osmanlı Ordusuna ve Padişahına isyan etmiş Balkanlı şairler, komitacılar ve hiçbir zaman azalmamış "haydutlar"dı. İttihat ve Terakki bu savaşın içinde doğmuştu. Bu da İttihat ve Terakki'nin kökenlerini Balkanlarda aramayı zorunlu kılmaktadır[16]. Daha sonraları görüleceği gibi, Milli

---

[12] HANİOĞLU, **a. g. e.**, s. 173
[13] ÇAVDAR, **a. g. e.**, s. 16.
[14] **A. g. e.**, s. 17.
[15] SHAW - SHAW, **a. g. e.**, s. 312.
[16] Tarık Zafer TUNAYA, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C. III, İstanbul 1989, s. 13.

Mücadele yıllarında etkili olacak olan askeri kadroların fikirsel gelişimleri yanında, ilk askeri tecrübeleri de çoğunlukla Balkanlardaki bu ortama dayanmaktaydı. 1905'te Harp Akademisinden mezun olan Kazım Karabekir, iki senelik stajını Bölük Komutanı olarak Üçüncü Orduda, Manastır'da yapmıştı. Aynı zamanda Rum ve Bulgar Çeteleri'yle yedi kez çarpışmaya girmişti[17]. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, stajını tamamlamak üzere Selanik'te bulunmuş, Sisam Karaferya Mıntıkasında patlak veren isyanı bastırmak üzere görevlendirilmişti[18]. Fevzi (Çakmak) Paşa, 11 Nisan 1899'da Rumeli'de bulunan Kosova'ya bağlı Metroviçe kasabasında bulunan 18. Nizamiye Tümeni Komutanlığına atanmış, Arnavutluk ve Karadağ isyanlarında başarılı olmuştu[19]. Mondros Mütarekesi döneminde İzmir'de 17. Kolordu Komutanı olan ve İzmir Valiliği yapan Nureddin Paşa, 1897'de Osmanlı-Yunan Savaşı'na gönüllü olarak katılmış ve 1902'de Makedonya'da ortaya çıkan Bulgar eşkıyasının takibine katılmıştı[20]. Çetecilik, çete takibi, çete muharebeleri hususlarında İttihatçıların ve Osmanlı 3. Ordusu'na mensup subayların tecrübeleri bu ortamda oluşmuştu. Çetecilik, hem teorik hem de pratik olarak öğrenilmişti. Subaylar aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti ile de irtibat içinde hatta kurucular arasında olmuşlardı.

Balkanların siyasi ve sosyal özellikleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulmasında ve gelişmesinde önemli ölçüde etkili olmuştu. Bu durum Milli Mücadele açısından da önem taşımaktadır zira Milli Mücadele'nin sivil ve askeri kadroları büyük oranda Balkan ikliminde yetişmiş veya görev yapmış insanlardı. İşte Selanik'te, Edirne postanesinde memur olan Talat'ın teklifiyle Jön Türkleri bir araya getirecek bir cemiyetin temelleri atılmıştı. Selanik şehrinde "Beşçınar Bahçesi"nde yapılan toplantıya katılan üst düzey askeri ve sivil yöneticilerin kararıyla "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" kuruldu (Eylül 1906). Cemiyetin kuruluş toplantısına, Askeri Rüştiye Müdürü Bursalı Mehmet Tahir Bey, aynı Rüştiyenin Fransızca hocası Naki Bey, eski İzmir Valisi Rahmi Bey, Üçüncü Ordu Müşirlik Yaveri Yüzbaşı Kazım Nami (Duru) Bey, Muhiddin Baha'nın kardeşi İsmail

[17] Kazım KARABEKİR, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, İstanbul 1995, s. 12.
[18] Ayfer ÖZÇELİK, **Ali Fuad Cebesoy**, Ankara 1993, s. 3.
[19] Hayrullah GÖK, **Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1876-1950)**, Ankara 1997, s. 7-8.
[20] N. Fahri TAŞ, **Nurettin Paşa ve Tarihi Gerçekler**, İstanbul 1997, s. 19.

Hakkı Baha Bey, Yüzbaşı Edip Servet Bey, İsmail Canbulat Bey, Ömer Naci Bey ve Mithat Şükrü (Bleda) Bey'ler katılmıştı[21]. Sonra kararların çıkabilmesi amacıyla bir "Heyet-i Aliye" teşkil etmeye karar verdiler. Heyet-i Aliye'ye Talat, İsmail Canbulat ve Rahmi Bey'ler seçildiler. Cemiyetin partileşmesinden sonra bu heyet, "Merkez-i Umumi" olarak adlandırılacaktı[22]. Cemiyet'e üye olacaklar için bazı şartlar oluşturuldu. Cemiyet'e üye olacak kimseler yalnız kendilerini teklif eden rehber ve iki kişiyi tanıyacaklardı. Bunların dışında kimse ile tanışıklıkları olmayacağı gibi cemiyetin diğer üyeleri hakkında bilgi istemek hakları da yoktu. Bunun yanı sıra bir yemin şekli saptandı. Üye olabilmenin şartları arasında kısa bir tören yapılması da kararlaştırıldı[23]. Yemin, silah, bayrak ve Kuran üzerine yapılacaktı. Yine Cemiyet'e kayıtlar mason usulleriyle yapılıyor, hatta mason locaları kullanılıyordu. Cemiyetin bir çok üyesi mason olduğu gibi, localar da yeni üye kazanmak için koruyucu oluyordu. Masonluğun İttihat ve Terakki üzerinde bazı etkileri olmuşsa da İttihat ve Terakki-masonluk ilişkisinde başlıca güdü masonluğun istibdat ortamında özgürlükçülere güvenli bir çalışma ve örgütlenme ortamı sağlaması olmuştu. Yani daha çok İttihat ve Terakkicilerin masonluğu araç olarak kullanmaları söz konusuydu[24]. Bundan sonra, teşkilatın iç disiplininin sağlanması ve dışarıya karşı yapılacak uyarılar için teşkilat içinde yeni bir örgütün kurulmasına karar verildi. Bu yeni alt örgüte cemiyetin "fedaileri" adı verildi. Fedailer, bizzat genel merkez tarafından seçilip görevlendiriliyordu. Bunların kimliği tamamen gizli tutuluyordu[25].

Balkanlardaki teşkilatlanmasını tamamlayan ve çalışmaya başlayan Jön Türk hareketi, daha sonra Avrupa'da bulunan Jön Türk gruplarıyla özellikle Ahmet Rıza grubuyla irtibata geçmişti. Avrupa'daki İttihat ve Terakkicilerle ilişki, Dr. Bahaaddin Şakir ve Dr. Nazım tarafından kurulmuştu[26]. Böyle bir faaliyette doktorların etkili roller üstlenmesi Mekteb-i Tıbbiye'nin etkisini göstermektedir. Avrupa'daki en etkili Jön Türk grubu olan Ahmet Rıza Bey'in

---

[21] Mithat Şükrü BLEDA, **İmparatorluğun Çöküşü**, İstanbul 1979, s. 21-22.
[22] ÇAVDAR, **a. g. e.**, s. 26.
[23] BLEDA, **a. g. e.**, s. 22.
[24] Sina AKŞİN , **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul 1987, s. 62.
[25] **A. g. e.**, s. 29.
[26] **A. g. e.**, s. 27.

gücü, asıl Balkanlarda etkili olan "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"yle belli şartlarla birleştikten sonra daha da kuvvetlendi. Bu birleşmeden sonra Jön Türk hareketi, hem Müslümanlarca hem de Hristiyanlarca desteklendiğinden kuvvetini hızla arttırdı. Hıristiyan azınlıklar kurulacak meşruti idare sayesinde milli bağımsızlıklarını kazanmak ümidi ile İttihat ve Terakki'yi tutuyorlardı[27]. Paris'teki grupla ilişki kurulunca oradaki merkezin önerisiyle, "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"nin adı "İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak değiştirildi ve dışarıdaki örgütün dahili grubu olarak nitelendirildi[28]. Teşkilatını genişleten İttihat ve Terakki, Balkanlarda önemli bir güç haline gelmişti. Osmanlı 3. Ordusu'na mensup subayların desteklediği ve üye olduğu cemiyet, Sultan Abdülhamid'in istibdat olarak nitelendirilen idaresini, ordu mensuplarının maaşlarını alamamalarını, ülkenin içte ve dışta düştüğü olumsuz koşulları muhalefet gerekçeleri olarak ileri sürdü. İngiliz-Fransız desteği ile Jön Türkler'in 1907'de yapılan ikinci kongresinde bütün muhalefet grupları (Taşnaklar dahil) birleştirilerek II.Abdülhamit'i devirme kararı alındı. Bu arada uluslar arası ilişkilerde önemli bir adım atıldı. 1908'de Reval'de İngiltere ve Rusya arasındaki görüşmeyi, devletin parçalanmasına yönelik kararlar alınması olarak ileri süren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dahili grupları bundan yola çıkarak II. Abdülhamid idaresine karşı doğrudan harekete geçmişti.

Balkanlarda İttihat ve Terakki'nin Abdülhamid idaresine karşı faaliyetleri artınca, Osmanlı yönetimi Balkanlara çeşitli kuvvetler göndermiş ancak bunlar İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından etkisiz hale getirilmişti. Bu etkisizleştirmede İttihat ve Terakki, Balkanlı bir yöntemi padişaha karşı kullanmıştı. Sonunda, fedailerden Enver Bey Tikveş bölgesinde, Selahaddin ve Hasan Tosun Bey'ler Arnavutluk'ta, Kolağası Niyazi ve Eyüp Sabri Bey'ler Resne ve Ohri taraflarında çeteler kurarak dağa çıkmışlardı[29]. Bu faaliyetlerin sonucunda II. Abdülhamit yönetimi Balkanlardaki duruma müdahale edemediği ve işin artık kontrolden çıkmasından dolayı Meşrutiyet'i ilan edeceğine söz vermişti. 23/24 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi, İttihat ve

[27] Kemal KARPAT , **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul 1997, s. 37.
[28] ÇAVDAR, **a. g. e.**, s. 28.
[29] TUNAYA, **a. g. e.**, C. III, s. 18.

Terakki için beklenmedik bir başarıydı. Ancak, Padişahın birdenbire direnmekten vazgeçip İttihatçıların isteğini kabule karar vermesi gerek ülkeyi gerekse bürokrat kadroyu büyük bir kargaşalığa düşürmüştü[30]. 1908 yılına kadar İttihat ve Terakki, sadece Sultan II. Abdülhamit'i 1876 Anayasası'na riayete zorlamak amacını güden siyasi bir dernekti. Ancak, 1908'de birdenbire kendisini memleketi idare etme vaziyetiyle yükümlü buldu. Hükümeti devralmaya hazırlıksız olduğunu bilen cemiyet, ilkin iktidara geçmemek sadece "vatani" bir dernek olarak kalmak kararı verdi, ama öbür yandan da, 1908 seçimlerinde kendi namzetlerini öne sürerek Mebusan Meclisi'ni kontrolü altına almaktan da çekinmedi[31]. Cemiyetin bu faaliyetleri, iktidarı etki altına alma niteliğini aşan bir mahiyetteydi. Zira, İttihatçılar aynı zamanda siyasi iktidara aşıktı. Kendilerini onun dışında "tasavvur" edememişlerdi ve iktidarı kendileri için biçilmiş kaftan bilmişlerdi[32]. Ancak, Meşrutiyet'in ilanına rağmen iktidar, Babıali'nin eline geçiyor ve cemiyet, devletin yönetiminde etkin bir görev almadan Meşrutiyet'in bekçisi rolünü oynamayı sürdürüyordu[33]. Çünkü, gerek iç gerekse dış siyasal ve toplumsal koşullar İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni, iktidarı Ordu ve Babıali'nin temsil ettiği bürokrasi gibi geleneksel kurumlarla paylaşmaya zorlamıştı. Dahası, yekpare bir siyasal kuruluş olmayan cemiyet, kendi içindeki hizipleşme ve çatışmalar yüzünden görünüşte olsun birleşmiş bir bütün niteliği kazanamamakta, dolayısıyla da iktidara sahip çıkamamaktaydı. Cemiyet, ancak 1913-14 yıllarında ilişkilerini sınırlayabilmiş ve Enver-Talat-Cemal üçlüsünü kuracak duruma gelebilmişti. Bu üçlünün her biri cemiyet içindeki başlıca hizipleri temsil ediyordu[34]. Meşrutiyet'in tekrar ilan ettirilmesiyle devlet siyasetinde etkili olmaya başlayan cemiyet, Balkan Savaşları esnasında 1912'de kısa bir zaman iktidardan düştü. Ancak, Ocak 1913'te bir hükümet darbesiyle İttihat ve Terakki tekrar iktidarı ele geçirdi ve az sonra genel kurulunu toplayarak nihayet siyasi bir

[30] AHMAD, **a. g. e.**, s. 31.
[31] KARPAT, **a. g. e.**, s. 38.
[32] TUNAYA, **a. g. e.**, C.III, s. 35.
[33] AHMAD, **a. g. e.**, s. 39.
[34] **A. g. e.**, s. 13.

parti hüviyetini alma kararı verdi. Bu haliyle 1918 yılına kadar hükümeti elinde tuttu[35].

B. İktidara Gelmesinden Çekilişine Kadar İttihat ve Terakki Partisi

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ocak 1913'te Enver, Talat ve Cemal Paşaların önderliğinde düzenlenen Babıali baskını ile iktidara gelmişti. Ancak, iktidara gelmek her şeyi çözmüyordu. Zira, ülke büyük bunalımlarla karşı karşıyaydı. Meşrutiyetin ilanından (1908) hemen sonra başlayan ayrılıkçı hareketler, 1911-1912 Trablusgarp Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşları ve 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı, İttihat ve Terakki iktidarının karşılaştığı ana zorluklar olacaktı.

Balkan Savaşları'nda izlenen siyasetten sonra İttihatçılar şuna kani olmuşlardır ki, Türkler Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü kendileri korumaya çalışmadıkça bunu, işe müdahale ederek Avrupa yapmayacaktı. Geçmiş elli yıldan beri memleketlerinin parçalanmasına tanık olan İttihatçılar, yalnız kalmanın doğuracağı tehlikeleri de apaçık görüyorlardı. İngiltere, İttihatçılara istediğini bulamadığı için iyi davranmamıştı. Fakat, öbür devletlerin davranışları da bundan farklı değildi[36]. Daha sonra müttefik olacak Almanya bile Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti'ne destek olmamıştı. Bütün bunlara rağmen, İttihat ve Terakki Partisi, karşılaştığı zor durumdan ve içinde bulunduğu yalnızlıktan kurtulmak ve yaklaşan Dünya Savaşı tehlikesine karşı hazırlıklı olabilmek amaclı ittifak teşebbüslerine girişmişti. Mayıs 1914 tarihinde Talat Paşa, Rusya'ya Türkiye'ye bir anlaşma yapmayı teklif etti. Fakat, Ruslar bu teklifi reddetti. Rusların bu hareketini anlamak için ileri sürülen bir tahmine göre Rusya, Babıali'yi müttefik olarak değil de düşmanı olarak tutarsa, İstanbul'u alma arzusunu yerine getireceğini hesaplıyordu[37]. Diğer taraftan İngiltere ve Fransa çıkacak bir savaşta aşırı ölçüde zayıflamış olan Osmanlı Devleti'ni taşınacak bir yük olarak görüyor ayrıca müttefikleri olan Rusya'yı

[35] KARPAT, **a. g. e.**, s. 39.
[36] Feroz AHMAD, **İttihatçılıktan Kemalizme**, İstanbul 1996, s. 154.
[37] **A. g. e.**, s. 158.

kızdırmak istemiyorlardı[38]. İtilaf Devletleri'yle anlaşmaya varma yolunda Türkiye'nin son girişimi Fransa'yla görüşmelere başvurmasıydı. Bu iş için Temmuz 1914'te Bahriye Nazırı Cemal Paşa Paris'e gönderildi. Fakat, O da bir başarı sağlayamadı. Cemal Paşa Paris'teyken, Almanya'yla görüşmeler başladı. Cemal'in Fransa'yla bir anlaşmaya varamaması bu görüşmeleri hızlandırdı. Ateşli bir Fransız taraftarı olan Cemal bile, artık Türkiye için Almanya'yla anlaşmaya girmekten başka yolun kalmadığını anlıyordu[39]. Esasen iktidardaki İttihat ve Terakki Hükümeti'nin etkili üyeleri olan Enver ve Talat Paşalar'la, Sadrazam Sait Halim Paşa'nın tercihleri de bu doğrultudaydı. İtilaf Devletleri'nin Balkan Savaşları'ndaki Osmanlı karşıtı tutumlarıyla, Rusya'nın Boğazlar üzerindeki emelleri de bu tercihi destekliyordu[40]. İşte, Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri blokuna katılmak için yaptığı teşebbüslerin gerçekleşmemesi, Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın kucağına atmıştı. İttifak görüşmeleri 27 Temmuz'da İstanbul'da başlamış ve 2 Ağustos 1914'te Türk-Alman ittifakı imzalanmıştı[41].

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girip girmemesi meselesi hâlâ tartışılan konular arasındadır. Çünkü, bu savaşa girmeyi büsbütün hatalı sayanlarda vardır. Fakat, o devre ait belgeler henüz tamamen bilinmediğine göre, verilmiş olan çeşitli kanı ve yargıların yanlış olma ihtimali de akla gelebilir. Bununla beraber, 1914 yılından önceki Osmanlı Devleti haritasına göz atanlar, Birinci Dünya Savaşı sonunda kaybedilen büyük toprak parçalarını görünce Türkleri bu savaşa sokanları suçsuz sayamaz ve bu sebeple onları affedemez[42]. Daha değişik bir ifadeyle, İttihatçılar kendilerine gelecek saldırıya karşı güvenliği, büyük Avrupalı devletlerin oluşturduğu bloklardan biriyle anlaşmada arıyorlardı ama savaşın sonucu yanlış ata oynadıklarını ortaya koydu. Fakat üzerine oynayacak başka bir atın olmadığını da olaylar göstermişti[43]. Bu kanının, savaşa girmese bile Osmanlı Devleti'nin mevcudiyetini nasıl devam ettireceği hususu dikkate alınarak irdelenmesi zarureti de unutulmamalıdır.

---

[38] Ali İhsan GENCER - Sebahattin ÖZEL, **Türk İnkılap Tarihi**, İstanbul 1994, s.57.
[39] AHMAD, **a. g. e.**, s. 158.
[40] GENCER-ÖZEL, **a. g. e.**, s. 57.
[41] Fahir ARMAOĞLU, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, C. I, Ankara 1986, s. 108.
[42] Sebahattin TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. I, İstanbul 1991, s. 1-2.
[43] AHMAD, **a. g. e.**, s. 159.

Osmanlı Devleti Büyük Harbin ilk safhalarında tarafsız kalmıştı. Ancak, Ağustos'un (1914) ilk haftasından itibaren olaylar ve Almanya'nın çabaları Osmanlı Devleti'ni savaşa katılmaya sürüklemişti. Özellikle Osmanlı Devleti'ne sığınan iki Alman gemisi[44] ve Eylül ayındaki Marne Muharebeleri'nde Almanya'nın Fransa'yı altı haftada yere serme planının suya düşmesi[45], Osmanlı Devleti'ni savaşa iten dış nedenler olmuştu. İki Alman gemisinin Osmanlı Devleti'ne tartışmalı sığınmasından sonra, Alman baskıları ve Enver Paşa'nın gizli emri ile Karadeniz'deki Rus limanlarını vurması Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmuştu. Harp birçok açıdan Osmanlı Devleti'ne etki etmişti ve olumlu olumsuz birçok özellik taşımaktaydı. Birinci Cihan Harbi Osmanlı'nın mukadderatını çizdi. Diğer taraftan, İttihat ve Terakki için bu savaş kaçırılmaması gereken bir fırsattı. İttihatçılar için bir bakıma "bağımsızlık savaşı"ydı. Savaşa girilmesinden sonra tek taraflı olarak kapitülasyonlar kaldırıldı. Duyun-ı Umumiye faaliyetleri askıya alındı. Ancak, kapitülasyonların kaldırılmasına ilk tepki[46] yine Almanya'dan geldi[47]. Bu tip iktisadi kararların yanında İttihatçıların zaten iktidara gelmeden önce başlattıkları bir takım sivil teşkilat kurma çalışmalarını da bu dönemde hızlandırmış yeni teşekküller kurmuşlardı. Bu kuruluşlardan bazıları kültürel niteliktedir; Türkocağı (1911), Köylü Bilgi Cemiyeti (1914), Osmanlı Maarif Cemiyeti (1915), Milli Talim ve

---

[44] Goben ve Breslav adlı iki Alman gemisinin gelişine ilk başlarda Osmanlı Devlet yöneticilerinin karşı çıkmasıyla ilgili olarak İttihat ve Terakki'nin Maliye Nazırı Cavit Bey Mütareke Dönemi'nde şunları söylemişti: " Goben ve Breslav'ın Çanakkale'den geçmesinden sonra, Sadrazam Sait Halim Paşa, Alman sefiri Baron Wangenhaym'ı yalısına davet etti ve Baron davete icabet ettiği cihetle Sait Halim Paşa, sefir ile ayrı bir odada görüştü. Sait Halim Paşa'nın bilahare bize naklettiğine göre sefir, fekalade tehevvür etmiş (öfkelenmiş) ve Alman zırhlılarının teslim-i silah etmeyeceklerini ve çünkü gemilerin bizim talebimiz üzerine gelmiş olduklarını söylemiş. Sait Halim Paşa'nın bize aynen, Baron Wangenhaym'dan naklen söylediği sözler bundan ibaretti. Sefir, o sözleri söyledikten sonra daha ileri giderek tehdit ve tahvif etmiş (korkutmuş) ve hatta böyle hareket edecek olursak, Ruslar'la birleşip Türkiye'nin taksimine gideceklerini ilave etmiş" (**İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması**, Haz. O. Selim KOCAHANOĞLU, İstanbul 1998, s. 302).

[45] ARMAOĞLU, **a. g. e.**, C. I, s. 110.

[46] Yine Maliye Nazırı Cavit Bey, Mütareke'de sonra şunları söyleyecekti: " Almanya'nın elinde kapitülasyonlar en büyük kuvvet idi ve bize yapacağı en büyük vaad harpten sonra kapitülasyonların ilgasını kabul ve bu hususda müzaherat vaad etmekten ibaretti. Halbuki biz, kapitülasyonları onlara intizar ve iftikar etmeden kendi kendimize ilga ettiğimiz için bu hareketimiz, harbe gireceğimiz hakkında onlarda bir şüphe tevlid etti. Bu sebeple Alman sefiri, kendileri ile müdavele-i efkar (fikir alışverişi) etmeksizin böyle bir karar-ı mühimmin olmayacağından ve İngiltere Donanması bizim bu kararımızdan dolayı Boğazı-geçecek ve İstanbul'a girecek olursa kendilerinin muavenet etmeyeceklerinden ve hatta ittifakı nakz edip Heyet-i Islahiye-i Askeriye'yi alıp gideceklerinden bahseyledi" (**İttihat-Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması**, s. 315-316).

[47] Zafer TOPRAK, **Milli İktisad-Milli Burjuvazi**, İstanbul 1995, s.6.

Terbiye Cemiyeti (1915) Halka Doğru Cemiyeti (İzmir 1917) gibi Esnaf ve Sanatkarlar ve Meslek dernekleri de önemli bir yer tutar Hamallar Cemiyeti, Osmanlı Sanatkaren Cemiyeti (1913), Kalaycı Esnafı Cemiyeti (1915), Osmanlı Matbuat Cemiyeti (1917), Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti (1913), Kadınları Çalıştırma Cemiyeti İslamiyesi (1916) gibi. Bu arada, ekonomik alanda Kara Kemal Bey'in şirketleri ön planda ele alınmalıdır[48]. Bu kuruluşlar ve faaliyetleri neticesinde, İttihat ve Terakki Partisi toplum arasında dal budak salmaya başladı. İttihat ve Terakki Partisi'nin toplumsal açıdan gerçekleştirmeye çalıştığı önemli bir faaliyet de, Türk girişimci sınıfının oluşturulmasıydı. İttihat ve Terakki, savaş yıllarında "Orta Sınıf" dediği Müslüman-Türk girişimci sınıfı oluşturarak sorunun etnik ve dini boyutunu sürekli gündemde tuttu, müslümanı gayrimüslime karşı kayırdı[49]. Bundan sonra yabancı anonim şirketler ve sigorta şirketlerinin ayrıcalıklı konumuna son verildi. Bundan böyle tüm bu şirketler Osmanlı mevzuatına tabi tutulacaktı. Türkçe, ticari işlemlerde zorunlu kılındı. Meslek okulları ve gece dersleri açılarak, yabancıların ve gayrimüslimlerin tekelinde olan beceri gerektiren iş kolları müslüman osmanlılara açıldı[50]. İttihat ve Terakki Partisi'nin ön ayak oluşuyla taşrada kurulan "milli" bankalarla Anadolu Müslüman esnafının birikime gitmesi sağlandı. Yerel kredi kurumlarına gerek maddi, gerek manevi her türlü destek sağlandı. Osmanlı para ve kredi politikası yabancı bankaların denetiminden kurtarıldı[51]. Taşrada kurulan "milli" bankalar, Anadolu'da doğmakta olan "orta sınıf"ın İttihat ve Terakki ile olan organik bağının somut kanıtlarını oluşturdular[52]. İşte, İttihat ve Terakki'nin oluşturduğu bu "orta sınıf" savaşın yitirilişinin ertesi Anadolu'da Milli Mücadele'yi yürütecek kadroların oluşumuna önemli katkı sağladı[53]. Diğer taraftan, kayıkçı, mavnacı, arabacı ve hamal esnafının İstanbul murahhası Kara Kemal Bey aracılığıyla İttihat ve Terakki Partisi içinde önemli bir yeri vardı[54]. Bu teşkilatlanmada yine Milli Mücadele'de kendisini gösterecek ve Anadolu'ya

---

[48] TUNAYA, **a. g. e.**, C.III, s. 27.
[49] TOPRAK, **a. g. e.**, s. 7.
[50] Zafer TOPRAK, **İttihat-Terakki ve Devletçilik**, İstanbul 1995, s.1.
[51] **A. g. e.**, s. 31.
[52] **A. g. e.**, s .87.
[53] Zafer TOPRAK, **Milli İktisad-Milli Burjuvazi**, İstanbul 1995, s. 8.
[54] Zafer TOPRAK, **İttihat Terakki ve Devletçilik**, İstanbul 1995, s. 99.

İstanbul'dan kaçırılan silah ve cephanenin taşınmasında büyük fonksiyonlar icra edeceklerdi. İttihat ve Terakki'nin ekonomik hayatı düzenleyen bu faaliyetleri yanında sosyal hayata yönelik çalışmaları da olmuştu. Şeriye Mahkemeleri'nin Meşihat'ten (Şeyhülislamlık) ayrılıp Adliye Nezareti'ne bağlanması[55], 1917 Şubat'ında kabul edilen bir kanunla Rumi takvimle Miladi takvim arasındaki var olan 13 günlük farkın kaldırılması, Türkocağı çevresinde kurulan Islah-ı Huruf Cemiyetiyle Latin harflerine gidilmesi fikri (ki Enver Paşa ordu içerisinde bunun denemesini yapmıştı), ordu himayesinde Kadınları Çalıştırma Cemiyeti[56] gibi kültürel değişikliklere imza atılmıştı. Bu dönemde yine "Enveriye" denilen başlıklarla ordu içerisinde bir kıyafet düzenlemesi de başlatılacaktı. Ancak, bu gelişmeler yanında eksikliklerden ve suistimallerden kaynaklanan ödenmiş bir bedelde vardı. Harp yıllarında karaborsacılık almış yürümüş, yeni harp zenginleri türemişti. Eğlence düşkünlüğü giderek yaygınlaşmış, toplumsal ahlak çöküntüye uğramış, İstanbul'da ilk kez kumar, alkol ve kadın ticareti geniş boyutlara ulaşmıştı. Öte yandan İstanbul, yoksulluk ve sefalet yuvası olmuş, sokaklar dilenen insanlarla dolup taşmıştı[57].

İttihatçıların iktidara geldiklerinden beri üzerinde hassasiyetle durdukları konulardan biri de devlet içinde kadrolaşmak olmuştu. Sivil kadrolar çoğunlukla İttihatçılarla doldurulmuş, bunun yanında özellikle Enver Paşa orduya çok önem vermiş ve geniş çaplı düzenlemeler yapmıştı. İttihat ve Terakki, Meşrutiyet'in ilanına muvaffak olunca az bir kısmı müstesna, bütün subayları teşkilatına bağlamıştı. Cemiyete mensup olmayanlara orduda ve devlet işlerinde mevki verilmezdi[58]. İttihat ve Terakki Partisi'nin kültürel ve siyasal yapısından kaynaklanan ve genel amaçlar yanında daha çok İttihat ve Terakki Partisi için çalışan teşkilatlarının başında Teşkilat-ı Mahsusa gelmekteydi. Teşkilat-ı Mahsusa devletin ve İttihatçıların gizli servisi olmuş, hem iç hem de dış faaliyette bulunmuştu. Esasen, İttihat ve Terakki'nin gizli bünyesini temsil eden bu teşkilatın başında aynı zamanda Cemiyet'in önde gelenlerinden Enver Paşa

---

[55] AKŞİN, **a. g. e.**, s. 302.
[56] **A. g. e.**, s. 303.
[57] TOPRAK, **a. g. e.**, s. 167.
[58] MEVLANZADE RIFAT, **Türkiye İnkılabının İç Yüzü**, (Haz. Metin HASIRCI), İstanbul 1995, s. 285.

bulunmaktaydı. Bugünün diliyle "özel örgüt" anlamına gelen Teşkilat-ı Mahsusa'nın İttihat ve Terakki tarihinde özel bir yeri vardı. İttihatçıların komitacı, eylemci, "fedai" ve hayalci yönünü bu kuruluş simgeler. Bu bakımdan İttihat ve Terakki ile bütünleşmiş, onun alın yazısını belirleyici eylemlerde rol oynamış, onu örten "esrar"ın kalıcı bir öğesi olmuştu ve biraz da Balkanlı bir renk taşımaktaydı[59]. Teşkilat-ı Mahsusa, Enver Paşa'nın ve çalışma arkadaşı Süleyman Askeri'nin idare ettiği ve İttihat ve Terakki Partisi'nin Batı Trakya'ya (1913) ilişkin kararlarını uygulamakla görevli bir örgütün büyüyüp gelişmesiyle meydana gelmişti[60]. Teşkilat-ı Mahsusa, Harbiye Nezareti'ne bağlı idi[61]. Teşkilat-ı Mahsusa'nın (kısaca; Teşkilat) özelliği, gönüllü "müfrezeler" ve "çeteler" kurarak gerillacı bir çalışma yöntemi oluşturmuş olmasıydı[62]. Teşkilat-ı Mahsusa, bu özelliği yanında devlet kurma tecrübesine de sahipti. Temmuz 1913'te Edirne'nin geri alınmasından kısa bir süre sonra Enver Bey'in emirleri üzerine, bu bölgeyi Bulgarlar'dan kurtarmak umuduyla kısa ömürlü Batı Trakya Geçici Hükümeti'ni kurdu[63]. Ordunun görevini kolaylaştırmak için bilgi toplamak, düşmanı içeriden çökertmek, kısaca gerilla hareketlerine girişmek teşkilatın asıl işleviydi[64]. Ayrıca, ordunun zayıf kaldığı bölgelerde Çerkes Ethem ve kardeşleri, Yakup Cemil, Topal Osman, Yahya Kaptan gibi önemli isimlerinde bulunduğu çok sayıda "Teşkilat-ı Mahsusa Çeteleri"* faaliyete girişmişlerdi. Teşkilat-ı Mahsusa genel olarak Birinci Dünya Savaşı'nda da bir tür askeri faaliyete katılmıştı. Teşkilat-ı Mahsusa'nın yetiştirdiği ve idare ettiği yardımcı kuvvetlerin ilgili askeri kuvvetlerin çoğunluğunu oluşturduğu harekatlar, Bedevi mücahitler; Kürt, Çerkes, Dürzi ve Laz aşiretlerinden gelen gönüllü birlikler; Yemenliler ve diğer Mevlevi Alayı bu tür örnekler arasında idi. Bu yardımcı kuvvetler, Enver Paşa'nın umduğu kadar çok değildi. Ama yine de

---

[59] TUNAYA ,**a. g. e.**, C.III, s. 275.
[60] Philiph H. STODDART, **Teşkilat-ı Mahsusa**, (Çev.Tansel DEMİREL), İstanbul 1993, s. 47.
[61] TUNAYA, **a. g. e.**, C.III, s. 276.
[62] **A. g. e.**, C.III, s. 278.
[63] STODDART, **a. g. e.**, s. 48.
[64] TUNAYA, **a. g. e.**, C.III, s. 278.

* Falih Rıfkı ATAY, oluşturulan çetelerine ilgili olarak; "Savaşta İttihatçılar ordu dışında hareketler yapmak üzere Teşkilat-ı Mahsusa denen çeteleri kurmuşlardı. Bende bu teşkilata girmek için Merkez-i Umumi'ye giderek Dr. Nazım'ı görmüş, Dr. Nazım da kendisine; "Onları hapishanedeki katillerden topluyoruz. Ne işin var aralarında" demişti (Falih Rıfkı ATAY , **Çankaya**, İstanbul 1980, s.235).

düzenli ordunun ağır kayıplar vermesinin yarattığı sorunlar karşısında yararlı olmuşlardı[65]. Bu çeteleri idare edenlerin başında gelenlerden biri Dr. Bahaaddin Şakir Bey olmuştu. Şurası açık ki, Teşkilat-ı Mahsusa Enver Paşa'nın kendilerine verdiği misyonlar uğruna hayatlarını tehlikeye atmaktan çekinmeyen bir çok yetenekli kişiyi bünyesine almıştı[66]. Teşkilat-ı Mahsusa'nın faaliyetleri sadece Osmanlı topraklarında olmamış, yurt dışında da birtakım faaliyetleri olmuştu. 1914'te Birinci Dünya Savaşı başlamadan Enver Paşa, Eşref (Kuşçubaşı) Bey'i Hint Devrimci Komitesi'nin temsilcileri ile görüşmesi için Belçika'nın Liege şehrine göndermişti. Döndüğünde Eşref'in raporu Enver'i memnun etmişti. Komite'nin hareket planlarını beğenen Enver, Hintliler ile işbirliğinin kabil olacağına inanmıştı[67]. Cihad propagandası amacıyla Hindistan'a, Kafkaslar'a, Arap topraklarına gönderilen teşkilat mensupları buralarda faaliyet merkezleri kurmuşlardı. Bu kişilerin çalışmaları neticesinde Teşkilat-ı Mahsusa, Orta Asya'da Ruslara karşı, Hindistan'da İngiliz'lere karşı çıkarılan bir çok ayaklanmada etkili olmuş, emperyalistlere karşı Müslüman dayanışmasını sağlamaya çalışmıştı. İttihat ve Terakki'nin özellikle Teşkilat-ı Mahsusa ve diğer yaygın teşkilatlarıyla halkı harekete geçirme siyaseti, savaş yıllarında oldukça etkili olmuştu. Böylece halk on yıl boyunca seferber edildi ve yönlendirildi. Nerede istenirse orada gösteriler düzenlendi ve kalabalıklar siyasetin önemli bir unsuru haline geldi. Kalabalıklar boykotlarda, ordu için asker toplanırken, 1913 darbesinden önce hükümete karşı yapılan gösterilerde, kapitülasyonların kaldırılması nedeniyle yapılan kutlamalarda, Kasım 1914'de cihad yada kutsal savaş kutlamalarında kullanıldı. Aynı kalabalıklar 1918 ateşkesinden sonra aynı ölçüde faaldiler ve olayların sonucunda önemli bir rol oynadılar[68]. İzmir'in işgali neticesinde İstanbul'da ve Anadolu'nun birçok yerinde gayet iyi organize olmuş on binlerce, yer yer yüz bine yakın insanın miting alanlarında olması bu

---

[65] STODDART, **a. g. e.**, s. 51.
[66] STODDART, **a. g. e.**, s. 51.
[67] **Hayber'de Türk Cengi, Eşref Kuşçubaşı**, (Haz. Philip H. STODDART, H. Basri DANIŞMAN), İstanbul 1997, s. 223.
[68] Feroz AHMAD, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Türkçesi, Yavuz ALOGAN), İstanbul 1999, s. 70.

açıklamayı destekleyecek örneklerdi. Zira, Teşkilat-ı Mahsusa personelinden pek çok kişi 1918-1923 döneminde direniş için örgütlenen gruplara katılmıştı[69].

I. BÖLÜM

Birinci Dünya Harbi'nin Sonlarından Mütareke'ye İttihatçıların Hazırlıkları

Türk Milli Mücadelesi'nin temellerini Birinci Dünya Savaşı'na kadar götürmek mümkündür. Çünkü Milli Mücadele, hem savunulan alan hem de karşılaşılan düşman olarak Birinci Dünya Harbi'yle paralellik arz eder. Bunların yanında, Milli Mücadele'nin askeri ve mülki kadrosu aynı zamanda harbe katılmış kadrodur. Daha evveline gidilirse, Balkan Harbi'yle başlayan mücadeleyi İstiklal Harbi'ne kadar idare eden aynı kadrodur denilebilir. Bu mücadeleler sonunda bu kadrolar, işte olduğu kadar fikirde de birlik içerisinde olmuşlardı. Uzun bir harp süresinin askeri kanadının temsilcisi Enver Paşa olmuştu. Enver Paşa'nın ön sıralarda olmasında hem "hürriyet kahramanı" olmasının, hem orduyu İttihat ve Terakki'ci subaylarla gençleştirmesinin yanında sosyolojik olarak ordunun önemli bir yer tuttuğu toplum yapısı da etkili olmuştu. Ayrıca, devletin devamlı olarak savaş ve iç karışıklıklar içerisinde olması orduya ayrı bir önem kazandırmıştı. Ancak devleti idare eden İttihatçı askeri kanat yanında Talat Paşa önderliğinde etkili bir sivil kanat da bulunmaktaydı.

İttihat ve Terakki Partisi'nin, Milli Mücadele içinde önemli bir yere getiren sebeplerin başında mücadelesini verdikleri Anadolu toprakları olmuştu. O günkü herkesin görebileceği gibi İttihatçılar da artık gidişatın, kozmopolit bir devletten ziyade daha homojen bir devlete doğru olduğunu görmekteydiler. Çanakkale Harbi sırasında bu durum en sıcak şekilde hissedilmişti. Bu harbin kaydedilmesi demek Anadolu'nun elden gidişi demekti. Çanakkale savunması taktik ve psikolojik özellikleri yanında, kaybedilen ve kaybedilme ihtimali olan coğrafi parçalar arasında kaybedilmesi asla düşünülmeyen "Anadolu"

[69] STODDART, a. g. e., s. 10.

coğrafyasının kurtarılması ve artık burasının sağlamlaştırılması gerektiği düşüncesinin ortaya çıkmış pratik halidir. Çanakkale'nin düşmesi Anadolu'nun elden gitmesi riskini barındırıyordu. Bu riskli durum İttihatçılar tarafından Anadolu'nun savunmasına yönelik bazı plan ve faaliyetlere girişilmesine yol açmıştı. İttihatçılardan Şeref Çavuşoğlu, bu faaliyetleri İttihat ve Terakki Umumi Merkezi'nin, her ihtimali göz önüne alarak Birinci Dünya Harbi yenilgiyle neticelendiği takdirde silahları bırakmayarak Anadolu'ya çekilip orada kademe kademe müdafaaya devam kararını vermesi ve bunun içinde bir plan hazırlanmasıyla açıklamaktadır. Bu plan, Umumi Merkez'de müteaddit toplantılarda uzun müzakereler sonunda bütün teferruatı ile hazırlanmıştı. Çanakkale'de bu planın ilk defa tatbikine lüzum görülmüş ve düşman donanmasının boğazı geçip İstanbul'u işgal etmesi ihtimali karşısında bu plan gereğince vazifelendirilmiş olanlar harekete geçmişler, Anadolu'ya geçecek olanların ailelerini, İstanbul'dan çıkarmakla işe başlamışlardı[70]. Ancak, Çanakkale Savaşının kazanılmasıyla bu plan durdurulmuştu. Fakat, bu plana benzer faaliyetlerin benzerleri Milli Mücadele başlarında ortaya çıkmaya başlamıştı. Yine Çavuşoğlu; Dünya Savaşı'nın sonunda başta Esat (Işık) Paşa olmak üzere toplandıklarını ve sözünü ettiği planı tatbike başladıklarını, Milli Kongre'nin toplandığını, Trabzon Mebusu Ali Fikri'nin Cağaloğlu'ndaki matbaasında bir çok propaganda risaleleri bastırdıklarını, bunları Avrupa'ya gönderdiklerini belirtmektedir[71]. Bu ve bunun benzeri olan bilgilerle ilgili olarak resmi bilgiler şu anda mevcut olmasa da, burada önemli olan Anadolu'yu savunma düşüncesinin uzunca bir süreçte şekillendiği ve bu coğrafyayı savunmak amacıyla düşünülen tedbirlerin 1918'den çok öncelere gittiğiydi. Yine önemli olan bir hususta, bu planlarda İttihat ve Terakki Partisi'nin etkin olan rolüydü.

İttihat ve Terakki Partisi'nin, Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki durumunu gözden geçirerek yapmaya çalıştığı dikey ve yatay planları ile uygulamaları olmuştu. Anadolu'nun savunulması dikey faaliyet olarak

---

[70] Şeref ÇAVUŞOĞLU, ***"İttihat ve Terakki'nin Gizli Planı"***, Yakın Tarihimiz, C.I, S. 9, İstanbul 1962, s.163.

[71] **A. g. m.**, s. 263.

düşünülürse, Çarlık Rusyasının çöküşüyle birlikte Kafkaslarda ortaya çıkan boşluğu doldurma çabalarını da yatay faaliyetler olarak düşünmek gerekmektedir. Kafkaslara yönelik faaliyetlerde, Ortadoğu coğrafyasında giderek zayıflayan ve kontrolün kaybolması olarak ortaya çıkan bu durumda, Kafkaslarla coğrafi açığı kapatma düşüncesi etkili olmuştu. Bu düşünceler Türkçülük açısından fikri, petrol ve coğrafi faktörler açısından maddi sebepler taşımaktaydı. Yalnız, İttihat ve Terakki'nin Kafkaslar'a yönelik ilgisini daha sağlam temellere oturtmak için daha öncelere gitmek gerekmektedir. İttihat ve Terakki daha iktidara gelmeden öncede Kafkaslarla ilişki içinde olmuştu. Özellikle, 1905 sonrasında Rusya'da nispi serbestliğin ortaya çıkmasıyla beraber ilişkilerde artış meydana gelmişti. Aynı dönemde gittikçe güçlenen İttihat ve Terakki'nin Kafkas Müslümanlarıyla irtibata geçtiği bilinmektedir. Mesela, 22 Eylül 1906'da Kafkas Müslümanlarına gönderilen mektupta, ittihadın temelinin maarif olduğu vurgulanmakta, dil olarak İstanbul Türkçesinin kabul edilmesi teklif edilmekteydi[72]. İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu ve I. Dünya Savaşı'na Almanya ile beraber savaşa girme pazarlıklarının yapıldığı sırada Kafkaslar gündeme gelmişti. Savaş başladıktan sonra Osmanlı yönetimi Kafkas Müslümanlarını, Azerbaycan Türklerini ayaklandırmak için çalışmalara başladı. Çeteler teşkil ederek Kafkaslara kolayca girmenin yollarını aradı[73].

1917 Ekim İhtilali ile Çarlık Rusya'sının ortadan kalkışı, bölgesinde olduğu gibi Kafkaslarda da bir boşluk ortaya çıkarmıştı. Hem bu boşluk, hem Ermenilerin Azerbaycan Türklerine yönelik katliamları, Osmanlı Devleti'ni buralara müdahale etmeye zorlamıştı. Osmanlı Devleti'nin artık hakimiyetini zor sağladığı özellikle Ortadoğu bölgesi yerine, Kafkasya'nın da içinde olacağı yeni bir siyasi oluşum (Turan) için uzun süredir düşünen Enver Paşa'nın eline önemli bir fırsat geçmişti. Osmanlı Devleti'nin buralara yönelik politikasının altında da esasen bu düşünce yatıyordu. Kafkaslardaki Müslüman toplulukların da yardım istekleri bu faaliyetleri hızlandırmıştı. Ocak 1918 sonlarına doğru, Azerbaycan temsilcisi Naki Bey'in İstanbul'a gelerek Sadrazam Talat Paşa ile Harbiye Nazırı

---

[72] Ali ARSLAN, ***"Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Döneminde Ahıska-Ahılkelek (1914-1921)"***, Kafkas Araştırmaları III, İstanbul 1997, s. 98.
[73] **A. g. m.**, s. 98-99.

Enver Paşa olduğu halde görüşmesi ve daha sonra Enver Paşa tarafından Harbiye Nezareti'nde kabul edilmesi, Osmanlı Devleti'nin öteden beri gelişmelerini dikkatle izlediği Kafkasya'ya olan ilgisini daha da arttırmıştı. Çünkü, gerek Naki Bey ve gerek Ahıskalı Ömer Faik Bey, Osmanlı Ordusu'nun gelip kendilerini kurtarmasını hararetle istemişlerdi[74]. Bu durumu önemli gören Enver Paşa, Kars, Ardahan ve Batum'un anavatana katılması ve Azerbaycan ile Kuzey Kafkasya'da Osmanlı Devleti'ne yakın devletlerin kurulmasını sağlamak için harekete geçmişti.

Osmanlı Devleti'nin idaresinde etkili olan İttihat ve Terakki Partisi'nin Kafkaslara yönelik siyasi ve kültürel çabaları yanında diğer bir faaliyeti de Kafkaslara bir ordu gönderme kararı almasıydı. Kafkaslarla özel olarak ilgilenen Enver Paşa, böyle bir ordunun idaresi için kardeşi Nuri Paşa'da karar kıldı. Böylece Nuri Paşa, Kafkas İslam Ordusu Kumandanı oldu. Enver Paşa ayrıca, Rusya'nın hakimiyeti altında bulunan Kafkasya dışındaki Türkistan ve Afganistan gibi İslam beldelerinin ihtiyacı olduğunu düşündüğü yardımın yerine getirilmesi için merkezi Tahran olmak üzere bir askeri heyet ile adı geçen bölgelere Osmanlı subaylarının gönderilmesini uygun görmüştü[75]. Bundan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti, politikasını uygulamak için Kafkas bölgesinde şubeler açmış ve teşkilatlanma yoluna gitmiş, Kafkas İttihat ve Terakki Fırkası kurulmuştu[76]. İttihat ve Terakki, adını artık Kafkas ve Türkistan sözcükleriyle birleştirerek faaliyete geçmek isteyecek ve Kafkaslar için müttefik Almanlarla bile çatışma göze alınacaktı. Artık bu cephede herkes, her Türk kumandanı gözlerini Hazar ötesine çevirmişti. Bu politikaların mimarı Enver Paşa'ydı[77]. Kafkaslara yönelik yapılmış faaliyetlerle ilgili olarak değerlendirmelerde bulunan Bayur; "Enver Paşa Azerbaycan'ı düzenli ve elden geldiği ölçüde bir devlet yapmak ve hele onun en büyük ve en zengin kenti, doğal olarak da başkenti olan Bakü'yü kurtarmak isteğindedir. Bu istekte petrolle ilgili düşünceler varsa da

---

[74] Mustafa BUDAK, ***"Nuri Paşa'nın Kafkas İslam Ordusu Hakkındaki Raporu"***, Kafkas Araştırmaları IV, İstanbul 1998, s. 67.
[75] **A. g. m.**, s. 68.
[76] TUNAYA, **a. g. e.**, C.III, s. 534.
[77] **A. g. e.**, C.III, s. 530.

esas amacı ulusaldır''[78] derken, Tuna'ya; "Bütün bu fikirler kısmen somut stratejiler haline getirilmişti. Turancılık yalnız bir hayale mi dayanıyordu? İttihatçılar bu sorunun somut ve gerçekçi yanıtını bulduklarından emindiler ve bu da yüzde yüz ideolojik bir madde olan petroldü. Halil Paşa, Başkumandanı'na gönderdiği mektubunda bunu, Arşimet heyecanıyla bildirilmişti; "Tanrının bir lütfu olarak elde ettiğimiz bu kaynak bütün mali sıkıntımızı karşılayacak mahiyettedir"[79] demekteydi. Bu durumu değerlendirmek için, Azeri petrolü ile yakından ilgilenen Almanlarla güç bir pazarlıktan sonra Bab-ı Ali, özenle değişik projeler hazırlamaya koyulmuştu. Kafkasların zengin kaynaklarının Ruslar ve Almanlarla paylaşılması, Kırım Tatar Cumhuriyeti'nin sağlamlaştırılması, Kuzey Kafkasya'da ve Türkistan'da yeni müstakil devletler yaratılması[80] çabalarına girişilmişti.. Bu amaçlarla, Harbiye Nazırı Enver Paşa, 9 Haziran 1918'de Batum, Kars ve Beyazıd mıntıkalarında iki kuvvetli ordu vücuda getirmişti. Bunlardan dört fırkalı olan Üçüncü Ordu Batum ve Kars'a girmişti. Dokuzuncu Ordu'nun ise İran ve Kafkas Azerbaycanlarını kurtarması kararlaştırılmıştı. Bu orduların her fırkasında dokuz bin insan vardı. Rusların, Erzurum ve Kars depolarında bıraktıkları mebzul miktardaki şilah ve harp malzemesinden istifade edilerek mükemmelen teçhiz edilmişlerdi. Fakat, bu orduların karşısında düşman yoktu. Ermeni kıtaları çoktan mağlup edilmiş, İngilizlerin alelacele Irak'tan Enzeli yoluyla Bakü'ya getirdikleri bir müfreze aynı akıbete uğrayarak çekilmişti. Aynı zamanda bu durumdan Enver Paşa'nın şarkta bir mukavemet merkezi hazırladığı da anlaşılıyordu[81]. Dikkat çeken husus ise, Enver Paşa'nın bu faaliyetleri güneydeki orduların giderek zayıfladığı bir zamanda yapmasıydı.

Henüz harp devam ederken Filistin taraflarındaki ordunun zayıflığını Enver Paşa'nın idrak etmesine rağmen, Romanya'dan gelen vesair mahallerden tasarruf olunan kuvvetlerle Halep civarında bir ihtiyat ordusu meydana getirmek ve gerektiğinde bunları kullanmak gibi bir düşünce yerine bu kuvvetleri Batum'a göndermesini, "yeni vaziyetler ihdası için düşündüğü gizli bir tasavvurun ve belli

---

[78] Yusuf Hikmet BAYUR, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. III, K. 4, Ankara 1991, s. 213.
[79] TUNAYA, **a. g. e.**, C.III, s. 532.
[80] Paul DUMONT, **Mustafa Kemal**, (Çev. Zeki ÇELİKKOL), Ankara 1993, s. 7.
[81] Ali Fuat CEBESOY, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul 1953, s. 8.

bir planın icabı" olarak düşünen Osmanlı 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan (Sabis) Paşa, kendisinin 1918 Temmuzunda Altıncı Ordu Kumandanlığına, Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'nın Üçüncü, Altıncı ve Dokuzuncu Ordulardan oluşan Kafkas Orduları Grubu Kumandanlığına tayin edilmelerini de bu gizli düşüncenin bir "mukaddimesi" olarak düşünmekteydi[82]. Gelişmelerden anlaşılacağı gibi, Enver Paşa'yı bu düşüncelere sevk eden hususların başında harbin kötü gidişatı gelmekteydi. Enver Paşa, harbin mağlubiyetle neticeleneceğini artık anlamış ve İstanbul taraflarında mukavemet ümidi kalmamış olduğundan Mütareke'de Kafkasya'ya gidecek orada amcası Halil Paşa'nın kumandasındaki kuvvetlerin başına geçecek, Azerbaycan Türklerinden ve Türkistan'dan da istifade suretiyle bir Turan Hükümeti vücuda getirmek emelini takip edecekti[83]. Mütareke yaklaşırken, Enver Paşa çalışmalarını belli bir noktaya getirmiş, doğuda bulunan amcası Halil (Kut) Paşa aracılığıyla kardeşi Nuri Paşa'ya gönderdiği telgrafta; "Bulgarların ihaneti muhtemeldir. Almanların garp cephesindeki sıkıntıları artmıştır. Her ihtimale karşı Şark Orduları Grubu Kumandanlığı bilhassa İran içlerinde çok yayılmayarak yavaş yavaş toplu bir hale geçmesi lüzumu hasıl olmuştur"[84] demişti. Enver Paşa, Kafkasya'da bulunan ordunun yeni bir şekil alması için gönderdiği talimat yanında yeni siyasi oluşumlara da girişilmesi için 13.10.1918'de Kafkas İslam Ordusu Kumandanlığı'na gönderdiği telgrafta; "Vaziyeti siyasiye bizim için gayri müsait bir şekil aldığından Kafkasya devletlerinin istiklallerinde İtilaf hükümetlerinin pek ziyade müşkülat gösterecekleri malumdur. Binaenaleyh, Kafkas Müslümanlarının müttehiden çalışmalarını ve bu sebeple Azerbaycan Hükümeti ile Şimali Kafkas Hükümeti'nin ayrı ayrı zayıflamamaları için ya birleşerek "Şarki Kafkas Hükümeti" nam ile bir İslam Hükümeti vücuda getirmeleri veyahut konfederasyon şeklinde yek diğeri ile derhal anlaşma yapmaları pek elzem görünüyor"[85] demişti. Ayrıca 15 Ekim 1918'de kardeşi Nuri

---

[82] Ali İhsan SABİS, **Harp Hatıralarım, İstiklal Harbinin Gizli Cihetleri**, (Haz. Turgan SABİS), C.5, İstanbul 1993, s. 29-30.
[83] **A. g. e.**, s. 30.
[84] Taylan SORGUN, **Halil Paşa ,İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş**, İstanbul 1997, s. 230.
[85] **A. g. e.**, s. 249-250.

Paşa'ya, görünüşte Azerbaycan'dan ve Kafkasya'dan kuvvetlerin çekileceğini bundan sonra artık bölgenin kendi kuvvetlerine dayanacağını, buralarda kalacak olan kuvvetlerin teşkilatlarının genişletilmesini, onlara her türlü eleman ve cephanenin temin edileceğini bildirmişti[86]. Enver Paşa, bu destekleri yanında bölgeye ekonomik desteği de göndermişti. 23.10.1918'de amcası Halil Paşa'ya; "Umumi vaziyetin sulha gitmemizi icap ettirdiğini bu vaziyette Azerbaycan'ın teşekkülünü temin etmeyi mühim bir vazife biliyorum. Buradan oraya yedi yüz bin lira gönderiyorum. Talat Paşa Kabinesi yani başladığımız harbi iyi bitiremediğimiz için çekilmek üzereyiz" diyerek, kendisinin Azerbaycan'a gelmesi hususundaki mütalaasını sormuştu[87]. Görüldüğü gibi, Enver Paşa doğuda yaptığı yığınağın başına geçmek için beklemektedir. Enver Paşa engellere rağmen bu düşüncesindedir. Ayrı bir bırakışmaya karar verildiği günlerde Enver Paşa, Azerbaycan'a gidip orada çalışmak istediğini İzzet Paşa'ya açmış, O da kesin olarak, "olmaz" demişti. Ayrıca, daha önce Harbiye Nezareti'nden Azerbaycan'a yedi yüz bin lira gönderilmiş olması bu olayla ilgili görülmüş olup, bu paranın mümkünse geri gönderilmesine karar verilmişti[88]. Ancak Enver Paşa buna rağmen, yurt dışına çıkmadan önce Teşkilat-ı Mahsusa Reisi Hüsamettin (Ertürk) Bey'i yalısına çağırarak, bir denizaltıyla Odesa yoluyla Rusya'ya gideceklerini, kendisinin Kafkasya'ya sonra Moskova'ya uğrayacağını, arkadaşlarının Berlin'e gideceğini söylemişti. Ayrıca, Moskova'da Türkiye'ye yardım yaptıracağını ümit ettiğini, buna sebep olarak da, Bolşeviklerin kapitalist ve muzaffer devletlere düşman olmalarını göstermişti. Kendisinin Moskova'dan sonra tekrar Kafkasya'ya gideceğini Erzurum ve Kafkaslardaki kıtaların dağıtılmamasını, silah ve cephanelerin teslim edilmemesini ve Ahmed İzzet Paşa'dan gelecek emirlere itaat edilmemesi için amcası Halil Paşa'ya, kardeşi Nuri Paşa'ya ve Çerkez Yusuf İzzet Paşa'ya lazım gelen talimatı verdiğini, ayrıca harbin son yıllarında Kırım'da kurulan İslam Cumhuriyeti ve Reisi Seyyid Cafer Bey'e de talimat gönderdiğini, bu

---

[86] Esin Dayı, **Elviye-i Selase (Kars, Ardahan, Batum)'de Milli Teşkilatlanma**, Erzurum 1997, s. 72.
[87] Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, C. III, İstanbul 1999, s. 446.
[88] BAYUR, **a. g. e.**, C.III, K. 4, s. 719.

Cumhuriyeti lağvetmemesini ve hatta ona mesture para da gönderildiğini[89] söylemişti. Diğer yandan Talat Paşa da yurttan ayrıldığı zamanlarda gelecekteki Türkiye'nin sınırlarını da aşağı yukarı kafasında çizmişti. Bu sınırların içerisinde Arap ülkeleri yoktu. Kısacası, Misak-ı Milli'de Meclis-i Mebusan tarafından somutlaştırılan sınırlar daha 1919 yılı başlarında Talat Paşa tarafından değişik yerlerde çeşitli vesilelerle açıklanmıştı. O'na göre, barıştan sonra kurulacak olan yeni devletin (bu noktada Talat Paşa'nın ısrarlı olduğunu her konuşmasında görüyoruz) homojen bir yığına yani Türk ve Müslüman halka dayanılması kaçınılmazdı. Adeta bu koşulu yeni devletin yaşaması için gerek ve yeter şart olarak görüyordu. Trakya sınırı, kendisinin başmurahhas olarak katıldığı İstanbul Konferansı'nda 1913 yılında çizilmişti. Yurt dışında iken Talat Paşa'nın yazdığı mektuplardan, yaptığı konuşmalardan edinilen izlenim şudur: Anadolu'da bağımsız bir Türk devletinin yaşayabilmesi ancak İngilizler ile Bolşevikler arasında bir tampon bölge kurulmasının gereğine batı ülkelerini inandırmakla mümkündür. Aksi taktirde, İngiltere Anadolu'nun parçalanması ve Ortadoğu egemenliğini sağlama almak için, bölgede yapay denilebilecek yeni devletçikler yaratma yolunu deneyecekti. Bunu engellemek ancak ve ancak bu ülkeye Bolşevik tehlikesini anlatmakla mümkündü. Anadolu'da bağımsız bir devlet kurma olasılığı, Bolşevikler Kafkaslara indiği ölçüde artmaktaydı[90]. Yurt dışına çıkan İttihatçı nderlerin Sovyetler ile olan ilişkilerini biraz da bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra 2/3 Kasım 1918 gecesi İttihatçı önderler yurtdışına çıkmışlardı. Bu ayrılıştan sonra bile Enver Paşa'nın Kafkaslara geçerek bir şeyler yapacağını ümit edenler bulunmaktaydı. Bu bekleyişte, Suriye'deki mağlubiyetin kesin olması ancak Kafkasya'da mühim kuvvetlerin olması, Romanya'dan ve Makedonya'dan geri alınmış, mevcutları dolgun bazı tümenlerin 1918 ilkbaharında Kafkasya'ya naklolunması ve Kafkasya'da Batum ve civarında 3. Ordu'nun, Kars ve civarında da 9. Ordu'nun bulunması etkili olmuştu[91]. Ancak Enver Paşa, İstanbul'dan

[89] Hüsamettin ERTÜRK, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul 1996, s. 166.
[90] Tevfik ÇAVDAR, **Talat Paşa**, Ankara 1995, s. 454-456.
[91] SABİS, **a. g. e.**, C. 5, s. 29.

ayrıldıktan sonra bir deniz altı ile Kırım'a çıkmış, Kafkasya'ya gitmek için bindiği yelkenli, fırtınada hasar almıştı. Güçlükle Kırım'a dönen Enver Paşa Berlin'e geçmiş, Berlin'den bir Alman tayyaresi ile Moskova'ya gitmek için havalanmış, tayyare Kovna'da düşmüş, Enver Paşa tutuklanmış bir müddet burada kalmıştı[92]. Bunlardan sonra, Enver Paşa'nın Kafkaslara ulaşamaması ve Mütareke hükümleri gereği Kafkaslar'daki Osmanlı Ordularının geri çekilmesi durumu, Enver Paşa'nın planlarını uygulanamaz hale getirmişti. Enver Paşa harbin sonlarına doğru düşündüğü bu planlardan daha sonraları bahsedecekti. Milli Mücadele döneminde Moskova elçiliğine atanan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Moskova'da karşılaştığı Enver Paşa'ya; "Mağlubiyete giderken memleketin istikbali hakkında ne düşünüyordunuz.?" diye sormuştu. Enver Paşa da; Kafkaslardaki orduların kuvvetine güvenerek merkezi Bakü olmak üzere muvakkat bir hükümet kurmak istediğini, düşmanların yapacakları tazyik ve teklif edecekleri sulh şartlarının ağırlığı derecesine göre anavatanı kuvvetleriyle restore etmeye çalışacağını ancak İstanbul'dan çıktıktan sonra hastalanarak bir köyde uzun müddet kalmaya mecbur olduğunu, bu esnada kendisinden ümidi kesen kumandanların İstanbul Hükümeti'nin emrine uyarak kısmen Erzurum ve kısmen de İstanbul'a döndüklerini, ayağa kalktığı zamanda tasavvurlarını tatbik edecek bir kuvveti orada bulamadığını[93] anlatmıştı. Ancak, Enver Paşa'nın karşılaştığı olumsuzluklara rağmen doğuda yaptığı yığınağın faydası Milli Mücadele yıllarında görülecekti. Enver Paşa'nın şarkta kurmuş olduğu ordular Milli Mücadele'de elimizde taze kuvvetler ve teçhizat bulunmasını sağlamıştı. Kazım Karabekir Paşa'nın kumanda ettiği 15. Kolordu, 9. Ordu'nun birliklerinden meydana gelmişti[94]. Aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin Kafkaslara yönelik politikası ve çalışmaları Milli Mücadele yıllarında etkisini göstermişti. Kafkaslardaki Türk etkisi yanında Osmanlı ordu kumandanlarının buralardaki çalışmaları sonradan önem arz edecek, Kafkasya hususunda tecrübeli bu insanlar Milli Mücadele yıllarında Türk-Sovyet ilişkilerinde ve Kafkas politikasında etkili olacaklardı.

---

[92] SORGUN, **a. g. e.**, s. 338.
[93] CEBESOY, **a. g. e.**, s. 42-45.
[94] **A. g. e.**, s. 43.

Mütareke'yle Türk kuvvetleri geri çağrılınca, Türklerden boşalan yerleri İngilizler doldurmak girişiminde bulunmuşlardı. Bazı Kafkas devletlerini, Osmanlı Devleti'ne ve Bolşevik Rusyasına karşı tampon devletler haline getirerek bölgede bir siyaset oluşturmaya çalışan İngilizlerin planları Anadolu'daki milli hareketin dikkatini Kafkaslara yöneltmişti. Zira, Anadolu'nun dışarıdan dostça temas edebileceği ve yardım alabileceği tek yol Kafkasya'dan geçiyordu ve bu yol Azerbaycan'a yerleşmiş olan İngilizler ve Ermeniler tarafından kapatılma tehlikesiyle karşı karşıyaydı[95]. Diğer taraftan Anadolu zaten güney, kuzey ve batı sınırlarından kuşatılmıştı. İşte bu durumu iyi kavrayan Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele'nin kurmaylarına göre, Kafkasya'dan geçen yol Müdafaa-ı Hukukçular için yaşamsal bir önemdeydi ve Mustafa Kemal Paşa bu bölgenin bir "nefes yolu" olduğunu, İstanbul'dan hapishaneden kaçarak Sivas'a gelen Enver Paşa'nın amcası Halil (Kut) Paşa'ya açıklamıştı. Bu nedenle en stratejik bu noktada her şey yapılmak istenmişti[96]. Bu sebeple, hem Kafkaslarda etkili olabilmek amacıyla hem de Sovyetlerle bağlantı kurup, İngilizlerin oluşturmak istedikleri Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan devletlerinden oluşacak tampon devletlerle Kafkasları bölme projesine karşı ilk aşamada İttihatçılar ve özellikle Enver Paşa'nın amcası ve eski Şark Orduları Kumandanı Halil (Kut) Paşa görevlendirildi. Bu görevlendirme yapılırken Mustafa Kemal Paşa, Halil Paşa'ya; "***Şarkta senin adın büyüktür. Rusya değişmiştir. Azerbaycan ve İran'la değişik kombinezonlar yapabiliriz ve böylece para ve teçhizat temini mümkün olabilir sanırım***" demişti[97]. Halil Paşa'ya bu misyonun verilmesinde muhtemelen harp yıllarında Kafkaslardaki görevlerinin etkisi olmuştu.

Kafkasların Anadolu açısından jeopolitik önemi, İttihatçıların bu dönemde bölge ile alakalı durumu, Anadolu milli hareketi açısından Kafkasları ve Doğu Anadolu bölgesini daha önemli bir hale getirecekti. Kafkaslarda Anadolu aleyhine oluşacak durumları engelleme çabaları, İttihat ve Terakki Partisi'nin harp boyunca Kafkaslarda kurmaya çalıştığı etki ve İttihatçıların Mütareke

---

[95] Tarık Zafer TUNAYA, **Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1952)**, İstanbul 1995, s. 536.
[96] **A. g. e.**, s. 537.
[97] SORGUN, **a. g. e.**, s. 304.

dönemindeki durumları birleştirildiğinde, Milli Mücadele döneminde izlenen Kafkas politikasında niçin İttihatçıların ön plana çıktığını ortaya koyacaktı. Harp sonunda İttihatçıların karşı karşıya kaldığı olumsuz şartlar, zorunlu olarak milli direnişin saflarına katılma durumunu ortaya koymuştu. Zaten, Mütareke'nin imzalanmasıyla beraber, İttihatçılar silahları bırakmamak kararındaydı. İstanbul'da bulunan ve toplanan İttihatçılar savaşın bitmediğine, Mütareke'nin savaşın bir safhası olduğuna ve yeni hareketin doğudan başlamasına karar vermişlerdi[98]. İttihatçıların bu düşünceleri bir çok kurmay tarafından da düşünülmekteydi. Anadolu'nun doğusunun önceden yapılan yığınaklar ve jeopolitik konumu dolayısıyla büyük önem taşıdığı Kazım Karabekir Paşa tarafından da vurgulanmıştı. Kazım Karabekir Paşa, doğuya gitmeden önce, "***doğuda muhtelif isimler altında bir takım direniş teşekkülleri başlamış olduğunu, medeni alemin nazarı dikkatini çekmeye çalışan hamiyet erbabından da fiilen istifade edilebileceğini***" söyleyerek, doğu teşekküllerini Erzurum'da birleştirerek herhangi bir milli teşekkül hazırlamayı düşündüğünü belirttikten sonra, eğer istiklale dokunulmaz ve yalnız doğu vilayetleri tehlikeye düşerse derhal Erzurum'da kurulacak bir milli hükümetin emrinde bir ordu kumandanı olarak doğunun müdafaasını üstleneceğini söylemişti. Eğer tehlike bütün vatan için görünürse çıkacak hükümet yeni bir Türk milli devleti olacak ve bütün vatanın müdafaası yapılacaktı[99]. Daha önce de görüldüğü gibi Enver Paşa, Bakü merkezli bir devlet düşünmekteydi. Her ne kadar Kazım Karabekir Paşa bunu Erzurum merkezli düşünse de önceki tasarlanmış planla bunun ortak tarafı, hazırlıklı bulunan doğudan işe başlanacağı idi. Şarktaki durumun önemini Kazım Karabekir Paşa yanında kavrayanlardan biri de Fevzi (Çakmak) Paşa idi. Falih Rıfkı Atay'a göre; O, "***Anadolu'nun şark vilayetlerinde bir mukavemet merkezi kurup yavaş yavaş garba doğru bu kuvveti genişletip müstevli kuvvetlerine son nefesimize kadar kanımızın son damlasına kadar Milli Mücadele'ye girişmek ile kurtulacağımıza***" inanmaktaydı[100].

---

[98] **A. g. e.**, s. 251.
[99] Kazım KARABEKİR, **İstiklal Harbimizin Esasları**, (Haz. Faruk ÖZERENGİN), İstanbul 1995, s. 40-41.
[100] Falih Rıfkı ATAY, **Çankaya**, İstanbul 1980, s. 207.

İttihat ve Terakki Partisi önde gelenlerine kalırsa savaş bitmemişti ve bunun böyle açıklanmasının da İttihatçılar açısından sebepleri vardı. İttihat ve Terakki'nin Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından kurulmuş olan istihbarat örgütü Teşkilat-ı Mahsusa, direniş hareketini başlatmak için kesin emirler almıştı. Enver Paşa, 1913'ten itibaren, genç muvazzaf subayları terfi ettirip yaşlı ve alaylı subayları emekliye sevk eden orduya yeniden yapılandırmıştı. Sadrazam Talat Paşa sadece İttihat ve Terakkinin değil, ekonominin yeniden canlandırılması amacıyla toplumun sivil kesimlerinde örgütlenmesinin de mimarıydı[101]. Ayrıca, Enver Paşa, her şeye rağmen ve bütün harp boyunca, ordu üstündeki nüfus ve itibarını hiçbir zaman kaybetmemişti[102]. Bu ve benzeri çalışmalarla devlet kadrolarında ve sivil hayatta büyük bir İttihatçı potansiyel oluşmuştu. İttihat ve Terakki Partisi taraftarı ki takriben beş yüz bine yakındı[103]. İttihat ve Terakki Partisi'nin kalabalık mensupları yanında, cemiyetin elinde çok faal ve kamuoyunun oluşturulmasında kimi yönlerden daha etkili bir takım sosyal ve kültürel örgütler vardı. Bunlar son beş yılda ortaya çıkmış ve İttihat ve Terakki Partisi ile güçlü bağlar kurmuş örgütlerdi. 1918'den sonra direniş hareketlerinde faal olan bu çeşit örgütler arasında şunlar sayılabilir : Hilal-i Ahmer (Kızılay) ; Bu köken olarak 1868'de kurulduğu için tam anlamıyla İttihatçı bir örgüt değildi ama İttihat ve Terakki Partisi ile yakın bağları vardı. Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti ve en başta Türkocağı[104]. İngiliz istihbarat raporlarına göre, Hilal-i Ahmer yabancı ülkelerdeki, İttihatçılarla iletişim kurmak için bir araç ve gizli ödemeler için bir kanal olarak kullanıyorlardı. Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, Mütareke'den sonra Milli Kongre'nin toplanmasına öncülük etti ve 1919 Mayıs'ında İzmir'in işgali üzerine İstanbul'da büyük mitinglerin örgütlenmesinde rol oynadı. 1918'de Türkocağı yalnızca İstanbul'da 2743 üyesi ve 28 şubesi ile büyük bir örgüt haline gelmişti. Milli Kongre'nin örgütlenmesine yardımcı oldu ve İzmir'in işgali üzerine yapılan protesto

---

[101] Bilge CRISS, **İşgal Altında İstanbul (1918-1923)**, İstanbul 1994, 2.Baskı, s. 18.
[102] AYDEMİR, **a. g. e.**, C.III, s. 448.
[103] Tahsin ÜNAL, ***"Milli Mücadele Başlarında Mustafa Kemal"***, Türk Kültürü, Y. VII, S. 73, Ankara 1968, s.7.
[104] Erik Jan ZÜRCHER, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, (Çev. Nüzhet SALİHOĞLU), İstanbul 1995, 2. Baskı, s.118.

hareketinde önemli bir rol oynadı[105]. Görüleceği gibi, Mütareke'den hemen önce İttihat ve Terakki, iktidardan çekilmiş olmasına rağmen hala güçlüydü. Ordu hala Enver Paşa'nın komutası altındaydı ve İstanbul'da doğrudan doğruya ona bağlı özel yetiştirilmiş taburlar vardı. İaşe Nazırı Kara Kemal Bey'in kurduğu esnaf teşkilatları da yabana atılacak kuvvet değildi. Hüseyin Cahit Yalçın, "İttihatçılıkta illet halini almış olan teşkilatçılıktan" söz eder[106]. İttihatçıların bu dönemdeki etkili konumları bir çok kimse tarafından da bilinmekte idi. Mütareke döneminin ilk kabinesini kuran Ahmet izzet Paşa, İttihat ve Terakki'nin birçok kötülük ve mağlubiyetlerine rağmen ülkede ve özellikle İstanbulda hatırı sayılır bir güç olduğunu, bütün memurların, zabıta görevlilerinin İttihat ve Terakki'nin adamları olduklarını, başkente bulunan üç taburun subaylarının Enver'le sadakat yemini vermiş olduklarını[107] söylemektedir. Bunların başında bulunanlardan biri, Ali (Çetinkaya) Bey bulunuyordu. Zürcher'e göre İttihatçılar, başkentteki siyaset oyununun esas oyuncuları olmalarına karşın asıl mücadele Anadolu'da cereyan etti. Bunun zemini ülkeyi terk etmeden önce savaş planı İttihat ve Terakki Partisi lider takımınca hazırlanmış bulunuyordu. Lider takım, planlarını Anadolu'da ulusal bir direniş hareketinin oluşturulmasına dayandırmış bu planlar İttihat ve Terakki Partisi liderleri dahil herkesin İngiliz ve Fransız donanmalarının Mart 1915'te Çanakkale boğazını yarmasını beklediği sırada hazırlanmıştı[108]. İttihatçıların Mütreke döneminde direniş düşüncelerini ortaya koyan bir çok örnek mevcuttu. Refik Halid (Karay) Bey, Mütareke'ye yaklaşıldığı sıralarda önde gelen İttihatçıların kendisine; "Hükümet bu ciheti düşünerek tedbirlerini evvelce almıştı. Dağ ve çete muharebesi için silah, cephane ve teşkilat hepsi hazırdır" dediklerini nakletmekte, bu düşüncenin İttihatçı hükümet tarafından düşünülüp düşünülmediği konusunda tereddüt gösterirken, bunun Çanakkale kargaşasında bir fikir olarak ortaya çıkmış olabileceğini düşünmekte ancak önceleri tereddütte kaldığı bu düşüncenin, Anadolu'da Yunan ordularına karşı bir

---

[105] ZÜRCHER, **a. g. e.**, s.119-120.
[106] **Halil Menteşe'nin Anıları**, (Haz. İsmail ARAR), İstanbul 1986, s.67.
[107] AHMET İZZET PAŞA, **Feryadım**, (Haz, Süheyl İzzet FURGAÇ, Yüksel KONAR), C. II, İstanbul 1993, s.15-16
[108] Erik Jan ZÜRCHER, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul 1995, s.197.

çete mukavemeti ve Kuva-yı Milliye olarak gerçekleştiğinden bahsetmektedir[109]. Direniş teşkilatlanmasıyla ilgili olarak, önde gelen İttihatçılardan Kara Kemal Bey de milli direnişin Anadolu'da başlamasıyla ilgili olarak diğer İttihatçılara; "***İstanbul ehemmiyetli, Anadolu emniyetlidir. İstanbul'da teşkilat bir ayda olur ama çabuk ele geçer. Anadolu'da ise üç ay ister ama kolay ele geçmez. Bizi bu adamlar bir ay içinde yok edecekler ama siz yine de Anadolu'ya geçin***"[110] demişti. Diğer taraftan, İstanbul'daki aydınlardan birçoğu da arayış çabası içindeydi. Bunların toplantı yerlerinden biri Göz Hekimi Esat (Işık) Paşa'nın evi idi. Toplantılara, Prof. Akçuraoğlu Yusuf ve Ferit (Tek) Beyler'de katılıyordu. Hepsinin birleştiği nokta İstanbul'un düşman baskısı altında olduğu ve burada bir şey yapılamayacağı idi[111]. İttihatçıları Anadolu'ya geçmeye zorlayan güvenlik endişeleri yanında Anadolu'daki hazırlıklar da etkili olmuştu. Anadolu'nun diğer bölgelerinde de doğudaki faaliyetlere benzer şekilde faaliyetlerin yapıldığı söylentiler arasındaydı. İttihatçılara göre, savaştan yenik çıkıldığı takdirde, şerefli bir barış yapabilmek için önceden bazı tedbirlerin alınması lazımdı. Onların bu yolda bazı teşebbüslere giriştikleri ve bazı yerlerde savaş için gerekli gördükleri silah ve malzemeyi depoladıkları söyleniyordu. Gerçekten, daha savaşın devam ettiği sıralarda, yurdun iç kısımlarında kurulacak teşkilatın silah ve askeri idareleri belli olmuş, Ecevit Ormanlarında , Pozantı'da, Toroslar'da Sille Dağlarında, Ankara Kalesi'nde, Bozdağ'da, Madran Dağlarında silah ve cephanelerin depolanması kararlaştırılmış ve halktan silah toplanmaya başlanmıştı. Deniz kuvvetlerinin küçük parçaları da İnebolu, Trabzon, Samsun, Zonguldak, Mersin ve İskenderun limanlarında toplanıyordu[112].

Harbin sonlarında doğru (Eylül 1918) artık yenilginin ortaya çıktığı anlaşılmıştı. 1918 Eylül ayının sonlarına doğru İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumi'sinde Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın arkadaşlarıyla beraber hazır bulunduğu bir toplantıdan bahseden Celal Bayar, bu toplantıda; memleketin durumunun gözden geçirildiğini, birinci derecede

---

[109] Refik Halid KARAY, **Minelbab İlelmihrab, Mütareke Devri Anıları**, İstanbul 1992, s. 40-41.
[110] Burhan OĞUZ, **Yaşadıklarım Dinlediklerim,Tarihi ve Toplumsal Anılar**, İstanbul 2000, s. 34 .
[111] ATAY, **a. g. e.**, s. 241.
[112] TANSEL, **a. g. e.**, C.I, s. 136-137.

ordunun durumu ve müdafaa kabiliyetiyle ilgilenildiğini, telefonların işlediği, şifrelerin geldiği bu ortamda, en taze malumat üzere bir karara varılmak istendiğini belirtmektedir[113]. İşte savaşın sonunun yaklaştığı ve İttihatçı önderlerinin yurtdışına çıkmaya çalıştıkları sıralarda Enver Paşa, Talat ve Cemal Paşalarla, Kara Kemal Bey, Kuruçeşme'deki Enver Paşa yalısında toplanmışlardı. Bu toplantıda Enver Paşa, Teşkilat-ı Mahsusa'nın reisi Hüsamettin (Ertürk) Bey'e, "***şimdi Cihan Harbi'nin ikinci safhası başlamak üzeredir, vaktiyle Balkan Harbi'ni ikinci safhasında kazanmıştık***" demiş ve "***Teşkilat-ı Mahsusa'yı resmen lağvedeceksiniz, fakat hakikatte bu teşkilat asla ortadan kalkmayacaktır. Bu galip devletlere karşı böyle olacak***" talimatını vermişti. Enver Paşa ayrıca, Ahmet İzzet Paşa ile konuştuğunu Teşkilat-ı Mahsusa'nın bundan sonraki adının "Umum Alem-i İslam İhtilal Teşkilatı" olacağını söylemişti[114]. Talat ve Enver Paşalar, Umum Alemi İslam İhtilal Teşkilatı'yla birlikte şarktaki orduyu ayakta tutmak, İslam aleminden özellikle Kırım İslam Cumhuriyeti ve onun Başkanı Seyyid Cafer Bey'den ve kapitalist İtilaf Devletleri aleyhtarı olan Rusya'dan geniş yardımlar görmek ve İstanbul'da Karakol Cemiyeti ve Teşkilat-ı Mahsusa'dan faydalanmak yollarıyla maksatlarına varacaklarını ümit etmekte ve planlarını da bu yolda hazırlamış bulunmaktaydılar[115]. Bu kararların alınmasından sonra olacak ki, kahvelerle ara sokaklarda Jön Türkler, Enver'in Berlin'e yolculuğundan önceki birkaç gün içinde planladığı üzere direniş hazırlıkları içine girmişlerdi[116]. Bu dönemde çeşitli kimseler tarafından çeşitli örgütler kurma girişimleri yapılıyordu. Bu teşebbüsler gizli tutulduğu için kimse birbirinden haber alamıyordu. Mesela, bir taraftan Mustafa Kemal'in kendi tanıdıkları arasında örgüt kurmakta olduğu işitiliyordu. Fakat bunu pek dar bir çevre biliyordu. İttihatçılar, İsmail Canbolat'ın başkanlığında ayrı bir mukavemet hareketi yaratmaya çalışıyorlardı[117]. Yapılan planlarla ilgili önemli bir nokta da, gösterilecek

---

[113] Celal BAYAR, **Bende Yazdım**, C. I, İstanbul 1965, s. 8.
[114] ERTÜRK, **a. g. e.**, s. 167-168.
[115] Hüsnü HİMMETOĞLU, **Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları**, C. I, İstanbul 1975, s. 82.
[116] Philip MANSEL, **Kostantinopolis, Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924**, (Çev. Şerif Erol), İstanbul 1996, s. 360.
[117] Zekeriya SERTEL, **Hatırladıklarım**, İstanbul 1977, s. 85.

direnişin usulü ile ilgiliydi. Talat Paşa Mütareke zamanlarında, "*ister istemez çeteciliğe başlayacağız*"[118] demişti. Talat Paşa'nın bu ifadesi Milli Mücadele'nin başlangıcında, düşmana karşı etkili olacak gerilla harbi yönteminin ilk kez ortaya konulmasıydı. Ancak, bu fikir ortaya yeni çıkmış değildi ve öncesi vardı. Bu fikir en önce, Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na sokmuş İttihatçılarda doğmuş, hatta biraz da işlenmişti[119]. Harp yıllarında ordunun yetersiz kaldığı yerlerde Teşkilat-ı Mahsusa Çeteleri önemli işlevler yerine getirmişlerdi. Kuva-yı Milliye'nin oluşmasında harp yıllarındaki milis tecrübesinin rolü büyüktü. Zira, Milli Mücadele'de görüleceği gibi Çerkez Ethem, Topal Osman gibi Teşkilat-ı Mahsusa gerillaları bu tecrübelerini Kuva-yı Milliye adıyla ortaya koyacaklardı.

Teşkilat-ı Mahsusa bünyesindeki sivillerde savaş sonrasında direniş hareketinde önemli roller oynadılar. Harp boyunca, Teşkilat-ı Mahsusa'nın askeri istihbarat bölümü Harbiye Nezareti'ne, sivil bölümü ise Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya karşı sorumlu idi. İttihat ve Terakki Partisi'nin altyapısı, örgütsel sadakate olduğu kadar birey olarak üstlere bağlılığa özendiriciydi. Savaş sonrası yer altı direnişi bu iki tür bağlılıktan da yararlanacaktı[120]. İşgalciler zafer kazanmış olmanın gururuyla Türklere soğuk davrandılar ve çevrelerine İstanbul'un kozmopolit unsurlarını doldurdular. Bu kısıtlı çerçeve onların, genel olarak Türk toplumunu ve özel olarak İttihat ve Terakki Partisi'nin savaşçı ruhunu küçümsemelerine neden oldu. İşgalciler İttihat ve Terakki Partisi'nin iş göremez hale geldiği kanısındaydılar. Partinin liderleri ülkeden kaçmışlardı ve örgüt resmen dağılmıştı. Türk toplumu gibi hiyerarşik yapıya sahip bir ortamda, bir idealin ikinci ve üçüncü kademelerdeki taraftarları liderliğe yükselebilirler. Türk direniş hareketinde de bu olmaktaydı. Hayatın bütün alanlarından insanlar, kadınlar ve din adamları dahil, yer altı mücadelesine katıldılar[121].

Liderleri gitmiş olduğu halde, İttihatçılar yine de meclise orduya, polise posta ve telgraf servislerine ve diğer birçok kuruluşa hakimdiler. 1919'da yeni yönetim tarafından temizlik hareketlerine başlanmıştı. Ancak, ne yeni yönetim ne

---

[118] Tayyip GÖKBİLGİN, **Milli Mücadele Başlarken**, C. I, Ankara 1959, s. 8.
[119] TANSEL, **a. g. e.**, C.I, s. 136.
[120] CRISS, **a. g. e.**, s. 146.
[121] **A. g. e.**, s. 147.

de İtilaf Devletleri İttihatçı memur çoğunluğunun yerine koyacak yeterli insan gücüne sahip değildi[122]. Bu durumdan dolayı Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, "yenilginin ve Mütareke devrinde İttihatçılara yönelik yapılacak propagandalar dolayısıyla da, mal ve can koruma endişesinin insanları büyük ataklıklara, kötülüklere sevk edeceğini, dolayısıyla İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerini kanun, adalet ve vatan sevgisi kuvvetiyle tatmin etmeyi, ayak takımını ve şerirlerini de bunların vasıtasıyla bağlamayı ve susturmayı" düşünüyordu. Nitekim Sadrazam, " bu zamanda en ufak kusur ve hata ile bir iç kargaşaya sebep verilirse dağılıp çökmenin muhakkak olduğunu"[123] söylemekteydi.

İttihatçıların milli hareket içinde yer alma nedenlerini daha somut görebilmek için İttihatçıların savaş sonrasında içine itilmiş oldukları durumu gözden geçirmek gerekir. İttihat ve Terakki'nin iktidar arayışı önderlerinin yurtdışına kaçmalarına, hükümetten uzaklaşmalarına rağmen hala sürmekteydi. İktidarı ele geçirebilmelerinin tek yolu direnişten geçiyordu[124]. İttihatçıların direnişe katılmalarındaki diğer önemli bir sebepte harp ve tehcir suçlusu olarak suçlanıp tutuklanma endişeleri idi. Nitekim, İngilizlerin İttihatçılara yönelik bu politikaları hakkında Talat Paşa; "Mondros'la beraber İngiliz gizli istihbarat teşkilatı İntellicens servisin meşhur ve maruf şahsiyetlerinden Kapiten Bennet'le Kolonel Maxvell, Tepebaşı'ndaki İngiliz sadaret binasında karargah kurduklarını, asıl gayenin İttihat ve Terakki bünyesinde toplanmış asker-sivil şahsiyetleri tevkifle çeşitli yollardan yokederek, Anadolu'yu muhtemel mukavemette yetişmiş insansız bırakmak olduğu[125] şeklinde açıklamıştı. Diğer taraftan, İstanbul Hükümeti'nin de iç politikasını İttihat ve Terakki düşmanlığına dayandırması, partinin üyelerini ve buna yakın bürokratları cezalandırmaya gidişi, özellikle İttihat ve Terakki'nin etkin üyelerine başka çıkış yolu bırakmaması, sivil temelli bir hareketin gelişmesi için çok yararlı olacak bir kaynak oluşturacaktı[126]. Ancak, Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilginin

---

[122] ZÜRCHER, **a. g. e.**, s.196.
[123] AHMET İZZET PAŞA, **a. g. e.**, C.II, s. 15-16.
[124] Ahmet DEMİREL, **Birinci Mecliste Muhalefet**, İstanbul 1995, s. 55-56.
[125] Cemal KUTAY, **Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları**, C. II, İstanbul 1983, s. 1124.
[126] İlhan TEKELİ - Selim İLKİN, **Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, Ankara 1989, s. 51.

sorumluluğunu üzerlerinde taşımaları, halkın İttihat ve Terakki'ye kuşkuyla bakmasına yol açmıştı. Bu durumda açıkça kendi isimleriyle ortaya çıkıp örgütleyecekleri bir direniş hareketinin halkın destek ve katılımını sağlaması çok güçtü[127]. İşte bu sebeple, İttihatçılar direniş hareketlerini başlatırken değişik taktiklerle olayları yönlendirmeye çalışmışlardı. İttihatçılar destekledikleri ve çoğunlukla içinde yer aldıkları milli hareketin İttihatçı olmadığına dair yemin bile etmişlerdi. Örneğin, Sivas'ta toplanan Kongre, ilk üç yönünde halkın öteden beri İttihatçılara duyduğu tepki nedeniyle, çoğu eski İttihatçı olan Kongre temsilcileri siyasetle uğraşmayacaklarına dair ant içmişlerdi. Bu durum, birinci Dünya Savaşı sonrasında İttihatçıların çizmiş oldukları kendi adlarını arka plana iterek iktidarın mücadelesini sürdürme stratejisine tamamen uygun düşmekteydi[128]. Aslında, İstanbul'un işgaline karşı aktif direnişin tarihi, İttihat ve Terakki Partisi ile Milliyetçi Hareket arasındaki örgütsel sürekliliğin hikayesidir. Toplumsal kurumların pek çoğunda önde geçen aktörler değişmiş, fakat Kuva-yı Milliye'nin davasına hizmet eden sistemler olduğu gibi kalmıştı. İttihat Terakki Partisi'nin istihbarat örgütü, Teşkilat-ı Mahsusa'nın üyeleri, çalışmalarını direniş hareketine aktarmışlardı. Mütareke'nin ilk yıllarında Teşkilat-ı Mahsusa çalışmalarını Harbiye Nezareti'nden gizli olarak yürütürken, İttihat ve Terakki gizlice başka bir grubu, Karakol'u kurdu[129]. Görüldüğü gibi, devamı olan fırkalarla henüz kapanmayan şube ve kulüpleriyle İttihat ve Terakki Partisi Anadolu'da teşkilat ve taazzuv nüveleri bırakmıştı. Bu nüveyi oluşturanlar, Müdafaa-i Hukuk davasını benimsemiş ve benzeri teşekküller haline istihale ederek İstiklal Mücadelesi'ne katılmışlardı. Anadolu'da tamamen hakim bulunan bu teşkilat, 1919 seçimini kazanmak ve son Mebusan Meclisi'ni kendi mensuplarıyla doldurmak imkanını bulduğu gibi, İstanbul'da da gizli toplantılarında kararlaştırdıkları namzetlerini mebus seçtirmişti[130]. Neticede, Kuva-yı Milliyeciler ve İttihat Terakki Partisi aynı değildiler ama milliyetçiler, İttihat Terakki Partisi tarafından veya yeniden yapılandırılan belli başlı kurumları

[127] DEMİREL, **a. g. e.**, s. 56.
[128] **A. g. e.**, s. 64.
[129] CRİSS, **a. g. e.**, s. 143.
[130] TUNAYA, **a. g. e.**, s. 410.

tevarüs etmişlerdi. Bu kurumlar direnişin örgütsel iskeletinin oluşmasını sağladı. milliyetçi direniş, insan gücünü askeri kuvvetlerden, Teşkilat-ı Mahsusa'dan, zanaatkar ve imalatçı localardan, 1913'ten sonraki sonra ki adıyla esnaf cemiyetlerinden, Osmanlı Kızılay Derneği'nden ve kadın örgütlerinden tedarik etti[131].

A. Mütareke Döneminde Osmanlı Ordusu

Milli Mücadele'yi, Birinci Dünya Harbi'nden kesin bir çizgiyle ayırmaya imkan yoktur. Bir bakıma, biri diğerinin devam ve sonucudur. Mücadelenin askeri ve sivil gelişiminde, Birinci Dünya Harbi'nin bütün ağırlığı duyulur[132]. Harbin, Milli Mücadele ile olan bağlantısında sivil ve askeri kadrolar açısından da devamlılık sözkonusuydu. Zira, harbi idare eden kadro ve anlayış Milli Mücadele'nin de idari ve askeri kadrolarını oluşturmuştu. Özellikle ordunun subay kadrosunun çoğunluğu İttihat ve Terakki Partisi'ne mensuptu. Bu faaliyetlerde, Enver Paşa'nın çok büyük mesaisi bulunmaktaydı. Enver Paşa zamanında orduda geniş bir tasfiye hareketine girişilmiş, 30-35 yaşındaki genç subaylar büyük sorumluluk mevkilerine getirilmişlerdi. Bu faaliyetlerde baş rol oynayan Enver Paşa dahi, Harbiye Nazırı olduğunda 33 yaşından fazla değildi. Bu genç milliyetçi kadro, gerilla hareketlerinde ve Birinci Dünya Savaşı'nın kan ve ateş çemberi içinde yetişmişlerdi[133]. Zor şartların yetiştirdiği bir nesil olan İstiklal Harbi'nin önde gelen kumandanları, ilk görev yıllarından itibaren İttihat ve Terakki Partisi'yle iç içe olmuşlardı. Kazım Karabekir (Paşa) Bey Manastır'da, Binbaşı Enver (Paşa) Bey ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (O zaman Osmanlı Hürriyet Cemiyeti) Manastır merkezini kurmuşlardı[134]. Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa, Kosova'nın Metroviçe kasabasında 18. Fırka komutanlığında görev yaparken İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli yönetim kuruluna seçilmişti[135]. Rauf (Orbay) Bey donanmada İttihatçı diye tanınmakta

---

[131] CRISS, **a. g. e.**, s. 19.
[132] Sebahattin-SELEK, **Anadolu İhtilali**, İstanbul 1968, s. 9.
[133] Doğan.AVCIOĞLU, **Türkiye'nin Düzeni**, 1. Kitap, İstanbul 1990, s.300.
[134] Kazım KARABEKİR, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, İstanbul 1995, s. 12.
[135] GÖK, **a. g. e.**, s. 7-8-9.

ancak resmen İttihat ve Terakki'ye kayıtlı değildi[136]. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa genç yaşlarında İttihat ve Terakki'ye "yeminli" olarak katılmıştı[137]. Ali İhsan (Sabis) Paşa'da, öğrenciliğinde Paris'teki Jön Türk hareketiyle muharebelerde bulunan bir harp okulu öğrencisiydi. 1912'de Balkan Harbi'ne iştirak etmiş ve Enver Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne geçmesiyle başlattığı orduyu ıslah ve gençleştirme teşebbüsleri sırasında Erkanı Harbiye Umumiye Birinci Şube Müdürlüğüne getirilmişti[138] İlk İttihatçı fedai subaylardan Resneli Niyazi, Mütareke döneminde Trakya'da 1. Kolordu Komutanı olan Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey için , onun 1908'de Makedonya'da faal güvenilir bir İttihatçı olduğunu ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Üsküp şubesinin kurucularından biri[139] olduğunu yazar. Yine Mustafa Kemal Paşa ile 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkan subaylardan Kazım Dirik, İşkodra'da Tümen Kurmay Başkanı yardımcısı iken, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu şehirde kurulmasına yardım etmişti[140]. İsmet (İnönü) Bey'e, Edirne'de yüzbaşı iken Selanik'ten gelen Yüzbaşı Refet Bey aracılığıyla cemiyete girmesi teklif edilmiş ancak, Kurmay Fethi Bey'in dalaletiyle İsmet Bey cemiyete 1907'de girmişti[141]. Mütareke'de Ödemiş'te Kuva-yı Milliye'yi oluşturacak olan Ali (Çetinkaya) Bey, 1907 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde aktif görevler üstlenmişti.31 Mart ayaklanmasında Mustafa Kemal'le birlikte Hareket Ordusu'ndaydı. 1911 yılında İtalya'nın Trablusgarb'i işgal etmesi nedeniyle, yüzbaşı rütbesiyle Binbaşı Mustafa Kemal'in birliğinde çarpışmalara katıldı[142]. Milli Mücadele'de Batı Anadolu'da milli teşkilatlanmanın sağlanmasında görev alan Kazım (Özalp) Bey, 1905'te yüzbaşı iken Selanik-Karasulu istasyonları arasındaki demiryolu hattını Bulgar Çeteleri'nden korumakla görevlendirilmişti. Bu görevde iken İttihat ve

---

[136] BAYUR, **a. g. e.**, C. III. K. 4, s. 711.
[137] Taylan SORGUN, **Mütareke Dönemi Bekirağa Bölüğü**, İstanbul 1998, s. 42.
[138] Ali İhsan SABİS, **Harp Hatıralarım, Birinci Dünya Harbi**, (Haz. Turgan SABİS), C.I, İstanbul 1991, s. 20-21.
[139] ZÜRCHER, **a. g. e.**, s. 142.
[140] Fethi TEVETOĞLU, ***"Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar V, General Kazım Dirik"***, Türk Kültürü, S. 86, Y. VIII, Ankara 1969, s. 105.
[141] Şevket,Süreyya AYDEMİR, **İkinci Adam**, C. I, İstanbul 1996
[142] Bayram BAYRAKTAR, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi**, Ankara 1998,s. 97, Sadi IRMAK, **Milli Mücadele'de Atatürk'ün Çevresi ve İlk Mücahitler**, İstanbul 1986, s. 187.

Terakki Cemiyeti'ni kuranlar ile tanışarak cemiyete girmişti[143]. Milli Mücadele'nin Önderi Mustafa Kemal Paşa'nın ise 1916'da İttihat ve Terakki üyesi olduğu kesindi[144]. Ancak, Mustafa Kemal Paşa, birçok noktada cemiyetin aldığı kararlara muhalif olmuştu. Milli Mücadele'nin önder kadrosunu oluşturacak bu subaylar İttihatçılıkları yanında Makedonya ikliminde görev almışlar, ilk tecrübelerini Balkan Çeteleri'yle yaptıkları mücadelelerde kazanmışlardı. Bu tecrübeler, Türk İstiklal Harbi'nin Kuva-yı Milliye olarak yapıldığı Milli Mücadele yıllarına yansıyacaktı.

Savaşın kaybedileceğinin anlaşılması, Osmanlı Ordusu'na yeni bir şekil ve düzen verilmesi düşüncelerini ortaya çıkarmış ve bir takım teşebbüslerde bulunulmuştu. Savaşta son aşamaya yaklaşıldığını gören Osmanlı Başkumandan Vekili Enver Paşa, 1918 yılı Eylül ve Ekim ayları içinde gönderdiği çeşitli emirlerle orduya bir şekil vermeye çalışmıştı. Almanya 'nın 4 Ekim 1918'de merkezi devletler adına yaptığı Mütareke teşebbüsleri hakkında Başkomutanlık Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, 13 Ekim 1918 tarihinde, ordulara bir şifreli telgrafta özet olarak, "***Devletimizin ve Avusturya-Macaristan'ın da muvafakati ile Almanya Hükümeti düşman devletlere Amerikan Cumhurreisi'nin ilan ettiği maruf 14 maddeye dayanarak, bir Mütareke akdini ve bunu takiben barış müzakereleri görüşmeyi teklif etmiştir. Mütareke'nin akdine kadar düşmana vatanın bir karış toprağını bile bırakmamak için ordunun son derece fedakarlık göstermesi şeref ve namus borcudur***"[145], demişti. Bundan sonra ordular 18 Ekimde, Enver Paşa'dan son emirlerini aldılar. Bu emirde ;"***dinimizin ve vatanımızın tealisi ve muhafaza-i hukuk ve namusu için yegane istinatgahı olan ordu ve donanma Harb-i Umumi'de emellerine muvaffak olamadı ise, bundan hiçbir veçhile müteessir olmayarak Cenab-ı Hakkın yakın bir zamanda ihsan edeceği ilk fırsatta nail-i emel olacağına emin olarak vazifeye devam eylemelidir***"[146], denilmekteydi. Bu emirler, alınan yenilgiyi belgeleyen emirler olsalar da içindeki birtakım ifadeler, dikkatle bakıldığında yenilgiyi

---

[143] Zekeriya ÖZDEMİR, **Balıkesir Bölgesinde Milli Mücadele Önderleri**, Balıkesir 1998, s. 7-8.
[144] ZÜRCHER, **a. g. e.**, s. 91
[145] Tevfik BIYIKLIOĞLU, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, Ankara 1992, s. 28.
[146] Kazım KARABEKİR, **İstiklal Harbimizin Esasları**, (Haz. Faruk ÖZERENGİN), İstanbul 1995, s. 31.

kabullenmeyiş ve bir direniş düşüncesinin kendisini göstermesi açısından önemlidirler. Enver Paşa'nın gönderdiği, harbin sona erişini ordulara bildiren Başkumandanlık Vekaleti tebliği de hazindi. Enver Paşa, ordu ve başlıca müstakil birliklere ayrıca bir de veda mesajı göndermişti. Bu mesajına bazı birlik kumandanlarından cevaplar da aldı. Enver Paşa, her şeye rağmen ve bütün harp boyunca, ordu üstündeki nüfus ve itibarını hiçbir zaman kaybetmemişti[147]. Enver Paşa, harbin sonunun yaklaştığı ve önemli olumsuzlukların ortaya çıktığı Eylül ve Ekim aylarında yine de eldeki mevcuda göre bir takım tedbirlerin alınmasını sağlamaya çalışmıştı. Osmanlı Genel Karargahı, evvela Filistin cephesinin takviyesi daha sonra Filistin ve Makedonya cephelerindeki durum dolayısıyla Eylül ve Ekim 1918 aylarında Şark Ordular Grubu'ndan bazı tümenleri İstanbul'a getirmeye teşebbüs ettiyse de, gemi azlığı ve kömür bulmadaki güçlükler dolayısıyla bu nakliye işi ağır yapılmıştı. Verilen karardan sonra, 37. Tümen Temmuz 1918'de güney cephesinden tertip edilerek Batum'dan Derince'ye, 10. Tümen'in, önce 31. Piyade Alayı, Eylül 1918 sonlarında Doğu Trakya'ya gitmek üzere İstanbul'a getirildi. 3. Ordu Karargahı da yine Eylül sonlarına doğru Batum'dan İstanbul'a intikal ettirildi[148]. Doğu Trakya'da Türk-Bulgar hududunda yalnız hudut taburları vardı. Makedonya cephesinin çökmesi üzerine Doğu Trakya'da ve ayrıca Çanakkale Boğazı'nın iki tarafında Osmanlı genel karargahı tarafından süratle savunma tedbirleri alınmaya başlanmıştı. Meriç cephesinde, Meriç'in Ergene ile birleştiği yerden aşağı kısmının savunulması görevi Keşan'da bulunan 1. Kolordu'ya verildi. Ergene'nin Meriç ile birleştiği yerden Edirne'ye kadar uzanan Meriç kısmının savunması görevi de yeni kurulan 25. Kolordu'ya bırakıldı. Kafkasya'da bulunan Şark Ordular Grubu'ndan İstanbul'a sevk edilen 10. Kafkas Tümeni ile 15. Tümen, 2. Kolordu kuruluşuna verildi. 14. Kolordu 60. ve 61. Tümenlerle Çanakkale Boğazı'nın savunmasının sorumluluğunu üzerine almıştı. Kırım'da bulunan 16. Alman Redif Tümeni de, Meriç cephesinin savunması için Osmanlı genel karargahının emrine verildi. Bu tümen Ekim ayının ilk yarısında büyük kısmıyla Trakya'ya geldi.

---

[147] Şevket Süreyya AYDEMİR, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, C. III, İstanbul 1999,5. Baskı, s. 448.
[148] BIYIKLIOĞLU, **a. g. e.**, I, s.14-15.

Üstün düşman kuvvetlerinin Meriç üzerinden doğuya doğru taarruz etmeleri halinde, bu kuvvetler düşmanın Meriç'i geçmesine mani olmaya çalışacaklar ve fakat kesin savunmayı Bolayır ve Çatalca mevzilerinde yapacaklardı[149]. Ancak, sıkışık bir zamanda yapılmaya çalışılan bu faaliyetler Mütareke'yle beraber etkisiz hale gelecekti. Fakat dikkat edilmesi gereken nokta, Enver Paşa'nın ısrarla üzerinde durduğu doğu ordularının durumuydu. Anadolu'nun savunma özelliği zayıflayan bölgelerine , büyük ümitlerle diri tutulan doğu cephesinden takviye birlikler gönderilmekteydi.

Harbin sonunda Osmanlı Ordusu yenilgiler, salgın hastalıklar ve firarlar yüzünden büyük kayıplar vermesine rağmen yine de bir varlığı vardı. Önde gelen ve hemen hepsi mesleklerinde geçen on yıl içinde yükselmiş olan subaylar direnişi destekliyorlardı. Askerlerin silah bırakmasını ve terhis olmalarını gizlice engellemişler ve bölgesel direniş örgütlerine gizlice silah ve mühimmat temin etmişlerdi[150]. Yine sıralarda Osmanlı Ordusu'nda ve Türk Milleti'nde içtimai ve siyasi mahiyette itaatsizlik ve ihtilal belirtileri de yoktu[151]. Mondros Mütarekesi'nde Osmanlı Orduları sanıldığı gibi büsbütün güçsüz değildi[152]. 1918 Ekim ayı sonlarında Mütarekename'nin imzasından önce silah altındaki Osmanlı Ordusu'nun mevcudu, savaşçı ve cephe gerisi eratı ile birlikte 400.000'den fazla idi[153]. Genel durum, Osmanlı Devleti için harbin sonucu bakımından başarı olanaklarını ümitsiz bir hale sokmuştu. Ama Osmanlı Devleti'nin Ekim 1918 sonlarındaki askeri durumu, Türk ulusunun kayıtsız ve şartsız bir Mütareke'yi çaresiz kalarak, kabule zorlanacak kadar da ümitsiz değildi[154].

Mütareke dönemindeki subaylar özellikle Milli Mücadele'ye katılan subaylar, büyük çoğunlukla İttihatçı veya İttihatçılığa sempatizandı. Pek çoğu Enver Paşa'ya bağlıydı ve onun bir gün gelip başlarına geçeceğine inananlar az değildi. Hemen hepsi, Birinci Dünya Harbi yenilgisinin utancını duyuyorlardı[155]. Dönemin Türk askerleri üzerine çok ilginç bazı istatistikler çıkarmış olan

---

[149] BIYIKLIOĞLU, **a. g. e.**, I, s.19.
[150] Erik Jan ZÜRCHER, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul 1995, s. 217.
[151] BIYIKLIOĞLU, **a. g. e.**,I, s. 62.
[152] TANSEL, **a. g. e.**, C. I, s. 31.
[153] SELEK, **a. g. e.**, s. 164.
[154] BIYIKLIOĞLU, **a. g. e.**, I, s. 61.
[155] SELEK, **a. g. e.**, s. 109.

Rustow, Padişah hükümetindeki önde gelen askerlerle Milliyetçiler arasında belirgin yaş farkına işaret eder. Birinci gurubun yaş ortalaması 58 iken önde gelen 25 Milliyetçi komutanı kapsayan ikinci gurubun en yaşlısı 48, en genci 33 yaşında olup yaş ortalaması 38'di. Bu çok ilginç veridir, çünkü ikinci gurubun İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kuran ve onu 1906-1908'de İkinci, Üçüncü Ordular'da yayan subay kuşağına mensup olduğunu göstermektedir. Çoğu bu iki orduda görev yapmıştır ve içlerinden birçoğu da, 1908 devriminden önceki dönemden beri tanınmış eylemcidir. Dolayısıyla, Milli Mücadele yıllarında "Ordu" yerine "İttihatçı yarbay ve albayların arkadaş gurubu" sözü daha uygun olacaktır[156] Mağlubiyete rağmen ordular yerleştikleri bölgelerde, Anadolu'nun giriş kapılarını tutmuş durumda idiler. Ordu kumandanları, üstün nitelikleriyle tanınmış genç generallerdi. Galip devletlerin Türkiye hakkındaki planlarının güçlüklerle karşılaşmadan uygulanabilmesi için, her şeyden önce Türk Ordusunun değerli kumandanlarından ve Türk Milletinin ordusundan yoksun bırakılması gerekiyordu. Bu hususta gereken tedbirler Mütareke hükümleri hazırlanırken düşünülmüştü[157]. Bu durum karşısında ordu komutanlarının tamamına yakını tepkide bulundular. Bunlar arasında Yıldırım Orduları Grup Komutanı Mirliva Mustafa Kemal Paşa, İkinci Ordu Komutanı Nihat Paşa, Altıncı Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Fevzi Paşa ve diğerleri Mütareke'nin askeri hükümlerine önceden cephe almışlarsa da, bilahare Harbiye Nezareti'nden ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nden gelen emirler üzerine görünürde boyun eğmek mecburiyetinde kalmışlardı[158]. Ancak ordu kumandanları ilginç bir şekilde birbirine çok benzeyen davranışlarda bulunmuşlardı. Görünürde Mütareke hükümlerine ses çıkarılmazken, alttan alta yöresel çapta direnişin teşkilatlandırılmasından, eldeki mevcut silahların teslim edilmeden daha güvenli bölgelere taşınmasına kadar birçok açıdan taviz vermez bir tutum izlenmişti. Hükümetin siyasi kanadı İtilaf

---

[156] ZÜRCHER, **a. g. e.**, s. 142.
[157] **A. g. e.**, s. 164.
[158] Zekeriya TÜRKMEN, ***"Mütareke Döneminde (1918-1921) Ordu, Mütareke Döneminden Milli Mücadeleye Geçişte Ordunun Yeniden Yapılanması"***, Askeri Tarih Bülteni,Y. 21, S. 41, Ankara 1996, s. 44.

Devletleri'ne karşı sessiz kalıp yer yer tavizkar bir tutum izlerken Osmanlı Genelkurmayı ve cephelerdeki kumandanlar daha cesaretli davranıyorlardı.

Ordu kumandanlarının bu çalışmaları İngilizleri rahatsız etmekteydi. İngiliz raporları, Mondros Mütarekesi'nin Türkiye'nin silahtan arındırılmasına ait hükümlerinin kesin olmadığını bu hükümlerin Anadolu'da az bir avuç müttefik subayının kontrolünde yürütüldüğünü ve askeri kıtaların teslim olmadığı gibi silahlarında teslim edilmediğini ortaya koymaktaydı[159]. Bu arada İtilaf Devletleri donanması 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul önlerine demirlemişti. Başkente topları yöneltilmiş bulunan bu donanma ile İtilaf Devletleri, hükümet ve halk üzerinde bir panik havasının doğmasını istemişlerdi. İşte bu psikolojik baskı sonucunda Osmanlı Genelkurmayı orduları lağvetti[160]. Bu duruma rağmen, Osmanlı Genelkurmayı cephe kuruluşlarına el altından yardımcı idi[161]. Ordular lağvedilince, sadece çekirdek kadro halinde kolorduların elde tutulmasına dikkat edildi. Çekirdek kadro olarak tespit edilen bu usule göre, bir defa kolordukların zabitan kadrosunun, teknik personelinin mutlaka vazifeleri başında bulunmasına çalışmıştı. Çekirdek kadro, yani orduyu ayakta tutacak beyin takımı mevcut oldukça seferberlik durumunda aşker toplayıp yeniden teşkilatlanmak, cephelere yetişmek zor olmayacaktı[162]. Bu hazırlık yanında ordu resmi kıyafetini çıkarıp yöresel kıyafeti giymek zorunda kalmıştı. Çünkü, uzun süren savaş yıllarının sonucu askerlikten nefret ediliyor, savaşın doğurduğu her şeyin askeri elbiseden (özellikle subaylar) geldiği kabul ediliyordu. Subaylara karşı büyük bir tepki olduğundan başlangıçta Milli Mücadele'ye subayların komutasında katılmak istenmedi. Bu nedenle bir kısım subay sivil giyinmek zorunda kaldı ve çeteciliğin önemi çoğaldı. Düşman işgaline karşı bile olsa, hiç kimse düşmana karşı savaşmak için asker olmayı istemiyor, çeteci olmak tercih ediliyordu[163]. Halktaki bu bakış açısının ortaya çıkardığı bu duruma Mütareke şartları gereği ordunun silahsızlandırılması ve kullanılamaması da eklenmişti. İşte halkın ve ordunun durumu milis kuvvetlerine önem kazandırınca, zaten Makedonya ikliminde

---

[159] JAESCHKE, **a. g. e.**, s. 112.
[160] TÜRKMEN, **a. g. m.**, s. 44.
[161] ATAY, **a. g. e.**, s. 238.
[162] TÜRKMEN, **a. g. m.**, s. 44.
[163] AYBARS, **a. g. e.**, s. 23.

çeteciliğe alışmış, harp yıllarında da Teşkilat-ı Mahsusa Çeteleri'yle etkili olmaya çalışmış İttihatçılar tekrar ortaya çıkacaklar, subaylar da İttihatçılıktan gelme bu tecrübeyi çete (Milis) şeklinde Kuva-yı Milliye adı altında sürdüreceklerdi. Ordunun milis güçlerine dönüşmesi veya ortaya çıkan milis kuvvetlerini desteklemesinde Teşkilat-ı Mahsusa'nın kendisi ve yöntemleri etkili olmuştu. Zaten Teşkilat-ı Mahsusa, Umur-ı Şarkiye Müdürlüğü lağvedilince bütün zabitan kadrosu çeşitli kolordulara dağıtılmıştı[164]. Harbin sonunda alınan bu kararla Teşkilat-ı Mahsusa ordu içinden faaliyete geçecekti. Böylelikle Mütareke döneminin bu ilk evresinde Türk Ordusu üniformasını çıkarıp Kuva-yı Milliye şekline inkılap etmiş; halk ile bütünleşmişti. Bu arada bazı kıtalardan teslim edilen silah ve cephane ise toplanma bölgelerinde Teşkilat-ı Mahsusa'nın bünyesinden çıkan gizli gruplar vasıtası ile kaçırılıp tekrar Anadolu'daki Kuva-yı Milliye ve ordu birliklerine aktarılmıştı. Görünürde, silahtan arındırılmakta olan ordu aslında yeniden, fakat bu defa bilinçli olarak memleket müdafaası için silahlandırılmakta idi[165]. Komutanlar ve subaylar Birinci Dünya Harbi'nin mihnet ve meşakkatleriyle yorgun düşmüşlerdi. Bununla beraber orduda en tecrübeli, çalışkan ve liyakat sahibi subaylar bırakılmış, yani çekirdek kadro muhafaza edilmişti. Bu açıdan askerin terhis edilmesiyle her şeyin bittiği kanaatine varmamak gerekir. Çünkü Sadrazam Ahmet İzzet Paşa terhis talimatnamesini neşrederken yukarıdaki fikirden hareketle uzun yıllar cephelerde pişmiş, her türlü savaş hilesini bilen zabitanın terhisine lüzum olmadığını dile getirmişti. Balkanlarda ve Makedonya'da, Havran'da, Yemen'de, Trablusgarp'da ve diğer cephelerde gerilla harbi dahil her türlü muharebelere iştirak etmiş olan Osmanlı zabitini bu defa, Anavatanını müdafaa etme vazifesi bekliyordu[166]. Ordunun bu değişimi ve dönüşümü düşünülmüşken ordunun yaptığı önemli diğer faaliyetler de Mütareke zamanında cephelerde görülmektedir. Anadolu'ya doğru çekilen ordu birlikleri direniş için önemli milli faaliyetlerde bulunmaktaydılar.

---

[164] **Fuat Balkan'ın Hatıraları**, (Haz. Metin MARTI), İstanbul 1998, s. 48.
[165] TÜRKMEN, **a. g. m.**, s. 45.
[166] **A. g. m.**, s. 46.

B-Harp Sonlarından Milli Mücadele'ye Güney Cephesi

Güney Cephesi'nde Mütareke öncesinde, Mustafa Kemal Paşa komutasında 7. ve Cevat Paşa komutasında 8. Ordularla, Mersinli Cemal Paşa komutasında 4. Ordu bulunmaktaydı. Bu üç ordu Yıldırım Orduları Grup Komutanı Liman Von Sanders'in emrindeydi. Bu cephe 1918 yılı ortalarında çok endişe edilecek haldeydi. Her üç ordunun mevcudu 25.000 savaşçıyı bile bulmuyordu[167]. 19 Eylül 1918'de Filistin Türk cephesinin yarılması ve 20-22 Eylül 1918'de cereyan eden muharebeler Türk Orduları açısından büyük insan ve silah zayiatına mal olmuştu. Üstün İngiliz taarruzu karşısında büyük zayiat veren 8. ve 7. Orduların birlikleri 22 Eylül 1918 sabahı Bisan'ın 25 kilometre güneyinde Der Tell el Amer geçidinden, 7. Ordu komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın Nezareti'nde, müşkülatla Şeria doğusuna nispeten az bir kayıpla geçebilmişlerdi[168].

Mütareke'nin imzalanmasıyla ortaya çıkan hükümler en çok İtilaf ordularıyla sıkı temas halinde ve çok riskli durumda olan Yıldırım Orduları Grubu ile 6. Ordu'yu ilgilendiriyordu. Sanders'in yerine Yıldırım Orduları Grubu Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa; "***doğrudan doğruya emrim altında bulunan iki ordunun arzu ettiğim tarzda takviyesi halinde bütün felaketlere rağmen Türk'ün sesini işittirebileceği kanaatindeyim***" demekteydi[169]. Yine, bütün olumsuzluklara rağmen ordusunu diri hale getirmeyi düşünen Mustafa Kemal Paşa'ya göre; "***... en çok düşünülmesi lazım gelen kuvvettir, ordudur. Gerçi ordumuz mağlup edilmiştir. Fakat nede olsa geriye kalan kuvvetler, son şerefi kurtarmaya hizmet edecek bir hale getirilebilir***"[170]di. 8. Ordu birlikleri artık İngilizler karşısında tutunamayacaklarını anlayınca hem çekilmek hem de yeniden birçok birliğin yeniden çeşitli düzenlenmesi gerektiği ortaya çıkmıştı. İşte 5 Ekim 1918 sabahı Halep'e gelen Mustafa Kemal Paşa, Halep civarında

---

[167] BIYIKLIOĞLU, **a. g. e.**, I, s. 16.
[168] **A. g. e.**, I, s. 16.
[169] **A. g. e.**, I, s. 63.
[170] AKŞİN, **a. g. e.**, s. 127.

yeni bir 7. Ordu meydana getirmeye çalıştı. Bu işi mümkün olduğu kadar süratle düzene koyabilmek vazifesiyle 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa başkanlığında bir düzenleme heyeti kuruldu. İki haftalık çalışmalar sonucunda, 4. Ordu lağvolunmuş ve arta kalanları 7. Ordu'ya verildiği gibi daha evvel de Halep, İskenderun ve Adana bölgesinde bulunan 2. Ordu da Yıldırım Ordular Grubu emrine verilmişti. Ayrıca Şark Ordular Grubundan bazı birliklerinde Suriye cephesine sevki için gerekli tedbirler alınmıştı[171].

Diğer Türk ordu kumandanları gibi Mustafa Kemal Paşa ve kuvvetleri de Mütareke hükümlerine hemen boyun eğmemişti. Hatta bunu tavırlarıyla ortaya koymuşlardı. Mütareke'nin imza edildiği günlerde İngilizler, XX. Kolordu'ya bağlı 11. Tümen'in bulunduğu mevzilere yaklaşarak makineli tüfek ateşi açmışlar, bu ateşe Türk topçularının cevap vermesi üzerine geri çekilmişlerdi[172]. Ayrıca İngilizler, "Halep'deki kuvvetlerine erzak sevk eylemek üzere İskenderun'un mahreç (dışarı çıkılacak kapı) olarak" işgalini, İskenderun Halep şosesini onarmak içinde karaya asker çıkarmayı ve İskenderun'a erzak depo etmeyi ısrarla istemişlerdi[173]. Mustafa Kemal Paşa'da, İngilizlerin gerçek maksatlarının İskenderun'u işgal ederek, 7. Türk Ordusu'nun geri çekilme yolunu kesmek olduğunu, Mütareke görüşmeleri sırasında gösterilen centilmenliğe karşılık verilmesine lüzum duyulmadığını ve "İskenderun'a her ne sebep ve bahane ile asker ihracına teşebbüs edecek" İngilizlere ateş açılacağını kesin bir ifade ile açıkladıktan sonra, İngilizlerin tekliflerini ve verilen emirleri yerine getirmeyeceğini bildirerek, yerine bir başka komutan atanmasını istemişti[174]. Bunun yanında, Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlı Devleti Ordularının bitmediğini gösteren önemli bir faaliyeti de, bölgede silahlı direniş gruplarının oluşturulmasındaki katkısı idi. Ordunun hareketleri yanında Mustafa Kemal Paşa, bölgedeki halkın teşkilatlandırılması amacıyla birtakım girişimlerde bulundu. Mustafa Kemal, 27 Ekim 1918 günü saat 20 sıralarında yaveri Cevad Abbas da olduğu halde Kilis'e uğramıştı. Yahudi Maşatlığında birkaç kişi

[171] BIYIKLIOĞLU, **a. g. e.**, I, s. 17.
[172] ÖZÇELİK, **a. g. e.**, s. 43.
[173] TANSEL, **a. g. e.**, C.I, s. 39.
[174] BIYIKLIOĞLU, **a. g. e.**, I, s. 67.

otomobilini durdurdu. Çanakkale'de maiyetinde bulunan bir çavuş Paşa'yı tanıdı, otomobilinin çamurluğuna binerek birlikte şehre girdiler. Bu silahlı teşkilatın sonradan milis yüzbaşısı olan İslam Bey'in güneyden gelecek herhangi bir tecavüze karşı koymak üzere meydana getirdiği milis kuvvetlere mensup olduğunu öğrenen Paşa, Kilislilerin bu uyanıklığından memnun kaldı[175]. Yine Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Grubu Komutanı olduğu ilk günlerde Başkomutanlık, Genelkurmay Başkanlığı ve komutanlardan çok önemli birtakım isteklerde bulunmuştu. Bu istekler özet olarak:

1- Askeri birlikler, ordu, kolordu ve tümenler dağıtılabilir ancak, jandarma iç asayişi sağlamakla görevli olduğundan kuvvetlendirilmesi zaruridir. Bu bakımdan genç muvazzaf subay ve astsubaylar ile genç doğumlu erler jandarmaya kaydırılmalıdır.
2- Salıverilecek yedeksubaylardan istekliler, bilhassa güneyde emniyet komiseri, komiser yardımcısı ve bucak müdürlüklerine atanmalıdır.
3- Menzil, depo ve askeri birliklerde fazla olan ağır ve hafif silahlarla cephane ve malzeme Anadolu'ya ve Afyon bölgesine acele taşınmalı, yiyecekler ise birliklere ve jandarma kuruluşlarına dağıtılmalıdır.
4- Askerlerin salıverilmelerinde genç doğumlular geciktirilmelidir.
5- Güney cephesi halkına bilhassa dağ köylerine bol silah ve cephane dağıtılmalı, dağlar arasındaki müsait yerlerde ve emin ellerde silah ve cephane saklanmalıdır.
6- Bezgin ve bitkin durumda olan halk gelecek için uyandırılmalıdır[176].

Mütareke ile beraber orduya bir şekil verme çabaları yanında Mustafa Kemal Paşa , 5 Kasım 1918'de Mersin'e gelerek 23. Tümen Komutanı Albay Bahaeddin Bey'in misafiri olmuş, geceyi bugün Karamancılar'ın mülkü olan deniz kıyısındaki odasında geçirmişti. Geç vakte kadar buradaki konuşmalarında da durumun kötüye gitmekte olduğunu anlatmış ve alınacak tedbirler üzerinde durmuştu. Bu arada mutasarrıf ve jandarma bölük yüzbaşısı Talat Bey'i çağırtmış, karakollar, miktarları ve silahları hakkında bilgi aldıktan sonra Silifke

[175] **Kurtuluş Savaşı'nda İçel (Mersin)**, İstanbul 1971, s. 21.
[176] **A. g. e.**, s. 28-29.

sınırları ve Toros eteklerinde karakolların arttırılmasını, depodaki yeni silahların bol cephane ile dağ köylerine dağıtılmasını tavsiye etmişti. Paşa' nın bu isteği üzerine, yüzbaşı Talat Bey, seyyar jandarma müfrezesi komutanı Arslanköy'lü Hüsnü (Yıldırım) vasıtasıyla dağ köylerine silah ve cephane dağıtmıştı[177]. Diğer taraftan imzalanan Mütareke'nin maddeleri ağır şartlar ihtiva ettiğinden Mustafa Kemal Paşa, Adana'nın ileri gelenlerini ve söz sahibi kimselerini nezdine davet ederek, durumu iyi görmediğini, İtilaf Devletleri ile akdedilen Mütareke hükümlerine İtilaf Devletleri'nin riayet etmeyeceklerini, daha ağır şartlar altında memleketi ezeceklerini, bu yüzden büyük felakete maruz kalan memleketlerden birisi olan Adana'nın büyük zayiata uğrayacağını, şimdiden işgal kuvvetlerine karşı koymak ve hazırlıklı bulunmak için aralarında bir teşkilat kurmalarını, münasip yerlerde siper kazmalarını, lazım gelen silah ve malzemenin tarafından temin edileceğini anlatmıştı[178]. Adanalılar ile yaptığı son toplantıların birinde Adana'nın ileri gelen bazı varlıklı kişlileri; "Yurdun kurtulması için bütün varlığımızı ve canlarımızı vermeye hazırız" diyerek, kasalarının anahtarlarını çıkarıp Paşa'ya uzatmaları Mustafa Kemal Paşa üzerinde çok büyük etki ve memnunluk yaratmış, toplantıdan olumlu duygularla ayrılmıştı[179]. Bu sıralarda İstanbul'dan memleketi Antep'e dönmekte olan Ali Cenani Bey (Ticaret eski Bakanlarından), Antep şehrinin daha şimdiden düşman tarafından yağma edildiğini ve hele Türk Ordusu Adana'ya çekilirse Anteplilerin büsbütün himayesiz kalacağını söylüyor, ailesini daha güvenli bir yere götürmeyi tasarlıyordu. Mustafa Kemal Paşa, Ali Cenani Bey'e ; "***...teşkilat kurun, bir milli kuvvet toplayın, ben size gerekli silahları veririm***" demişti. Kendilerine güvendiği subaylara da; "***gruplar halinde, çete harbi için hazırlanın***" talimatını veriyordu. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın, İstanbul'a gitmeden önce Adana'da terhis edilen askerlere, nasıl olsa düşman eline geçecek olan at ve silahları dağıttığı söylentileri vardı[180]. Yine Mustafa Kemal Paşa, güvenebildiklerine;

---

[177] A.g.e., s. 30.
[178] Damar ARIKOĞLU, **Hatıralarım**, İstanbul 1961, s. 71.
[179] **Kurtuluş Savaşı'nda İçel (Mersin)**, s. 31.
[180] Lord KINROSS, **Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, (Çev. Nihal Yeğinobalı-Ayhan Tezel), İstanbul, 1966, s. 212-213, Uluğ İĞDEMİR, **Atatürk'ün Yaşamı I (1881-1918)**, Ankara 1980, s. 135-136.

"ellerinizdeki silahları Anadolu'nun içlerine nakletmeye bakınız, sonra yine görüşeceğiz" demişti. [181] Ayrıca, 10 Kasım 1918 sabahı orduya veda mesajını yayınlamış, İstanbul'a hareket etmekte iken kendisini istasyonda uğurlamaya gelen Adanalılara; "Adanalılar, silahlarınıza sahip ve hakim olunuz. Bizim için savaş bitmemiştir. Asıl savaş bundan sonra başlayacaktır" diyerek ilk savaş parolasını vermişti[182]. Yıldırım Orduları Grubunu lağvedilmesi ile Mustafa Kemal Paşa da İstanbul'a dönerken yerine Nihat (Anılmış) Paşa atanmıştı.

Adana'ya gelen Nihat Paşa'ya, 2. Ordu Müfettişi ünvanı ve Yıldırım Ordusu'nu tasfiye emri verildi.[183] Mustafa Kemal Paşa'nın ayrılışı üzerine 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa güney bölgesi komutanlığını eline almış ve 10 Kasım 1918'de göreve başladığını Harbiye Nezareti'ne ve bazı birliklere bildirmişti. Nihat Paşa da Mustafa Kemal Paşa'nın izinden yürüyordu. Ateşkes antlaşmasının daha mürekkebi kurumadan düşmanların sudan bahaneler ile İskenderun'u işgale yeltenmeleri, güney bölgesinin geleceği hakkındaki kötü maksatlarını açığa vurmuştu. Bunun üzerine Nihat Paşa, bu bölgedeki ordu birliklerine ait, mevzi ve depolarda bulunan ağır ve hafif silah ve mühimmatı düşmana kaptırmamak için bunları Torosların kuzeyine kaydırmaya başlamıştı[184]. Bunların yanında, İngilizlerin haksız ve Mütareke hükümlerine aykırı hareketlerine karşı gerekli direnmeyi gösterdi. Payas-Kilis çizgisinin güneyini işgal etmiş olan İngilizlerin Adana vilayetinin boşaltılmasını isteyen bildirileri üzerine ordu birliklerine bu çizgiyi geçen düşmana ateş edilmesi emrini verdi. Ancak, çaresiz Adana boşaltılacaktı[185]. 22 Kasım 1918'de İngilizlerin Adana'nın Pozantı'ya kadar boşaltılması teklifi karşısında çekilme kararı alındı. Fakat bu arada silahlardan bir kısmının kurtarılabilmesi için Harbiye Nezareti, İkinci Ordu Komutanlığına bir emir gönderdi. Bu emirde; *"Torosların güneyinde bulunan toprakların boşaltılması müzakerelerinin yapıldığı şu sıralarda, elde bulunan malzemeden kurtarılabileceklerinin şimdiden nakillerinin yapılması"*

---

[181] Taylan SORGUN, **İmparatorluktan Cumhuriyete**, İstanbul 1998, s.153.
[182] **Kurtuluş Savaşı'nda İçel (Mersin)**, s. 31.
[183] Fahrettin Altay, **Görüp Geçirdiklerim, 10 Yıl Savaş ve Sonrası**, İstanbul 1970, s.152.
[184] **Kurtuluş Savaşında İçel (Mersin)**, s. 31.
[185] SELEK, **a. g. e.**, s. 171.

isteniyordu[186]. Nihat Paşa da boşaltma süresini uzatmak ve zaman kazanmak istiyordu. Buna kısmen muvaffak olmuş, ordunun selametle çekilmesini, silah ve cephanenin emniyetle Torosların kuzeyine aktarılmasını sağlamaya çalışmıştı. Nihat Paşa, bir taraftan bölgede mevcut silah ve cephaneyi kuzeye kaydırırken diğer taraftan bazı tedbirler alıyor ve uyarmalarda bulunuyordu. Hükümete yaptığı teklifler arasında:

"1-Adana Valisi, Mersin ve Cebel-i Bereket (Osmaniye) mutasarrıfları kifayetsiz ve Silifke mutasarrıfı, Şükrü Eyyubi'nin akrabası olduğundan değiştirilmeleri.

2- Savaş sırasında güneyde görevli jandarma subayları, emniyet mensupları ve bazı memurların yolsuzlukarla itham edilerek saldırıya uğramaları ihtimalini önlemek üzere bunların da bu bölgeden alınmaları

3- Jandarma kadrosunu kuvvetlendirmek muvazzaf subay ve astsubaylar ile bu kadroyu genişletmek, maaaşlarını arttırmak gibi tedbirlere başvurmak üzere yetkili bir müfettişin Adana'ya gönderilmesi.

4- Jandarma ve emniyet teşkilatının kuvvetlendirilmesi için terhis edilmekte olan yedek subaylardan faydalanılması " bulunmaktaydı.

Nihat Paşa'nın bu teklifleri müspet karşılanmış, Adana jandarma taburu alay, sancaklardaki bölükler tabur, ilçelerdeki takımlar bölük haline getirilmiş, başkomiser Mehmet Ali, jandarma komutanı Yüzbaşı Talat Beyler ve bazı memurlar Mersin'den ayrılmış, yedeksubaylar jandarma ve emniyet teşkilatna alınmışlardı. Bu arada Mersin taburunu Binbaşı Zühtü, Yüzbaşı Haydar, Üsteğmen Galip, Nazmi, Şevket, Avni ve katipliğe de Ali Rıza Beyler atanmışlardı[187]. Bundan sonra, Nihat Paşa da bu bölgedeki bütün Türk kuvvetlerinin İngiliz isteğine rağmen, Pozantı'nın gerisine çekilmesini geciktirdi. Kazanılan zaman içinde silah, cephane ve malzeme Nihat Paşa'nın çabasıyla gerilere taşınabilmişti[188]. Ayrıca, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği, İkinci ve Yedinci Ordu kumandalıklarına her iki ordunun elinde bulunan bütün telsiz ve

---

[186] TANSEL, **a. g. e.**, C. I, s. 48.
[187] **Kurtuluş Savaşında İçel (Mersin)**, s. 34-35.
[188] SELEK, a.g.e., s. 171.

telgraf istasyonu ile her türlü malzemelerin Konya'ya gönderilmesini emretmiş ve bunlar dört vagonla gönderilmişti. Diğer taraftan Adana Menzil Sevkiyat Komisyonu Başkanı, Ulukışla Menzil Müfettişliğine çektiği 22 Kasım 1918 tarihli telgrafta 48 vagon dolusu cephane sevk edildiğini bildirdi. Aynı tarihte ayrı bir parti olarak, üç vagon mühimmat, cephane ve İkinci Ordu'ya ait uçaklar gönderildi. 30 Kasım 1918 tarihinde dört vagon dolusu cephane de ayrı olarak Konya'ya geldi. Uçakların Konya'ya sevk edilmesi üzerine Başkomutanlık Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği, II. Ordu Komutanlığına gönderdiği 23 Kasım 1918 tarihli telgrafta Pozantı'da bulunan uçak benzin deposunun Konya'ya taşınmasını emretti. Ayrıca II. ve VII. Ordu'nun subay hizmetinde kullanılan çok sayıda Mercedes ve Presto marka binek otomobillerde I. Ordu'nun malzemeleriyle Konya'ya getirildi[189]. Bu binek otomobillerini İngiliz ve İtalyan işgal zabitleri hizmetlerine almak istediler. Fakat işgal kuvvetleri temsilcilerine bunların tamire muhtaç oldukları ve şoförleri olmadığı bildirildi[190]. Bu sıralarda, karargahı Adana'da bulunan İkinci Ordu Komutanlığı, 7 Aralık tarihinde "Harbiye Nezareti"ne yazdığı bir yazıda, çıkacak karışıklıklara işaret ederek tedbir alınmasını istemişti. Bundan dolayı Erkan-ı Harbiye 15 Aralık'ta İkinci Ordu'ya gönderdiği yazıda; ordu er ve subaylarından lüzumu kadarıyla Adana Jandarma kadrosunun tamamlanmasını emretti. Bu sıralarda, Torosların güneyindeki toprakların bırakılacağını duymuş olan bu yöredeki şehir ve kasabalar halkında büyük bir heyecan vardı. Ayrıca, Türk Ordusu'nun Adana'dan çekilmesinden sonra büyük karışıklıklar çıkacağı ve geçici bir hükümet kurulacağı söyleniyor, bu arada Ramazanoğullarından söz ediliyordu. Halkı yatıştırmak için Adana ileri gelenleri toplanarak bazı tedbirler almış, özellikle terhis edilmiş olan yedek subayların polis ve jandarma görevini almalarını kararlaştırmıştı[191]. Nihat Paşa, bu amaçla Adana'dan çekilmeden önce XII. Kolordu ve 24. Süvari Tümeni'ni asayişi korumak için Adana vilayeti emrine verildi. Adana polis kadrosuna da, terhisedilen yedek subaylardan hukuk

[189] Ahmet AVANAS, **Milli Mücadele'de Konya**, Ankara 1998, s. 55.
[190] **A. g. e.**, s. 56.
[191] TANSEL, **a. g. e.**, C. I, s. 49.

tahsili görmüş 15 kişi verdi[192]. Bundan sonrada ordu, kolordu karargahlarının Konya'ya ve ordu birliklerinin Toros dağlarının batısına nakli ve mümkün olabildiği kadar silah, mühimmat ve askeri eşya Konya'ya gönderilmek üzere yola çıkarıldı. Sevkiyat sırasında müttefik Almanlar mevcut uçakların tahribi yoluna gitmek istediler. Fakat on bir uçak ellerinden zorla alınarak Konya'ya gönderildi. 25. Tümen Afyon'a, 41. Tümen Konya'ya intikal ettirildi[193]. Aynı şekilde, Konya'ya nakledilen II. Kolordu'ya bağlı 12. Kolordu ve karargahı Konya'ya, bu Kolordu'ya bağlı 41. Tümen Karaman'a, 56. Tümen de Akşehir'e yerleştirildi. Ayrıca, II. Ordu'nun bünyesinde bulunan 20. Kolordu Komutanlığı da Ereğli'de karargahını kurdu ki, bu kolordu 1919 Şubat-Mart aylarında Ankara'ya nakledildi. Bu kolordunun mezkur tarihte Ankara'ya nakli üzerine emrindeki top, mühimmatla erzakı Konya'ya 50 yük vagonu ile sevk edildi. Sevk edilen bu malzeme ile birlikte tamiri yapılmış 88 binek otomobilinin de parçalar halinde sevki yapıldı. Bütün bu malzemeler daha sonra Afyon Karahisarı'na götürüldü. Yine 1919 yılında Niğde'deki 12. Tümen Komutanı iki bin Alman tüfeği gönderildiğini bildirmektedir[194]. Görüldüğü gibi ordu, malzemesini güvenli yerlere taşırken, ayrıca, askeri personel yönünden sıkıntı çekilen Batı Anadolu da imkanlar nispetince takviye edilmekteydi. Fakat bazen de orduya ait malzemeler iç kesimlere taşınırken üzücü olaylarla da karşılaşılıyordu. 26 Aralık 1918'de Türk Ordusu Pozantı'ya kadar bütün Çukurova bölgesini boşaltmış, geri çekilme tamamlanmıştı. Ancak gerekli tedbirler alınamadığı için 30 vagon piyade ve topçu cephanesi, 15 vagon benzin, 2 deniz uçağı, 200 ton yiyecek gibi milyonlarca liralık savaş araç ve gereci Fransızların eline geçti. Bunun yanında Fransızlar Adana'da 126 vagonluk silah, cephane ve yiyeceğe el koydular[195]. 27 Aralıkta yine Fransızlar 120 otomobile el koydular[196]. Sevkiyatta yaşanan bu tip olumsuzlukların yanı sıra Nihat Paşa halkın teşkilatlanmasıyla ilgili olarak bir takım tedbirlerde almaya çalışmaktaydı. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nca hazırlanan 11 Kasım 1918 günkü bir belgede, Kilikya'da, Kuzey Suriye'de bir

---

[192] SELEK, **a. g. e.**, s. 171.
[193] SORGUN, **a. g. e.**, s. 152.
[194] AVANAS, **a. g. e.**, s. 56.
[195] Zeki SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C. I, Ankara 1993, s. 73.
[196] **A. g. e.**, s. 74.

Ermeni devleti kurulması öngörülmüştü.Bundan dolayı, ordu kumandanı Nihat Paşa geri çekilirken yerli Türk halkını korumayı düşünmüş ve halka silah dağıtmıştı. Köylerde ve kasabalarda milli örgütler kurmaya çalışmış ve mimlenmişti[197]. İngilizler, Nihat Paşa'nın faaliyetlerinden ileri derecede rahatsız olmuşlardı. Askeri mukavemeti teşkilatlandırmakla uğraşan Nihat Paşa'nın 27 Aralık 1918'de Pozantı'dan Adana'ya gitmesi önlendi[198]. 2 Ocak 1919 günü, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği Babıali'ye verdiği notada; "Türk halkını örgütleyip, silahlandırdığı için, kasabalarda köylerde İslam dernekleri kurduğu için Nihat Paşa'nın görevine son verilmesi istenmişti. Ancak bu isteği Harbiye Nazırı Cevat (Çobanlı) Paşa kabul etmemişti[199]. Fakat Allenby'nin isteği üzerine War Office'ce verilen ve Calthorpe tarafından Babıali'ye tebliğ edilen emir gereğince 22 Ocak'ta görevinden alındı ve yerine Mersinli Cemal Paşa," Yıldırım Kıtaatı Müfettişliği"ne tayin edilerek 2 Şubat'ta Konya'ya gönderildi[200]. İngilizlerin bu baskısını şerefine yediremeyen Osmanlı Harbiye Nazırı Cevat Paşa da 22 Ocak 1919'da görevinden istifa etti[201].

Nihat Paşa'nın yerine atanan Mersinli Cemal Paşa'da İngiliz beklentilerinin aksine Nihat Paşa'nın yarım bıraktığı faaliyetlerini devam ettirmişti. Sevkiyatta Konya, malzemelerin depolanacağı yerdi. Konya'ya gönderilen silah, cephane ve askeri eşyalar burada medreselere, camilere saklanıyordu. Yıldırım Ordusu'nun bir milyon liraya yakın kağıt parası (10 sandık) da bu sırada Konya'ya getirildi. Damat Ferit Hükümeti bundan haberdar olmuş, paranın İstanbul'a gönderilmesini istiyordu. 2. Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa, kağıt paraları "evrak ve dosyalar" adı altında İngilizlerin gözünden, kaçırarak İstanbul'a göndermeyi düşünüyordu. Fahrettin (Altay) Paşa, bu paranın bir kısmının kendi kolordusunun ihtiyacı için kalmasını istemiş ancak Mersinli Cemal Paşa; "Harbiye Nezareti'nden isteyiniz, ihtiyacınız olan miktarı gönderirler" demişti[202].

---

[197] Bilal ŞİMŞİR, **Malta Sürgünleri**, Ankara 1985, s. 22.
[198] JAESCHKE, **a. g. e.**, s. 46.
[199] ŞİMŞİR, **a. g. e.**, s. 22.
[200] JAESCHKE, **a. g. e.**, s. 46.
[201] SARIHAN, **a. g. e.**, C. I, s. 105.
[202] SORGUN, **a. g. e.**, s. 179.

Mersinli Cemal Paşa gibi Mütareke hükümlerine boyun eğmeyen kumandalardan biri de Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ydı. Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile daha O, İstanbul'a dönmeden önce Adana'da karşılaşmış ve bir mukavemet merkezi kurma kararı almışlardı[203]. O'nun Mustafa Kemal Paşa'ya mukavemet için bildirdiği tedbirler daha sonra bu bölgede başlayacak milli mukavemetin çekirdeğini teşkil edecekti[204]. Ali Fuat Paşa, ilk iş olarak Jandarma kadrosunu ordunun zabit, efrat, silah ve teçhizat ile ikmal etmişti. Bundaki amacı da, Jandarmanın daima bulunduğu mıntıkada kalabileceği, ordunun ise terhis edilebileceği endişesi idi.Bu endişelerle, bir işgal karşısında Kılikya'nın mühim yerlerinde mukavemet yuvaları hazırlamıştı[205]. Ali Fuat Paşa, Mütareke'nin imzalanmasından sonra VII. Ordu Kumandan Vekili olarak, bölge ile ilgili tedbirler alınırken askeri ve mülki makamlara bölgede bulunan dokuz yüz elli adet Alman mavzeri ve yetmiş sandık cephane ile Antep ve Kilis'in güvenilir ahalisinin silahlandırılmasını istemişti[206]. Ayrıca, Kilikya'daki 20. Kolordu subaylarını, gönüllülerden oluşan "milli teşkilat" örgütlesinler diye terhis ettikten sonra askerlerini ve malzemelerini Tarsus yoluyla İtilaf Devletleri'nin menzili dışına kalacakları Konya Ereğli'sine taşıdı. 20 Aralık 1918'de, kısmen sıtma tedavisi olmak amacıyla kısmen de orta Anadolu'daki durumu görmek amacıyla İstanbul'a gitti[207]. Kılikya mıntıkası tahliye edilirken yapılan milli teşkilat ve mukavemet hazırlıklarına 20. Kolordu'nun zabitleri iştirak ettirilmişti.Bunlar daha sonradan Kılikya'nın kurtuluş savaşında birer öncü rolü oynamışlardı.Konya Ereğlisi, Pozantı ve Niğde halkı da, daha 1919 Nisan'ında Adana'da başlayan İngiliz,Fransız ve Ermeni taşkınlıklarından galeyana gelerek 20. Kolordu'ya müracaat etmişlerdi[208]. Ali Fuat Paşa'nın İstanbul'a gitmesinin ardından III. Kolordu Kumandanı Selahaddin Bey, XX. Kolordu Kumandanlığı Vekaletine getirilmiş ve Nihat Paşa'nın emri üzerine Niğde'ye taşınmaya başlamıştı. Taşınma sırasında karlı Toros dağlarından hiç yürüyüş zayiatı

---

[203] CEBESOY, **a. g. e.**, s. 30.
[204] ÖZÇELİK, **a. g. e.**, s. 45.
[205] CEBESOY, **a. g. e.**, s. 31.
[206] ÖZÇELİK, **a. g. e.**, s. 44.
[207] Erik Jan ZÜRCHER, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, (Çev. Nüzhet SALİHOĞLU), 2.Baskı, İstanbul 1995, s.146.
[208] CEBESOY, **a. g. e.**, s. 47.

vermeden geçen kolordu, aynı zamanda epey miktarda malzeme ve teçhizatı iç kısımlara taşımayı başarmıştı. 1919 yılı Şubat ayı başında kolordunun Ankara'ya nakli için emir alınmış ve 17 Şubat 1919'da bu emir kolorduya duyurulmuştu. Buna göre, 19 Şubat 1919'da ilk tren hareket edecek, ikinci trende kolordu karargahı nakledilirken üçüncü tren ise obüs bataryası, nakliye taburu, istihkam bölüğü erzak ve eşyaları taşıyacaktı. Bir vagon ile Konya'da hazırlanacak olan iki uçak topu ve benzinde yeni Konya'da trene bağlanacaktı. Ayrıca Konya'dan nakledilecek otomobiller için 34 vagon istenmişti. Yine, Aziziye Cephaneliği'ne taşıttırılmış olan muhtelif cins toplar ve topçu mermisi içinde 50 açık vagon Ceyhan istasyonuna getirilmişti[209].

Güney cephesinin Suriye bölümünde meydana gelen bu hadiseler genel olarak bu şekilde cereyan etmişti. Osmanlı Ordusu kurtarabildiği malzemeyi güvenli yerlere taşırken, çekildiği bölgelerde direniş odakları oluşturmuş ve kendisi de stratejik ve güvenli noktalara çekilmişti. Görünürde Mütareke hükümlerine karşı çıkılmamış ancak silah ve malzemenin teslimi noktasında sanıldığı gibi hemen boyun eğilmemişti. Terhis edilen birlikler milli direniş çalışmaları için faaliyete geçerken, ordunun değişik kolları da askeri mevcudun az olduğu bölgelere yerleştirilmişti. İşte bu amaçla Ali Fuat Paşa'nın XX. kolordusu malzemesiyle Ankara'ya taşınmıştı. Bu kolordu daha sonra Ankara'nın Milli Mücadele'nin merkezi seçilmesiyle kendisini gösterecek, hem güvenliğin sağlanması hem de Heyeti Temsiliye'nin Ankara'ya gelmesine kadar ki sürede İstanbul ile doğu arasında muhabere kanalı olarak çalışacaktı.

Anadolu'nun güneyinde bulunan Osmanlı ordularından biri de Musul'daki 6. Osmanlı Ordusu idi. Ordu Kumandanı Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın faaliyetleri Suriye cephesinden çekilen ordunun faaliyetleriyle aynen olmasa da bir çok noktada benzerlik içermekteydi.6. Ordu, 31 Ekim 1918 öğleden geçerli olmak üzere Mütareke akdedildiğine dair emri Genelkurmaybaşkanlığı'ndan aldığı zaman düşmanın ağır baskısı altında bulunuyordu. Bu Mütareke, 6. Ordu'da olumlu karşılanmış ve bir ferahlık meydana getirmişti. Mütareke emrinin alınması Zaho istikametinde başlayan geri yürüyüşün durdurulmasına imkan

[209] ÖZÇELİK, a. g. e., s. 57-58.

verdi. Musul'dan Zaho'ya doğru geriye yollanan karargahın ikinci kademesi ve bazı geri teşkiller tekrar Musul'a getirildi[210]. Irak'taki Altıncı Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, "değişmez" İngiliz siyasetini sezmiş, bunu engellemek için çabalamıştı. Ordu'yu düşmana teslim etmemiş, "Bu yenilmemiş bir ordudur. Mütareke anlaşması değimiyle garnizon değildir, teslimi söz konusu olamaz" diye düşünmüştü[211]. Fakat Musul, petrolü yüzünden İngiltere için büyük önem taşımaktaydı. Musul'a ve Osmanlı Altıncı Ordusu'na yönelik İngiliz politikası bu amaçla işlemekteydi.

Ali İhsan Paşa, 3 Kasım 1918 sabahı Musul'a gelen İngiliz General Cassel ile görüşmüş, görüşmesini raporla genel karargahına bildirmişti. Raporda; "İngilizlere, katiyyen İstanbul'dan emir gelmedikçe ve Musul'u terk ne de kıtaatı vesaireyi teslim edemeyeceğimi şiddetli bir şekilde söyledim" demişti. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa gönderdiği cevabi yazıda; "Mütarekenamede Musul'un boşaltılmasını ve teslimini gösterir hiçbir kayıt olmayıp derhal çarpışmaların tatil edilmesi mecburiyetine göre, Musul'un elimizde kalması gerekmektedir. Eğer Mütareke hükümlerine açıkça aykırı olarak Musul'u işgal isteklerinde ısrar ederlerse, fiilen taarruz edilmeye kadar direnirsiniz. Protesto edersiniz ve silahla karşılık vermeyerek Musul'u terk ile kuzeye çekilmek lazımdır" demişti[212]. Fakat İngilizler, yine 3 Kasım 1918 sabahı Musul şehrini kurtarmak maksadıyla hareket etmişler ve Irak hududunda bulunan tüm garnizonların silah, mühimmat, erzak ve teçhizatını Mütarekenamenin 16. maddesine dayanarak teslimini istemişlerdi. Ali İhsan Paşa İngilizlerin bu isteğine; "***Teslim teklifini kesinlikle red ederim, ben intihar eder kıtaları size teslim etmem***" cevabını vermişti[213]. 6. Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa, İngilizlerin Musul'u işgalini haklı görmekte şüphe izhar ettiği için bilhassa hiddetlerini mucip oluyordu. 7 Kasım'da İngiliz karargahında "uzun tartışmalar" oldu. Sonunda General Marshall'ın Ali İhsan Paşa'ya; "İngilizlerin ileri yürüyüşüne zorla mı mani olacağı" sualine Paşa; "Ben son zamanda yek diğeri ile ebedi dost olmaları lazım gelen iki millet arasında tekrar harbin

[210] BIYIKLIOĞLU, **a. g. e.**, I, s. 68.
[211] ŞİMŞİR, **a. g. e.**, s. 23.
[212] BIYIKLIOĞLU, **a. g. e.**, I, s. 114.
[213] **A. g. e.**, I, s. 115.

başlamasına sebep olmayı arzu etmem, protesto ederek askerimi çekerim" demişti. Bundan sonra 8 Kasım'da Musul'da İngiliz bayrağı çekildi. Şehrin boşaltılması 15 Kasım'da, vilayetin ise 6 Aralık'ta son buldu[214].

İngilizlere karşı ortaya konulan bu tavırlar yanında, Ali İhsan Paşa, Mütareke'nin olumsuzluklarının önüne geçilemediği takdirde her kasabanın ve şehrin, Müslüman halkının hukukunu muhafazası için, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve mahalli milis teşkilatı kurmalarını Valilere, müstakil mutasarrıflıklara tavsiye etmiş ve gereken silahların ve cephanenin, Altıncı Ordu'nun elindeki kaynaklardan vereceğini bildirmişti. Ali İhsan Paşa'nın bu hususlaki tavsiye ve tebliğlerini ilk kavrayan, Urfa mutasarrıfı Nusret Bey olmuştu[215]. Paşa aynı zamanda Erzurum'daki Dokuzuncu Ordu Kumandanı'nı da bu işlerden haberdar ederek onun da kendi mıntıkasında aynı teşkilatı vücuda getirmesini rica etti. Bu arada Ali İhsan Paşa, Enver Paşa'nın doğudaki yığınağın başına geçerek bir şeyler yapabileceğini de beklemekteydi[216]. Sonunda Ali İhsan Paşa Musul'u boşalttı ama silah, cephane, erzak stoklarını İngilizlere pek kaptırmadı, kuzeye taşıdı. Askeri terhis işini de ağırdan aldı[217]. Ali İhsan Paşa'nın Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulması için verdiği talimatlar hususunda, bu konuda bir belgeye rastlamadığını söyleyen Selek, Ali İhsan Paşa'nın kendi faaliyetlerini mübalağalı şekilde anlattığı kanaatindedir[218]. Paşa'nın faaliyetlerinde mübalağa olduğu kabul edilse bile yapılanlar genel hatlarıyla, diğer orduların ve ordu kumandalarının yaptıklarının benzeriydi. Orduların hareketlerinin esasen kişisel faaliyetlerden ziyade bir organizasyon mantığı içerisinde yapıldığı görülmektedir. Zaten Osmanlı Genelkurmayı'nın daha önce belirtilen emirleri bunu teyit etmektedir. Ordu kumandanların kişisel meziyetleri de mağlup olmuş ve çözülen bir ordunun en az hasarla kurtulması açısından büyük önem taşımaktaydı.

Güney Cephesinde Mütareke hükümlerini tanımayan ve bulunduğu bölgeden çekilmemekte direnen bir önemli kumandan da Fahrettin Paşa idi.

---

[214] JAESCHKE, **a. g. e.**, s. 33.
[215] SABİS, **a. g. e.**, C.5, s. 100-101.
[216] **A. g. e.**, C.5, s. 29.
[217] **A. g. e.**, C.5, s .23.
[218] SELEK, **a. g. e.**, s. 176.

Yıldırım Orduları Grubunun Filistin'den çekilmesi üzerine kuzeyle tamamen irtibatları kesilen Hicaz, Asir ve Yemen'deki Osmanlı kuvvetleri bütün müşkilata rağmen bölgeyi kendi başlarına savunmaktaydılar. Hicaz bölgesinde; Hicaz Kuvve-i Seferiyesi, El-Ala kuzeyindeki sahada demiryolu hattının muhafazasına tahsis edilen birliklerin bir kısmını güneye çekebilmiş ve Mütareke'nin imzalandığı sırada El-Ala'dan itibaren Medine'ye kadar olan hat güzergahıyla Medine'yi Arapların taarruzlarına karşı kahramanca savunmaktaydılar[219]. Mütareke imzalanmasına rağmen, İstanbul için Hicaz, Asir ve Yemen ile haberleşme imkanı bulmak bir hayli zordu. Bundan dolayı bölgedeki kuvvetlerin bağlı bulunduğu Yıldırım Orduları Grup Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'ya Mütareke'nin gerekli maddelerinin ilgili kumandanlanlıklara bildirilmesi emredildi. Mustafa Kemal Paşa telsiz ile bu kumandanlıklarla irtibat kumaya çalıştı ise de, başaramadı.Bunun üzerine gerekli emrin İstanbul'dan bildirilmesini rica etti. İstanbul Hükümeti, Fahrettin Paşa ile direkt temas edecek vasıtalara sahip değildi. Bunun için İngilizlere müracaat edildi. Mütareke'yi İngiliz Hükümeti adına imzalayan ve tatbike başlayan Amiral Calthorpe ise Medine ve güney Arabistan'daki Osmanlı kıtalarının Osmanlı Hükümeti'nden geldiğini bilmedikce teslim olmaktan kaçınacaklarından korktuğunu İngiltere'ye bildirerek Mısır'dan telsiz çekmek üzere bir emir veya haber gönderilmesini istemişti. Bundan hareketle 4 Kasım 1918'de Yenbu'lbahr'deki İngiliz telsizi ile Mütareke maddeleri Yüzbaşı Gorland tarafından Fahrettin Paşa'ya bildirildi[220]. Ancak, Fahrettin Paşa, Mütareke haberini kimseye duyurmamış, nitekim çarpışmaları tatil ettirmekle beraber gördüğü lüzum üzerine Medine dışında hat boyunda Zatülhac ile Muazzam istasyonları arasındaki ikiyüzyirmi kilometrelik bir sahayı boşaltma teşebbüsüne geçerek, buradaki kuvvetleri Medine'ye çekmeye başlamıştı[221]. Fakat, fazla bir zaman geçmeden Fahrettin Paşa'nın gizlediği Mütareke haberi duyulmuş, Fahrettin Paşa bunun üzerine Kasım'ın 3. günü, kuvvetlerini ve önde gelenleri Harem-i Şerif'e toplamış ve kalabalığa; "***Ey Nas!***

[219] BIYIKLIOĞLU, **a. g. e.**, I, s. 17.
[220] Süleyman BEYOĞLU, **Fahrettin Paşa ve Medine Müdafaası**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1990, s. 135.
[221] Feridun KANDEMİR, **Medine Müdafaası**, İstanbul 1991, s.179.

Malumunuz olsun ki, şeci ve kahraman askerim, bütün İslam'ın sırtını dayadığı yer, manevi gücünün desteği, Hilafetin gözbebeği olan Medine'yi son fişeğine, son damla kanına, son nefesine kadar muhafazaya ve müdafaaya memurdur"[222] hitabında bulunmuştu. Bu aradâ 6 Kasım 1918'de Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın gönderdiği emir 8 Kasım'da Medine'ye ulaşmıştı. Ancak Fahrettin Paşa, bütün telsiz telgraflarına rağmen hiçbirşey olmamış gibi faaliyetlerine devam ediyordu. Medine Kumandanı, teslim fikrini asla kabul etmek istemiyordu ve bu haber O'nu fazlasıyla üzmüştü. Bu sebeple de aldığı telgrafları İstanbul'a bildirmiyordu. Ancak emrin alındığı Kaymakam Emin Bey tarafından Fahrettin Paşa'dan izin alınmaksızın İstanbul'a bildirilmişti. Bu itaatsizliği sebebiyle de Fahrettin Paşa tarafından cezalandırılmıştı[223]. Mütareke'ye rağmen Medine'de bulunan Fahrettin Paşa, teslim olmamakta direnmiş, 6, 28 Kasım, 8 Aralık ve 26 Aralık tarihli Cevat Paşa'nın tekrar ettiği hükümet emirlerini dinlenmemiş, 26 Aralıkta yine Padişah iradesi gelmedikçe teslim olmayacağını bildirmişti[224]. Diğer taraftan, Fahrettin Paşa, 27 Aralık 1918 günü Medine'deki karargahında, belli başlı bütün kumandanları davet ederek, bir toplantı yapmış; hükümetten aldığı son emri açıklayarak, Mütareke şartlarına göre, Medine'nin boşaltılıp, düşmana bırakılmamasına dair olan Harbiye Nazırı'nın mektubunu okumuş ve bu emre rağmen silah bırakmayacaklarını söylemişti[225]. Bu arada, 8 Aralık'ta hükümetin emrini Fahrettin Paşa'ya getiren Yüzbaşı Ziya Bey, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği çok ilginç bir mektupta, Paşa'nın teslim olmayacağını, gerektiğinde onunla birlik olarak Peygamberin türbesinin havaya uçurmaya niyetli olduğunu bildirdi[226]. Ancak, teslim olmamakta direnen Medine Kumandanı Fahrettin Paşa'nın garnizonundaki bazı subaylar, onu hedef alan bir bildiri yayımlayarak teslim olmayı savunmuşlar ancak, buna karşılık yayınlanan iki bildiride de, teslim olmak isteyenler lanetlenmişti[227]. Fahrettin Paşa'nın İstanbul'dan aldığı emirlere itaat etmemesi

---

[222] KANDEMİR, **a. g. e.**, s.181.
[223] BEYOĞLU, **a. g. t.**, s.136.
[224] SARIHAN, **a. g. e.**, C. I, s. 74.
[225] KANDEMİR, **a. g. e.**, s. 186.
[226] SARIHAN, **a. g. e.**, C. I, s. 81.
[227] **A. g. e.**, C. I, s. 265.

İngilizleri oldukça endişelendirmişti. Fahrettin Paşa'nın Mütareke şartlarına uymamak için çeşitli bahaneler bulması İngiliz Hükümeti'ni daha etkili tedbirler almaya sevketti. Medine'nin teslim olmaması ve Azerbaycan'daki gelişmeler İngiltere karşısında Osmanlı Devleti'nin durumunu daha da güçleştiriyordu. Nitekim, İngiltere 19 Kasım'da Babıali'ye, tekrar savaşa başlanacağı ve Osmanlı Devleti'nin herhangi bir yerinin özerk kalmayacağı tehdidini içeren çok sert bir nota verildi. Fahrettin Paşa'nın İngiliz tehditlerine rağmen direnişi karşısında İngiltere"in sabrı artık iyice tükenmişti. Bu sebeple, Amiral Calthorpe, Osmanlı Hariciye Nezareti'ne verdiği notada, Medine 15 Aralık'a kadar teslim edilmez ise Boğazlardaki istihkamların tahrip edileceği tehdidini savurdu. Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, bu notaya verdiği karşılıkta tehdidi protesto ederek Fahrettin Paşa'nın isyan halinde bulunduğuna işaret etti. Fakat İngilizler, yine de Medine direnişinin İstanbul'dan idare edilebileceğinden şüpheleniyorlardı. Birinci sekreter George Kidston, 27 Kasım'da Hariciye'ye verdiği yazıda, Fahrettin Paşa'nın İttihat ve Terakki taraftarı olduğunu, Hicaz, Yemen ve Kafkasya'daki direnişin Türk Hükümeti'nden ayrı olarak bu fırka tarafından yürütülmesi ihtimaline işaret etmişti[228]. Fahrettin Paşa'nın cesaretle attığı adımların etkisiyle olacak ki aynı zamanda çölde "**Fahri**"* korkusu ve saygısı hüküm sürüyordu[229]. Yapılacak çok fazla şeyin olmadığı bu dönemde, bu direniş iki ay kadar sürdü. Sonunda Fahrettin Paşa 10 Ocak 1919 günü İngilizler ve Araplara teslim oldu. Savaş tutsağı olarak Kahire'ye götürüldü. Orada yedi ay kadar tutulduktan sonra, yaveri Şevket Ziya Bey'le birlikte, 5 Ağustos 1919 günü Malta'ya sürüldü.[230] .

---

[228] BEYOĞLU, **a. g. t.**, s. 138-139.

* Feridun Kandemir ;" Su içerken ürken hayvana; Ne o yalakta Fahri'yi mi gördün?" diye hırsla dürten Bedeviler vardı. Bize gelip; "söyleyin Allâh aşkına, Fahri hakikaten gitti mi? Yoksa yine buralarda bir yerde mi bulunuyor?" diye yana yakıla soruşturanlar vardı. Fahri Paşa bir efsane kahramanı olmuştu. Öylesine ki, onun gibi cesur ve kahraman olmasını isteyen birçokları,yeni doğan çocuklarına Fahri ismini veriyorlardı" demektedir (KANDEMİR, **a. g. e.**, s. 265).

[229] KANDEMİR, **a. g. e.**, s. 265.

[230] ŞİMŞİR, **a. g. e.**, s. 27.

C- Harp Sonlarından Milli Mücadele'ye Doğu Cephesi

Doğu ve Kafkas cephesi olarak adlandırılan bu cephedeki gelişmeleri Mütareke öncesinde geçekleşen bu gölgedeki gelişmelerle ele almak gerekmektedir. Ekim 1917 Bolşevik İhtilalinden sonra, doğu cephesinde 18 Aralık 1917'de Rus-Türk kuvvetleri arasında bir hususi Mütareke (Erzincan) yapılmıştı. İki ay sonra, 5 Şubat 1917'de, Rus cephesi gerisinde anarşinin artması üzerine Mütareke fesh olunmuş ve 12 Şubat 1918'de ileri harekete geçen Türk Ordusu, 3 Mart'ta eski 1914 Osmanlı-Rus sınırına varmıştı. Aynı gün, Brest-Litowsk Muahedesi imzalanmış, Osmanlı Ordusu da bu antlaşma gereğince iki ay içinde (Mart-Nisan) Osmanlı Devleti'ne bırakılan Batum, Kars ve Ardahan livalarını işgal etmişti[231]. Diğer cephelerdeki zayıflamanın da etkisi ile, ortaya çıkan bu fırsatı kullanmak isteyen Enver Paşa, Kafkaslarda veya mümkün olduğu kadar daha ötelerde Türkiye ile bağlı (veya himayesinde) müstakil Türk-İslam devletleri kurulmasını istiyordu. Bilhassa Kafkaslarda büyük bir "İslam Devleti" meydana getirilirse, böyle bir devlet Türkiye ile Rusya arasında bir tampon vazifesi görecek ve Türkiye, Rus tehlikesinden korunmuş olacaktı. Bu şartlarda ortaya çıkan, Türk devlet ricali ve askerlerinin "Turancılıkları" aslında bir fütühat değil, Türkiye'nin Rusya'dan korunması amacını taşıyordu[232]. Rus tehdidi Bolşevik ihtilaliyle bir süre için olsa da kalkmıştı ama bölgenin güçlendirilmesi önemliydi. Osmanlı Umumi Karargahı, bu maksatla, diğer Osmanlı cephelerinin zararına olarak doğu cephesini kuvvetlendirdi. Avrupa cephelerinde serbest kalan bir kısım Türk kuvvetlerinin de doğu cephesine toplanmasıyla doğu cephesinde, Osmanlı askeri durumu çok kuvvetlenmişti. 47.977 kişisi muharip, olmak üzere 104.500 kişilik bir ordunun karşısında, hiçbir düşman ordusu yok gibiydi. Osmanlı Ordusu, oldukça büyük kuvvetlerle (üç tümen) Gürcistan ve Ermenistan'dan geçerek Azerbaycan'a girmiş, Gence ve Bakü civarında Ermeni,

---

[231] Tevfik BIYIKLIOĞLU, ***"Mondros Mütarekenamesinde Elviye-i Selase ile İlgili Yeni Vesikalar"***, Belleten, C. XXI, S. 84, Ankara 1957, s. 570-571.

[232] Akdes Nimet KURAT, **Türkiye ve Rusya, XVIII.Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)**, Ankara 1970, s. 508.

Beyaz Rus, ve İngiliz kuvvetleriyle çarpışarak Azerbaycan'ı kurtarmış ve bilhassa başkent Baku'yu (15 Eylül 1918) işgal etmişti. Türk Ordusu, hemen bundan sonra, Baku'dan kuzeye dönerek Petrovsk'a kadar, kahraman Şeyh Şamil'in memleketi Dağıstan'ı da işgal ve hürriyetine kavuşturmuştu. Bu suretle Mondros Mütarekesi imza edildiği sıralarda Osmanlı Ordusu, Gürcistan ve Ermenistan müstesna olmak üzere, Hazar denizinin dağ kıyılarıyla Karadeniz arasındaki bölgeye hakimdi[233].

Birinci Dünya Harbi'nin sonunda Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle birlikte yenilmiş olması ve Mütareke için İtilaf Devletleri'ne başvurması, Kafkasya'da büyük fedakarlıklarla elde edilen üstün vaziyetin yıkılması gibi bir felaketle karşılaşma durumunu ortaya çıkarmıştı. Enver Paşa, Kafkasya'daki Türk kuvvetlerinin Azerbaycan ve Dağıstan Ordusu olarak yerinde bırakılmalarını tasarlamıştı[234]. Mütareke durumu üzerine Enver Paşa Doğu Orduları'na gönderdiği telgrafta; "belki görünüşte Azerbaycan ve Kafkasya'dan kuvvetlerimizi çekmiş görünmeye mecbur kalacağız" diyerek, bundan sonra artık bölgenin kendi kuvvetlerine dayanacağını; buralarda kalacak kuvvetlerin teşkilatlarının genişletilmesini onlara her türlü eleman ve cephanenin temin edileceğini bildirmişti. Yani Enver Paşa, Kafkas İslam Ordusu'nun bölgede kalmasını istiyordu[235]. Bu talimat ve düşüncelerin yanı sıra Enver Paşa ordunun geri çekilmesi için ilk talimatları da vermişti. Mütareke isteği ve durumun iyice nazikleşmesi üzerine Enver Paşa Doğu Orduları'na gönderdiği günlük emrinde; "***arkadaşlar mağluben kılıcımızı kınına koyduk. Askerler eski hudutlarınıza çekiliniz***"[236] demişti. Osmanlı Ordularının eski sınırlarına çekilme işlemleri başlatılırken Azerbaycan ve civarındaki Türk kuvvetleri için değişik bir şekil düşünülmüştü. Enver Paşa düşündüğü çeşitli planlar gereği, Azerbaycan'da bulunan Türk askerlerinden gönüllü olanların oralarda kalmasını bunun için gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasını emretmişti. Bu düşünceye ilk başta Sadrazam Ahmet İzzet Paşa da destek vermişti. Ahmet İzzet Paşa Hükümeti de,

---

[233] BIYIKLIOĞLU, **a. g. m.**, s. 571-572.
[234] Ahmet Ender GÖKDEMİR, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Ankara 1989, s. 31.
[235] DAYI, **a. g. e.**, s. 72.
[236] Fahrettin ERDOĞAN, **Türk Ellerinde Hatıralarım**, Ankara 1998, s. 200.

27 Ekim tarihli emirnamesinde ordular ile ilgili olarak; Azerbaycan, Kuzey Kafkasya ve öbür İslam hükümetleriyle gizli ve açık hiçbir ilişkide bulunmamak üzere bu hükümetlerin hizmetlerinde kalabileceklerdi. Hükümetin bu durumdaki subaylara özel bir izin vermek istediği anlaşılmaktadır. Şöyle ki, bu durumdaki subayların ordudan kaydı silinecek ancak "üç yıla kadar geri döndüklerinde kıdem hakları korunmuş olarak yeniden orduya gireceklerdi". Bu şekilde hükümet söz konusu bölgedeki gelişmeleri kontrol etme imkanını kaybetmemiş olacaktı[237]. Fakat daha 21 Ekim 1918'de IX. Ordu kumandanlığına verilen emirle Brest Litowsk'ta kazanılan toprakların dışındaki yerlerin 24 Ekim tarihinden itibaren 6 hafta içinde boşaltılması istenmişti. Herhalde hükümetin böyle acele etmesinin sebebi resmen Mütareke görüşmelerine başlanılmadan, Kafkaslardan çekilmek idi[238]. Ancak kısa süre sonra imzalanan Mondros Mütarekesi, Türk Ordusunu Azerbaycan, Dağıstan ve kuzeybatı İran içlerinde bulmuştu. Bakû ve Tebriz Türk birliklerinin elindeydi. Bu uzak yerlerden çekilme görevi Yakup Şevki (Subaşı) Paşa'ya verilmişti[239]. Boşaltılacak olan kuzeybatı İran'da 2000 ton yiyecek maddesi, Çulfa, Iğdır, Açmiyazin ve Gümrü bölgesinde 18.000 ton yiyecek maddesi ile eşya ve mühimmat, Ahılkelek ve Ahıska kazalarında da 10.000 ton yiyecek maddesi vardı. Bunlar, iaşe kuvvesi 100.000 insan ve 40.000 hayvan olan 9. Ordu'nun ancak birkaç aylık ihtiyacını karşılayabiliyordu. Bu yiyecek maddelerinin geriye taşınması içinde birkaç aylık zamana ihtiyaç vardı. Eğer taşınmazsa üç sancak ve doğu vilayetlerinde toplanacak ordunun iaşesi tehlikeye düşecekti[240]. Bu arada, İngilizlerin Kafkasya ve Elviye-i Selase (Kars,Ardahan,Batum) hakkındaki sinsi emelleri daha Mütareke görüşmeleri yapılırken ortaya çıkmıştı. Calthorpe, bütün Kafkasya'nın boşaltılmasını istemişti. Buna karşılık Osmanlı heyeti üç sancağın (Kars,Ardahan,Batum) durumunun milletlerarası bir antlaşma ile tespit edilmiş olduğunu ve hakkında bir plebisitle Osmanlı Devleti ile birleşmeyi kabul etmiş bulunduklarını

---

[237] Cezmi ERASLAN, ***"Osmanlı Arşivi Belgeleri Işığında Mondros Mütarekesi Sonrasında Güney Kafkasya Müslümanları"*** Kafkas Araştırmaları IV, İstanbul 1998, s. 108-109.
[238] DAYI, **a. g. e.**, s. 72.
[239] ŞİMŞİR, **a. g. e.**, s. 24.
[240] Tevfik BIYIKLIOĞLU, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, Ankara 1992, s. 227.

belirtmişlerdi[241]. Mondros Mütarekesi ile verdikleri sözde durmayan müttefikler 10 gün geçmeden Kars, Ardahan ve Batum'un hemen boşaltılmasını istediler, fakat bu istekleri 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa gayet ağır bir şekilde uyguluyordu. Bu ağır davranış özellikle İngilizleri sinirlendiriyor ve Osmanlı Hükümeti'ni sıkıştırmalarına sebep oluyordu[242]. Olumsuz Mütareke şartlarına rağmen, diğer cephelerdeki Türk ordu Komutanlarının gösterdiği gerçekten olağanüstü vatanperverlik ve ileri görüşlülük doğu cephesinde de kendisini göstermişti. Osmanlı Ordusu'nun geri çekilirken gösterdiği askeri ve siyasi manevralar zaman zaman Osmanlı Genelkurmayı'nın da desteği ile çok önemli bir boyutta gelişme göstermişti. Bu faaliyetlerin başında 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa ve diğer komutanlar gelmekteydi. Bunlar, mağlup olunmasına rağmen kolaylıkla pes etmeği ve teslim olmayı düşünen insanlar olmamışlardı. İşlerini o günkü şartlar içerisinde gereken usullere göre yapmışlardı.

Yakup Şevki Paşa, boşaltma içinde çok ağır davranıyordu. 4 Aralık 1918'de O, henüz Arpaçayı'nın gerisine çekilmişti[243]. Ordu kumandanı, İngilizlerin acele ile çekilme isteğine rağmen yavaş çekilirken değişik taktikler de ortaya koymaktaydı. Osmanlı Ordusu'nun ağırlıklarıyla birlikte çekilmesi için, Osmanlı Erkan-ı Harbiyesi'nin İstanbul'daki İngiliz yetkilileri ile yaptığı görüşme ve yazışmalara rağmen boşaltma işlemi, Mart 1919 tarihine kadar ertelettirilememişti. IX. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, Batum boşaltılsa bile Kars ve Ardahan'ı boşaltma işini yavaştan almak, hiç olmazsa Şubat 1919'a kadar uzatmak niyetinde idi. İngilizlerle yapılan görüşme ve yazışmalarda kazanılan iki aylık süre zarfında Yakup Şevki Paşa, erzak ve mühimmatın büyük bir kısmını ordunun ve halkın her türlü araçlarıyla önce Sarıkamış'a sonra da Erzurum'a taşıtmıştı[244]. Bu sıralarda İran'dan geri çekilen 1. Kafkas Kolordusu Komutanı olan Kazım Karabekir Paşa da 6 Kasım 1918'de Kars'tan geri dönüş için hareket etmişti. 7 Kasım'da Batum'a ulaştı. Batum'da ambarlarda çok fazla miktarda hafif Japon toplarının bulunduğunu tespit etti. Yaptığı incelemede bu

---

[241] GÖKDEMİR, **a. g. e.**, s. 33.
[242] BIYIKLIOĞLU, **a. g. e.**, I, s. 221.
[243] TANSEL, **a. g. e.**, C.I, s.51.
[244] DAYI, **a. g. e.**, s. 78.

hafif Japon toplarının büyük bir kısmının hala kullanılabilir durumda olduğunu gördü. Bunun üzerine, gerektiğinde bunlardan yararlanmak üzere bir dubayı söz konusu hafif Japon toplarıyla doldurtarak, Batum'a gelen Reşit Paşa Vapuru'na taktırdı ve beraberinde Trabzon'a getirdi[245]. Boşaltma işi aylarca sürdü ve tamamlanınca ordu komutanı ve karargahı da Kars'tan Erzurum'a intikal etti. Tümenlerde 93 sınırı gerisine çekildi. Erzurum'da bütün camiler ve depolar erzak, şeker ve mermi ile dolmuştu. Ordunun kasası da altınla dolu idi. Hatta ordu geri çekilirken bir tek silah, mermi ve bir tek buğday tanesi kalmayıncaya kadar hepsini 93 hududu girişine nakletmişti[246]. Bu tedbirlerin Milli Mücadele'nin ilk safhasında büyük faydaları görülecekti.

Yakup Şevki Paşa orduyu geri çekerken, Anadolu'nun askeri kuvvet yönünden zayıf noktalarına takviye kuvvetlerde göndermişti. Bu gölgelerden biri Karadeniz bölgesiydi. Trabzon ve Samsun illerinde Pontus Çeteleri'nin yerleşmesine ve güneye sarkmasına karşı muvazzaf ve yerli kuvvetlerle mukavemet tertibatı alınmıştı. 1919 yılı başlarında X. ve XV. Tümenlerden bir alay Trabzon'da geçici olarak, Ardahan, Oltu bölgesinden intikal eden III. Kafkas Tümeni ise mücadele süresince Trabzon bölgesini korumakla görevlendirilmişti[247]. Diğer taraftan Samsun'daki Pontusçu faaliyetlere karşı durması için 13 Aralık 1918'de Dağıstan'dan Batum'a gelen XV. Fırka 45. Alayının iki Taburu ve Alay Makineli Tüfek Bölüğü, Ümit vapuruyla Samsun'a sevk edildi. Fırkanın büyük bir kısmı da 28 Aralık 1918'de Trabzon üzerinden kara yürüyüşüyle Samsun'a doğru Batum'dan hareket etti. Samsun'da bulunan 182. Takip Alayının 52. Taburu da dağıtılarak subay ve erleriyle 45. Alay takviye edildi. XV. Fırka'nın Samsun'dan hareket eden 38. ve 56. Piyade Alayı ile bir Topçu Alayı, kış şartları içinde zorlu bir yürüyüşten sonra, yollarda sağlık problemleri ve yiyeceksizlikten büyük ölçüde zarar görmüş olarak Samsun'a ulaşmışlardı. Böylece, XV. Fırka Samsun, Çarşamba, Bafra ve Havza bölgesinde görev yaparken Nisan 1919'da Batum'dan kara yürüyüşüyle yine Samsun'a gelen V. Kafkas Fırkası da, Amasya sancağının Niksar, Erbaa kazalarının asayiş

[245] Cemalettin TAŞKIRAN, **Milli Mücadele'de Kazım Karabekir Paşa**, Ankara 1999, s. 45.
[246] Sadık ATAK, **Bir Komutandan Anılar (Yakup Şevki Subaşı)**, Ankara 1977, s. 7.
[247] Sebahattin ÖZEL, **Milli Mücadele'de Trabzon**, Ankara 1991, s. 55.

meseleleriyle meşgul oldu[248]. Görüleceği üzere Enver Paşa tarafından oluşturulan 9. Ordu, Yakup Şevki Paşa'nın idaresiyle Kafkas hakimiyeti yerine Anadolu'nun güvenliğini özellikle doğu Anadolu'da güvenliği üzerine almaya başlamıştı. Yakup Şevki Paşa'nın sevkiyat çalışmaları yanında doğu bölgesinde ve artık sınır dışında kalan Türk-İslam ahalinin güvenliği ile ilgili önemli çalışmaları da olmuştu. Yakup Şevki Paşa, kuvvetlerini çekerken yerli Türkler, orduların kalması, direnmesi için yalvarmışlardı. Yakup Şevki Paşa, Hükümetin buyruğuna karşı gelmemiş ancak yerli Türklerin savunma hazırlıklarına yardımcı olmuştu. Yakup Şevki Paşa'nın desteği ve yardımlarıyla daha önce Rus, Gürcü, Ermeni katliam ve zulümlerini görmüş geçirmiş olan bölgedeki Türk-İslam ahali hürriyetlerini kaybetmemek için harekete geçmişti. Bu doğrultuda, 29 Ekim 1918'de "Ahıska Hükümeti-i Muvakkatası", 3 Kasım 1918'de "Aras Türk Hükümeti", 5 Kasım 1918'de Kars'ta "Kars İslam Şurası" kurulmuştu. Bu faaliyetlere sebep olan endişe, ordunun Kafkasya'dan çekileceği haberi olmuştu ve "Ahıska, Ahılkelek, Gümrü, Iğdır, Nahcivan" kazalarındaki Türk-İslam ahali, 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'ya müracaat etmişti[249]. Yakup Şevki Paşa da, IX. Ordu'ya bağlı IX. Kafkas Fırkası vasıtasıyla 2000 adet büyük çaplı Rus tüfeğini 12 Kasım 1918'de Nahcıvan ve Iğdır halkına, XII. Fırka vasıtasıyla 3000 Rus tüfeğini 15 Kasım 1918'de Kamerli'ye göndermişti. Ayrıca Kars Milli Şurası'na, ordu tarafından Levis marka hafif makineli tüfekler de verilmişti. Yine, Yakup Şevki Paşa, orduya ait yiyecek ve mühimmattan götürebileceğini götürüp, geri kalanını İngilizlere vermektense ihtiyacı olan halka dağıtmıştı[250]. Yakup Şevki Paşa, bu faaliyetlerinde yalnız olmamıştı. Bu yardımlar sırasında etkili olan kumandanlardan biri de, 9. Ordu'ya bağlı 3. Fırka Komutanı Halid Bey'di. Halid Bey de Ahıska'yı boşaltmak için pek acele davranmıyordu. Bölgenin yardımsız ve müdafaasız kalmaması için Yakup Şevki Paşa ile gizlice anlaşarak 500 kadar asker ve onlara yetecek kadar subay ve erleri terhis etmiş ve bir milis alayının kurulmasına yardımcı olmuştu. Mühendis Osman Server (Atabek) Bey'in idaresinde kurulan bu yeni milis alayı için ayrıca yetecek kadar

[248] Nuri YAZICI, **Milli Mücadele'de Pontusçu Faaliyetler 1918-1922**, Ankara 1989, s. 88.
[249] GÖKDEMİR, a.g.e., s. 35.
[250] DAYI, a.g.e., s. 87.

top, makineli tüfek ve cephane yardımında da bulunmuştu. Halid Bey'in bu yardımları ileride Ahıska ve Ahılkelek'in 5 Aralık'ta işgal eden Gürcülere karşı işe yarayacaktı[251]. 9. Ordu'nun bölge halkına yaptığı yardımlarla milli direniş önemli bir noktaya gelmişti. Yakup Şevki Paşa, bölgede devlet haline gelecek olan Kars İslam Şurası hakkında; "senelerce harpten sonra geldiğimiz ve güya kendilerini kurtardığımız ve bir sene kadar da beraber bulunarak birçok ümitler verdiğimiz, Kafkas ahali-i İslamiyenin yine Hıristiyan zulüm ve gadri tahtında harap olmaması için Kafkas dahilinde daha evvelden mutasavver olan milli teşkilatını icra ve ikameye çalıştık. Bir hayli sıkıntılı çalışmalar ve fedakarlıktan sonra biz Kafkasya'nın garp kısmını da tahliyeye başladıktan sonra bu teşkilat oldukça kemale gelmişti"[252] derken, bu bölgede harp yılları içinde İttihatçılar ve Teşkilat-ı Mahsusa tarafından kurulan milli teşkilatlara da vurgu yapmaktaydı.

Yakup Şevki Paşa'nın, Halid Bey'in ve bölgedeki İttihatçıların faaliyetleri İngilizlerin gözünden kaçmamaktaydı. 27 Kasım 1918'de Batum'u resmen işgal ettiler. İngilizler az sonra işgale karşı çıkanları yakalamak için faaliyete başladılar. Fakat, İngilizlerin sıkı takibine uğrayanların başında Nuri Paşa (Enver Paşa'nın kardeşi) ile İttihatçılardan Filibeli Hilmi Bey ve eski Çoruh Müfrezesi Kumandanı olarak yakından tanıdıkları (Deli) Halid Bey'in Oltu kesiminde bulunması, Artvin ve Acara bölgeleri halkına büyük güç ve umut kazandırıyordu. Ahali kendilerinden yardım beklerken, O da Oltu'da çevresinin ileri gelenleriyle gizli temaslar kurarak işgal altındaki yerlerin durumu ile ilgileniyordu[253]. Bu hareketler karşısında 12 Ocak 1919'da İngiliz Karadeniz Orduları Başkomutanı General Milne, İngiliz Hükümeti'ne; "yetki verin, İstanbul'u işgal edeyim, Çanakkale istihkamlarını uçurayım, Türklere çok sert bir ders vermek gerekir" diyordu[254]. İngilizlerin bu tehditlerine ve tutuklama faaliyetlerine rağmen 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, Beşinci Kafkas Tümeni Komutanı Albay Mürsel Bey'in İngilizler tarafından Bakû'da 23 Şubat'ta tutuklanması üzerine, 27 Şubat 1919'da Erzurum'dan hükümete; "***Yabancı bir hükümet, kumandanlarımızı***

[251] GÖKDEMİR, **a. g. e.**, s. 40-41.
[252] **A. g. e.**, s. 66.
[253] M. Adil ÖZDER, **Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları**, Ankara 1971, s. 187-188.
[254] SARIHAN, a .g. e., C. I, s. 91.

rastgele tutuklayacak ise halimiz neye varacaktır? Bunlara son verilmesi için ciddi teşebbüslerde bulununuz. Hiç olmazsa şeref ve namusumuzu kurtarmak için direnelim" demişti[255]. Yakup Şevki Paşa'nın faaliyetleri karşısında İngilizler tekrar Osmanlı Hükümeti'ni sıkıştırdılar. 21 Nisan 1919 tarihiyle 9. Türk Ordusu'nun silahtan tecridinin kifayetsizliğine dair Türkiye Hariciye Nezareti'ne A. Calthorpe imzasıyla yazılmış olan mektupta;

2- IX. Türk Ordusu hududun berisine çekildiği zaman bu ordunun bir kısmı hudut ile Erzurum ve Erzincan idari bölgeleri arasında yol boyunda bulunan köylerde yerleştirilmişler, geri kalanı ise hudut ile Samsun arasındaki sahil yolunda kalmışlardır. Bu orduya kumanda eden General Şevki'nin siyasi faaliyeti ilkbaharda müteaddit raporlarda tekrar tekrar bildirilmiştir.

3- Şimdi müteaddit kaynaklardan öğrendiğime göre, Erzurum, Erzincan, Bayburt ve Sivas'ta baştan başa kurulan şuralarca bilhassa Türk Ordusu'ndan itibari müstakil ve fakat askeri kontrol altında devşirme asker toplanmıştır. Başkumandanlıktan çıkan talimatlarına aykırı olan bu kaçamak hareketler arzuya şayan olmaktan tamamıyla uzaktır. Eğer bu hal derhal durdurulmayacak olursa işler ciddiyet kesbedebilir"[256] deniliyordu.Yine Calthorpe'un doğudaki faaliyetlerle ilgili olarak, Curzon'a gönderdiği raporda şu derkenar mevcuttu: "Bu, Ermenistan'a dair Paris kararına karşı koymak için gençtürkler tarafından kasten teşkil edilen bir organizasyon gibi görülmektedir"[257]. Bu gibi İngiliz baskıları karşısında Osmanlı Hariciye Nezareti; "ordu komutanının boşaltma işinde ne maksatla hareket ettiği kestirilemediğinden devletin bu gibi gaileli bir zamanında hissiyata uyularak yapılacak hareketlerin memleket için önemli sonuçlar doğuracağı" gerekçesiyle boşaltmanın çabuklaştırılabilmesi için ordu komutanının yerine bir münasibinin gönderilmesini istiyordu[258]. Bütün engellemelere rağmen Yakup Şevki Paşa, 9. Ordu (Sonradan 15. Kolordu)' nun hem kurtarılmasında hem de Milli Mücadele açısından önemli bir şekilde konuşlandırılmasında çok önemli bir vazifeyi yerine getirmişti. Bu kuvvetler,

---

[255] Zeki SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C. II, Ankara 1994, s. 149.
[256] JAESCHKE, **a. g. e.**, s. 104.
[257] **A. g. e.**, s.106.
[258] BIYIKLIOĞLU, **a. g. e.**, I, s. 231.

Kurtuluş Savaşı başlarında Türkiye'nin ordu denebilecek tek askeri gücüydü. Bu ordunun kurtarılabilmiş olmasında Yakup Şevki Paşa'nın uyanık davranmasının büyük bir payı vardı. Ne var ki, Dokuzuncu Ordu'yu, dağıtmayan, silahları, cephaneyi İngilizlere kaptırmayan, gıda stoklarını batıya taşıyan ve Ermenilere karşı yerli Türkleri silahlandıran Yakup Şevki Paşa, kara listeye girecekti[259]. Çok geçmeden, İtilaf Devletleri işgal kuvvetleri komutanı General G. F. Milne, 18 Şubat 1919'da Osmanlı Hükümeti'nin, Yakup Şevki Paşa'yı İstanbul'a çağırmasını istemişti. Fakat Paşa, gözlerinin rahatsızlığını ileri sürerek çağrıyı reddetmiş ve faaliyetlerine devam etmişti. Kısa bir süre sonra da General Lord Allenby, IX. Ordu'nun XV. Kolordu haline getirilmesini istemişti. Böylece, ordu kumandanının Erzurum'da kalması için bir sebep kalmayacaktı. Nitekim, İngilizlerin baskısı üzerine, Harbiye Nezareti 2 Nisan 1919 tarihli bir emirle IX. Ordu'yu lağvetmişti. Yakup Şevki Paşa da, 9 Nisan'da komutayı Albay Rüştü Bey'e bırakarak 14 Nisan'da Erzurum'dan ayrılmıştı. İstanbul'a geldiğinde gerçekten de gözlerinden rahatsız olduğu için, hastanede yattığı halde İngilizler onu hastanede sorgulamışlar ve 21 Nisan 1920'de tutuklanan Şevki Paşa, Mayıs ayında Malta'ya gönderilmişti[260]. Bütün bu faaliyetlerden sonra denilebilir ki; "doğudaki Kurtuluş Savaşı 1918 yılında başlar"[261].

Yakup Şevki Paşa'nın İstanbul'a dönmesinden sonra 15. Kolordu Kumandanlığına Kazım Karabekir Paşa atanmıştı. Doğu'da birtakım Milli teşekküllerin meydana çıkması Kazım Karabekir Paşa'nın bilgisi dahilindeydi. Nitekim Mütareke'de İstanbul'a gelmiş ancak isteği ve görevlendirilmesiyle Doğu'ya atanan Kazım Karabekir Paşa yola çıkmadan önce 11 Nisan 1919'da Şişli'de ourmakta olan Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş ve O'na; "Paşam ben yarın Erzurum'a gidiyorum, İstanbul'da ne vaziyette kalırsanız kalınız bir şey yapmak imkansızdır. Anadolu'ya Ordu'nun başına geliniz, hem de Şark'a. Milletin kurtuluş anahtarı Şark'tadır. Orada herşey mümkündür. Silahını teslim etmemiş bulunan Ordu da kuvvetlidir, halk da beraber gider. Şark'da Milli

[259] ŞİMŞİR, **a. g. e.**, s. 25.
[260] DAYI, **a. g. e.**, s .89.
[261] ŞİMŞİR, **a. g. e.**, s. 25.

Hükümet esaslarını kurduktan sonra siz Garba teveccüh edersiniz" demişti[262]. 12 Nisan'da İstanbul'dan hareket ederek 19 Nisan 1919'da Trabzon'a geldi. Kazım Karabekir Paşa Trabzon'da iken Trabzon'luları tehdit eden bir İngiliz yüzbaşısı Karabekir'i ziyarete gelmişti. Bu yüzbaşının görevi, Trabzon'daki top kamalarını ve tüfek mekanizmalarını toplamaktı. Bir General ile görüştüğünü unutarak, işgal ordusundan olmanın verdiği küstahca bir tavırla Karabekir'e; " Trabzon ve havalisinin emniyeti için Türk Silahlı Kuvvetleri'ne 1500 piyade tüfeği ayrıldıktan sonra, diğer bütün ateşli silahları almaya geldim. Topların kamalarını, makineli tüfeklerin sürgülerini, piyade tüfeklerinin mekanizmalarını bana teslim etmeniz lazımdır" dedi. Karabekir sert bir şekilde cevap verdi; " ***Siz bir yüzbaşısınız ben ise bir generalim. Vaziyetim ve mevkiim sizinle görüşmeye müsait değildir. Bu hususta Erzurum'daki amirinizle konuşacağım***"[263]. Kazım Karabekir Paşa da Yakup Şevki Paşa'nın yolundan gitmiş ve İngiliz isteklerine boyun eğmemişti. Kazım Karabekir Paşa'nın bu tutumu aslında Mütareke şartları karşısında diğer ordu kumandanlarının davranışlarından farklı değildi. 3 Mayıs 1919'da Erzurum'a gelen Karabekir, burada hemen telsiz istasyonunu çalıştırttı. Moskova, Berlin ve Paris'in telsizlerini alabilecek seviyede Rusça, Almanca ve Fransızca bilen uzmanları bu işle görevlendirdi.Bu sıralarda Türk Ordusu'nun silahlarını almak için gelen İngiliz Yarbay Rawlinson'a karşı Karabekir bir çare düşündü Erzurum halkı adına bir heyetin kendisini ziyarete gelmesini sağladı. Belediye Reisi ve Müftü'nün de bulunduğu bu 12 kişilik heyete; " Silahlarımı vermediğimi ve vermeyeceğimi biliyorsunuz fakat Millet silah vermiyor demek büyük bir kuvvettir. Sizler için de, ebedi bir şereftir. Bizzat Rawlinson'a gidiniz ve deyiniz ki, bir taraftan hudut boylarında Ermeniler İslamları kesiyor, bir taraftan silahlarımızı istiyorsunuz. Sulhumuz akdedilip mukadderatımız belli olmadan azgın Ermeniler karşısında tek bir fişek bile veremeyiz " demelerini istemişti[264]. Böyle bir durumla karşılaşan İngiliz Generali Milne, 22 Ekim 1919'da Türk Genelkurmay Başkanlığına Karabekir'den şikayette bulunmuştu. Doğu cephesinde ateşkes şartlarına

[262] TAŞKIRAN, a. g. e, s. 51
[263] TAŞKIRAN, a. g. e., s. 55.
[264] TAŞKIRAN, a. g. e., s. 56-57.

uyulmadığını, kolordu mevcudunun kararlaştırılanın üstünde tutulduğunu ileri sürmüştü.. Ancak, Osmanlı Genelkurmay Başkanı bu iddiayı reddetti[265]. Kazım Karabekir Paşa, hem milli teşkilatlanma ile uğraşmış hem de kolordunun mevcudunu muhafazaya çalışmıştı. Erzurum Kongresi öncesinde Erzurum'a gelen İngiliz subayı Rawlinson'a; "***Beyhude uğraşıyorsunuz, millet bu silahların buradan kaldırılmasına müsaade etmeyecektir***" demiş ve "***Bu işte ısrar ederseniz hayatınız dahi tehlikeye girebilir ve ben mesuliyet kabul etmem***" tehdidini de savurmuştu[266]. Çeşitli taktiklerle silahları kaptırmayan Kazım Karabekir Paşa, bölgesinde milli teşkilatlanmanın öncülerinden olmuştu. Enver Paşa'nın yığınağını, Mütareke dönemlerinde Milli Mücadele lehine değerlendiren Yakup Şevki Paşa, yerini Kazım Karabekir Paşa'ya bırakmış, onun faaliyetleri ile önemli bir noktaya getirilen doğudaki milli hareket, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelmesiyle bütün Anadolu'yu içine alacak bir mahiyete dönüşecekti.

D- Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve İttihatçılar

Milli Mücadele döneminin şüphesiz en önemli kavramları ve kurumları Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve onun milis gücü olan Kuva-yı Milliye'dir. Türk Milli Mücadele'sinin başladığı Mütareke döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışına ve düzenli ordunun kurulmasına kadar geçen iki yıl süre (1918-1920) içinde mücadeleyi bölgesel nitelikli olarak başlatıp yürüten Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri olmuştu. "Hakların savunulması" anlamında olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ilk kuruldukları da basın-yayın yoluyla kuruldukları bölgelerin "Türklüğü"nü savunmuşlar daha sonra silahlı mücadele dönemine geçmişler ve "Kuva-yı Milliye"ye hem kurucu, hem idareci hem de destekleyici olarak yardımcı olmuşlardı. Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin kurulmasında Osmanlı Ordusu'na mensup subaylar, mülki amirler ve memurlar ile bölgelerin eşrafı etkili olmuşlardı. İttihatçılık ise zaten subaylarda memurlarda

---

[265] SARIHAN, **a. g. e.**, C. II, s. 186.
[266] Mahzar Müfit KANSU, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.I, Ankara 1988, s.47-48.

ve eşrafta siyasi kimlik olarak bulunmaktaydı. Ordunun Müdafaa-i Hukuklarda ve Kuva-yı Milliye içinde yer almasının en büyük sebebi, orduya yönelik olarak İtilaf Devletleri'nce Mütareke şartları arasında yerleştirilen terhis maddesi ve uygulamasıydı. Ordu, bu durumda Kuva-yı Milliye'ye inkılap etmişti. Zira resmi bir kurum olan ordunun mücadelesine müdahale mümkün iken, halk hareketi olarak ortaya çıkan Kuva-yı Milliye'ye kolayca dokunulamayacaktı.

Müdafaa-i Hukuk, Kuva-yı Milliye tabir ve uygulamaları kısmen isim, çoğunlukla uygulama açısından İttihat ve Terakki Partisi'nin ortaya çıkış ve gelişim tarihi içinde kendisini İttihatçılık ile beraber göstermektedir.İşte, Milli Mücadele'nin çok önemli vurgusu olan "Kuva-yı Milliye" uygulaması Milli Mücadele öncesine gitmekle daha fazla önem kazanmaktadır. Balkan Savaşı yıllarında ortaya çıkan bu uygulama ve tabir kendisini ilk kez, 1913 yılında Batı Trakya'nın Balkan Savaşlarıyla elimizden çıkmasından sonra yine buradaki Türkleri korumak amacıyla kurulan "Garbi Trakya Geçici Hükümeti"nde göstermekteydi. Bu devlet Teşkilat-ı Mahsusa'nın gayretiyle kurulmuştu. Batı Trakya'da kurulan Türk Hükümeti'nin Başkanı ve Kumandanı Teşkilat-ı Mahsusa'nın Reisi Süleyman Aşkeri Bey'di. Süleyman Askeri Bey, "***Kuva-yı Milliye Kumandanı***" sıfatı ve selahiyetiyle, bütün Trakya'nın savunmasından sorumlu en büyük kumandan olarak vazife görmeye başlamıştı. Bundan sonra, Teşkilat-ı Mahsusa'cı Eşref Kuşçubaşı da, "***Kuva-yı Milliye Müfettişi***" ünvanıyla Kuva-yı Milliye Kumandanı'nın emrine girmeyi kabul etmişti[267]. Altı yıl sonra Milli Mücadele başlarında Batı Anadolu'da Yunan işgallerine karşı milli cepheler kurulduğu sıralarda ve Büyük Millet Meclisi'nin açılmasına kadar geçen devrede Anadolu'da kullanılmış olan "Kuva-yı Milliye Kumandanı", "Umum Çeteler Kumandanı" gibi tabirlerle daha evvel Batı Trakya'da kullanılmış olan milli unvanların benzerliği hatta birliği üzerine dikkat çeken Bıyıklıoğlu; "Bu müşahede bizi, aynı zaruret ve ihtiyaçların aynı müesseselerin kurulmasına ve aynı vasıtaların kullanılmasına götürebileceğini açıkça göstermektedir"[268] demektedir. Balkanlarda kurulan bağımsız gibi hareket eden fakat Osmanlı'nın

[267] Tevfik BIYIKLIOĞLU, **Trakya'da Milli Mücadele**, C. I, Ankara 1992, s. 80-81.
[268] **A. g. e.**, C. I, s. 81.

İttihatçı kanadına bağlı tutumunu koruyan bu devlet, Avrupalı devletlerin baskısıyla fesh edilmişti. Fakat devletin elinde birikmiş bazı paralar ve Bulgarlar'dan ganimet olarak ele geçirilmiş sürüler satılmış, paraları altına çevrilerek, Teşkilat-ı Mahsusa'cı Kuşçubaşı Eşref Bey'e teslim edilmiş, O da bunları Ege'deki (Salihli) çiftliğine gömmüştü. Birinci Dünya Savaşı sonunda Ege'de başlayacak olan direnişte etkili olacak olan Çerkez Ethem ve kuvvetlerinin ilk finansmanı ve donanımı bu paralardan sağlanmıştı[269]. Çiftlik Kuva-yı Milliye'nin bölgedeki karargahı olmuştu.

Milli Mücadele yıllarında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile bağlantılı çalışmalarda bulunan ve mazisi yine Balkan Savaşı yıllarına dayanan kuruluşlardan biri de "**Milli Kongre**" cemiyetiydi. Bu cemiyet, Milli Mücadele yıllarında İstanbul'da kurulan cemiyet ve fırkalar üstünde yalnız milli menfaatlerle uğraşmak gayesiyle kurulduğunu ilan etmiş bir teşekküldü. Memleket ölçüsündeki meselelerde görüş birliği sağlanmasını faaliyet konusu olarak seçen Milli Kongre Cemiyeti, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Reisi Göz Hekimi Esat (Işık) Paşa'nın şahsiyetine bağlıydı[270]. Milli Kongre, Milli Mücadele'de "**Kuva-yı Milliye**" deyimini kullanan ilk siyasi teşekküldü. Mensuplarının çoğu sonradan Anadolu ihtilaline katıldığından bu teşekkül gerçek anlamıyla milliydi. Milli Kongre bir federasyon kuruluşuydu[271]. Kökenleri belirtildiği gibi Balkan Savaşı'na kadar gitmekteydi. 1913 Babıali Baskını'ndan sonra iktidara geçen İttihat ve Terakki Partisi vatanın geçirmekte olduğu büyük buhran ve karşılaştığı tehlike günlerinde içeride huzur ve sükun sağlamak ve bütün memleket kuvvetlerini yurt savunmasında birleştirmek lüzumu duymuştu. Bu maksatla, bütün yurtseverleri içine alacak bir Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin kurulmasına Ocak 1913'te teşebbüs olundu[272]. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin kurulmasıyla, İttihatçı kurmaylar böylece nüfuzlu şahsiyetleri bu cemiyetin çatısı altında bir araya getirerek hem iktidar hem de millet için neticeler veren bir faaliyet gerçekleştirmişlerdi[273]. Bıyıklıoğlu; "... o vakit ehemmiyet ve manası

---

[269] Rauf ORBAY, **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralar**, C. I, İstanbul 1993, s. 11.
[270] Tarık Zafer TUNAYA, **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1951**, İstanbul 1995, s. 417.
[271] Sabahattin SELEK, **Anadolu İhtilali**, İstanbul 1968, s. 94.
[272] BIYIKLIOĞLU, **a. g. e.**, C. I, s. 66.
[273] Nazım H. POLAT, **Müdafaa-i Milliye Cemiyeti**, Ankara 1991, s. 15.

pek de anlaşılmayan ve Rumeli'nin elden çıkması gibi bir milli felaket karşısında faaliyete geçen bu Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ni altı yıl sonra, I. Dünya Harbi neticesinde, bütün memleket ve millet varlığının tehlikeye düştüğü günlerde kurulan Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, Kilikyalılar Cemiyeti Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ve daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde kurulan Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti gibi vatani cemiyetlerin fikir ve isim itibarıyla temeli ve öncüsü görmenin yerinde olacağı[274] kanaatindedir. Yani Müdafaa-i Milliye teşkilatlanması Milli Kongre'ye etki etmiş, Milli Kongre de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ne tesir etmişti. Gerçekten de Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin kuruluşunda büyük rolleri vardı. Doğu Anadolu'nun müdafaası için ortaya çıkan Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin en faal elemanlarından Süleyman Nazif'in teşvikleriyle kurulmuştu ve yeri de Müdafaa-i Milliye binasının (Müdafaa-i Milliye Sepet Fabrikası'nın üstü) bir odasıydı. Keza, Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin kurucusu Faik Kaltakkıran da Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin reislerindendi[275]. Görüldüğü gibi, 1918'den itibaren Kuva-yı Milliye'yi teşkil edip, Milli Mücadele'yi başarıya ulaştıran Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin ismen ufak bir değişikliğe uğramış şeklidir[276]. Bu cemiyetin ve İttihatçıların etkili olduğu diğer cemiyetlerin isim değiştirmelerinde İttihatçı karşıtı durum etkili olmuştu. Zaten bütün bu kuruluşların idare merkezi olan İttihat ve Terakki Partisi de Teceddüt Fırkası'na dönüşmüştü. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti de Mütareke döneminde Milli Kongre Cemiyeti olarak faaliyetlerine devam etmiş ancak 2 Nisan 1919'da Donanma Cemiyeti ile beraber hükümet tarafından feshedilene kadar ismini devam ettirmişti.

Göz Hekimi Esat Paşa'nın çağrıları ve Türkocağı, Kızılay (Hilal-i Ahmer), Çocuk Esirgeme, Baro, Muallimler Cemiyeti başta olmak üzere 70 kadar cemiyetten ikişer mümessilin katılması ile, 29 Kasım 1918'de İstanbul'da

[274] BIYIKLIOĞLU, **a. g. e.**, C. I, s. 66.
[275] POLAT, **a. g. e.**, s. 132.
[276] **A. g. e.**, s. 172.

"Milli Kongre" kuruldu. Tüzüğünde belirtilen gayesi, dünyada Türkler üzerine yapılan haksız ve yalan yayınlara ilim yolu ve yayınları ile belgelerle cevap vermekti. 1919 yılı içinde Milli Kongre, İngilizce ve Fransızca olarak; "La Turquie devantla Tribural Mondial" (Dünya Kamuoyunda Türkiye), "Documents relatives aux atrocites parley Armaniens Surla population musulmene" (Ermenilerin Müslüman Ahaliye Yaptıkları Mezalim Hakkında Belgeler) ve "Avrupa'nın Ünlü Yazarlarına göre Türkler" gibi değerli eserler neşretti, milli dayanışmanın esaslarını yurda yaymaya çalıştı[277]. Muhtelif meselelerde çarpışan, Mütareke'nin irili ufaklı her biri büyük siyasi ümitler peşinde koşan teşekküllerini bir araya toplamak ve telif etmek teşebbüslerinin akamete uğradığı bir devirde Milli Kongre daha sürekli ve daha müsmir iş görmüş, bu teşekkülleri haftada birkaç kere çatısı altında toplamaya muvaffak olmuştu[278]. Memleketin üzerine Mütareke kabusu çöktüğü günlerde toplanan Milli Kongre'ye Müdafaa-i Milliye (merkez) ve Kadıköy Hanımlar Milliye Merkezi de katılmıştı. Kongre'ye katılan teşekküller içinde Müdafaa-i Milliye'nin en etkillerinden biri olduğu söylenebilir. Çünkü Kongre'nin toplanmasında şahsi gayretleri büyük olan Dr. Esat (Işık) Paşa, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti idare heyetinin önde gelen simalarındandı. Esat Paşa, Kongre sahipliği yapan Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin de kurucusu idi[279]. Milli Kongre'nin genel sekreteri, son Osmanlı vakanüvisi, tarih bilgini Abdurrahman Şeref Bey'di. Milli Kongre, yenilmiş Türkiye ile yapılacak barışın esaslarını belirtiyor, Anadolu'daki milli cemiyetlere, istedikleri bilgi ve kaynakları yollayıp gereken şahıslar ile muhabere ve temasları sağlıyordu. 1919 sonundaki milletvekili seçimlerinde, adayların tespiti ve tanıtılmasında, Milli Mücadele'cileri destekleyen Milli Kongre, 28 Ocak 1920'de "Milli Misak"ın hazırlanmasında, fikir bakımından hizmet etmişti. İstanbul'un 16 Mart 1920'de resmen işgali üzerine, çalışmalarını durdurmuşsa da, Mustafa Kemal Paşa'yı ve Ankara'da toplanan meclisi, fikren desteklemekten geri kalmamıştı[280]. *Milli Kongre* milli harekete pek sıcak bakmayan parti ve

[277] KIRZIOĞLU, **a. g. e.**, s. 22.
[278] TUNAYA, **a. g. e.**, s. 417.
[279] POLAT, **a. g. e.**, s. 131-132.
[280] KIRZIOĞLU, **a. g. e.**, s. 22.

cemiyetleri de idare etmesini bilmişti. Milli Kongre'nin muhtelif toplantılarında, vilayetlerin İttihat ve Terakki bakiyeleri Müdafaa-i Hukukçuların nüfusu altında olduğu tespit edilmiş, müzakereler elektriklenmişti. Milli Kongre tarafından Müdafaai Hukuk Cemiyetleri'ne sert bir telgraf çekilmesi partiler tarafından kararlaştırılmış fakat bu telgraf mümkün mertebe geciktirilmişti[281]. Buradan anlaşılacağı gibi Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, milli hareket bütün grupları bünyesinde toplarken bir taraftan da Anadolu'daki milli harekete yönelik tepkileri de kontrolü altında tutmuştu. Belki de muhalefetin milli harekete yönelik söylemleri bu ortamda daha kolay öğrenilmiş ve milli hareketin bilgi ihtiyacı karşılanmıştı.

Milli Kongre Cemiyeti İttihatçılar tarafından idare edilen ancak İttihatçılığını belli etmeyen bir kuruluş olmasına rağmen Milli Mücadele için kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin büyük çoğunluğunda İttihatçılar hakimdi. İtilaf Devletleri'nin Türkiye'yi ezmek amacında oldukları anlaşılınca kurulan Müdafaa-i Hukuk örgütleri esas itibarıyla İttihat ve Terakkililerce oluşturulmuştu[282]. İttihatçılar yer altı faaliyetlerinden başka taşradaki kamuoyunu harekete geçirmek konusunda da inisiyatifi ele almışlardı. Başkan Wilson'un "İlkeler"inden on ikincisi Devletin Türk bölgelerine güvence altında bir egemenlik vaat ediyordu. Bu nedenle, Türk bölgelerinin Osmanlı Devleti'nden ayrılmasını önlemek isteyenlerin ilk işi, barış konferansında ezici şekilde Türk - Müslüman bölgeleri olduklarını ve anayurda birleşik olarak kalmak istediklerini göstermekti[283]. Bu amaçla gerek İstanbul'da gerekse Anadolu'da büyük siyasi faaliyetler baş göstermişti. Trakya ve Anadolu'da içindekilerinin çoğu eski İttihat ve Terakki üyesi olan mahalli gruplar Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri adı altında ve milli bağımsızlığı kurtarmak amacıyla vatansever teşekküller kurdular[284]. Henüz kapanmayan şube ve kulüpleriyle İttihat ve Terakki Partisi Anadolu'da teşkilat ve taazzuv nüveleri bırakmıştı. Bu nüve, Müdafaa-i Hukuk davasını benimsemiş ve fırkanın Anadolu şubelerinin ekserisi derhal Müdafaa-i Hukuk ve

---

[281] TUNAYA, **a. g. e.**, s. 418.
[282] Sina AKŞİN, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul 1987, s. 316.
[283] ZÜRCHER, **a. g. e.**, s.215.
[284] Kemal KARPAT, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul 1996, s. 386.

benzeri teşekküller haline istihale etmişlerdi[285]. Böylece kendi kendisini feshetmiş olan İttihat ve Terakki'nin adı anılmaz olmasına rağmen İttihatçılar'ın geliştirdikleri milli ve emperyalist karşıtı düşünce yeniden önem kazanmış oluyordu[286]. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin asıl söylemek istedikleri, İttihat ve Terakki ile de resmen bir bağlantıları olmadığı hususuydu. Kuruluş gayelerinin bu ikili çatışmanın hengamesi içinde kaybolup gitmemesi ve türlü siyasi inançlara sahip hemşehrilerinin yardımlarını sağlamak için bu yolu tutmuşlardı. Halbuki Müdafaa-i Hukukçu'lar büyük çoğunlukla İttihatçı idiler. Şüphesiz biraz da kurucularının kimliklerini gizlemeyi düşünüyorlardı[287]. Bütün bu taktiklere rağmen, Milli Mücadele'yi başaran Müdafaai Hukuk'un 197 şubesinin 164'ü aynen İttihatçıydı[288]. Müdafaa-i Hukuk'ların İttihatçı özelliği ile ilgili olarak Kazım Karabekir Paşa; "***Henüz memlekette İttihat ve Terakki teşkilatından başka kökleşmiş bir taazzuv tamamlanmamıştı. Müdafaa-i hukuklar, İttihatçılar vasıtasıyla istenilen bir istikamete çekilebilirdi***"[289] demekte, Milli Mücadele'nin diğer bir etkin kumandanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ise; "***... bütün ülkede yaygın teşkilatı olan bu partiye mensup olanlar, bu buhranlı günlerde Milli Mücadele safında yer olmakta asla tereddüt etmediler, bu hal zafere kadar devam etti***"[290] diyerek, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ndeki İttihatçı yoğunluğunu ortaya koymaktadır. Milli Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa ise, Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçmezden önce bu grupların bazılarıyla temas etmiş, geçtikten sonra hemen mahalli grupların ileri gelenlerini bularak tutulacak hareket hattını görüşmüştü[291]. Mütareke döneminde hala güçlü olmalarına rağmen harbin mağlubiyetini üzerinde taşıyan İttihatçılar, kendilerini gizlemişler ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'ni perde arkasından idare etmişlerdi. İttihatçılar genellikle, örgütün "ulusal" niteliğini vurgulamak ve geniş

---

[285] TUNAYA, **a. g. e.**, s.410.
[286] Kemal KARPAT, ***"Türkler (Cumhuriyet Devri)"***, İslam Ansiklopedisi (İ.A), C. 12/II, İstanbul 1988, s. 382.
[287] Selahattin SELEK, **Milli Mücadele**, C. I, İstanbul 1982, s. 114.
[288] Cemal KUTAY, **Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları**, C.III, İstanbul 1983, s. 7.
[289] Kazım KARABEKİR, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı**, İstanbul 1990, s. 14.
[290] Cemal KUTAY, ***"Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşunda, İttihat ve Terakki"***, Tarih Konuşuyor, C. 4, S. 20, İstanbul 1965, s. 1639.
[291] KARPAT, **a. g. e.**, s. 51.

destek çekmek amacıyla yerel eşraf ve din adamlarının cemiyetin itibari başkanları olmalarına çalışıyorlardı. Sonrada, örgütün temsile dayanan niteliğini kanıtlamak için bir kongre düzenlemeye girişiyorlardı. Gerçekte ise, bu kongrelere genellikle İttihat ve Terakki Partisi'nin taşra örgütünün davetli ama seçilmemiş memurları gidiyorlardı[292]. Bunlardan başka, taşranın eşrafı İttihat ve Terakki'ye daha önceden de uzak değildi. Zira, hem Rum ve Ermeni tehdidi hem de harp yıllarında İttihat ve Terakki'nin izlediği gayrimüslim tüccarlara ve girişimcilere karşı bir "Müslüman Türk orta sınıf" oluşturma çabaları zaten eşrafla arasını iyi tutmasının ve eşrafın desteğini almasının sebepleri olarak ortadaydı. Bu irtibatla ve Müdafaa-i Hukuk'lardaki İttihatçı etkisi işgalci güçler tarafından da fark edilmişti. Gerçekten de hemen tüm cemiyetlerin kurucu üyeleri hatta Erzurum ve Sivas Kongresine katılanların önemli kısmı, eski İttihat ve Terakki üyeleri idiler. Fakat, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde "İttihatçılık"tan ayrılarak, "Müdafaa-i Hukuk"çu "milliyetçilik" ideolojisi çevresinde bütünleşmişlerdi[293]. İttihatçıların direnişe geçmesi ve Müdafaa-i Hukuklarda toplanmasında, o dönemde Anadolu'da teşkilatlanmış tek parti olmaları yanında karşılaştıkları can ve mal endişesi de büyük oranda etkili oldu. Zira hem harp hem tehcir suçlusu sayılıyorlardı. O günkü vaziyetleri, teslim olup hapis yada idam edilmekle Anadolu'da direnişe geçmek tercihleri arasındaydı. Bu durum dışında, mücadeleyi desteklemelerindeki sebepler arasında İttihatçı önderlerin harbin sonunun yaklaştığı sıralarda aldıkları bir takım direniş kararları ve tedbirleri ile alakalı olarak İttihat ve Terakki teşkilatlarına ve üyelerine verdikleri talimatlarda gelmekteydi. İttihatçılar, aldıkları emirler doğrultusunda hareket ederek Milli Mücadele'yi kazandıklarında tekrar iktidara geleceklerdi.

Milli Mücadele'nin ilk safhalarında gerçekleştirilen Müdafaa-i Hukuk ve kongre çalışmaları arasında Sivas Kongresi büyük önem taşımaktaydı. Zira, alınan kararlar gereği milli hareket bu kongrede birleştirilmişti ve Mustafa Kemal Paşa liderliğinde tüm Anadolu sathında tek güç olmaya doğru gitmekteydi. Sivas Kongresi'nin bu amaca yöneldiği sıralarda 3. Tümen Komutanı (Deli) Halid Bey,

---

[292] ZÜRCHER, **a. g. e.**, s. 215-216.
[293] Ergun AYBARS, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara 1994, s. 132.

Mustafa Kemal Paşa'ya 20 Ağustos 1919'da bir tel çekerek, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin siyasi bir parti haline getirilmesini ve seçimlere sokulmasını önerdi. Halit Bey'in Torul'dan gönderdiği yazıda, eğer böyle hareket edilmezse hükümetin kozmopolitlerin eline geçeceğini, kongre kararların kabul ettirmek için daima ihtilalci bir durumda kalmaya mecbur olacaklarını, bundan da yurdun zarar göreceğini ileri sürdü[294]. "Ateşli bir İttihatçı" olarak tanınan Halid Bey'in teklifinin nasıl karşılandığı bilinmese de daha sonra ortaya çıkan durum, Sivas Kongresi'nin kararlarından birisinin bütün Müdafaa-i Hukukları birleştirip bir siyasi ve temsili organizasyona dönüştüğüydü.

İstanbul Hükümeti ve işgalci devletler Anadolu hareketini ve Sivas Kongresi'ni İttihatçıların yeni bir girişimi olarak göstermeye çalışmışlardı. Gerçekten de İttihatçılar, Sivas Kongresi'yle ilgilenmişler, yardımlarıyla desteklemişlerdi.İttihatçı katkısı Kongre'yi güçlendirme yanında milli hareket açısından riskli durumlara da yol açıyordu. İşte, İttihatçılığın suçlama aracına dönüştüğü bu ortamda Kongre'yi bir İttihatçı teşekkülü olmaktan uzak tutmak amacıyla, Kongre'de Ankara delegesi olarak bulunan İsmail Fazıl Paşa (Ali Fuat Paşa'nın babası)'nın teklifiyle, İttihat ve Terakki Partisi'nin ihyasına çalışmayacağını belirten bir yemin metnini başkanlığa verilerek, İstanbul Hükümeti'nin yaymaya çabaladığı izlenimi önlemek istemişti[295]. Bu amaçla, Sivas Kongresi sırasında hazırlanan yemin metni de; "...***Saadet ve selamet-i vatan ve milletten başka hiçbir maksadı şahsi takip etmeyeceğime, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacağıma, mevcut Furuk-ı siyasiyeden hiçbirinin emeli siyasiyesine hadim olmayacağıma vallahi, billahi....***"[296] şeklindeydi. Zira, propaganda o kadar etkiliydi ki, Mustafa Kemal Paşa bile birçok açıklamasında İttihatçı karşıtı söylemler kullanmak zorunda kalmıştı. Sivas Kongresi günlerinde 13 Ekim 1919 da, Tasvir-i Efkar Sermuharriri Velid, Mustafa Kemal Paşa'yla yaptığı mülakatta; "Kuva-yı Milliye'nin ikinci üçüncü derecede uzviyetleri içinde bazı İttihatçıların olduğu ve İttihatçıların Kuva-yı Milliye üzerine etki etmesi mümkün müdür?" şeklindeki sorularına karşılık

[294] SARIHAN, a. g. e., C. II, s. 58.
[295] Mehmet KABASAKAL, **Türkiye'de Siyasi Parti Örgütlenmesi 1908-1960**, İstanbul 1991, s. 88.
[296] KANSU, a. g. e., C. I, s. 219.

Mustafa Kemal Paşa; "Kuva-yı Milliye'nin tek hakiminin ancak millet olduğu ve milletin yüce maksatları olduğunu bundan başka hiçbir fert ve cemaatin etkili olmayacağını"[297] söylemişti. Buna rağmen, Sivas Kongresi günlerinde gündemden düşmeyen "İttihatçılık" hadiseleri ile ilgili olarak ilginç sayılacak gelişmelerde ortaya çıkmıştı. Kongre üyesi ve Mustafa Kemal Paşa'ya sırdaş derecesinde yakın olan Mahzar Müfit (Kansu) Bey İttihatçı olduğunu söyleyerek, İttihatçı olmadığına dair yukarıdaki yemini etmemişti. Ona göre, vaktinde İttihat ve Terakki'ye girerken İttihat ve Terakki'nin menfaatine çalışacaklarına dair yemin etmişlerdi. Bu durum karşısında arkadaşları ona, yaptıkları işin bir formaliteden ibaret olduğunu, sürüye uymak gerektiğini söylemişlerdi[298]. Sivas Kongresi'nde İttihatçıları bu duruma sokan sebeplerin başında İtilaf Devletleri'nin baskısı ve İstanbul'daki özellikle Damat Ferit Paşa Kabinesi gelirken, Sivas Kongresi sıralarında da Sivas halkının bazı kişiler tarafından Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları aleyhine kışkırtılmaya başlanmasıydı. Bunlar, milli hareketi İttihatçıların bir teşebbüsü olarak kabul edenler veya bu şekilde kabul etmeyi çıkarlarına uygun bulanlardı. Bunların başında Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin Sivas şubesi başkanı Halid Bey bulunuyordu. İttihatçıların son derece düşman olan bu kişi; "onları yargılamaya bile lüzum yoktur. Bunlar sorgusuz sualsiz ipe çekilmelidir. Mustafa Kemal Paşa boşuna yoruluyor. Enverler, Talatlar kaçarken onu yerlerine vekil bıraktılar. Anadolu'ya geçip İttihatçılığı diriltmesini istediler" diyordu[299]. Milli Mücadele'cileri bunaltan bu propagandalar her ne kadar önyargılara dayalı bir İttihatçı karşıtlığından kaynaklanıyorsa da, Kongre üyeleri ve Kongre'nin düzenlenmesinde etkili olanlara bakıldığında ibre İttihatçı potansiyeli işaret etmekteydi.Sivas Kongresi'ne katılan veya dışarıdan Kongre'yi destekleyen İttihatçı yoğunluk bu işareti doğrulamaktaydı. Sivas Kongresi'nin, Elazığ Valisi Ali Galip tarafından basılacağı endişesinin olduğu bir dönemde Mustafa Kemal Paşa bizzat makine başında gerekli tedbirleri alarak Ali Galip'in kuvvetlerinin sarılması için sağdan soldan bazı kuvvetleri tahrik etti. Bu arada, Halis Turgut Bey'den de istifade

[297] ATATÜRK, **a. g. e.**, C. III, s. 1085-1086.
[298] KANSU, **a. g. e.**, C. I, s. 215.
[299] Selahattin TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar** , C. I, İstanbul 1991, s. 91.

edilmek istenmişti. Halis Turgut Bey, İttihatçı olduğundan ve tehcir meselesinden çekindiğinden veya emniyet tertibatı alınmak maksadıyla, Sivas'ta dağa çıkmıştı. Çağrılınca gelmiş ve söz alarak; "Ben evvela İttihatçıyım sonrada Türkçüyüm, bunu bir kere bilinde ondan sonra ne arzu ederseniz söyleyin" demişti[300]. Bu durum yanında, Sivas Kongresi'ne önemli sayıda İttihatçı katılmıştı. Bunlardan, eski Bitlis Valisi Mahzar Müfit (Kansu) Bey, Makedonya dağlarında çete kovalamış eski bir İttihatçıydı. Rauf (Orbay) Bey'le Anadolu'ya geçen Erzurum ve Sivas Kongrelerine katılan İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey, II.Abdülhamid günlerinde hapishanelerde yatmış Trablusgarp'da, gerilla savaşlarında bulunmuş bir İttihatçıydı. Hakkı Behiç, Edirne kurtarılınca (1913) oraya vali yapılmış bir İttihatçıydı. Mütareke'de açığa alınmıştı. Hüsrev Sami (Kızıldoğan) Bey, Teşkilat-ı Mahsusa işlerine karışmış Geçici Trakya Hükümeti'ni (1913) kurmada rol almış eski bir İttihatçıydı[301]. Ayrıca Sivas Kongresi sırasında Sivas Valisi Reşit Paşa'da İttihat ve Terakki'ye taraftar olarak bilinmekteydi. Hatta ,Mustafa Kemal Paşa Sivas'a geldiğinde validen müterediddit olmuş ancak Mahzar Müfit Bey O'na; Reşit Paşa'yı Rumeli'den tanıdığını, İttihat ve Terakki'nin faaliyete geçmesi sırasında Serez Mutasarrıfı olduğunu, Sultan Abdülhamid'e de ilk telgrafı onun çektiğini söylemişti[302]. Diğer taraftan İttihatçıların güçlü ismi ve İttihatçıların kurduğu gizli Karakol Cemiyeti'nin kurucularından ve başkanı Kara Vasıf Bey'de Sivas Kongresi'ne Antep murahhası olarak katılmıştı[303]. Kara Vasıf Bey, Kongre'ye sadece Antep Murahhası göreviyle katılmamıştı. Sivas Kongresi'nin hemen öncesinde, 16-25 Ağustos 1919 arasında, Alaşehir'de geniş katılımlı toplanan Kongre'de, milli hareketin siyasal kararlarının koordinasyonunu sağlamak üzere Heyet-i Temsiliye'ye tekabül eden bir Encümen-i Müdiran kurulmuş, ayrıca değişik cephelerdeki direnişi tek kumanda altında toplamak üzere bir umum kumandan heyeti seçilmişti. Bu umum kumandan, Karakol Cemiyeti'nin lideri Kara Vasıf Bey'di[304]. Görüldüğü gibi Kara Vasıf Bey üç görevle Sivas Kongresi'ne

[300] ORBAY, **a. g. e.**, C. I, s. 238-239.
[301] Doğan AVCIOĞLU, **Milli Kurtuluş Tarihi**, C. III, İstanbul 1978, s. 1196-1199.
[302] KANSU, **a. g. e.**, C. I, s. 205.
[303] CEBESOY, **a. g. e.**, s. 157.
[304] DEMİREL, **a. g. e.**, s. 67.

katılmıştı. Bunlar Antep Murahhaslığı, Karakol Cemiyeti Reisliği, hem de Batı Cephesi "Umum Kumandan"lığı idi.

Milli Mücadele'nin başından beri İttihatçı kimliği ve organizasyonları içinde görünmemeye dikkat eden fakat çoğu faaliyette İttihatçılarla beraber olmak zorunda kalan Mustafa Kemal Paşa, yer yer bu durumdan şikayetçi de olmuştu.14 Ekim 1919'da Bursa'da Albay Kazım ve Albay Bekir Sami Beyler'le Ankara'daki Ali Fuat Paşa'ya çektiği telgraflarda, Balıkesir Bölgesinde Redd-i İlhak, Karakol gibi derneklerin kendi başlarına iş görmelerinden yakınmış, bunların Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bağlanmalarını istemişti[305]. Bu eleştirilerin sebebi ise, İttihatçıların Mustafa Kemal Paşa ile beraber faaliyette bulunurken diğer taraftan mücadele için bağımsız teşkilatlanma faaliyetlerinde de bulunuyor olmaları idi. Ancak, İttihatçıların bağımsız milli teşekkül kurmaları Sivas Kongresi öncelerine gitmekteydi. Gerçekten de, Sivas Kongresi'nin tüm teşkilatları birleştirici karar almasından önce yerel inisiyatife dayalı 13 kongre toplanmıştı. Sivas Kongresi gibi ulusal kapsamlı bir hareketten sonra bile, hemen hemen, bu kongreden önce toplanan yerel kongreler sayısı kadar kongre yapılmıştı. Bu durum, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin var olduğu koşullarda bile hala yerel kongre düzenleme gereğinin duyulduğunu göstermeleri bakımından anlamlıydı[306]. İttihatçıların bu konumlarından yola çıkan Tepedelenlioğlu, Mustafa Kemal Paşa ile İttihatçıların diyalogu hakkında; "Teşkilat-ı Mahsusa, Kocaeli'nde ve Trakya'da Batı Anadolu Cephesinde, Doğu'da ve Karadeniz kıyılarında 'çeteci' olarak ta Müdafaa-i Hukuk olarak da ayaktaydı. Mustafa Kemal'le temasları olmakla beraber çoğu Enverci ve bal gibi İttihatçıydılar. Alay, tümen, kolordu komutanlarının Mustafa Kemal'i sevenleri de sevmeyenleri de vardı ve hiçbiri kendisine sadakatle bağlı değildi. Mustafa Kemal'in gözle görülen tek kuvveti kendisiydi[307] yorumunu yapmaktaydı. Bu değerlendirme doğru kabul edildiğinde, Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'nin genel anlam ortaklığı dışında İttihatçılardan uzak kalma çabaları ve Sivas Kongresi günlerinde Karakol Cemiyeti Başkanı Kara Vasıf Bey'le

[305] SARIHAN, **a. g. e.**, C. II, s. 169.
[306] Bülent TANÖR, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, İstanbul 1992, s. 23.
[307] Nizamettin Nazif TEPEDELENLİOĞLU, **Ordu ve Politika**, İstanbul 1967, s. 231.

Karakol Cemiyeti üzerine tartışmaları ve onları "Enverci" diye nitelendirmesi daha bir anlam kazanmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılara karşı temkinli davranması demek, herhalde ilişkileri koparması anlamına gelmemekteydi. Belki de İttihatçıların Envercilikleri ona ters gelmekteydi. Ancak bunun yanında, İttihatçılarla Milli Mücadele'nin genel amaçlarıyla örtüşecek üst düzey birliktelikleri devam ettirmişti. Karakol tartışmalarının yapıldığı Sivas Kongresi günlerinde bile, yani 10 Eylülde İstanbul'dan Teceddüt Fırkası namına göz doktoru Esat (Işık) Paşa, Trabzon'a bir adamla, Mustafa Kemal Paşa'ya verilmek üzere bir takım evrak vermişti. Bu evrak Erzurum'a gelmiş Kazım Karabekir Paşa'da bunları Sivas'a, Heyet-i Temsiliye'ye göndermişti. Evrak içinde bulunan Teceddüt Fırkası'nın gönderdiği mektupta, Mustafa Kemal Paşa'yı kendi aralarında ve başlarında bulundurmakla iftihar ettiklerini seçimlerde muhakkak kazanılacağı kanaati ileri sürülerek, İttihat ve Terakki'ye ruhen bağlı olduklarını, metin ve fikir ve ilimlerden istifade olunur kişileri namzet (aday) listesine ithal ettiklerini bildirerek, bazı livalarda namzetleri noksan bıraktıklarını ve bunların Mustafa Kemal Paşa tarafından tamamlanması rica olunuyordu. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'yı her türlü fırka hisleri üzerinde tanıdıklarını, "Milli Görüş"ün temsilcisi bilmekle beraber bu mühim hadiselere canla başla, iştirak eden parti mensuplarının Zat-ı Alilerini, Partinin hakim ve tabii başkanı telakki ettiklerini de bildiriyorlardı[308]. Bu mektuptaki ricaları Mustafa Kemal Paşa tarafından ne kadar uygulamaya konulduğunu bilemiyoruz ama burada önemli olan nokta İstanbul'daki İttihatçıların en önemli bir meselede Mustafa Kemal Paşa'yı en üst muhatap olarak kabul etmeleriydi.

Sivas Kongresi'nin, şahıs düzeyinde çok sayıda İttihatçının mensubiyetiyle çalışması yanında Kongre, faaliyet şekli olarak da, İttihat ve Terakki'ye ait bazı hususiyetleri taşımaktaydı. Yapılacak 1919 seçimleri için, Sivas Kongresi'nde, Meclis-i Mebusan'ın yeniden toplanması konusu görüşülmüş, Mustafa Kemal Paşa; "önce burada toplanan arkadaşlarımızın hepsi mebus olmaya çalışmalıdır. İkinci olarak, bizimle düşünce birliğindeki

[308] Kazım KARABEKİR, **İstiklal Harbimiz**, C. I, İstanbul 1995, s. 448-450.

kimselerin seçilmesi için çalışmalıyız" demişti. Bundan sonra; Fazıl Paşa'nın kolordu kumandalarına da yazılar yazarak ilgilerinin istenmesi önerisi olumlu karşılanmıştı. Bu tutum İttihatçı geleneğin sürdürüldüğünü göstermesi bakımından ilginçti[309]. Çünkü İttihatçılar Balkanlardan beri birçok hareketlerine orduyu dahil ederek gelişmişlerdi.

II. BÖLÜM

Mütareke Dönemi ve İttihatçılar

Mütareke dönemine girerken İttihatçılar açısından en önemli beklenti, yerlerine kimin geçeceği idi. Bu beklentilerini Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'nin kurulmasıyla gerçekleştireceklerdi. Zira, harbin sonu hem ülke hem de İttihat ve Terakki Partisi açısından çok riskli durumları ortaya çıkarmıştı. İttihat ve Terakki'nin İttihat ve Terakki olarak kalmasına Avrupa'nın asla muvafakat etmeyeceği muhakkaktı. Almanya ile ittifak ederek Umumi Harb'e iştiraki neticesinde İtilaf Devletleri'ni bu kadar müşkilata sokan İttihat ve Terakki'ye karşı Avrupa ileri gelenlerini o kadar kızdırmıştı ki, ilk sulh şartı olarak İttihat ve Terakki'nin kapatılmasını teklif etmeleri bile beklenebilirdi ve belki bu kadarla kalmayarak İttihat ve Terakki ileri gelenlerine şiddette bulunmaları uzak sayılmazdı[310]. İttihat ve Terakki düştüğü kötü durumdan çeşitli şekillerde çıkış çareleri aramaya başlayacak ve kendisini muhtelif siyasi partiler doğurarak tasfiye edecekti[311]. Bu amaçla olacak ki, daha İttihat ve Terakki'nin son kongresi yapılmadan yani Ekim ayı içinde, İttihat ve Terakki'den bir kopma hareketi meydana gelmiş, Sofya Elçiliği yapmış olan Mustafa Kemal'in arkadaşı, İttihat ve Terakki Mebusu ve İzzet Paşa Kabinesi'nin Dahiliye Nazırı Ali Fethi (Okyar) Bey, Karesi Mebusu Hüseyin Kadri ile birlikte Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nı kurdu. 1 Kasım 1918'de toplanan son İttihat ve Terakki Kongresi'nin

[309] KABASAKAL, **a. g. e.**, s. 89.
[310] Yunus NADİ, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul 1978, s. 8.
[311] Tarık Zafer TUNAYA, **Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1951)**, İstanbul 1995, s. 403.

bu yeni fırkanın üyelerini de çağırmış olması, bu kopuşun İttihat ve Terakki'ce kötü gözle görülmediğini göstermekteydi[312]. Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, İttihat ve Terakki'nin devamı addolunmuş, teşkilatı olmamıştı. Mebusan Meclisi'nde azaları bulunmuştu. Neşir organı "**Minber**" Gazetesi'ydi[313]. İtilaf Devletleri, İttihat ve Terakki liderlerini ayrıca şahıs şahıs cezalandıracaklarını ilan etmişlerdi. Halk için bir ölüm kalım, iktidar için sadece bir ölüm günü yaklaşmaktaydı. Almanya'dan hiçbir umut kalmadığını gören İttihatçılar, partilerinin yerine eski liderlerden hiçbirinin bulunmadığı yeni bir parti kurmak ve harp suçluları arasında sayılmayan Ahmet İzzet Paşa'nın reisliği altında, harp politikasını tenkit eden arkadaşları ile bir hükümet kurmak çaresine başvurmuşlardı[314]. Bu kararda etkili olan , Bern Askeri Ataşesi Miralay Halil (Sedes) Bey'in; "harbe sebep olan kabinenin iktidarda kaldığı müddetçe büyük devletler nezrinde sulha el atmanın olumlu sonuç vermeyeceğini" bildirmesiydi[315].

Galip devletlerle anlaşma yapılması ve bu anlaşmanın mümkün olduğunca az zararla kapatılması için müttefiklerin güvenine sahip bir hükümetin kurulması şarttı[316]. Zira, Talat Paşa ve Hükümeti'nin çok yıpranmış olduğu görülüyordu. İttihat ve Terakki Kabinesi 7 Ekim'de Mebusan Meclisi'nde güvensizlik oyu aldı. 8 Ekim'de Sadrazam Talat Paşa istifa etti. Kabine düştü. Bu istifa resmen 13 Ekim'de açıklandı[317]. 8 Ekim 1918 tarihinde Sultan Vahideddin'e istifasını veren Talat Paşa, çekilirken hükümeti vatanseverliğine güvenilir bir kabineye bırakmak istemiş ve Padişah'a; "kimi sadrazam olarak tayin edecekseniz kararınızı veriniz, ben çekilir çekilmez hükümete el koysun" demişti. Bunun üzerine Padişah, dünürü Tevfik Paşa'yı düşündüğünü söyleyince Talat Paşa, böyle güç zamanda pek ihtiyarlamış zat olan Tevfik Paşa'nın işbaşına getirilmesinin doğru olamayacağını ileri sürmüştü[318]. Ama yine de Padişah Vahideddin, hükümet kurma yetkisini Tevfik Paşa'ya vermişti. Talat Paşa ise Ahmet İzzet Paşa'da ısrar

---

[312] Sina AKŞİN, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul 1995, s. 315.
[313] TUNAYA, **a. g. e.**, s. 406.
[314] ATAY, **a. g. e.**, s. 124.
[315] Metin AYIŞIĞI, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa**, Ankara 1997, s. 148.
[316] BLEDA, **a. g. e.**, s.115.
[317] Şevket Süreyya AYDEMİR, **Tek Adam**, C.I, İstanbul, s. 331.
[318] AYIŞIĞI, **a. g. e.**, s.143.

etmişti. Gerçektende, İttihat ve Terakki gibi bir kuruluşun henüz sıkıca tutmakta olduğu iktidar dizginlerini, kendisine çok aykırı bir hükümete teslim etmesi beklenemezdi. Bütün bu olaylardan kamuoyunun haberi yoktu[319]. Talat Paşa, yerine ordu tarafından sevilip sayıldığı kadar düşmanlarca da da siyasi kanaati meslek sınırlarını aşmamış bir şahsiyetin gelmesini zaruri görmüş, böylesine vasıflara sahip olduğuna inandığı Müşir Ahmet İzzet Paşa'yı tavsiyeyi kararlaştırmıştı[320]. Ayrıca Talat Paşa, kabineyi kim kurarsa kursun, üç nazırlığın yakın arkadaşlarına verilmesinde ısrar edeceğini, bunların Fethi ve Cavit Beyler'le, Rauf Bey olacağını söylemişti. Rauf Bey'in düşünülmesinde İngilizlerle arasının iyi olması etkili olmuştu. Talat Paşa, Fethi Bey'in Dahiliye, Cavit Bey'in Maliye Nazırı olarak kabinenin kilit mevkilerinde bulunmasını kansız ve kinsiz bir iktidar devri için gerekli görmüştü[321]. Bu arada Tevfik Paşa, hükümet kurmak için çok çalışmasına ve her gün sarayla temasta bulunmasına rağmen, yeni kabine bir türlü kurulmamakta idi. İttihatçılardan bazılarının bu kabineye sokulmak istenmiş olması bunun en başta gelen sebebi olarak gösteriliyordu[322]. Tevfik Paşa'nın teşebbüslerinin geçerli olmaması üzerine hükümeti kurmak Ahmet İzzet Paşa'ya daha doğrusu Talat Paşa'nın dediğine geliyordu. Ancak Sultan Vahdettin, bilhassa Maliye Nezareti'ne Cavit Bey'in getirilmesine şiddetle karşı çıkmıştı. Bunun üzerine hazinenin büyük nakit sıkıntısı içinde bulunduğunu hatırlatan Talat Paşa, Cavit Bey'in Avrupa maliyecilerinin bile saygı duydukları bir kişi olduğunu, kendileriyle harp halinde olmamıza rağmen Fransız ve İngiliz mali çevreleriyle dostluk münasebetlerini devam ettirebileceğini belirtmişti[323]. Böylece Osmanlı Devleti, İttihat ve Terakki açısından yeni döneme "yumuşak" bir biçimde giriyor olacaktı. Ayrıca Ali Rıza ve Ahmet İzzet Paşaların da hükümette bulunması diğer bir açıdan da önem taşıyacaktı.Bunlar, İttihatçılığa bulaşmamış olmalarına rağmen, mektepli askerlerdi. İttihat ve Terakki'li olmasalar da mekteplilik, İttihat ve Terakki'nin asker kanadı ve dolayısıyla İttihat ve Terakki için, ne de olsa bir yakınlık ve

[319] Sina AKŞİN, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul 1976, s. 19-20.
[320] Ali Fethi OKYAR, **Üç Devirde Bir Adam** , (Haz. Cemal Kutay), İstanbul 1980, s. 250.
[321] OKYAR, **a. g. e.**, s. 239.
[322] TANSEL, **a. g. e.**, C. I, s. 13, **Halil Menteşe'nin Anıları**, s. 67.
[323] AYIŞIĞI, **a. g. e.**, s.152.

güvence kaynağı idi. Kısaca, bunlar İttihat ve Terakki ile İttihat ve Terakki sonrası düzen arasında belki de bir ölçüde hakemlik yapacaklardı[324]. Talat Paşa, 10 Ekim günü Mebusan Meclisi'nde Sadrazam sıfatıyla Padişahın açılış söylevini okudu. İki gün önce ise Osmanlı Hükümeti'nin İspanya Hükümeti aracılığıyla ABD'ye yaptığı Mütareke ve barış başvurması basında yer almıştı. Söylev, barış için başvurulduğunu açıklamakla birlikte, ordunun kahramanca başladığı ödevi şerefle bitireceği inancını dile getiriyordu. Sonuç olarak, 13 Ekim'de sadaret mührü Talat Paşa'dan alındı ve ertesi gün İzzet Paşa Hükümeti kuruldu[325].

Ahmet İzzet Paşa Kabinesi 14 Ekim 1918'de kuruldu. Talat Paşa'nın tavsiye ettiği üç isimde kabinede istenilen yerlerde yerlerini almışlardı. Kabine üyeleri arasında Hayri Efendi ile Cavit açıkça İttihatçı, Fethi Okyar bu partiden yeni ayrılmış, Rauf Orbay donanmada İttihatçı diye tanınmış ancak resmen partisiz, İzzet Paşa ile Abdurrahman Şeref ve Dr. Celal Muhtar bu partiye eğilimli bilinirlerdi. Kabinede hiç Hıristiyan üyenin bulunmaması da dikkat çekmişti[326]. İzzet Paşa, Harbiye Nezareti'ni de üzerine almıştı.

Kabinenin kurulmasında İttihatçıların etkili olmasına rağmen, İzzet Paşa dahi hükümeti kurarken en çok İttihat ve Terakki'den çekiniyordu. İttihatçıların desteğini almasına rağmen, İttihatçılar aynı zamanda Enver ve Cemal Paşalar aracıyla henüz ordu ve donanmayı etki altında bulunduruyordu[327]. Ahmet İzzet Paşa'nın en çekindiği yön, İttihat ve Terakki'nin barış koşullarını beğenmeyerek yeni bir Babıali baskını olayı yaratmasıydı ve Rauf Orbay'ı bu konu üzerinde Talat Paşa ile konuşmaya yollamıştı. Talat Paşa, Ahmet İzzet Paşa'ya destek olacaklarını söylemiş ama gözdağı* vermeyi de ihmal etmemişti[328]. İzzet Paşa'nın korkuları boşuna değildi. Donanma tamamen bir Alman Amiralinin

---

[324] AKŞİN, **a. g. e.**, s. 19.
[325] **A. g. e.**, s. 20.
[326] BAYUR, **a. g. e.**, C. III, K. 4, s. 711.
[327] AKŞİN, **a. g. e.**, s. 27.
* Talat Paşa Rauf Bey'e; "Harp müddetince vuku bulan bazı idaresizlikler, yolsuzluklar ve ihtikarlar dolayısıyla mesul görülmemiz tabidir ve kanunun emrettiği muameleye tabi olacağımızda şüphesizdir. Mesuliyetimiz tahakkuk ederse, derecesine göre elbette ceza göreceğiz. Uzun müddet iktidarda bulunduk dost ve bir çok da düşman edindik. Fakat mağlubiyetimizin doğurduğu, vaziyet ve fırsattan düşmanlarımızın istifadeye kalkıp namusumuzla oynamalarına asla razı olmayacağımızı takdir edersin. İzzet Paşa'nın sadarete geçmesini bu bakımdan muvafık görür, memnun ve müsterih olurum. Ona zorluk çıkarmam.şöyle dursun, faydalı olabileceğimiz her hususta müzakerat etmeyi de borç bilirim" demişti (BAYUR, **a. g. e.**, C. III, K. 4, s.709).

emrindeydi. Başkentin orta yerinde uluslararası bir deniz yolunun geçtiği bir ülkede bunun pek büyük bir önemi vardı. Donanma her an başkentteki kararları etkileyebilecek durumdaydı. Almanlar, İttihat ve Terakki önderlerinin isteği üzerine hatta böyle bir istekten bağımsız olarak böyle bir zorlamaya girişebilirlerdi[329]. Diğer taraftan İttihat ve Terakki'nin gücünü gösteren çok önemli bir gizli kuvvette her türlü harekata müsait olarak beklemekteydi. Bu da, İstanbul'da bulunan Enver Paşa'ya Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa aracıyla bağlı Kaymakam Ali (Çetinkaya) Bey ve Şerif Bey'ler komutasındaki özel birliklerdi[330]. Rauf (Orbay) Bey, hükümetin asayişin sağlanması ile ilgili olarak düşünülen faaliyetlerin konuşulduğu bir zamanda bu meseleyi açmıştı. Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı iken İstanbul'da patlak vermesi ihtimali olan herhangi bir ayaklanmaya karşı kullanılmak üzere hazırlanmış bir kuvveti olduğunu bunun Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa kumandasında Üsküdar ve İstanbul yönlerinde uygun noktalarda bulundurulmakta olduğunu işittiğini ve bunlardan hükümetin faydalanıp faydalanmadığını soran Rauf Bey'e, Ahmet İzzet Paşa böyle bir kuvvetten haberdar olmadığını söylemişti. Fethi Bey'de böyle bir şeyden haberi olmadığını söyleyince, İsmail Hakkı Paşa çağırılmış ve kendisine bu teşkilat sorulunca O da, var olduğunu söylemişti. Bu kuvvetler Anadolu tarafında her türlü silah ve levazımla mükemmel şekilde donatılmıştı ve Kaymakam (Yarbay) Ali (Çetinkaya) Bey Komutasında Haydarpaşa'da bulunmaktaydılar. İstenilen anda Avrupa yakasına geçebilmeleri için emirlerine amade deniz vasıtaları bulunmaktaydı ve her türlü tertibata sahip idiler. İstanbul cihetindeki kuvvet de bazı camilerle, askeri binalara yerleştirilmişti. Bunların bir kısmı Merkez Kumandan Muavini Kaymakam Şerif Bey'in kumandasındaydı. Fakat Merkez Kumandanının bundan bilgisi yoktu. Bütün kuvvetler İsmail Hakkı Paşa vasıtasıyla Enver Paşa'ya bağlı idi[331]. İttihat ve Terakki'nin ürkütücü gücüne, hazırlıklarına rağmen Enver Paşa'nın memleketi terk etmeden önce verdiği emirlerden biride, Ahmet İzzet Paşa'nın emirlerine itaat edilmesi hususu idi[332].

---

[328] BAYUR, **a. g. e.**, C.III, K.4, s. 707-709.
[329] AKŞİN, **a. g. e.**, s. 27.
[330] **A. g. e.**, s. 29.
[331] ORBAY, **a. g. e.**, C. I, s. 75-77.
[332] AYIŞIĞI, **a. g. e.**, s.172.

Diğer taraftan Talat Paşa da bu hükümeti beğenmişti ve Fethi Okyar'ın Dahiliye Nazırlığı'na getirilmesinin güven bakımından kendisince iyi karşılandığını söylemişti.İlginç olan ise, Enver Paşa'nın bu sıralarda Harbiye Nazırlığı'nı ancak Mustafa Kemal'in yapabileceği düşüncesini açıklamasıydı[333]. Yine, yukarıda açıklanan özel birliklerin daha sonraları Milli Mücadele yıllarında İstanbul'daki yer altı direniş gruplarına katılmaları muhtemeldi.Bu özel birliklerin komutanı Ali (Çetinkaya) Bey, daha sonra Batı Anadolu'daki 172. Alay komutanlığına atanmıştı.

Yeni hükümet 19 Ekim'de Mecliste programını okudu. Programda özet olarak; hükümetin tek amacının iç ve dış barışı sağlamak olduğu sekiz yıldan beri milletin savaş ve iç sarsıntılar içinde kaldığından artık dinlenmesi gerektiği hükümetin bunu sağlamaya çalışacağı, tehcir edilenlerin yerlerine döndürülerek eski mallarının verileceği, siyasal af kanunun meclise getirileceği, her hürlü kanunsuz davranışların önleneceği, Wilson ilkelerine uygun barış yapılacağı, azınlıkların kesin eşitlik içinde yaşayacakları, Arap illeri sorununa onların istek ve eğilimlerine uygun bir özgürlük sağlanacağı[334] şeklindeydi. Ama, kamuoyunda İzzet Paşa Kabinesi ılımlı bir İttihat ve Terakki Hükümeti olarak görülüyordu -hem kuruluş hem de tutum bakımından-, kuruluş bakımından iki İttihat ve Terakki'li Hayri Efendi ve Cavit Bey, iki tane eski İttihat ve Terakki'li Fethi ve Rauf Bey göze çarpıyordu. İzzet Paşa'nın kendisi de İttihat ve Terakki döneminde hizmet etmiş, onlarca kabul edilebilir bir komutandı. Daha sonraları, İzzet Paşa Hükümeti'nin İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin kaçmasına meydan vermiş olması, muhaliflerin gözünde bu kabinenin İttihatçılığının açık ve kesin kanıtıydı[335]. Ancak, Ahmet İzzet Paşa hatıralarında kendisinin İttihatçılar tarafından sadrazamlığa getirildiğine, kabineyi onlarla istişare ederek kurduğuna, dedikodu ve kesinlikle asılsız ve hayal ürünü olarak bakmaktadır. Kurduğu kabinede İttihatçı üyeler bulunmasını, her fırkadan erdemli, temiz ve dürüst şahsiyetleri alarak bütün vatan evlatlarının seçkinlerinden yararlanma düşüncesi

[333] BAYUR, **a. g. e.**, C. III, K. 4, s. 712, BAYAR, a. g. e, C. I, s. 21.
[334] BAYUR, **a. g. e.**, C.III, K. 4, s. 714.
[335] AKŞİN, **a. g. e.**, s. 31.

olarak açıklamaktadır[336]. Diğer taraftan, hükümete yönelik İttihatçı tanımlamaları İngilizler tarafından da kullanılmıştı. Lord Balfour, 9 Kasım 1918 tarihiyle Amiral Calthorpe'e gönderdiği hususi mektubunda şimdiki Türk Hükümeti'nin kukla cesetten ibaret olduğunu, arkasında İttihat ve Terakki Komitesi'nin saklı bulunduğunu Cavit ve Cemal'in Talat ve Enver'den daha az tehlikeli olmadığını yazmaktaydı[337]. Yine, hüviyetinde uzun müddet yalnız İttihat ve Terakki Partisi'nin yeniden dirilişi gördükleri yeni nasyonalizm (ulusçuluk) karşısında İngilizlerin durumu dikkat çekecek kadar belirsizdir. Başlangıçta hemen hemen bütün Türklerin İngilizlerin dostluğunu kazanmak için göze çarpan isteklerde bulunmaları karşısında İttihat ve Terakki Hükümeti (yani Ahmet İzzet Paşa Kabinesi)'nin Mütareke hükümlerinin tatbikine ve binnetice barış şartlarına boyun eğmek suretiyle gururlarının kırılmasına kadar iktidarda kalmasını tercih ediyorlardı[338].

Ahmet İzzet Paşa Kabinesinin kurulduğu sıralarda meydana gelen önemli siyasi olayların başında şüphesiz imzalanacak olan Mondros Mütarekesi gelmekteydi. Mütareke görüşmeleri için ilk müracaatlar ve teşebbüsler daha öncede görüldüğü gibi Talat Paşa Hükümeti zamanında daha iktidardan ayrılmadan önce yapılmıştı. Ancak esas zorluklara ve iflasa imza atan Ahmet İzzet Paşa Kabinesi olacaktı. Talat Paşa Hükümeti'nden İzzet Paşa Hükümeti'nin yıkılışına kadar kadar esas gündemi tutan Mütareke çalışmaları olmuştu. Mütareke zorlukları göz önüne alındığında Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'nin de savaştan Mütareke'ye kadarki süreye göre şeklini almış ve Mütareke'yle birlikte ömrünü tamamlamış olması hükümetin bu gayeyle kurulduğunu göstermekteydi. Birinci Dünya Harbi boyunca birçok cephede savaşan Osmanlı Devleti için 1918 yılı Ekim ayı başları, artık harbin gidişatının belli olduğu ve olumsuzluklarla dolu olacak olan Mütareke döneminin kapısının açıldığı tarihti. Mütareke dönemine girişte müttefiklerin artık dayanacak durumunun olmayışı yanında, Osmanlı Devleti'nin iç siyasi ve ekonomik durumunun olumsuz yönde ilerlemesi, orduların özellikle güney cephesinde karşılaştığı çok riskli durum

[336] AHMET İZZET PAŞA, **a. g. e.**, C.II, s. 14-15.
[337] JAESCHKE, **a. g. e.**, s. 22.
[338] A.g.e., s. 167.

yanında Bulgarların çözülmesiyle İstanbul'a yönelik İtilaf tehdidinin oluşması Mütareke sebeplerini oluşturacaktı. Osmanlı Devleti için esas tehlike, Bulgarları bırakmaya zorlamış olan Makedonya'daki düşman orduları sağ kanadının İngiliz Generali Milne'in komutası altında Meriç kıyılarına gelmiş ve İstanbul üzerine yürümek üzere bulunmuş olmasından kaynaklanıyordu[339]. Onların karşısına çıkabilecek osmanlı kuvveti ise sekiz bin kişiyi geçmemekte idi. Öte yandan 20 Eylül 1918'de Bulgarların, İtilaf Devletleri'ne Mütareke teklif etmeleri ve 30 Eylülde Selanik'te bir Mütareke imzalamaları Osmanlıları büsbütün güç duruma düşürdü[340]. Zira, bu yolun kapanması demek Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle bağlantısının kopması dolayısıyla Almanya 'dan gelecek yardımların bitmesi demekti. İşte, Ekim ayı başlarında Berlin'e yaptığı seyahatten dönen Talat Paşa, Almanya dönüşü daha İstanbul'a gelmeden önce Bulgaristan'da garda Bulgar Hükümeti azasıyla konuşmuş ve Türkiye'nin düştüğü elim vaziyeti iki kelime ile hülasa etmişti; "B..ku yedik!"[341] Talat Paşa, İstanbul'a geldiğinde, bir basın toplantısı yaptı. Bir iyimserlik havası yaratabilmek için bir hayli dil döktü. Neşeli ve mutadı üzerine şakacı görünmek için elinden geleni yapıyordu. Talat Paşa, Bulgar cephesinin delinmesinin ve güney cephesindeki işlerin iyi gitmemesinin sanıldığı kadar büyük önemi olmadığını Kafkasya ve merkezi Asya Türklerinden taze kuvvetler sevk edildiğini ve bunların cephelere sevk edilmesiyle dengenin yeniden kurulacağını söylemişti[342]. Ancak, Talat Paşa'nın bu açıklamaları aslında kötü durumu iyimser hale getirmek ve paniğe yol açmamak* gayretlerinden kaynaklanıyordu. Öte taraftan Irak'taki İngiliz birlikleri 1918 Martında Bağdat'ın yüz kilometre batısına varmış ve 7 Mayıs'ta Kerkük'ü işgal etmişlerdi. Suriye'deki İngiliz kuvvetleri ise Şubat 1918'den beri taarruz halindeydiler. Diğer yandan "Mekke Emiri Hüseyin'in oğlu Faysal, Hicaz kuvvetiyle Amman'ı

---

[339] BAYUR, **a. g. e.**, C. III, K. 4, s. 721.
[340] TANSEL, **a. g. e.**, C. I, s. 8.
[341] Esat Cemal PAKER, **Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları**, İstanbul 1952, s. 100.
[342] Ahmet Emin YALMAN, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C.I, İstanbul 1997, s. 368.

* Talat Paşa vaziyeti gerçek yönleriyle Ahmet Emin Yalman'a şu şekilde anlatmıştı: "Biraz önce hepinize söylediklerim, halkta birden bire bir telaş ve panik dalgası uyandırmasını önlemek içindi. İşin doğrusu şudur; her şey bitmiştir. Harbi kaybettik. Yarın meçhul ihtimallerle doludur. Çok hata işledik, bunların en büyüğü de bir felaket dakikasında yerimizi alacak ve memleketi karanlıktan koruyacak bir namuslu muhalefetin vakti zamanıyla ortaya çıkmasına halkın sevgisini üstüne toplamasına meydan bırakmamamızdır" diyerek gerçeği ortaya koymuştu (YALMAN , **a. g. e.**, C. I, s. 368).

aldıktan sonra Türk Ordusu'nu arkadan vurmaya başlamıştı. İşte 19 Eylül 1918'de İngilizlerle yaptıkları Nablus Savaşını bu şartlar altında kaybeden Osmanlılar, Şam, Hama, Humus gibi önemli şehirleri de terk ederek hızla Halep'e doğru çekilmişlerdi[343].

Suriye'den, Bulgaristan'dan gelen bu haberler üzerine İstanbul'da umumi efkarın idaresi başlı başına önemli bir mesele halini almıştı. Türkler heyecan içindeydiler. Günün mesuliyetini üzerinde taşıyanların bir karara varmaları lazım ve zaruri idi[344]. Nihayet, Talat Paşa Kabinesi toplandı. Son kararını verecekti. Nazırlar arasında fikir ayrılığı vardı. Adliye Nazırı Halil Bey (Menteşe), Maarif Nazırı Doktor Nazım Bey, Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa harbin devamına taraftardılar. Sulh esasları anlaşılmadan hükümetin kimlere teslim edileceği bilinmeden, kabinenin istifasının doğru olmayacağını ileri sürüyorlar ve dayanıldığı takdirde iyi bir sulhun de elde edileceğini mümkün görüyorlardı[345]. Ancak, Talat Paşa Kabinesi bir gece sabaha kadar süren içtimadan sonra her ne olursa olsun evvela düşmanla Mütareke akdi lüzumuna karar verdi[346]. Talat Paşa Hükümeti Wilson Prensipleri esasına göre sulh aramaya çalışmıştı. İyi niyetle tatbik olunduğu takdirde, Wilson Prensiplerinin Osmanlı Devleti'ne tesir derecesi şu şekilde mütalaa olunabilirdi: Memleketin Türk kısımları kayıtsız şartsız elimizde kalacak, Arapların ekseriyet teşkil ettikleri vilayetlerin kaderi halkın reyi ile tayin edilmiş olacaktı. Balkanlarda da milliyet esasına dayanan arazi taksimi yapılması lazım gelecek bu takdirde nüfusun büyük çoğunluğu Türk olan Batı Trakya'nın Anavatana avdeti mümkün olacaktı[347].

Mütareke için çeşitli vasıtalarla ve çeşitli yollarla Mütareke arayışı içine girilmişti. Bunlardan bir grubu Amerikalılardı. Bütün harp müddetince İstanbul'da kalmış olan Amerikan sefiri Morgentau'a müracaat edildi. Türkiye'nin Bulgaristan gibi Mütareke talebinde bulunduğunun düşmanlara tebliği rica edildi. Morgentau'ın İstanbul'da olması çok işe yaramıştı. Aksi

---

[343] TANSEL, **a. g. e.**, C. I, s. 8.
[344] BAYAR, **a. g. e.**, C. I, s. 12.
[345] **A. g. e.**, C. I, s. 13.
[346] Kemalettin ŞÜKRÜ, **Mütareke Acıları**, İstanbul 1930, s. 11.
[347] BAYAR, **a. g. e.**, C. I, s. 38.

takdirde böyle bir tavassutu yapacak kimse bulunmayacaktı. Amerikan sefiri, hükümetin müracaatını derhal Amerika Reisicumhuru'na bir telgrafla bildirdi. Ancak kablo bozuk olduğu için telgraf gönderilemedi. Nihayet iki gün sonra, Mütareke talebi "Morgentau" imzasıyla İngiltere'nin Akdeniz Filosu Amirali Calthorpe'a tebliğ edildi[348]. Ancak Mütareke faaliyetleri sadece Amerikalılarla sınırlı tutulmamıştı.3 Ekim'de Mısır prenslerinden, bir ara Osmanlı Ordusu'nda hizmet etmiş Aziz Paşa, Townshend'e, İngilizlerle barış görüşmeleri için onların yanına gönderilmesinin sözü geçer çevrelerce düşünüldüğünü söyledi. Bu, Talat Paşa Hükümeti'nce tasarlanmış bir ölçem olabilirdi. Yani, Wilson'dan önce doğrudan doğruya İngilizlere başvurulması tasarlanmış demekti. 17 Ekim'de İzzet Paşa, Towshend'le Babıali'de görüştü, Generalin barış üzerinde kendine göre düşünceleri vardı. Ve bunları Sadrazam'a açtı[349]. Talat Paşa Kabinesi'nin 14 Ekim 1918'de çekilmesinden sonra hükümeti kurmuş olan Sadrazam Ahmet İzzet Paşa Mütareke'den önce Towshend'le görüştüğü vakit ona; "***onur ve şerefimizi kırıcı şartları kabul edemeyiz, biz başkaları gibi değiliz namusumuz vardır ve onun kırıcı şartları kabul etmektense arkamızı duvara dayar, sonuna kadar savaşırız***"[350] demişti. İstanbul'da General Towshend, belki yalnız elçiliklerden birinin aracılığıyla Londra'dan yönerge alarak bırakışmanın İngilizlerle yapılmasını sağlamak için çalışıyordu. Bilindiği gibi, 18 Ekim'de İstanbul'dan ayrılmış ve ayın 20'sinde Fransız'lardan gizli olarak Mondros'a varmıştı[351]. Nihayet, Osmanlı Devleti'nin Mütareke isteği çeşitli aracılar vasıtasıyla İngilizlere bildirilmişti. 30 Ekim 1918'de Rauf (Orbay) Bey başkanlığındaki Osmanlı Heyeti Limni adasının Mondros Limanına gitti. Yapılan görüşmelerden sonra Mütareke imzalandı. Mütareke'de biri sözlü diğeri yazılı olmak üzere iki ayrı alanda kararlar alınmıştı. Sözlü metne göre Osmanlı Devleti'ne yardımcı olacak İngiliz vaatleri bulunmaktayken, resmi metin ağır şartlar ihtiva eden bir işgal projesiydi. İngilizler Osmanlı heyetine verdikleri sözleri tutmamışlar ve resmi metne göre daha sonra işgallere başlamışlardı.

---

[348] Kemalettin Şükrü, , **a. g. e.**, s. 12
[349] BAYUR, **a. g. e.**, C. III, K. 4, s. 722.
[350] TANSEL, **a. g. e.**, C. I, s. 28.
[351] BAYUR, **a. g. e.**, C. III, K. 4, s. 733.

Mondros Mütarekesi üzerinde hala çeşitli mütalaalar ileri sürülmüştü. Bütün mütalaalara rağmen böyle bir Mütareke'ye imza atmakta acele edilmeseydi, Osmanlılar hakkında verilecek hükümler ne olurdu sorusunu cevaplamak yine de güçtür[352]. Sonradan Ali Çetinkaya ve bazı arkadaşlarının bu Mütareke'yi imzaladığı için Rauf Bey'e niçin hücum ettiklerini anlamak zordur. Mondros Mütarekesi o günkü şartlar içinde seçmek zorunda olunan felaketlerin en hafifi idi. Ya Mütareke yapılacaktı yahut da General Franchet d'Esperey orduları ile İstanbul'a gelerek devlete el koyacaktı[353]. Çok uzun yıllar sonra, İsmet İnönü de bu Mütareke için; "gerçekten Mütareke metni okunduğu zaman açık ifade ile göze batacak mahzurlar taşımadığı intibaını uyandırıyordu" demişti[354].

Mütareke'nin imzalanmasıyla birlikte kabine en önemli icraatını gerçekleştirmişti. Ancak bunun yanında hükümetin gerçekleştirdiği önemli icraatlar ve karşılaştığı değişik durumlarda olmuştu. Bir kere bu sırada iktidarda Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin bulunması ülke hesabına büyük kazanç olmuştu. Zira, eğer taraflı hareket eden yada bir çok hoşnutsuzlukların intikamına alet olma tedbirsizliğini gösteren bir hükümet olsaydı, hiç şüphe yok ki memleket büyük ölçüde tehlikeli olaylara sahne olabilirdi[355]. Bu özelliği yanında, hükümetin aldığı bir takım ekonomik kararlarda bulunmaktaydı. Ahmet İzzet Paşa'ya göre, Maliye Nazırı Cavit Bey'in Nazırlığa getirilmesinde, böyle zamanlarda genel olarak ekonomik konularda ihtisas sahibi, devletin o zamanki mali ihtiyaçlarına vakıf ve aşina bir kimsenin getirilmesi düşüncesi etkili olmuştu. Cavit Bey'in bilgisi gayretiyle devlet dairelerindeki paralara tamamen el konulmuş, Almanya 'dan gelip de henüz bankalarda bulunan oniki milyon lira da kontrol altına alınmıştı. Cavit Bey'in bakanlığı devlete oniki ila yirmi milyon lira kazandırdı[356]. Ayrıca, hükümet askeri konularda da bazı tedbirler almıştı. Bu maksatla İstanbul'da bulunan I. Kolordu Trakya'ya gönderildi. Batum'dan İstanbul'a getirilen 10. Kafkas Tümeni ve Doğu Cephesinden gelen 12. ve 36. Kafkas Tümenleri ile Doğu Trakya ve Çanakkale Boğazı bölgesinde tamamı

[352] TANSEL, **a. g. e.**, C. I, s. 31.
[353] ATAY, **a. g. e.**, s. 125-126.
[354] TANSEL, **a. g. e.**, C. I, s. 23.
[355] AYIŞIĞI, **a. g. e.**, s. 159.
[356] AHMET İZZET PAŞA, **a. g. e.**, C. II, s. 16.

sekiz tümenlik bir kuvvet toplanmıştı[357]. Asayiş konusuna da büyük önem veren hükümet, azınlıkların yapmaya başladıkları bir takım taşkınlıklardan çekindiği için polis teşkilatının bu konuda yetersiz kalacağını düşünerek, askeri birliklerin, onlara yardımcı olmasını kararlaştırdı. Sadrazam, Adliye Nazırı vasıtasıyla azınlık cemaatleri başkanlarına, bir ayaklanma denemesine girişildiği takdirde süngü ve ateşle karşı konulacağını bildirdi. Ermeni ve Rumların İtilaf donanması İstanbul'a gelirken, hatta daha önceden bazı taşkınlıklarda bulunacaklarını haber alan Bahriye Nazırı Rauf Bey, Galata ve Beyoğlu bölgesindeki polis ve jandarma kuvvetlerini Bahriye müfrezeleriyle takviye etti[358]. Bu tedbirler bir müddet etkisini gösterecekti. Ama yine de hükümet, İttihatçılık suçlamasıyla muhalif iç ve dış kamuoyu tarafından baskı altında tutulacaktı.

Hükümetin karşılaştığı önemli bir iç siyasi olayda son İttihat ve Terakki Kongresi idi. Son İttihat ve Terakki Hükümeti olan Talat Paşa Kabinesi istifa edip, yerine Müşir Ahmet İzzet Paşa 7 Muharrem 1337 (1918)'de iktidara geldiğinde henüz kapanma kararı almamış olan son Osmanlı Meclisi, gürültülü bir çalışma içinde bulunuyordu. İşte bu bunalımlı günlerde İttihat ve Terakki'nin son kongresini yapmıştı[359]. İttihat ve Terakki son kongresi 1 Kasım 1918'de Duyun-ı Umumiye binasının karşısındaki Merkez-i Umumi'de saat 11'de toplandı. Toplantıyı, son beş yılın olaylarını açıklayan ve gelişimleri yorumlayan uzun bir konuşmayla Talat Paşa açtı[360]. Bu kongrede iki tez çarpıştı; bir fikre göre, İttihat ve Terakki Fırkası kendini fesh ve siyasi hayatı tamamen terk etmelidir. Mukabil bir fikre göre de, programı İttihat ve Terakki'nin programıyla meczedilecek ve bilhassa siyasi sabıkası bulunmayan kimselerden mürekkep bir fırka kurulmalıdır. Nihayet ikinci tez galip gelmiş ve yeni kurulacak fırka hakkında bir layiha hazırlamak üzere bir komisyon seçilmiş ve bir hesap tetkik encümeni de teşkil edilmişti[361]. İsmail Canbolat başkanlığında toplanan bu encümen, yeni fırkanın İttihat ve Terakki'nin inkılapçı rolünü terk ederek liberal

---

[357] AYIŞIĞI, **a. g. e.**, s. 162.
[358] **A. g. e.**, s. 160
[359] Fethi TEVETOĞLU, **Mehmed Emin Yurdakul**, Ankara 1988, s. 50.
[360] Tevfik ÇAVDAR, **Talat Paşa**, Ankara 1995, s. 437.
[361] Tarık Zafer TUNAYA, **Türkiye'de Siyasi Partiler (1908-1918)**, C. I, İstanbul 1984, s. 799.

bir kimliğe sahip olması kararlaştırmıştı[362]. Yeni parti daha çok İttihat ve Terakki'nin manevi mirasını ortada bırakmamak için kurulmuştu[363]. Aynı zamanda, İttihat ve Terakki'nin içindeki ünlü Fırka-Cemiyet çekişmesi tümüyle fırkadan yana çözülmüş oluyordu. Liberalleşmenin başka bir işareti programda siyasal suçlardan ötürü idam cezasının kabul edilmemesiydi. Ayrıca yeni fırkada "eski fırkanın lekelenmemiş, mucibi hacalet işlere karışmamış azalarının yeni bir kisve, gaye ve unvan" altında çalışacakları belirtilmiş ve yeni fırkanın yöneticileri ve fırkaya giriş şartları saptanmıştı[364]. Neticede 4 müstenkif (çekimser) ve 9 muhalif oya karşılık 35 oy ile "İttihat ve Terakki" isminin tarihe karıştığı kabul edilmişti[365]. Böylece İttihat ve Terakki son bulmuş oldu. Ancak bu hukuken bir son bulmaydı. Zira örgütün adı değişmekle ya da yerine geçen Teceddüt Fırkası kapatılmakla İttihatçılık son bulamazdı[366]. Yeni fırkanın yönetim kurulu seçilmiş, İttihat ve Terakki'nin para ve mal varlığı Teceddüt Fırkası'na devredilmişti. Ülke dışına gidenlere eski Katib-i Mesullere (genel sekreter), Malta'ya sürgün edilenlere bir miktar para yardımı bu hesaptan yapılmıştı. Kongre, İttihat ve Terakki'nin "**tabela**"[367] olarak tarihe karıştığını ilan etmişti[368]. Teceddüt Fırkası ilgili komisyonlarıyla, çalışma programı ve tüzüğünün gereğine göre merkez teşkilatını tamamladı. Taşra teşkilatında da İttihat ve Terakki kulüplerinden istifade etti. Bu arada, teşkilatlanmasında takip edeceği yeni usulü, geçmişin bir değerlendirmesini yaparak, İttihat ve Terakki Fırkası içinde, fena hal ve hareketleriyle tanınanların bünyelerinden uzaklaştırıldığını ve yeni bir ruh içinde faaliyet gösterileceğini bir beyanname ile kamuoyuna duyurdu[369]. Fırka, İttihat ve Terakki Partisi'nin devamı olduğunu

---

[362] Sina AKŞİN, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul 1995, s. 315.
[363] OKYAR, **a. g. e.**, s. 250.
[364] AKŞİN, **a. g. e.**, s. 316.
[365] Tarık Zafer TUNAYA, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. I, İstanbul 1989, s. 799.
[366] AKŞİN, **a. g. e.**, s. 316.
[367] Celal (Bayar) Bey, bu dönüşümle ilgili olarak hatıralarında şunları yazmıştı: "...Birgün (İzmir'de), ziyaretime emekli Kurmay Albay Prizrenli Selahattin Bey geldi. Kulüp kapısı üzerindeki levha dikkatini çekmiş.Teceddüt Fırkası kelimelerinin altında "İttihat ve Terakki" ismi seçiliyormuş. Bu hali tuhaf bulduğunu anlattı. "Tesadüf öyle olmuş" dedim. " Düzeltmeyecekmisiniz ? ", sorusuna karşı gülerek; " Zamanın tesiriyle altta kalanlar bir gün yine zamanın tesiriyle üste çıkabilir, hayat böyledir, bekleyelim" (Celal BAYAR, **Bende Yazdım**, C. 5, İstanbul 1997, s. 83).
[368] Tarık Zafer TUNAYA, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. III, İstanbul 1989, s. 554.
[369] Cevat BAKKAL, ***"Teceddüt Fırkası ve Mustafa Kemal Paşa"***, Askeri Tarih Bülteni, Y. 21, S. 40, Ankara 1996, s. 114.

reddetmekteydi. Fırkanın teşkilatı kuvvetli olmamakla beraber Anadolu'da birçok şubeleri kurulmuştu. Saflarında bazı istifalar görülmüş bu arada sabık Yıldırım orduları Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın fırkaya dahil olduğu bildirilmişse de Paşa, bu havadisi tekzip etmişti[370]. Görüleceği gibi İttihat ve Terakki Partisi'nin geri kalan üyeleri de yeni politik gruplara katılmışlardı. Parlamento üyeleri laik ve milli bir politika güden Teceddüt Fırkası'nı kurmuşlardı. Bu grupta gazeteci Yunus Nadi, sonraları dışişleri bakanı olacak Tevfik Rüştü Aras ve 1949-1950'de başbakan olacak tarihçi Şemsettin Günaltay gibi ileride önde gelen milliyetçiler olarak sivrilecek kişiler bulunuyordu. Teceddüt Fırkası Anadolu'ya yayıldıkça İttihat ve Terakki'nin şubelerini devraldı ve bu tutumuyla İstanbul'daki hareketi bastırıldığı anda milliyetçi davayı bunların liderlerinin eline bıraktı[371]. Ancak hayatı fazla devam edemese de Fırka, Fethi (Okyar) Bey'e göre; Müdafaa-i Hukuk anlayışına geçişte önemli bir rol oynamıştı[372]. Yine İttihat ve Terakki'nin eski sosyal ve ekonomik programlarına sadık kalanlar içlerinde Selamet-i Amme Heyeti, Wilson İlkeleri Cemiyeti de bulunan çeşitli gruplar kurdular. Bunların arasında daha önce Robert Kolej'de çalıştığı için İngilizlere yakın olan ve bu yüzden sürgünden kurtulan Halide Edip, Refik Halit, Celal Nuri, Hüseyin Avni, Yunus Nadi, Ahmet Emin Yalman ve Genç Türk eski liderlerinden Ahmet Rıza tarafından kurulan ve yönetilen Vahdet-i Milliye Heyeti de bulunuyordu. Bu grupların üyeleri İtilaf kuvvetlerine Türk davasını anlatıyorlar, eski Devletin Türk olmayan halklarına tanınan "kendi kaderini tayin" hakkının kendilerine de tanınmasını istiyorlardı[373].

Teceddüt Fırkası'nın kurulmasıyla neticelenecek olan İttihat ve Terakki'nin son kongresinin ikinci günü 24 Muharrem 1337 (2/3 Kasım 1918) günü, Talat Enver ve Cemal Paşalarla eski Halep ve Beyrut valilerinin ve eski polis müdürlerinin bir Alman denizaltısı ile Boğaziçi'nden yurtdışına, Karadeniz'e kaçtıkları duyulmuş, kongrenin havası büsbütün elektriklenmiş, alevlenmişti[374]. Bu durum mevcut hükümeti de zor durumda bırakmasına

[370] Tarık Zafer TUNAYA, **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952**, İstanbul 1995, s. 413.
[371] SHAW-SHAW, **a. g. e.**, C. II, s. 398.
[372] OKYAR, **a. g. e.**, s. 219.
[373] SHAW-SHAW, **a. g. e.**, C.II, s. 399.
[374] TEVETOĞLU, **a. g. e.**, s. 52.

rağmen aslında, İttihatçıların İstanbul'dan uzaklaşması o günün hükümetinin de göz yummasıyla olmuştu. Özellikle Mondros Mütarekesi'nden sonra İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinin İstanbul'da kalması düşünülemezdi. Bu, onların bir anlamda ölüme mahkum edilmeleri anlamına gelirdi[375]. Hatta, daha evvel Talat'ın ve bazı arkadaşlarının yurdu terk edecekleri Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya bildirilmiş ve mütalaası sorulmuştu. İzzet Paşa'da düşman işgali altındaki İstanbul'da onların durmalarından memleket için hiçbir fayda hasıl olmayacağını takdir etmiş ve icabında millete karşı hesaplarını vermek üzere avdet edebilmeleri için o aralık harice gitmelerini münasip görmüştü[376]. İttihatçılar yurtdışına çıkmışlardı ama bu olay Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'nin de sonunu yaklaştırmıştı. Sadrazam, Kasım'ın ilk haftası içinde hükümetin partiler üstü bir niteliği olduğunu belirtmek üzere bir telgraf genelge yayınlandı; "Herhangi fırkaya mensup olursa olsun hiçbir kulüp ve müntesibinin umuru hükümete müdahalesi katiyen memnudur". Kabine daha da ileri giderek İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumi üyelerinin, hırsız ve katil valilerin tutuklanmasını, Alman askerlerinin ve gemilerinin Türkiye'den ayrılmasına engel olunmasını düşündü. Sonunda tutuklanmak istenenler zaten kaçtığı için başkaları hakkında da delil bulunmadığından, bu konuda hiçbir şey yapılamadı. Yalnız, en ihtilalci adam diye Kara Kemal tutuklandıysa da Cavit'in araya girmesiyle o da salıverildi[377]. Aslında, hükümetin bu faaliyetleri İttihatçılara düşmanlığından değildi. İttihatçı suçlaması altında kalan hükümetin bundan sıyrılma taktikleriydi. Zira, İstanbul'daki İttihat ve Terakki'ye karşı olan muhalefet toparlanmış, ayağa kalkmıştı.

İttihat ve Terakki'nin baskılı yönetimi kalkınca İstanbul'da türlü tepkiler görüldü. Türk basını bir yandan İttihat ve Terakki yönetimini ve kötülüklerini ağır bir dille yererek suçluların cezalandırılmasını, öbür yandan kabinedeki İttihatçı Nazırların, Hayri Efendi'yle Cavid'in çekilmelerini istemekteydi[378]. Harp içinde sönen siyasi ihtiraslar birdenbire matbuata korkunç bir anarşi

[375] ÇAVDAR, **a. g. e.**, s. 440.
[376] Hüseyin Cahit YALÇIN, **Talat Paşa**, İstanbul 1943, s. 48-49.
[377] Sina AKŞİN, ***İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele***, İstanbul 1976, s. 31.
[378] BAYUR, **a. g. e.**, C. III, K.4, s. 715.

manzarası getirmişti. İttihatçılık-İtilafçılık kavgaları mağlubiyet felaketi içinde adeta vatan endişelerin unutturacak bir dereceyi bulmuştu. Hoşa gitmeyen bir adamın alnına İttihatçı damgası yapıştırmak onu düşürmeye kafi geliyordu[379]. Ancak bu durumun oluşmasında iktidardayken İttihat ve Terakki'nin muhalefet kabul etmeyen yapısının etkili olduğunu unutmamak gerekir. Zaten ,Talat Paşa da "namuslu bir muhalefetin oluşmasına izin vermediklerini", suçluluk içinde ifade etmişti. İttihatçıların iktidarında sürgün edilenler, sindirilenler fırsatı bulduklarında muhalefet etmek yerine intikam almaya başlamışlardı. İttihatçılara karşı muhalefet giderek artmaktaydı. Diğer taraftan, İttihat ve Terakki'yi bir "menfaat kapısı", teşkilat merkezlerini birer "dalkavukluk sahnesi" olarak kabul eden bir grup insan, artık bu menfaat kapılarının kapandığını ve o sahnelerin dağıldığını görür görmez büsbütün parti aleyhine dönmüşlerdi[380]. İttihatçı düşmanlığı birdenbire o kadar dal budak sarmıştı ki adım başında pek garip tartışmalar ve kavgalara rastlanıyor; "*-İttihatçı kerata sende!*", "*-Efendi ağzını topla İttihatçı babandır!*" gibi atışmalar sık sık işitiliyordu[381]. İleri Gazetesi sahip ve baş yazarı Celal Nuri Bey'de gazetesinin başında iri manşetlerle ve Arapçayı karikatüre eden bir İstanbul argosu ile; "Ferre, Yüfirrü, Firaren!"- diye zincirleme bir firar sigası çekiyordu. Peyam-ı Sabah başmuhariri Ali Kemal Bey'e gelince, o da kaleme sarılıp dolu dizgin hücuma geçmiş ve; "Yaşasın Enverland!" diye barbar bağırıyordu. Ali Kemal Bey de;"*Vatanı kendi isimlerine tapu ettirecek kadar zırtapozlukta ileri giden bu türediler, millete hesap vermek faziletini bile kendilerine yakıştırmayıp kaçtılar, fakat yaşasın Enverland!*" diyordu[382]. Zaman Gazetesi'nde yazan Refik Halid (Karay) Bey ise; "*Siz nazır değildiniz derebeyliği yaptınız. Siz amir olmadınız, sergendelik ettiniz. Siz valilik yapmadınız, Asesbaşılık ettiniz. Efelere taş çıkarttınız zorbalara parmak ısırttınız. Çakıcıya rahmet okuttunuz. Biraz daha geçseydi, Patronalara evliya diye türbe yapıp kandil taktıracaktınız. Musli'leri kahraman bilip hamamına heykel dikecektik, sakallılara can verip mevkilere geçecektik.*

---

[379] Asım US, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım-Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirleri,** İstanbul 1964, s. 20.
[380] AYIŞIĞI, **a. g. e.**, s. 158.
[381] Tarık Mümtaz GÖZTEPE, **Vahideddin Mütareke Gayyasında**, İstanbul 1994, s. 26.
[382] GÖZTEPE, **a. g. e.**, s. 40-41.

Sizin sadrazamlıkla, seraskerlikle, nazırlıkla gözleriniz doymamıştı. A padişah heveslileri: Şam'da, Haleb'de az daha namınıza hutbe okutarak isminize sikke kestirecektiniz. Layıkımız olan paşalar, cümlemizin kafasını bir kılıçta kesmeden nereye?"[383] gibi ağır bir üslupla muhalefetini dile getiriyordu. Hükümette Maliye Nazırı olan Cavit Bey'de bu muhalefet karsında İttihatçı bir hükümet olmadıklarına yönelik ilk baştaki tutumlarını unutmak zorunda kalmış, 2 Kasım 1918 günkü Vükela Meclisini ararken, muhalif basın böyle giderse öbür yanında yani İttihat ve Terakki'nin de, bu durumu takınacağını, bunun sonucunun vuruşmaya dek gidebileceğini söylemişti[384]. Diğer taraftan Meclis-i Mebusan'da da çok farklı bir durum bulunmaktaydı. Talat Paşa'nın istifasından sonra Mebusan iki ay on gün kadar çalışabilmişti (10 Ekim-21 Aralık 1918). Bu kısacık dönem parçası içinde, İttihat ve Terakki'ye saldırı giderek milliyetçilik tartışmalarına dönüşmüştü. İlk hücum Rum mebuslardan gelmişti[385]. Rum mebuslara göre; "İttihatçılar Edirne-Çatalca bölgelerinde üç yüz bin Rum'un ve taşınır mallarını yağma ettirip çeteler baskısıyla bunları Yunanistan'a zorla göç ettirmişti". Konuşmalar, İttihat ve Terakki'yi aşıp Türkler'e saldırı biçimine girince, Türk mebuslar çok ateşli savunmalar yapmışlardı. Özellikle Hacı Mehmet Emin (Yurdakul) Bey, Ziya Gökalp'in ideolojisini ebedileştirerek o zamana değin rastlanmayan bir vatanseverlik konuşması yapmıştı[386].

Mütareke'nin ilk kabinesi olan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti bu zor şartlar altında çalışmıştı. Zor olan şartlara İttihatçıların yurtdışına çıkışı daha büyük zorluklar eklemişti. Ancak, Ahmet İzzet Paşa'ya yüklenen bu çetin görev İttihatçıların ve İttihat ve Terakki'nin kurtarılması için düşünülmüştü. Liderleri yurtdışına çıkmadan ve teşkilatını feshetmeden önce, çok kuvvetli ve rakipsiz teşkilatı her tarafa dal budak salan bu kudretli iktidar partisi çok ince bir siyaset oyunu ile politika sahnesinden çekilmeye karar vermiş ve adım adım, bir ric'at planıyla yakayı kurtarmak yolunu tutmuştu. Bu hedefe sağ selamet ulaşabilmek için, Talat Paşa Kabinesi yerini kendileri için en tehlikesiz ve emin ellere teslim

---

[383] Cemal KUTAY, **Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları**, C.I, İstanbul 1983, s. 35.
[384] BAYUR, **a. g. e.**, C.III, K.4, s. 715.
[385] Tarık Zafer TUNAYA, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. III, İstanbul 1983, s. 564.
[386] **A. g. e.**, C. III, s. 547.

etmeliydi. Ahmet İzzet Paşa'nın kurduğu ilk Mütareke kabinesi, İttihatçıların tasarladıkları dümdar (artçı) kabinenin ta kendisi olmuş ve İttihatçı paşalar bu kabine zamanında başlarını alıp rahat rahat memleketten çıkmışlardı[387]. Öte yandan, Mütareke akdedildikten sonra bu Kabine artık vazifesini yapmış gibi görünüyordu. Bu sırada Talat, Enver ve Cemal Paşalar'ın İstanbul'dan habersizce ayrılmaları da bu hükümeti güç bir durumda bırakmıştı. Gerçi, Dahiliye Nazırı Fethi Bey bu münasebetle vaki hücumlara karşı müdafaa da bulunmuş, bu zevatı kendilerinin de aradıklarını, gitmeleri muhtemel bulunan Almanya ve Avusturya Hükümetleri nezdinde teşebbüslerde bulunulduğu cihetle, kabul görmeyeceklerini bildirmişti. Fakat, onların firarını önleyemediği veya buna göz yumduğu için İzzet Paşa Hükümeti suçlu görülüyor ve zaten yarı İttihatçı bir karakterde sayılıyordu. Nihayet Sadrazam baskılara dayanmayarak 9 Kasım 1918'de istifa etti[388].

İktidarda iken İttihatçılarla görünürde ilişkisi olmadığını söyleyen Ahmet İzzet Paşa iktidardan düşünce karşısında İttihatçıların başına geçme tekliflerini bulmuştu. Hükümet istifa ettiğinde, İstanbul'da teşkilatlanmakla meşgul olan İttihatçılardan önde gelenleri kendilerine ve orduya kumanda edecek, bir lider aramak çabasındaydılar. Bunlar, öncelikli olarak Ahmet İzzet Paşa'ya teklif götürmüşlerdi. İttihatçılardan Şeref Çavuşoğlu'na göre, Esat (Işık) Paşa bunu evvela eski Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya teklif etmiş, İzzet Paşa ise, teşkilat yapmak için bir iki milyon liraya ihtiyaç olduğunu ileri sürerek buna taraftar olmamıştı. Bunun üzerine İstanbul Mebusu Rıza Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmiş, Paşa'da Anadolu'daki teşkilat için para, birde mutlaka Anadolu'daki ordu kumandanlarının üstünde bir mevki ve selahiyet istemişti[389]. Bu görüşmeden sonra İttihatçılar, kararlarını Ahmet İzzet Paşa'ya anlatmışlar ve Ahmet İzzet Paşa'nın; "başınıza kimi geçireceksiniz?" sorusuna; "Mustafa Kemal Paşa" cevabını vermişlerdi[390].

---

[387] GÖZTEPE, **a. g. e.**, s. 27.
[388] Tayyip GÖKBİLGİN, **Milli Mücadele Başlarken**, C. I, Ankara 1959, s. 7-8.
[389] ÇAVUŞOĞLU, **a. g. m.**, s. 263-264.
[390] OĞUZ, **a. g. e.**, s. 34.

A. Karakol Cemiyeti

1. Kuruluşu ve Teşkilatı:

Milli Mücadele'de önemli bir yer tutan ve İttihatçılar tarafından kurulmuş olan Karakol Cemiyeti İttihatçılarla ve onların gizli teşkilatı olan Teşkilat-ı Mahsusa ile beraber bir anlam taşımaktadır. Harbin sonunun belli olduğu dönemde birçok İttihatçı kuruluş gibi Teşkilat-ı Mahsusa da kendisini değişik isimlere veya şekillere dönüştürmüştü. Bu dönüşümde emirleriyle etkili olan Enver Paşa,Teşkilat-ı Mahsusa Reisi Hüsamettin (Ertürk) Bey'e; Teşkilat-ı Mahsusa'yı resmen lağvetmesi gerektiğini, ancak, bundan sonraki isminin de "Umum Âlem-i İslam İhtilal Teşkilatı" olacağı talimatını vermişti[391]. Teşkilat-ı Mahsusa diğer adıyla "Umur-ı Şarkiye Müdürlüğü" lağvedilince, bütün zabitan kadrosu çeşitli kolordulara dağıtılmıştı[392]. Mütareke'nin imzalanmasından önce İttihat ve Terakki Partisi Hükümeti istifa etmiş, 14 Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşa Kabinesi kurulmuştu. İzzet Paşa aynı zamanda Harbiye Nazırlığı'nı üstlenmişti. Ve Teşkilat-ı Mahsusa Müdürlüğü'ne hemen çalışmalarını durdurması, arşivlerini yok etmesi ve hesaplarını bakanlığa devretmesi talimatını vermişti[393]. Ancak, Hüsamettin Bey bu teşkilata ait çoğu belge ve bilgiyi saklamayı başarmıştı. Çünkü, Enver Paşa'nın talimatına göre, teşkilatın sadece ismi değişmiş olacaktı fakat faaliyet devam edecekti. İşte bu etkilerle olacak ki, henüz Mondros Mütarekesi imzalanmadan Teşkilat-ı Mahsusa'nın hâlâ etkinliklerinde ısrarlı olduğunu gösteren bazı olaylar gelişmişti. Şöyle ki, Avrupa'da Kafkasya lehinde propaganda yapmak için zamanın iki genç bilim adamı Köprülüzade Fuat ve Halim Sabit Bey'lerin 500'er liralık tahsilatla Fransa'ya gönderilmeleri kararlaştırmıştı[394]. Diğer taraftan Mütareke yıllarında,

---

[391] ERTÜRK, **a. g. e.**, s. 167-168.
[392] **Fuat Balkan'ın Hatıraları**, s. 48.
[393] CRISS, **a. g. e.**, s. 147.
[394] TUNAYA, **a. g. e.**, C.III, s. 292.

Hüsamettin (Ertürk) Bey, komünist propagandasını yaymak, müttefik askerleri içinde aşağı tabakalardan gelenler arasında huzursuzluk uyandırmak amacıyla Bolşevik örgütlerle işbirliği yaptı. Yunan ordusu içinde propaganda yapmaları için Bolşevik ajanlarının Yunanistan'a sızmalarına yardımcı oldu. Bu girişimlerin ne dereceye kadar başarılı olduklarını bilinmemekle beraber kesin olan , Teşkilat-ı Mahsusa'nın hala psikolojik savaşın içinde olmasıydı[395]. Teşkilat-ı Mahsusa, Mütareke döneminde Anadolu'yu hedef alan İtilaf Devletleri dışındaki kuvvetleri de durdurmaya çalışmıştı. Rusya'da Kızılordu birliklerine karşı savaşan Çarlık taraftarı kuvvetlerden Çarlık Karadeniz Donanması Komutanı Amiral Wrangel ve kuvvetleri Kızılordu kuvvetlerine yenilince İtilaf Devletleri'ne sığınmışlardı. İngilizler de bu kuvvetleri Anadolu'ya getirerek Türklere karşı kullanmayı ortaya sürünce Wrangel askerleri arasında ayaklanma çıkmıştı. Ayaklanma sırasında Wrangel yanlısı bazı subaylarla İngiliz askerleri öldürülmüştü. İtilaf Devletleri'nin bu planlarının boşa çıkarılmasında Wrangel ordusunda bulunan, er ve subay seviyesindeki müslüman Çerkesler ve Tatarlar ile Çarlık Rusyası'na karşı İstanbul'da eğitilmek üzere Teşkilat-ı Mahsusa tarafından Tatar Himaye Cemiyeti'nde toplanan kişilerin etkisi olmuştu[396]. Özellikle, Wrangel donanmasında bulunan Amiral Sadık İslamof'un, Teşkilat-ı Mahsusa'cı Hüsamettin (Ertürk) Bey'e birçok yardımları dokunmuş, Teşkilat'a gizli istihbarat vererek Müttefiklerin maksatlarını ve Beyaz Ruslar'dan bu maksatlara uyabilecek kimselerin isimlerini bildirmişti[397]. Teşkilat-ı Mahsusa elemanları psikolojik savaş yanında fiili olarak milis kuvvetleri şeklinde de ortaya çıkmışlardı. Milli Mücadele'nin Kuva-yı Milliye safhasında Çerkez Ethem, Topal Osman, Yahya Kaptan, Bulgar Sadık gibi isimler Kuva-yı Milliyeciler olarak çarpışacaklardı. Bunlar kadar önemli bir isimde Teşkilat-ı Mahsusa'nın Birinci Dünya Savaşı sırasında Orta Doğu işlerini yürüten Eşref Sencer (Kuşçubaşı) Bey'di. Eşref Bey, Mütareke'den kısa bir süre sonra İzmir yöresinde eski Teşkilat-ı Mahsusa mensubu olan subaylardan kurulu bir gruba katıldı. Bu grubun amacı mücadele için silah, para ve adam toplamaktı. Daha sonra Ali Fuat

---

[395] CRISS, **a. g. e.**, s. 149 .
[396] Mehmet TEMEL, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, Ankara 1998, s. 144-145.
[397] ERTÜRK, **a. g. e.**, s.278.

(Cebesoy) Paşa komutasında Geyve cephesinde görev yaptı ve Adapazarı yöresinde Kuva-yı Milliye Kumandanı oldu[398]. Teşkilat-ı Mahsusa, Türk Milli Mücadele'si için değişik İslam ülkelerindeki mensubu teşkilatçılardan da faydalanmıştı. Bunlardan biri Libyalı Senusi Ahmet El Şerif'ti. Yurtdışına gitmeden önce Enver Paşa'nın verdiği talimatlarından biri de Şeyh Senusi'nin ülkesine gönderilmesiyle ilgiliydi. Ancak Şeyh Senusi, Mustafa Kemal Paşa'ya Milli Mücadele adına hizmet edebileceği beyan ve önerisinde bulunmuş, onun bu teklifi Mustafa Kemal Paşa tarafından olumlu karşılanmış ve İslam ülkelerindeki halkın dini duygularını İtilaf Devletleri'ne karşı galeyana getirmekle görevlendirilmişti. Şeyh Senusi bu vazife ile Anadolu'nun muhtelif yerlerini dolaşmıştı[399]. İngilizlere göre de, Anadolu mukavemeti Libyalı Senusi'lerin tarikat Şeyhi Ahmed El Şerif'in açık desteğinden faydalanmaktaydı[400]. Ayrıca, 1 Şubat 1921'de Sivas'ta Şeyh Senusi başkanlığında bir İslam Kongresi toplandı. İngiliz'lerin bazı Arap şeyhlerini kullanma çabasına karşı İslam ülkelerinin birliğini sağlamaya yönelik Kongre'nin aldığı kararlar İslam dünyasına duyurulacaktı[401]. Şeyh, Sivas Kongresi'nde alınan karar gereği, propaganda faaliyetlerinde bulunmak üzere Arabistan ve Irak'a gitmekle görevlendirilmişti[402]. Mütareke yaklaştığında hayatına nihayet verilen Teşkilat-ı Mahsusa yukarıdaki faaliyetleri yanında değişik isimler altında varlığını sürdürmüştü. Milli Mücadele yıllarında İstanbul'da kurulan gizli gruplar, Doğu Anadolu'daki Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin kurucuları, Batı Anadolu'da Milli Teşkilatlanma için Rauf (Orbay) Bey'le bölgeye gidenlerin bir kısmı, Çerkes Ethem ve ağabeyi Reşit Bey, yine bölgede Ayvalık Cephesi'nde Ali (Çetinkaya) Bey, Kütahya Kuva-yı Milliye Kumandanı Süleyman Sururi Bey, Batı Trakya'da Milli Teşkilatlanma'yı sağlamaya çalışan Fuat (Balkan) Bey, Sivas Kongresi'nde bulunan birçok Teşkilat-ı Mahsusa'cı, Trabzon'da Barutçuzade Hacı Ahmet Bey gibi Teşkilat-ı Mahsusa'nın üst düzey mensupları

---

[398] STODDART, **a. g. e.**, s. 141-142.
[399] Metin HÜLAGÜ, ***"Milli Mücadele Döneminde Türkiye- İslam Ülkeleri Münasebetleri"***, Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, C. XV, S.45, Ankara 1999, s. 919-920.
[400] DUMONT, **a. g. e.**, s. 42.
[401] Zeki SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C .III, Ankara 1995, s. 390.
[402] HÜLAGÜ, **a. g. m.**, s. 920.

Milli Mücadele'ye katılmışlardı. Bu ferdi katılımlar yanında, eleman ve tecrübe olarak Milli Mücadele lehine hareket edecek olan Teşkilat-ı Mahsusa, bulunulan şartlar gereği teşkilat bazında da büyük oranda Karakol Cemiyeti'ne dönüşmüştü.

Milli Mücadele'nin başlamasıyla beraber ortaya çıkan ve özellikle İstanbul'un işgaline kadar çok önemli hizmetleri yerine getiren cemiyetlerin başında Karakol Teşkilatı gelmekteydi. Gizliliğe önem veren bir yapıya sahip Karakol Cemiyeti, kurucularından da anlaşılacağı gibi sivil çalışma kolları bulunan askeri bir cemiyetti. Cemiyet, birçok kaynağa göre Mütareke zamanlarında ortaya çıkmıştı ve İttihatçı önderlerin kuruluşunda önayak oldukları bir cemiyetti. İttihatçıların Mütareke dönemindeki durumları onları Milli Mücadele'ye katılmaya itmişti. İttihat ve Terakki Partisi'nin istihbarat örgütü Teşkilat-ı Mahsusa'nın üyeleri, çalışmalarını direniş hareketine aktarmışlardı. Mütareke'nin ilk yıllarında Teşkilat-ı Mahsusa, çalışmalarını Harbiye Nezareti'nden gizli olarak yürütürken, İttihat ve Terakki Partisi ayrıca başka bir grubu kurdu. İttihat ve Terakki Partisi'nin nihai savunma stratejisi savaş kaybedildiği takdirde Anadolu'da bir üsten savaşmaya devam etmekti[403].

Karakol Cemiyeti, Mütareke'nin yaklaştığı tarihlerde Enver Paşa'nın yalısında yapılan toplantıda, Talat Paşa'nın giderayak verdiği talimatla Kara Kemal Bey tarafından kurulmuştu. Kara Kemal Bey aldığı talimatlardan sonra yine İttihatçılardan Erkanıharp Miralayı Kara Vasıf Bey'le görüşmüş, Talat Paşa'dan emir aldığını, İttihatçılıkta sebat edeceklerin gizli bir teşekkülle birbirine bağlanması ve bir parola kabul ederek, bu suretle birbirlerini tanımaları gerektiğini söylemişti. Kara Kemal Bey İttihatçıların bir araya gelmelerini esas olarak, Ermeni tehcirinden dolayı İtilaf Devletleri tarafından yapılacak İttihatçı tevkifatını düşünerek söylemişti. Karakol ismi de Kara Kemal Bey ve Kara Vasıf Bey'lerin isimlerinin başındaki "Kara" sıfatından yola çıkılarak ortaya konulmuştu[404]. Karakol Cemiyeti'nin kuruluşunda Teşkilat-ı Mahsusa'nın hedefleri de önemliydi. Zira Talat ve Enver Paşalar öteden beri hükümetin gizli

[403] CRISS, **a. g. e.**, s. 143.
[404] ERTÜRK, **a. g. e.**, s. 204-205.

ve özel işleriyle meşgul olan ve adına Teşkilat-ı Mahsusa namı diğerle "Umuru Şarkiye" denilen gizli teşkilatı da, "Umum Alemi İslam İhtilal Teşkilatı" adı altında ve Karakol Teşkilatı yanında yine devam ettirmek arzu ve kararında idiler[405]. Karakol'un kuruluşunda yukarıdaki amaçların yanında başka sebeplerde vardı. İtilaf Devletleri'nin dahili inzibat, azınlıkları koruma ve özellikle Anadolu'ya yapılacak her türlü istihbarat ve yardımları önleme bakımından kurdukları tertibata karşı, can ve mal korunması, Anadolu hesabına istihbarat, malzeme-i Harbiyenin kaçırılması zabit ve memur gönderilmesi gibi hususlar [406] da bulunmaktaydı. Karakol Cemiyeti'nin düşündüğü faaliyetler arasında İtilaf Devletleri'nin silahlandırdıkları Rum Çeteleri'ne karşı İslam halkının mal, can ve ırzlarını güvenlik altına almak, Rum patrikhanesinin İslam köylerine musallat ettikleri siyasi Rum Çeteleri'ni etkisiz hale getirmek ve İstanbul halkının bozulmuş olan morallerini düzeltmek ihtiyacı[407] da önemli yer tutmuştu. Bu amaçlarla Rum Çeteleri'ne karşı İstanbul'un Anadolu yakasından Kocaeli'ne kadar olan bölgeyi kapsayacak harekata başlanacak ve bu bölgede İstanbul'dan Ankara'ya uzanacak gizli bir yol (menzil) oluşturulacaktı.

Karakol Cemiyeti'nin oluşturulmasında ilk adımı atan Kara Kemal Bey kuruluş fikrini ileri sürdükten sonra, cemiyetin kurulması ve teşkilatlanması çoğunluğunu subayların oluşturduğu askeri bir kadro tarafından sağlanmıştı. Ancak, kurucuların isimleri hakkında kaynaklar değişik bilgiler vermektedir. Ertürk; Kara Kemal, Kara Vasıf Bey yanında eski İttihatçılardan Baha Said'i, Ali Çetinkaya'yı Yenibahçeli Şükrü'yü, Çerkez Reşid'i, Refik İsmail ve Sevkiyatçı Rıza'yı teşkilata kattığı gibi daha sonra bu cemiyete, eski İttihatçılardan Karadeniz Boğazı Kumandanı Erkanıharp Miralayı Galatalı Şevket, İstanbul'da bulunan sabık Kafkas Fırkası Kumandanı Erkanı Harp Kaymakamı Kemaleddin Sami, Erkanıharp Miralay Edip, Piyade Kaymakamı Japon Rıza Bey ile Karakolcuların ilk Heyet-i Merkeziyesini teşkil etmiş ve "**K.G.**" rumuzlu bir mühürde kazdırmıştı[408] derken, bir diğer kaynak; Karakol'un kurucuları ve

---

[405] HİMMETOĞLU, **a. g. e.**, s. 81.
[406] **A. g. e.**, s. 80.
[407] Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi (T.İ.H.), İdari Faaliyetler**, C.VIII, Ankara 1975, s. 107.
[408] ERTÜRK, **a. g. e.**, s. 205.

idarecileri olarak, Kara Vasıf, Miralay Galatalı Şevket Onuncu Kafkas Fırkası Kumandanı Kaymakam Kemalettin Sami, Kaymakam Edip, Binbaşı Ali Rıza, Mütekait Yüzbaşı Baha Sait Dava Vekili (Avukat) Refik İsmail, Dr. Abdulhaluk Adnan Bey'ler, Erkan-ı Harp Kaymakamı Çolak Selahaddin Bey[409] isimlerini vermektedir. Kurucuların Baha Sait Bey'e göre ise; kurucular üç kişiden ibaretti. Bunlar; Albay Kara Vasıf Bey, Dava Vekili Refik İsmail Bey emekli Yüzbaşı Baha Sait Bey'di[410]. Kurucular hakkındaki isimler bazı kaynaklarda artıp bazılarında eksilse de Karakol Cemiyeti'ni idare eden Kara Vasıf Bey ve Galatalı Şevket Bey'di. Diğer taraftan Karakol Cemiyeti'nin kuruluş tarihi hakkında da değişik bilgiler bulunmaktadır. Bir çok kaynak cemiyetin kuruluş tarihini Sivas Kongresi zamanlarına götürse de, Sivas Kongresi sıralarında Karakol Cemiyeti'nin yaptığı, kendisini açığa çıkarmasıydı. Halbuki Karakol'un kuruluş tarihi Mütareke'den hemen sonrasına gitmekteydi. Karakol Cemiyeti'nin Kasım 1918'de kurulduğunu ortaya koyan olaylardan biri de, Sivas Kongresi sıralarında, Karakol yüzünden Kara Vasıf Bey'le tartışan Mustafa Kemal Paşa'nın söyledikleriydi. Mustafa Kemal Paşa, Kara Vasıf Bey'e; "***Ben Mondros Mütarekesi üzerine İstanbul'a gelince, kurulmuş olan bu Karakol Teşkilatı'nın hedefini çok iyi öğrendim. Galip devletlerin, nazarından İttihat ve Terakki'nin faaliyetlerini gizlemek için bulduğu usul budur. Hedefiniz, mülga partinin gayelerinin aynıdır***[411] demişti. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a 13 Kasım 1918'de gelmişti. Ancak buna rağmen,Karakol Cemiyeti'nin kuruluşuyla ilgili olarak Genelkurmay Başkanlığı, 3 Kasım 1919 tarihini vermektedir[412].

Karakol Cemiyeti'nin kuruluş merkezi, İstanbul'da Babıali Caddesi, Resne Fotoğrafhanesi'nde Baha Sait Bey'e ait yazıhaneydi[413]. Karakol Cemiyeti'nin kuruluş tüzüğü, genel görev yönetmeliği ve program gibi gizli belgelerinin kaleme alınıp hazırlanmasında ve kuruluşun sekiz bölümde toplanan faaliyetlerinin yürütülmesi ve denetiminde, başkan Kara Vasıf Bey'den sonra

---

[409] **T. İ. H.**, C.VIII, s. 107.
[410] Fethi TEVETOĞLU, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Ankara 1991, s. 4.
[411] ERTÜRK, **a. g. e.**, s. 323.
[412] **T. İ. H.**, C.VIII, s. 107.
[413] Tarık Zafer TUNAYA, **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952**, İstanbul 1995, s. 520.

emeği geçen en yetkili yönetici Baha Sait Bey'di[414]. Baha Sait Bey, Cihan Savaşı esnasında Teşkilat-ı Mahsusa için de savaşmıştı[415]. Karakol Cemiyeti kurulduktan sonra amaç ve hedeflerini içeren bir nizamname hazırlamıştı. Nizamnamesinde cemiyetin maksat ve gayeleriyle ilgili olarak: "***Karakol Cemiyeti, milletin vahdetini, hürriyet ve Hakimiyet-i Mutlakasını vatanın, siyasi, coğrafi, iktisadi, tamamiyet ve istiklalini temine çalışır. İş bu mukaddesat-ı tabiye-i milliye ve mülkiyeyi muhil her nevi ukut (bağlantı), kuyut (kayıtlar) ve şurut'u (şartlar) sureti kat'iyyede red ve keenlem yekün ad ve ilan eder***"[416] denilmekteydi. Yine Galatalı Şevket Bey, Karakol Cemiyeti'nin maksat ve amacı hakkında: "...***çoğunluğu Araplardan teşkil eden yerlerden gayri olan düşmanlar çıkarılacak, bunun için memleket bir harabe haline gelinceye kadar ve bütün Türk milleti yok oluncaya kadar mücadele edilecek, teşkilatlar tamamen askeri hüviyette olacak fakat mücadele alenileşinceye kadar her şey gizli cereyan edecekti. Bir üst makamdan verilen emirleri ifa etmeyenleri ve bunun ifası hakkında yüksek fedakarlık ve basiret göstermeyenleri, şahsi menfaat sağlayanları, düşmanla el ele verip Türk ve Müslümanları imha edenleri, hayat pahasına da olsa gerek düşmana ve gerekse en yakınlarına Cemiyetin sırlarını ifşa edenleri idam edecektik***" demekteydi[417]. Bu özellikleri iktifa eden cemiyet yönetmeliği imzalandıktan sonra yemin etmişlerdi. Yemin, siyah bir Türk bayrağına sarılan Kuran-ı Kerim'e el basmak şeklindeydi[418]. Karakol Cemiyeti, İttihatçılar adına iktidar mücadelesi yapan bir örgüt olduğu için, nizamnamesinde belirtilen hedefler doğrultusunda Anadolu'da geniş bir örgütlenme çabasına girişmiş, gerek kendi insiyatifiyle direniş örgütleri kurmuş gerekse kendi insiyatifleri dışında kurulan (ancak içinde eski İttihatçıların önemli rol oynadığı) direniş örgütleri üzerinde denetim kurmaya çalışmıştı. Cemiyet, özellikle Batı Anadolu'daki işgal bölgesinde yoğun

---

[414] Fethi TEVETOĞLU, ***"Milli Mücadele Kahramanlarından Baha Sait Bey"***, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. VI, S. 16, Ankara 1989, s. 217.
[415] CRISS, **a. g. e.**, s.150.
[416] Fahri CAN, ***"Karakol Cemiyeti Nasıl Kurulmuştu?"***, Yakın Tarihimiz, C.4, S. 48, İstanbul 1963, s. 258.
[417] HİMMETOĞLU, **a. g. e.**, C. I, s. 84-85.
[418] Ergun HİÇYILMAZ, **"Bozkurt" Yazarı Ajan Armstrong ve Casusluk Örgütleri**, İstanbul 1997, s. 93.

faaliyetler göstermişti[419]. Cemiyet tam manasıyla Müdafaa-i Hukuk doktrinine dayandığı ve aksiyon programını buna göre ayarladığı anlaşılmaktadır. Nitekim cemiyet, Sivas Kongresi'nde Reisi Kara Vasıf Bey tarafından temsil edilmişti[420]. Teşkilatın kuruluşunda ilk bilgi sahibi olanlar, Balıkesir'deki Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Bey, Bursa'daki Fırka Kumandanı Bekir Sami Bey, İzmit'teki Fırka Kumandanı Rüştü Bey, Samsun ve Sivas'taki Kolordu Kumandanlarından Refet ve Selahattin Paşalar'dı. Karakol Teşkilatı ayrıca Erzurum Müdafaa-i Hukuk Murahhası Jandarma Binbaşı Kazım Bey, Garbi Anadolu Redd-i İlhak Cemiyeti murahhasları Vasıf (Çınar) ve Necati Beyler, Kocaeli Murahhası Sırrı Belli Beyler'le de irtibattaydı[421]. Karakol Cemiyeti'nin Merkezi Umumisi, İstanbul içinde belirli olmamakla beraber ekseriyetle Taksim'de Refik İsmail Bey'in yazıhanesinde Ayaspaşa'da Namık Paşa konağında oturan Şevket Bey'in evinde, Nişantaşı'nda tekrar Galatalı'nın evi ile Kemaleddin Sami'nin evinde, Sultan hamamında Naci Bey'in yazıhanesinde ve muhtelif evlerde toplanırlardı. Bazı kollarla, bilhassa mali kolla temas yeri, bir numaralı Vakıf Hanı'nda Üsküdar'lı Ahmet Halim'in yazıhanesiydi. Rauf (Orbay) Bey'de İstanbul'da bulundukça bu toplantılara gelirdi[422]. Cemiyet üyeleri Rauf Bey'le bilhassa, her gün değişen vaziyeti ve bilhassa azınlıkların arttıkça artan şımarıklıklarına ve hükümetin zaafı yüzünden meydana gelen duruma karşı neler yapmak gerektiğini konuşurlardı[423].

Karakol Cemiyeti'nin "Teşkilat-ı Umumiye Nizamnamesi"ne göre, bir Merkez-i Umumi teşkil olunarak faaliyet sahası tespit ve tanzim edilmişti. Cemiyetin, Merkez-i Umumisi beş mes'ul murahhastan ibaret olup, her murahhasın kendi ihtisas sahasında mesai yapmasına itina edilmişti. Her mes'ul murahhas, seçtikleri muavinleri vasıtasıyla kendi teşkilatlarını, kısım ve şubelere ayırmıştı. Her şubenin gizlilik ve titizlik içinde vazife yapmaları planlanmış olup, bir şubenin diğerinden haberdar olmasına, şahısların tanınmamasına gayret sarf

---

[419] DEMİREL, **a. g. e.**, s. 71-72.
[420] TEVETOĞLU, **a. g. e.**, s. 8.
[421] HİÇYILMAZ, **a. g. e.**, s. 93.
[422] Hasene ILGAZ, ***"Karakol Cemiyeti"***, Tarih ve Edebiyat Mecmuası, S. 1, İstanbul 1981, s. 13.
[423] Feridun KANDEMİR, **Hatırladıkları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay**, İstanbul, 1965, s. 29.

edilmişti[424]. Gizli cemiyet, denenmiş "hücre sistemine" göre, bu kez yedi kişilik hücrelerle örgütlenmişti. İlk hücre, eski İstanbul'un merkezi Mahmut Paşa Camii'nin önündeki meydanda bulunan kahvehanede Baha Sait ile Kara Vasıf tarafından kurulmuştu[425]. Cemiyet azalarının isimleri meçhuldü ve numaralıydı: 55, 555, 88 gibi[426] Karakol Cemiyeti'nin teşkilat yapısında da çeşitli birimler oluşturulmuştu. Bu birimler:

1. Siyaseti umumiye istihbarat, umumi hariciye
2. Propaganda ve karakol şubelerinin tesisi ve teşkilatı
3. Milli Ordu ve muharebe çeteleri teşkilatı seferberlik ve harekatı Harbiye
4. Kuvve-ı Umumiye, esliha, mühimmat malzeme tedarik ve ihsan
5. Umur-ı maliye ve hesabiye
6. Nakliyat ve sevkiyat
7. Muharebe muvasala
8. Muamelat-ı zatiye mahakim ve umur-ı cezaiye

Sayılan faaliyetler merkezi umumiye bağlı beş daire tarafından idare edilecekti[427]. Karakol Cemiyeti'nde bilhassa yazı işlerini yürütenler, takma isimler kullanırlardı. Gazi'nin takma adı "**NUH**", Galatalı Şevket'in "**İSA**", Ali Fuat Cebesoy'un "**MUSA**", Kara Vasıf'ın "**CENGİZ**"'di[428]. Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen vesikalarda Nuh ismi kullanılıyordu. Mustafa Kemal Paşa'ya 10.01.1920 tarihinde Miralay Şevket imzası ile Ali Fuat Paşa aracılı ile gönderilen bir belge Nuh Bey'e (Mustafa Kemal Paşa'ya) hitabı ile yazılmıştı[429]. Karakol Cemiyeti'nin vesikalarından bir kısmını Adnan Bey sakladı. Bu vesikalarla Çolak Kemaleddin Paşa ilgilenirdi. Adnan Bey ve Halide Edip Hanım bilhassa Amerikalılarla ilişki kurup onları Türkiye lehine düşündürtmeğe çalışırdı[430]. Karakol Cemiyeti'nde üye kaydı gibi seremoni yoktu. Amaç için

---

[424] Mesut AYDIN, **Milli Mücadele Döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, İstanbul 1992, s. 30.
[425] ZÜRCHER, **a. g. e.**, s. 124.
[426] CAN, **a. g. m.**, s. 257.
[427] TUNAYA, **a. g. e.**, s. 522.
[428] ILGAZ, **a. g. m.**, s. 20.
[429] **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi** (H.T.V.D.), S. 20, Y. 6, Numara (No): 518, Ankara 1957.
[430] **A. g. m.**, s. 12.

çalışanlar, memleketin halinden üzüntü duyanlar, Cemiyetin tabii üyeleri idi. İttihatçıların hemen hepsi, askeri kıtaat karargahları, hükümet teşekkülleri, telgrafçılar, Süleyman Nazif, Velid, Kara Kemal, Salih Reis ve kardeşi Ferit Hamal, Osman Kahya, Kızılay Cemiyeti ve diğer şahısların hizmetlerinden faydalanılmıştı[431]. İstanbul'da milli teşkilatı kuranlar, bunun mahalli kollarını ahalisi halis Müslüman olan İstanbul tarafında işe başlatmışlardı. Bu semtler içinde ilk şerefi Topkapı almaktaydı. Ondan sonra sırasıyla Şehremini, Eyüp sultan, Kasım Paşa, Beyazıt, Aksaray, Bakırköy, Üsküdar, Kuzguncuk, Beylerbeyi, Çengelköy, Anadolu Hisarı, Beykoz, Kavak, Sarıyer, Büyükdere, Beşiktaş ve Galata gelmekteydi. Kurucular içinde halk tabakalarından çeşitli kimseler olmakla beraber ekseriyetini gene münevver bir zümre teşkil ediyordu[432]. Anadolu bağlantısının önemi dolayısıyla, Karakol iki kanat halinde örgütlendi. Kanatlardan biri ilçe örgütlerine bölünen şehrin içindeki örgüttü. Kaymakam (Yarbay) Hüsamettin (Ertürk) idaresindeki Topkapı ilçe örgütü bunların ilki ve en etkilisiydi. Öteki kanat, Binbaşı Yenibahçeli Şükrü (Oğuz) komutasındaki Anadolu'ya kaçış sistemi "Menzil Hattı" idi[433].

Cemiyetin kurucuları kendi aralarında vazife taksimatı yapmışlardı. Kemalettin Sami Bey askerlerle, Kara Vasıf Bey entelektüellerle, Ali Rıza Bey'de takacı, mavnacı gibi nakliyatçılarla temas edeceklerdi[434]. Karakol'un istihbarat servisinin yönetimi, Kurmay Yarbay Edip Servet Bey'in omuzlarında idi. İlk zamanlardaki deneylerden sonra bir yandan düşman karargahlarına bir yandan da işbirlikçiler arasına sızma eylemleri yapılmıştı. Bundan başarılı sonuçlar alındığı görüldü. Yabancı elçilik personelleri arasında konulan ajanlar aracılığı ile çok sayıda belge elde edilmiş ve aleyhteki karar ve bilgiler şifreli telgraflarla Anadolu'ya ulaştırılmıştı[435]. Milli Harekete karşı olan kuruluşlarda görev alanlardan, Miralay Halil Bey ve Polis Üçüncü Şube Müdürü Nevzat

[431] **A. g. y.**, s. 12.
[432] ERTÜRK, **a. g. e.**, s. 208.
[433] ZÜRCHER, **a. g. e.**, s. 126-127.
[434] CAN, **a. g. m.**, s. 258.
[435] Ergun HİÇYILMAZ, **Teşkilat-ı Mahsusa'dan MİT'e**, İstanbul 1990, s. 35.

(Tandoğan) Bey hakikatte gizli teşkilata dahil, zahiren İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne kayıtlı idiler[436].

Cemiyet birçok alanda etkili olmaya çalışmıştı. Bu alanlardan biri gümrük kapılarıydı.Cemiyet, gümrükleri elinde tutan İttihatçıları teşkilatlandırarak gümrük memurları arasında kendi adamlarından müteşekkil bir kadro kurmaya önem vermişti.İttihatçı karşıtı İstanbul Gazetesi, bu sebeple 13 Mayıs 1919 tarihli nüshasında: "Cereyan-ı vekayiden anlaşıldığına göre, idare-i mezkurede halen müstahdem bulunan ekabir memurinin İttihatçılar'dan mürekkep olması hadisat-ı salifenin tekevvününe bais olmaktadır. Celb-i dikkat ederiz. Gümrük gibi mühim bir şube-i idareyi hala İttihatçıların ellerinde mi bulunduracağız?" demekteydi[437]. Nitekim,Kazım Karabekir Paşa'nın komutasındaki 15.Kolordu'yu kontrol etmek maksadıyla daha sonraları Erzurum'a gelen İngiliz subayı Rawlinson da anılarında, Trabzon'da mühürlenen paketinin aradan uzun bir müddet geçmiş olmasına rağmen, kimse tarafından açılamadığını buna kimsenin cesaret edememiş olduğunu belirtmekteydi[438]. Karadeniz limanlarına Karakol Cemiyeti'nce teşkilat elemanları yerleştirildiğine göre, bu mühürün teşkilatın mührü olabileceği gözönünde tutulmalıdır. Teşkilat'ın İstanbul'da faaliyet gösterdiği süre içinde de, Anadolu'ya geçen şahısların eline **K.G.** mühürlü tavassut vesikaları verilmişti[439]. Diğer taraftan, Harbiye Nezareti'ndeki her şube Karakol Cemiyeti'yle gizli çalışma yapar, böylece istenilen her şey kolayca temin edilirdi[440]. Beşiktaş'ta Resne Kadısı Halil İbrahim ve muavini Binbaşı İsmail Hakkı (Şinanay), İstanbul tarafında Muğlalı Mustafa ve Kaymakam Hafız Besim ve arkadaşları Üsküdar'da Jandarma Binbaşısı Remzi, Topçu İhsan faaliyetteydi. Ayrıca, Binbaşı Necati Bey Maltepe Endaht mektebinde idi. Milli çetelerin giydirilmesi ve gıdalarıyla ilgilenirdi. Eyüp, Bakırköy ve Kasımpaşa civarında Kasımpaşalı Bahriyeli Şevket (Topal Osman tarafından öldürülen Ali Şükrü Bey'in kardeşi), Bahriye'yi Karakol Cemiyeti'ne bağlamıştı[441]. Örgütün

---

[436] ERTÜRK, **a. g. e.**, s. 304.
[437] Bülent ÇUKUROVA, ***"Kurtuluş Savaşında İstanbul Gizli Grupları"***, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 2, S. 5, Ankara 1986, s. 519.
[438] Alfred RAWLINSON, **Adventures in the Near East (1918-1922)**, London 1924, s. 354.
[439] ÇUKUROVA, **a. g. m.**, s. 520.
[440] ILGAZ, **a. g. m.**, s. 11.
[441] **A. g. y.**, s. 11.

geliri için askeri kaynaklar ve bağış yapacak kişiler görevlendirilmişti. Gelir toplamak işleminde gizlilik ön plana alınmıştı[442]. Karakol Cemiyeti'nin mali kısmıyla en fazla ilgilenen Topçuoğlu Nazmi (Eski ticaret bakanı) ve Sapancalı Baki idi. Toplanan paralar yalnızca silah sevkiyatında kullanılırdı. Bundan başka herkes parasız çalışırdı. Memur, hükümetin harcırahıyla gönderilirdi. Esasen teşkilat için sarf edilen paranın büyük kısmı bu teşkilata aleyhtar olan yine hükümetin hazinesinden çıkarılır ve sarf edilirdi[443]. Karakol Cemiyeti'nin maddi yardımda bulunduklarından biri Rauf (Orbay) Bey'di. Rauf Bey'in Anadolu'ya geçişi sırasında gerekli beşbin lirayı, Topçuoğlu Nazmi Bey vermişti. Rauf Bey, Amasya'dan itibaren her işlerini bu para ile gördüklerini söylemişti. Yalnız, Topçuoğlu Nazmi Bey bu parayı kendi hesabından vermişti[444]. Cemiyetin kasasından paranın çıktığı ilk olay, 1920 yılı başlangıcında Heyet-i Temsiliye'nin kararıyla Romanya'ya gönderilen Edip Servet Bey'e harcırah verilmesiydi[445].

1. Karakol Cemiyeti'nin Faaliyetleri:

a) Teşkilatlanma ve Güvenlik

Karakol Cemiyeti'nin gerçekleştirdiği faaliyetlerin başında İstanbul ve Anadolu arasında Kocaeli bölgesinden geçmekte olan karayolu bağlantısının milli kuvvetlerin kontrolünde olmasını sağlamaktı. Bu bağlantıya engel olacak hususların başında, Kocaeli bölgesindeki İngiliz işgali yanında bölgede oluşan Ermeni ve Rum Çeteleri'nin ortadan kaldırılması gerekmekteydi. Bu yolun güvenliğinin sağlanmasıyla İstanbul'dan Milli Mücadele'de etkili olacak üst düzey insan potansiyeli yanında, devletin silahlarının üçte birinin depo edildiği İstanbul'daki cephaneliklerde bulunan malzemenin Anadolu'ya geçirilmesi sağlanacaktı. Aslında, cemiyetin birbiriyle ilintili iki amacı vardı. Bir tanesi, Türk halkını ve özellikle liderleri ülkeyi terk ettikten sonra ülkede kalan

---

[442] HİÇYILMAZ, **a. g. e.**, s. 31.
[443] ILGAZ, **a. g. m.**, s. 14.
[444] KANDEMİR, **a. g. e.**, s. 33.
[445] ILGAZ, **a. g. m.**, s. 14.

İttihatçıları İtilaf Devletleri'nin ve Hıristiyan azınlıkların misillemelerinden korumaktı. Bunu yapmanın en emin yolu da bu kişileri İtilaf kuvvetlerinin işgalindeki yörelerden (özellikle İstanbul'dan) Anadolu'ya geçirmekti. Bu aynı zamanda Karakol'un ikinci amacının gerçekleşmesine de yarıyordu. Ülkenin işgal altında olmayan kısımlarında bir direniş hareketi kurmak ve bir kadro oluşturacak en yetenekli kişileri Anadolu'ya göndererek bu hareketi olabildiğince güçlendirmekti[446]. Bu amaçla, Hidiv'in Dudullu'daki köşkü ve paşaların konakları Türk milliyetçilerinin teşkilatlanmaları için birer toplanma mahalli haline gelmişti. İşte bu toplantıların birinde ve belki de ilkinde Çamlıca-Kısıklı-Dudullu-Kartal- Büyük ve Küçük Bakkalköy'leri üzerinde Gebze'ye kadar uzanan alanda faaliyet gösteren Rum eşkıyasının zararsız hale getirilmesi, İstanbul'daki Rum haydutlarına karşı tedbir alınması kendini gösterdi[447]. Kocaeli bölgesinde özellikle İstanbul'a doğru uzanan yarımada bölümünde teşkilat kurma çalışmaları Mütareke'nin hemen akabinde başlamıştı. Çünkü, Kocaeli yarımadası İstanbul ve boğazlar bölgesine tampon bölge olarak tespit edilmişti[448]. Bu yol için esas çalışmaların başlatılması Enver Paşa'nın yurt dışına çıkmasından önceki zamanlara da gitmekteydi. Enver Paşa'nın planına göre I. Dünya Savaşından beri elde bulundurulan çete, kaptan ve komutanların durum dolayısıyla gerek İstanbul ve gerekse İstanbul yöresinde harekete geçirilmesi ve ihtiyaçların Harbiye Nezareti'nce karşılanması öngörülüyordu. Ertürk, ayrıca kendisinin de teşkilat kurmak için çalışmalarda bulunmak üzere Adapazarı'na gidip döndüğünü ve Kurmay Yüzbaşı Manisalı Cemal'in de aynı gayeyle Adapazarı'na gönderildiğini beyan etmektedir[449]. Bundan sonra bir çok Teşkilat-ı Mahsusa mensubu çeteci ve Karakol Cemiyeti mensupları hemen teşkilatlanma çabasına girişmişlerdi.

Karakol Cemiyeti, İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan Kocaeli yolunu daima elinde bulundurmak ve kontrol altında tutmak için özellikle gayret sarf etmişti. Başta Şile Yeniköyü olmak üzere Bakkalköy, Paşaköy ve civarı Rumları İngiliz ve Yunanlıların yardımıyla ayrı ayrı müteaddit çeteler teşkil ettikleri gibi İzmit

[446] ZÜRCHER, **a. g. e.**, s. 126.
[447] TANSEL, **a. g. e.**, C. I, s. 137.
[448] Adnan SOFUOĞLU, **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu**, Ankara 1994, s. 69.
[449] SOFUOĞLU, **a. g. e.**, s. 71.

havalisinde de kuvvetli Ermeni Çeteleri kurulmuştu. Geyve Boğazı'nın bazı Rum köyleri de bunların hareketlerine katılmışlardı[450]. Ayrıca, İngilizler Haydarpaşa, İzmit, Eskişehir, Ankara istasyonlarını askeri kuvvetler yerleştirerek ellerine almışlardı. Alemdağı'nda da tel örgülü bir kârargah meydana getirmişlerdi. Rumların Todori Çetesi'yle Ermenilerin vücuda getirdiği Antranik Çeteleri, Kocaeli mıntıkasını titretiyorlardı. Bu çeteler camilerde Türk kızlarını oynatıyorlar, hatıra olarak da kızların adlarını camilerin duvarlarına yazıyorlardı[451]. Karakol Cemiyeti'nin Rum ve Ermeni faaliyetlerine karşı düşündüğü oluşturulacak milis kuvvetleri yanında, bunlara karşı aynı mıntıkada yaşayan Karadenizli Çetecileri kazanmak ve onlardan silahlı bir kuvvet vücuda getirmekti[452]. Üsküdar'dan başlayıp Ankara'ya kadar uzanan bölgenin hem güvenliğinin sağlanması hem de Türk köylerine yardım için, Karakol Cemiyeti planlarını yapmış ve harekete geçmişti. Bunun için, Karakol Cemiyeti, Kocaeli mıntıkasını idare etmek üzere Yenibahçeli Şükrü (Oğuz) Bey'i Maltepe Askeri Endaht (Atış) Mektebi Müdürlüğü'ne tayin etti. İstanbul teşkilatını Kemaleddin Sami Bey'e, Üsküdar mıntıkası ise Jandarma Komutanı Remzi, Topçu İhsan, Ahmet Halim, İmam Naci, Kalender Hasan Efendi, Tevfik Sukuti Beylerin idarelerine verildi. Teşkilata para toplamak üzere Eyüp Sabri, Tolcalı Süleyman, Üsküdarlı Ahmet Halim, Şükrü Bey'ler ayrıldı. Bu teşkilata para bakımından Kasaplar Cemiyeti Reisi Kara Ahmet Efendi çok yardım etti[453].

Bölgede Kuva-yı Milliye'yi örgütleyenler genelde terhis edilmiş olan Osmanlı birliklerinin subayları, İzmit'in işgalinden sonra içerilere çekilip direnişe karar veren subaylar ile İttihat ve Terakki yönetimi döneminde tayin edilen ve milliyetçi ideolojiyi benimsemiş olan kaymakamlar ve mutasarrıflarla savaş suçlusu olarak suçlanıp tutuklanma ihtimali olan yöneticilerdi. Milli kuvvetleri teşkil edecek her fert Kuran'a el basarak mal ve can güvenliği üzerine yemin ederdi[454]. Başlamış olan faaliyetin süratle ve aksamadan yürüyebilmesi için, faaliyet sahasının mıntıkalara ayrılması düşünülmüştü. Kocaeli'nin umum

---

[450] CEBESOY, **a. g. e.**, s. 375.
[451] Enver Behnan ŞAPOLYO, **Kuva-yı Milliye Tarihi**, Ankara 1957, s. 123.
[452] CEBESOY, **a. g. e.**, s. 376.
[453] ŞAPOLYO, **a. g. e.**, s. 124.
[454] SOFUOĞLU, **a. g. e.**, s. 131.

kumandanlığını Yenibahçeli Şükrü (Oğuz) Bey üzerine almıştı. Merkezi, Maltepe Endaht (atış) mektebi idi. Kadıköy mıntıkasına Veysel Orhan, Gebze'ye Dayı Mesut, Şile'ye Yusuf Ziya, Kartal'a İhsan, Beykoz'a Murat Bey kumandan tayin edilmişlerdi[455]. Adapazarı'nda yerleşmiş olan Yüzbaşı Ramiz (Teşkilat-ı Mahsusa mensubu), Hopalı Yüzbaşı Rauf, Trabzon'lu Doktor Yüzbaşı Raik Bey'lerle bazı arkadaşları Adapazarı'na memur edilmişlerdi. Bunlar orada Meto Hüseyin ve Mehmet Bey'lerin geniş yardımlarıyla milli müfrezeler teşkil etmişlerdi[456]. Ayrıca, bu teşkilat 24. Fırka Kumandanı Süvari Kaymakamı Atıf Bey'in tecrübe ve cesaretinden ve mühim tedbirlerinden faydalanmıştı[457]. Kocaeli Kuva-yı Milliye Komutanı Yenibahçeli Şükrü Bey'in müfrezelerine kumanda edenler; Gebze'de Dayı Mesut, Şilede Yavuz Ziya, Kefken'de İpsiz Recep, Beykoz taraflarında Korsan Murat, Kadıköy mıntıkasında Teğmen Bekir Kaleli, Veysel ve İhsan Bey'lerdi. Bu müfrezelerden başka Kocaelinde müstakil çetelerden Yahya Kaptan, Büyük Arslan, Küçük Arslan Çeteleri ve Bayram Kaptan Çetesi, Derviş Kaptan Çetesi, Kardeşko Hasan Çetesi, Akıncı Bedri, Yavuz Fehmi, Demir Hulusi, Arap Ali Kaptan, Halil Kaptan, Rıfat Kaptan Müfrezeleri de vardı[458]. Düşman çetelerini imha etmek maksadıyla yirmi iki seyyar grup teşkil edilmişti[459]. Bu müfrezeler, silah ve cephanelerini Nadir Ağa Çiftliği'nden, Maltepe Endaht Mektebi'nden, Kadıköy İtfaiye Bölüğü'nden alıyorlardı[460].

Bölgedeki Kuva-yı Milliye Çeteleri'nin başında ve içinde, evvelce Teşkilat-ı Mahsusa'ya mensup birçok kimseler vazife almışlardı[461]. Teşkilat-ı Mahsusa'da çalışmış teşkilatçı kimselerden Yahya Kaptan, Bulgar Sadık, Yüzbaşı Nail Bey'ler buralarda milis faaliyetlerinde bulunmuşlardı[462]. Örneğin bunlardan, Yahya Kaptan Birinci Cihan Harbi'nde Teşkilat-ı Mahsusa'ya girmiş, Enver Paşa ile görüşerek, teşkilat başkanı Süleyman Askeri Bey'den aldığı

[455] CEBESOY, **a. g. e.**, s. 376.
[456] ŞAPOLYO, **a. g. e.**, s. 125.
[457] GÖZTEPE, **a. g. e.**, s. 261.
[458] ŞAPOLYO, **a. g. e.**, s. 125.
[459] CEBESOY, **a. g. e.**, s. 377.
[460] ŞAPOLYO, **a. g. e.**, s. 125.
[461] ERTÜRK, **a. g. e.**, s. 206 .
[462] SOFUOĞLU, **a. g. e.**, s. 71.

emirle Rami halkının göç ettirildiği çalışmaya katılmıştı. Buradan giden Rumlar yerine Balkan'lardan gelen Türkler yerleştiriliyordu. Bir ara sabotaj yapmak üzere Sırbistan'a gönderilmişti. Ayrıca, Irak cephesinde VI. Ordu Komutanı Halil (Kut) Paşa'nın emrinde iken aşiretlerin sabotajlarını önlemeye çalışmıştı[463]. Ayrıca, Teşkilat-ı Mahsusa'nın önde gelenlerinden, Eşref Kuşçubaşı da yurda dönmüş, Adapazarı'na geçerek Teşkilat-ı Mahsusa'ya mensup fedailerden bir müfreze kurmuş ve sonrada, Adapazarı Kuva-yı Milliye Kumandanlığı'nı üzerine almıştı. Sadık Baba, Mülazım Sarı Mustafa, Mülazım Hurşid, Çengelköy'lü Şevket ve Çamur İzzet Bey'ler de yanında idi[464]. Eşref Bey'le ilgili olarak Amiral de Robeck, 16 Mayıs 1920'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bir isim listesi göndermişti. Bu kişilerin kendilerine teslim edilmeleri Osmanlı Hükümeti'nden istenmeliydi. Listede 137 numaradaki Eşref Kuşçubaşı için; "2.1.20'de Malta'dan, sıradan bir savaş esiri olarak yanlışlıkla salıverilmiş" denilmekteydi ve "En tehlikeli ve cani bir propagandacı" olarak bahsedilmişti[465].

Kocaeli teşkilatı tamamlanır tamamlanmaz, Rum ve Ermeni Çeteleri'ni ortadan kaldırmak suretiyle ve mıntıkanın emniyetini sağlamak maksadıyla harekete geçilmişti. Bu ise Şilę'deki Bakkal Todori'den başlanmıştı. Bakkal Todori'nin Yunanlı bir Erkanıharp Kaymakamı veya Miralayı olduğu ısrarla söyleniyordu. Mavri Mira denilen komitenin elebaşısı olan Todori, İngilizlerin himaye ve müzahareti altında çalışıyordu. Bakkaliye malzemesi namı altında Yunan ve İngiliz kaynaklarından gönderilen silah cephane ve bomba sandıkları onun dükkanına getiriliyor ve taksim ediliyordu. Todori'nin faaliyetlerini engelleme vazifesi, Demir Hulusi grubuyla, Sadık Baba ve Osman Kaptan'a verilmişti[466]. Todori Rum Çetesi imha edildi. Ermeni Antranik'te, Bahçecik'te tamamen ortadan kaldırıldı. Yine Rum Çeteleri'nden Paşaköy'lü Milti Kaptan'ın üç yüz elli kişilik çetesiyle, Şile Yeniköylü Yani Çetesi de Değirmen-Çayırı'nda tamamen imha edildi. Bunlardan sonra yine Türk köylerini basıp, halkı öldüren Pehlivanoğullarından üç kardeşle, Yorgi Çetesi Mandra ile Kefken arasında

---

[463] İhsan BİRİNCİ, ***"Milli Mücadelenin Kahramanı Yahya Kaptan"***, Hayat Tarih Mecmuası, C. I, S.1, İstanbul 1978, s. 73.
[464] ERTÜRK, **a. g. e.**, s. 180-181.
[465] CRISS, **a. g. e.**, s. 151.
[466] CEBESOY, **a. g. e.**, s. 377.

bastırılarak yok edildi. Darıcalı Yorgi Çetesi Tuzla civarında, Karamürsel Artin Çetesi de milli müfrezelerle müsademeden sonra ortadan kaldırıldı[467]. Ayrıca Enver Paşa'nın muhafızlarından Çakır Efe ile birlikte bazı kimseler, Türklere zulüm yapan bir İngiliz çavuşunu ve bir Fransız yüzbaşısını öldürdüler[468]. Bu faaliyetlerde Teşkilat-ı Mahsusacılar büyük gayretler göstermişti. Diğer taraftan Şile'den Giresun'a doğru İpsiz Recep Çetesi, Topal Osman Çetesi, İzmit havalisinde Dayı Mesut Müfrezeleri, Geyve tarafından Albayrak Çetesi bulunuyordu. İstanbul'dan gizli olarak kaçanları bu çeteler himaye etmekteydi. İstanbul'da bulunan işgal kuvvetleri, bir türlü bu gizli teşkilatı elde edemiyorlardı[469]. Bu teşkilatların yanında, Kefken yarımadası tarafından özellikle İpsiz Recep Reis'in önemli faaliyetleri görülmüştü. Karakol Teşkilatı'nın yaptığı görev bölümüyle, Recep Reis Kefken'e komutan olarak atanmıştı. Kuva-yı Milliye, Recep Reis'in Milli Harekete katılmasıyla Batı Karadeniz kıyılarında ve bu kıyılara yakın iç kesimlerde, önemli ölçüde söz sahibi olmuştu[470]. İpsiz Recep Çetesi, Rum ve Ermeni Çeteleri'ni sindirdiği gibi bölgedeki isyancılar içinde bir korku unsuru haline gelmişti[471]. Ayrıca, İstanbul'dan deniz yoluyla Anadolu'ya geçebilmek, Recep Reis ve adamları sayesinde mümkün olabiliyordu. Takalarla silah ve cephane kaçırılması da onun bilgisi ve koruması altında yapılıyordu. Başlangıçta Rize'den çağırdığı arkadaşlarıyla, adamlarının sayısı elliyi bulmuş, Kefken Adası'nı kendisine karargah olarak seçmişti[472].

Karakol Cemiyeti'nin yaptığı organize faaliyetler ve oluşturduğu direniş kuvvetleri İstanbul-Anadolu yolunu açmış güvenlik altına almıştı. Bunun yanında Türk köyleri Rum ve Ermeni Çeteleri'ne karşı rahat bir nefes almıştı. Bundan sonra, Üsküdar'dan Anadolu içlerine kadar bir menzil teşkilatı kuruldu. Memleketin en münevver kitlesi İstanbul'da idi. Bu menzil teşkilatının kurulmasından sonra İstanbul'dan Anadolu'ya geçenler bu yoldan gidebildiler.

---

[467] ŞAPOLYO, **a. g. e.**, s. 126.
[468] TANSEL, **a. g. e.**, C. I, s. 137.
[469] Enver Behnan ŞAPOLYO, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, İstanbul 1944, s. 20-21.
[470] Sabahattin ÖZEL, **Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele**, İstanbul 1987, s. 108.
[471] Ali SARIKOYUNCU, **Milli Mücadelede Zonguldak ve Havalisi**, Ankara 1992, s. 142.
[472] ÖZEL, **a. g. e.**, s. 108.

İsmet İnönü, Fevzi Çakmak ve bir çok subaylar, fikir adamları (Adnan Adıvar, Halide Edip Adıvar) siyasi şahsiyetler bu menzil teşkilatı vasıtasıyla Ankara'ya gitmişlerdi[473]. Geçişler için karayolundan başka alternatif yoktu. O günlerde İstanbul'dan kaçıp, milli kuvvetlere katılabilmek için iki yol vardı. Karayolunu seçenler, Kocaeli yarımadasını batı-doğu yönünde kat etmek zorundaydılar. Diğer yol ise İnebolu iskelesine uzanan deniz yoluydu. Bu yol genellikle Şile'ye kadar uzanan bir kara yolculuğundan sonra başlıyordu. Yarımadanın ulaşım yönünden önemini arttıran diğer bir faktör, mevcut demiryolu hattıydı. İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan bu demiryolu hattı, İzmit körfezi boyunca yarımadayı boydan boya kat ediyordu[474]. Milli teşkilatlanma faaliyetleri sonucunda bu bölge artık Karakol Cemiyeti'nin etkisi altındaydı ve güvenli bir menzil hattı kurulmuştu. Menzil hattının başlangıcı Üsküdar Sultantepe'deki Özbekler Tekkesi'ydi. Orada kabul edilmek için de parola: "***Beni İsa yolladı***"[475] şeklindeydi. Tekkenin başında Şeyh Ata Efendi bulunuyordu. İşgal kuvvetleri tekke, mescit ve camilerden fazla şüphelenmemişlerdi. Özbekler Tekkesi'nde bulunan insanlar çevrelerine gündüz ümit telkinleri yaparken gece silahlanır, Nakkaş Karakolu'ndan tekkeye kadar olan yolları tutarlar, silah ve cephaneler tekkeye taşınır ve oradan Karakol Cemiyeti'nin fedaileri eliyle büyük Çamlıca'nın arkasından dolanarak Libadiye'deki göz doktoru Esat (Işık) Paşa'nın çiftliğine aktarılmak üzere, Kısıklı İmamı Nuri Hoca'nın Libadiye'deki evinin yanındaki mezarlığın içine saklanırdı. Münasip zamanlarda tomruk taşıyan arabaların alt bölümüne yerleştirilerek Alemdağı'nda gizli karargah kuran milli kuvvetlere iletilirdi[476]. Tekkenin bütün dervişleri silahlı idi. Menzil, Üsküdar'dan Merdivenköyü'ne ve Kurna köyü'nden Tepevirana, Köselere, Kırcaliye, Sakallar'dan Ulupınar'a, Çalıköyü'nden Demirciler'e, Şabanlara, Arifiye, Çarcama ve Lefke'ye doğru uzanarak Bolu'dan Ankara'ya kadar gidiyordu[477]. Şeyh Ata Efendi, gündüzleri Üsküdar'ın çarşı ve kahvelerinde dolaşır, tespit edilmiş parola ile Anadolu'ya kaçacak kimseleri bulup dergaha toplardı. Sonra da

---

[473] Enver Behnan ŞAPOLYO, **Kuva-yı Milliye Tarihi**, Ankara 1937, s. 126.
[474] ÖZEL, **a. g. e.**, s. 3 .
[475] Halide Edip ADIVAR, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, İstanbul 1962, s. 57.
[476] Mustafa KARA, **Tekkeler ve Zaviyeler**, İstanbul 1990, s. 215-216.
[477] ŞAPOLYO, **a. g. e.**, s. 19.

bunların on beşer, yirmişer kişilik kafileler haline koyar, gerekli emniyet tedbirlerini aldıktan sonra, Çamlıca'nın eteklerinden işgal mıntıkası dışına çıkarırdı[478]. Bu hat üzerinden ilk etapta Meclis-i Mebusan Reisi Celaleddin Arif Bey, Yozgat Mebusu İsmail Fazıl (Cebesoy) Paşa, Kocaeli Mebusu İbrahim Süreyya Bey, Halide Edip Hanım, Doktor Adnan Bey, Manisa Mebusu Reşit (Çerkez Ethem'in abisi), ve Nuri Bey, Keskinli Rıza Bey, eski subaylardan Mavanoğlu Nevres Bey, Cami (Baykurt) Bey, Binbaşı Saffet Bey'le birlikte İsmet (İnönü) Bey, Abbas takma adlı Yunus Nadi Bey, İzmit mebusu Sırrı (Bellioğlu) Bey, Trabzon Mebusu Hüsrev (Gerede) Bey, Enver Paşa'nın enişteşi Kazım (Orbay) Bey, Naim Cevat, İstanbul'dan Ankara'ya silah kaçıranlardan Besalet (Binbaşı Hüsrev Bey'in kardeşi), Kurmay Yarbay Seyfi Bey gibi Milli Mücadele yanlısı önemli kişiler Ankara'ya geçtiler[479]. Bu faaliyetler yanında Tekke posta merkezi gibiydi. İstanbul'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan İstanbul'a en emniyetli haberler bu kanaldan ulaşıyordu. Bilhassa Anadolu'ya kaçmış bulunan mücahitlerin İstanbul'daki aileleriyle irtibatlarıyla en ziyade bu posta vasıtasıyla temin ediliyordu[480]. Özbekler Tekkesi'nde gizli hastane de vardı. Azgın Rum ve Ermeni eşkıyalarıyla çarpışırken, düşman işgali altındaki cephane depolarını basarken yaralanan milliyetçiler burada yatırılır, gizlice gelen doktorlarca tedavi görürdü[481]. Özbekler Tekkesi aracılığıyla gelenler, Maltepe'den Yenibahçeli Şükrü Bey aracılık ederek İzmit'te Dayı Mesud'a gönderiyor. O da Ankara'ya yolluyordu[482]. Karakol Cemiyeti'nin bu amaçla kullandığı merkezlerden biri de Merdivenköy'deki Bektaşi Tekkesi'ydi[483]. İngilizler bu menzil teşkilatını haber alınca (4 Nisan 1920) İzmit'in kuzeyinden üç kol olarak taarruza gelip, Kandra yolunu kapatmak istediler. Fakat Kuva-yı Milliye müfrezeleri İngilizlerle müsademeye girişerek onları geri püskürttü. Bunun üzerine İngilizler tel örgüler arkasında Alemdağı'ndan İzmit içinde kadar sahillere yerleşebildiler. Bundan sonra İzmit ve havalisindeki Kuva-yı Milliye

[478] Kadir MISIROĞLU, **Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler**, İstanbul 1993, s. 256.
[479] SOFUOĞLU, **a. g. e.**, s. 320-321.
[480] MISIROĞLU, **a. g. e.**, s. 256.
[481] KARA, **a. g. e.**, s. 216.
[482] ŞAPOLYO, **a. g. e.**, s. 126.
[483] ILGAZ, **a. g. m.**, s. 12

kumandanlığını Dayı Mesut üzerine aldı[484]. İngilizlerin yaptığı baskınlardan Özbekler Tekkesi de nasibini almıştı. Bunun üzerine başta tekke Şeyhi Ata Efendi olmak üzere tekkede bulunanlar Ankara'ya gittiler. Bundan sonra geçişler yine bölge üzerinde değişik yollardan yapılmaya başlandı[485].

Karakol Cemiyeti'nin bu menzil hattını oluştururken uğraşmak zorunda kaldığı Kocaeli bölgesindeki Ermeni ve Rum Çeteleri idi. Ancak bu çetelerin esas karar merkezleri İstanbul'da idi. Karakol Cemiyeti Türklere yönelik tecavüzlere karşı İstanbul'da tertibatını almıştı. İtilaf Devletleri'nin desteğini alan Rumların şımarıklıkları giderek artıyordu. Rumların Ayasofya Camii'nin minarelerine Yunan bayrağı ve çan asmak üzere bir teşkilat kurdukları etrafa şayi olmuştu. Galiçya'dan gelmiş olan Hücum Taburu'nu, Yüzbaşı Yenibahçeli Şükrü Bey, genel Rum taşkınlıklarına karşı Beyoğlu'nda bir resmi geçit yaptırarak Taksim kışlasına yerleştirmişti[486]. Yine de İstanbul'da şimdi Kurtuluş denilen, Rumların çokluk olduğu Tatavla mahallesinde 40 metre boyunda iplikten bir Bizans bayrağı hazırlanarak bir emrivaki ile Ayasofya Camii'nin iki minaresi arasına asılması istendi. Bunu duyan Harbiye Nezareti, gönüllü subay ve erlerden bir takımı bomba ve dinamitlerle donatıp, Ayasofya Camii'ni beklemek ve Rumları buraya yaklaştırmamakla vazifelendirdi[487]. Bu olayda Karakol Cemiyeti, Harbiye Nezareti'yle ortak olarak harekete girişmişti. Ayasofya Camii'ne göz dikenlerin herhangi bir harekete ve tecavüzlerini önlemek vazifesi, Hücum Taburu Kumandanı Yenibahçeli Şükrü Bey'e verildi. Verilen karara göre, Ayasofya Camii'ne karşı herhangi bir tecavüz silahla karşılanacaktı. Üstün kuvvetlerle hücum karşısında mukavemet kırılacak olursa minarelerine can ve kubbelerine haç takmaları fırsat vermeden Ayasofya Camii dinamitle berhava edilecekti. Hücum taburunun dehşet uyandıran ve her taraftan işitilen bu kararı karşısında Ayasofya'ya göz dikenler yılmıştı[488]. Bunun yanında Karakol Cemiyeti Türklere yönelik İtilaf Devletleri'ne mensup askerlerin tacizlerini de

---

[484] ŞAPOLYO, **a. g. e.**, s. 127
[485] SOFUOĞLU, **a. g. e.**, s. 320
[486] ŞAPOLYO, **a. g. e.**, s. 124
[487] Fahrettin KIRZIOĞLU, **Türk İnkılap Tarihi**, Erzurum 1977, s. 16, Kandemir, **a. g. e.**, s. 30
[488] Hamza Osman ERKAN, ***"İşgal Altındaki İstanbul'da Ayasofya'yı Kurtaran Kahraman"***, Dün ve Bugün, C. II, S. 32, İstanbul 1956, s. 5.

karşılıksız bırakmamıştı. İstanbul'da Gülhane parkında çarşaflı Türk kadınlarına taarruz etmeye yeltenen üç Fransız deniz eri, bıçakla ağır surette yaralanmış ve ifade veremeden ölmüşlerdi. Bunları vuranlar da birkaç saniye içinde yok olmuşlardı. Diğer taraftan Beyoğlu'nda bir birahaneye aramak bahanesiyle girerek, aradıkları kimselerin üzerlerinde bulunan cüzdan ve kıymetli saatleri de ceplerine indirmeye başlayan Ermeni asıllı bir İngiliz polis çavuşu ile iki İngiliz polisi kıskıvrak yakalanarak bağlanmış ve otomobillerle Hacı Osman Bayırı'na kadar götürülüp orada bırakılmışlardı[489].

b) Propaganda

Karakol Cemiyeti'nin İstanbul'da yapmaya çalıştığı faaliyetlerden biri de, İstanbul halkının Milli Mücadele'ye katılımı sağlamaktı. Karakol Cemiyeti, yaptığı propagandayla halkı sevk ve idare etmeyi gerçekleştirebildiği gibi ümidini kaybetmiş halktaki milli hissiyatı en üst seviyeye çıkarmıştı. Karakol Cemiyeti gizli faaliyetlerini en çok yüksek tahsil gençliği arasında göstererek, gençlerin Milli Mücadele'ye iltihaklarını temin etmişti[490]. Bunlar arasında Erkan-ı Harbiye Mektebi, Darülfünun'un muhtelif şubeleri, hukuk ve mülkiye mekteplerinin talebeleri vardı. Bu vatanperver talebeler İstanbul ve Anadolu milli teşkilatında geniş bir şekilde yer almışlardı[491]. Teşkilat mensuplarının kahve, ev ve Cuma namazını müteakip tertip ettikleri sohbetler ile de müspet bir netice elde edilmişti[492]. Karakol Cemiyeti, İtilaf kuvvetleri içinde de propaganda faaliyetlerinde bulunmuştu. Örneğin, Fransız kuvvetlerine bağlı Cezayirli birlikler, Eyüp yakınındaki Rami Kışlası'nda barındırılmaktaydılar. Cezayirli askerler, Cuma namazı için Eyüp Sultan Camii'ne geldikleri zaman, Vaiz Kemal Efendi onlara, Müslüman kardeşleri bir saldırıya uğradığı taktirde, özellikle kardeşlerine sadık olmaları gerektiğini ima etmeğe çalışıyordu. Cezayirliler, Türklere bir saldırı olması durumunda yardım edeceklerine söz verdiler. 28

---

[489] Muharrem GİRAY, *"Karakol Cemiyeti"*, Yakın Tarihimiz, C. I, S. 11. İstanbul 1962, s. 345.
[490] CEBESOY, **a. g. e.**, s. 375.
[491] GİRAY, **a. g. m.**, s. 345.
[492] AYDIN, **a. g. e.**, s. 42.

Haziran 1919'da Rami Kışlası'nın cephane deposunda yangın çıktı. Bombaların patlaması sonucu, depo tümüyle tahrip oldu. Cezayirli askerlerin hiç birisi yara almadığına göre bu, yer altı hareketinin bir sabotajı olabilirdi[493]. Bu hareketin önemi, İtilaf Devletleri'nin özellikle Müslüman askerlerini elde ederek bir anlamda onları içlerinden çözmekti.

Karakol Cemiyeti, Türk Milleti'nin milli hissiyatını yükseltmek amacıyla yapılan ve özellikle İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali zamanında hız kazanan protesto mitinglerinde bütün kadrolarını kullanmıştı. İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgaline tepki olarak Karakol, 19 Mayıs'ta Fatih'te büyük bir protesto gösterisi düzenlemeyi üstlendi. Bunu 20 Mayıs'ta Üsküdar'da, 22 Mayıs'ta Kadıköy'de, 23 ve 30 Mayıs'ta Sultanahmet'te yapılan diğerleri izledi[494]. Fatih'te yapılan mitingde Karakolcular halkın arasına girmişlerdi. Şeyh kılığında bütün Asya'yı dolaşmış ve Türkiye kozu için çalışmış olan Baba Sait Bey, hocaları uyandırmak için faaliyete geçmişti[495]. Bu faaliyette diğerlerinde olduğu gibi Karakol Cemiyeti'yle Teşkilat-ı Mahsusa'cıların faaliyeti yan yana gelmişti. Fatih mitinginde, Teşkilat-ı Mahsusa'cı ve Tanin Matbaası'nın Müdürlüğünü yapmakta olan Şeref Bey, İzmir'in işgali üzerine Tanin Matbaası'nda sabaha kadar çalışarak, gizlice dizdirilen beyannameleri Fatih Belediyesi önünde toplanan vatandaşlara dağıtmıştı[496]. Bu mitinglerde yapılan propaganda ve dolayısıyla halkın harekete geçirilmesinde, profesyonelleşmiş eski Teşkilat-ı Mahsusacılar ve onların uzantıları olan Karakol Cemiyeti üyelerinin etkisiyle milli dayanışma ve halkın mücadelenin içine çekilmesi sağlanmıştı. Zira, Karakol Cemiyeti'nin kurucularından olan Baba Sait Bey gibi çok sayıda Karakol eylemcisi savaş sırasında İran'da, Kafkasya'da ve Batı Trakya'da çalışmışlardı[497]. Daha sonra bu tecrübeler Milli Mücadele'ye aktarılmıştı. Karakol Cemiyeti'nin halkı ayağa kaldıran faaliyetleri işgallerde en üst düzeye çıkmıştı ancak Karakol Cemiyeti sadece bu durumlar için propaganda çalışması yapmamıştı. Haksızlığa uğrayan Türk memurlarının durumları da Karakol

[493] CRISS, **a. g. e.**, s. 158.
[494] **A. g. e.**, s. 163.
[495] Hasan İzzettin DİNAMO, **Kutsal İsyan**, C. II, İstanbul 1986, s. 223.
[496] ERTÜRK, **a. g. e.**, s. 303.
[497] CRISS, **a. g. e.**, s. 150

Cemiyeti'nin faaliyetlerine sebep olmuştu. İşte Karakol'un kitleleri harekete geçirmek adına yaptığı organizasyonlardan biri, Ermeni tehciri suçlamasından dolayı 10 Nisan 1919'da İstanbul'da idam edilen Yozgat, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in cenaze töreniydi. Kemal Bey, masum bir kurban ve kahraman mertebesine yüceltildi. Bir İngiliz istihbarat subayı, cenaze de çok sayıda Genç Türk'ün bulunduğunu ve merasime katılması için 1000'e yakın davetiye gönderildiğini rapor etmişti. Karakol'un bir üyesi üniversite öğrencilerini örgütlemekle görevlendirilmiş olduğuna göre, bu gösterilerin arkasında Karakol'un olması akla yakındır; çünkü cenaze duyuruları çok hızlı bir şekilde dağıtılmıştı[498].

c) Kaçakçılık

Karakol Cemiyeti'nin esas etkisini gösterdiği diğer bir alan İstanbul'dan Anadolu'ya silah kaçırma faaliyetleriydi. Mondros Mütarekesi'ne göre Osmanlı ordusunun silahları İtilaf Devletleri'ne teslim edilecekti. Teslim edilen silahların çoğunluğu İstanbul'a gönderilmişti. Bunların yanında İstanbul ve civarında ayrıca silah depoları mevcuttu. İstanbul'daki ana silah depolarından birisi Maçka Silahhanesi idi. İtilaf Devletleri Anadolu'nun çeşitli yerlerinden topladıkları silah mekanizmalarını İstanbul'da Maçka Silahhanesi'ne depolamışlardı. Zamana göre büyük teknik imkanları olan Maçka Silahhanesi Osmanlı Devleti'nin ana silah deposuydu. Ayrıca Tophane ve Sütlüce imalathane ve tamirhaneleri; Gülhane, Zeytinburnu ambarlarıyla beraber çok sayıda ve her türlü silahı bir araya getirmiş dev bir kuruluşun merkeziydi[499]. İşte bu durumdan dolayı, ulusal direnişin başlamasıyla silah kaçırılması da Karakol'un en önemli bir faaliyeti haline geldi. Silahlar kısmen gizli dükkanlardan geliyordu ama, büyük çoğunluğu İtilaf kuvvetlerinin el koyduğu Osmanlı depolarına yapılan baskınlardan sağlanıyordu[500]. Bu amaçla bu merkezlerde veya silah depolarına yakın yerlerde

---

[498] **A. g. e.**, s. 162

[499] Cemal KARABEKİR, **Maçka Silahhanesi Hatıraları**, (Haz. Aykut KAZANCIGİL), İstanbul 1991, s. 10.

[500] ZÜRCHER, **a. g. e.**, s. 126.

gizli teşkilatlanmalar ortaya çıkmıştı. Karakol Cemiyeti'yle bağlantılı çalışan Binbaşı Cemal Bey'in gayretleriyle Maçka Silahhanesi'nde bir teşkilat kurulmuştu. Cemal Bey ve teşkilatı İngilizlerin istedikleri silahlar yerine eski silahları sandıklamış ve İngilizlere teslim etmişti[501]. Silah kaçırılmasının en önemli noktası Anadolu'daki bir çok silahını kullanılmaz halde bulunmasıydı. İtilaf Devletleri'nin Anadolu'dan topladığı silahların en önemli tarafı, mekanizmaları çalıştıracak parçalar olmalarıydı. Zira, bu mekanizmalar olmayan silahların kullanılabilmesi için bunların kaçırılmasına ihtiyaç vardı. Bu işler için Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Galatalı Şevket Bey, 10. Kafkas Tümeni Komutanı Yarbay Kemalettin Sami Bey, depoların en yakın amiri olan Harbiye Dairesi Birinci Şubesi Müdürü Kurmay Binbaşı Nazım Cevad Bey, Maçka Silahhanesi Müdürü Topçu Yüzbaşı Şevki Bey gibi subaylarla işbirliği içindeydi[502]. Diğer bir önemli mesele de elde edilen silahların Anadolu'ya çeşitli yollar ve vasıtalarla nakli idi. Silah sevkiyatında İstanbul halkı ile İstanbul Mavnacıları, Hamallar ve Arabacılar Cemiyeti, Rüsumat ve Deniz Yolları ve Polis memurlarının el birliği ile yardımcı oldukları bu Karakol Cemiyeti, ambarlar ve depolardaki silahları geceleyin ve gizlice aşılmak suretiyle sevk ediyordu[503]. Silahların sevkiyatında yardımcı olan bu teşkilatların çoğu harp zamanında İstanbul'un iaşesinden sorumlu aynı zamanda Karakol Cemiyeti kurucularından Kara Kemal Bey tarafından kurulmuştu. Kaçırılmak üzere olan silahları da denizden Sevkiyatçı Ali Rıza Bey, takacıları, motorcuları vesair deniz vasıtalarıyla Karamürsel, Mudanya gibi Anadolu iskelelerine sevkiyatını yapıyordu[504]. Bu sevkiyat işinin güçlenmesinde ayrıca, savaştan önce İttihat ve Terakki Partisi İstanbul Merkez Müfettişi olan Memduh Şevket (Esendal) Bey, 1918 ve 1919'da çok aktifti. Mütareke'nin ilk günlerinde Memduh Şevket Bey, daha önceleri, üyelerine direniş ruhu aşılamak suretiyle örgütlemiş olduğu İmalatçılar ve Ameleler Loncaları'nı yeniden çalışır duruma getirmeyi başardı. Gümrük memurlarının ve liman işçilerinin, örneğin Hamallar Loncası Reisi Salih

[501] Karabekir, **a. g. e.**, s. 26.
[502] **Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları** , (Haz. Muhittin ÜNAL), İstanbul 1994, s. 241-242.
[503] GÖZTEPE, **a. g. e.**, s. 259.
[504] GİRAY, **a. g. m.**, s. 345.

Kahya gibi sadık İttihatçılar olmalarını sağladı[505]. Tonlarca eşyayı İstanbul'dan kaçak olarak İnebolu'ya ve Samsun'a geçirmek için Zonguldak tüccarlarının kiralamış oldukları "Kornilof" , "Merda" ve "Vesto" vapurları Fransız bandırası altında faaliyete geçmişlerdi[506]. İstanbul'dan yapılan sevkiyatta etkili olan Karakol Cemiyeti, silahlarını teslim etmeyen kolordularla, İtilaf Devletleri arasında çıkan problemlere de kendi usulleri içinde çözüm bulmuştu. İngilizler'in Ankara'da bulunan 20. Kolordu'ya ait süngü kolları ve makineli tüfekler için Osmanlı Hükümeti'ni ve Harbiye Nezareti'ni sıkıştırmalarına rağmen kolordu bunları teslim etmemişti. Çıkan problem üzerine, Kara Vasıf Bey devreye girerek Harbiye Nazırı Cevat Paşa ile görüşmüş ve Binbaşı Cemal Bey'in meseleyi halletmesi için Ankara'ya gönderilmesini sağlamıştı[507]. Binbaşı Cemal Bey'in Maçka Silahhanesi'ndeyken yaptığı faaliyet olarak yeni silahlar yerine eski silahları sandıklayıp verdiği düşünüldüğünde, Ankara'daki problemi de böyle çözmüş olması muhtemeldi. İşte İstanbul'dan yapılan silah sevkiyatı, Karakol Cemiyeti ve onun kurduğu teşkilat zemini üzerinde hareket eden kendisine bağlı veya kendisinden sonra kurulan gizli teşkilatların faaliyetleri sonucunda Milli Mücadele'de kullanılan savaş malzemelerinin üçte biri İstanbul'dan gelmişti[508].

Karakol Cemiyeti'nin İstanbul merkezli olarak yaptığı kaçakçılık faaliyetleri yanında ses getiren en önemli diğer bir kaçakçılık olayı "**Akbaş Baskını**"ydı. Daha önceden de belirtildiği gibi Mütareke'den sonra toplanan Osmanlı Devleti'ne ait silahlardan süngü kolları ve topların kamaları da sahile ve İstanbul depolarına taşınmıştı. En büyük silah depoları İstanbul ile Gelibolu arasında bulunmaktaydı. Bu depolarda Türk subayları bulunmakla beraber esas muhafaza tamamen İtilaf kuvvetlerine aitti[509]. Diğer taraftan Kuva-yı Milliye, kuruluşundan beri silah sıkıntısı çekmekteydi. Müttefiklerin kontrolünde bulunan bazı depolara ulaşmak maharet isteyen bir hususdu. Bu depoların en önemlilerinden biri, Gelibolu ile Eceabad arasında ve sahilde müstahkem bir mevki olan Akbaş deposu idi. Akbaş deposunda 8000 Rus tüfeği, 40 Rus

[505] CRISS, **a. g. e.**, s. 159.
[506] GÖZTEPE, **a. g. e.**, s. 260.
[507] KARABEKİR, **a. g. e.**, s. 43-44.
[508] CRISS, **a. g. e.**, s. 9.
[509] SOFUOĞLU, **a. g. e.**, s. 265.

mitralyözü, 20.000 sandık cephane ve ayrıca muhabere ve istihkam malzemesi bulunuyordu. Bu depo Fransız birliğinin muhafazasına verilmişti. Bu arada İstanbul gazetelerine Akbaş'daki silah ve cephanenin Rusya'ya gideceği haberleri çıkmıştı[510]. Bunun üzerine Gelibolu civarında bulunan silah deposunun soyulması işinde yeterli olmayan Redd-i İlhak Cemiyeti'ne Karakol yardım etti[511]. Akbaş Cephaneliği'ne bir baskın yapılması fikri ortaya atıldıktan sonra, bunun hazırlığı ve yerine getirilmesi görevi, Balıkesir Heyet-i Merkeziye'si tarafından Köprülü Hamdi Bey'e verilmişti. Hazırlıkların bir safhası da silahların nakli için bir motor teminiydi. Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı Galatalı Şevket Bey vasıtasıyla, Bolayır Motoru güya erzak nakli için alınmıştı[512]. Ayrıca, Galatalı Şevket Bey resmi motorları, mavnaları ve askerleri Çanakkale'den göndermişti[513]. Akbaş Baskını'nda görev alanlardan biri de Teşkilat-ı Mahsusacı İngiliz Kemal (Esat Tomruk) idi. Harbin sonlarında İngilizlere esir düşmesine rağmen kaçarak Biga'ya gelmiş, Müftü Hamdi Efendi ile birlikte Kuva-yı Milliye teşkilatını kurmuş kendisi ayrıca Sivas delegesi olmuştu. Biga'da bulunduğu sırada Köprülülü Hamdi Bey ile tanışarak Akbaş Baskını'nda önemli rol oynamıştı[514]. Nihayet, 26-27 Ocak 1920 gecesi Lapseki, Çardak, Gelibolu ve Umurbey iskelelerindeki kayık, motor ve mavna gibi ne varsa Bolayır Motoruna bağlanarak, Hamdi Bey'in emrinde hareket edilirken daha önceden Akbaş'a geçmiş bulunan Dramalı Rıza Bey ve yanındakiler Fransız karargahını basmış bulunuyordu. Depolardan sahile indirilen silah ve cephane, son anda haber alan köylülerinde yardımıyla deniz vasıtalarına yükletilip, esir edilen 6 Fransız subay ve eriyle Lapseki'ye nakledildi[515]. İtilaf Devletleri'nin sıkı kontrolünde olan bir deponun milli kuvvetlerce basılması büyük bir olay olmuş, milli kuvvetlere güven sağlamışken, Akbaş Cephaneliği'nin boşaltılmasından sorumlu görülen Galatalı Şevket Bey'in İtilaf

---

[510] Müçteba İLGÜREL, **Milli Mücadele'de Balıkesir Kongreleri**, İstanbul 1999, s. 178.
[511] ILGAZ, **a. g. m.**, s. 18.
[512] İLGÜREL, **a. g. e.**, s. 180-181.
[513] ILGAZ, **a. g. m.**, s. 18.
[514] ÖZDEMİR, **a. g. e.**, s. 201.
[515] İLGÜREL, **a. g. e.**, s. 181.

Devletleri'nin baskısıyla istifası bir kayıp haline gelmişti. Karakol Cemiyeti ile Anadolu arasındaki irtibatı bundan sonra Kemalettin Sami Bey sağlayacaktı[516].

d) Haberalma

Kaçakçılık faaliyetlerinden sonra Karakol'un yaptığı diğer faaliyet Anadolu için istihbarattı. Anadolu'ya silah ve adam göndermenin öncülüğünü yapmanın yanı sıra Karakol, Milliyetçi Hareket örgütlendikten sonra, onun İstanbul kolu olarak çalışmaya başladı. Mayıs 1919'da Kara Kemal, İngilizler'ce tutuklanıp Malta'ya sürüldü. Onun ardından cemiyeti milliyetçilerin İstanbul istihbarat bürosu gibi çalışan ve kendi gizli şifresiyle, Harbiye Nezareti telgrafıyla, milliyetçilerle iletişim kuran Kara Vasıf Bey ve Kemalettin Sami Bey yönetti[517]. Önceden, Karakol Cemiyeti'nin Anadolu ile muharebatını makamının şifresinden istifade ederek Miralay Galatalı Şevket Bey yapıyordu. Miralay Kara Vasıf Bey, iş başında bulunan veya bulunmayan fakat Kuva-yı Milliye taraftarı münevverlerle Anadolu arasında muhaberatı idare ediyordu. Kara Vasıf Bey daha sonra Anadolu'nun İstanbul'daki bir mümessili olarak ortaya çıkmıştı[518]. Heyet-i Temsiliye ile Karakol Cemiyeti arasında ilişkileri sağlayan Ankara'daki 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ydı. Kara Vasıf Bey'den kurye ile gelen mektupları evvela Ali Fuat Paşa okuyor sonra şifre ile Erzurum'a bildiriyordu[519]. Karakol Cemiyeti, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve onların silahlı kuvveti olan Kuva-yı Milliye'nin isteklerini de geri çevirmemişti. Örneğin, Balıkesir Redd-i İlhak Cemiyeti'nin başındaki Yusuf İzzet Paşa, Necati Bey, Vasıf, Kazım (eski Milli Müdafaa Vekili), Bekir Sami, Sırrı Beyler Galatalı Şevket Bey vasıtasıyla, Karakol Cemiyeti'yle temas eder, vatani isteklerde bulunurlardı[520]. Bursa yöresinde, milli teşkilat kurmaya çalışan, Yüzbaşı Selahaddin de, İstanbul'a gelip Galatalı Şevket Bey'le görüşürdü. Galatalı Şevket Bey bir seferinde, Yüzbaşı Selahaddin'e işlerinde yardımcı olması için

[516] Miralay Bekir Sami, **a. g. e.**, s. 276.
[517] ZÜRCHER, **a. g. e.**, s. 127.
[518] CEBESOY, **a. g. e.**, s. 375.
[519] **A. g. e.**, s. 116.
[520] ILGAZ, **a. g. m.**, s. 18.

bir kart vermiş ve bunu Bursa Kız Muallim Mektebi Müdürü Şekibe Hanım'a vermesi halinde bu kadının kendisine çok yardım edebileceğini söylemişti. Bunun yanında Yüzbaşı Selahaddin ayrıca Tolçalı Süleyman Bey'le, Kara Vasıf Bey'le, Kemaleddin Sami Bey'le, Naim Cevat Bey'le ve Kaymakam Mustafa (Muğlalı) ile ayrı ayrı görüşmüştü. Bursa milli kuvvetlerinin ihtiyacı olan silah, cephane için Naim Cevat Bey uğraşacak, Muğlalı Mustafa Bey iyi ve seçkin subayları ayarlayacak, Kara Vasıf Bey de cephaneyi motorla Mudanya'ya gönderecekti[521].

Bursa'daki teşkilatlanmada faydası görülen Şekibe Hanım gibi Karakol Cemiyeti'nin Anadolu ile irtibatında önemli roller oynayan kadınlar da olmuştu. 31 Mart tarihli İngiliz istihbarat raporlarına göre; İstanbul'daki ulusçularla, Mustafa Kemal arasında yapılan yazışmalarda kadınlar kuryelik yapıyordu. Bu Türk hanımlarının çoğunluğu Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultanın kurmuş olduğu İslam Kadınları İşçi Derneği'ne mensuptu. Kuryeler, Kartal-Samandıra-Şeyhli-Dudullu-Geyve-Adapazarı yolunu izliyorlardı[522]. Bu kuryeler tamamen Karakol Cemiyeti'ne bağlı olmasalar da İttihatçı teşkilatların elemanlarıydılar ve Karakol Cemiyeti'nin faaliyet zemini üzerinde hareket ediyorlardı. Karakol Cemiyeti'yle alakalı olan veya değişik İttihatçı gizli komitelerine mensup İttihatçı kadınların çalışmaları hakkında İngiliz Amiral de Robeck, Ağustos 1920 de yazdığı bir raporda; " Kadınların son zamanlarda alttan alta politikaya sızmaları ve etkilerinin artması, Enver'in eski bir emir subayı olan Kazım (Orbay) Bey'in karısının entrikaları sonucunda dikkatleri üzerlerine toplamıştır. Aynı zamanda Enver Paşa'nın kızkardeşi olan bu hanımın soruşturmalarımız sonucu Mayıs 1920 de açılan Türk Kadınlar Cemiyeti ile bağlantısı olduğu ve güvenliklerini, Kızıl Hilal (Kızılay) Cemiyeti'ndeki kadınların Anadolu ile düzenli haberleşmeleri sayesinde sağlandığı ortaya çıkmıştır. Bu cemiyetin, Türk Polisi eski şefi Azmi Bey'in Rodos'ta kurmuş olduğu İttihat merkezi ile irtibat halinde olduğu ve Azmi Bey'in karısının da adadaki İtalyanlar yardımıyla İstanbul'a gidip geldiği bilinmektedir. Tüm kadın dernek ve cemiyetleri bu ana merkeze

---

[521] İlhan SELÇUK, **Yüzbaşı Selahaddin'in Romanı**, C. II, İstanbul 1995, s. 83.
[522] Selahi R. SONYEL, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri**, Ankara 1995, s. 68.

bağlı olup yardım toplama bahanesi altında Türk kadınının elişlerini satarak kendilerine bir fon oluşturmuşlardı "[523] demekteydi.

e) Dış İlişkiler

Anadolu'nun İtilaf Devletleri tarafından kuşatılması ve yer yer işgali karşısında diplomatik ve askeri yardım alınacak tek devlet olarak Bolşevik Rusya kalmıştı. Özellikle, İngilizlerin Kafkaslarda Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan devletleriyle oluşturacağı bir Kafkas Seddi, Türkiye'nin doğudan aynı zamanda Bolşevik Rusya'nın da Kafkasya'dan sarılması demekti. İşte bu ortak tehlikeli durum Türkiye ve Bolşevik Rusya'yı bir araya getiren başlıca sebeplerden biri olmuştu.

Enver Paşa yurtdışına çıkmadan önce, Bolşeviklerle ilgili ilk yorumları yapmıştı. Enver Paşa, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Reisi, Hüsamettin (Ertürk) Bey'e; "İtilaf Devletleri'yle mücadelemiz bundan sonra da devam edecektir. Moskova'dan kendimize yardım yaptıracağımızı ümit ediyorum. Bolşevikler, bu kapitalist ve muzaffer devletlere düşmandırlar. Bizi tutacaklardır"[524] demişti. Milli Mücadele başlarında Bolşeviklerle ilk temaslar kişisel düzeyde kurulmuş ilk değerlendirmeler yapılmış ancak teşkilat düzeyinde ilk bağlantılar, Karakol Cemiyeti tarafından yapılmıştı. İşte, 1919 yılı içinde Odesa'dan çıkan Bolşevikler gemiyle İstanbul'a ulaşmışlar ve gelenler oradaki en radikal ve en etkili kuruluş olan Karakol Cemiyeti'yle ilişki kurmuşlardı. Kara Vasıf Bey, Temmuz ayı başında Ankara'daki Ali Fuat Paşa'ya bir mektup yazarak Kırım'dan gelen Bolşevik Doğu İşleri Şubesi'nin bir temsilcisiyle görüştüğünü bu temsilcinin bir anlaşma yapmak için iki temsilcinin gönderilmesini istediğini bildirmişti[525]. Daha önce de belirtildiği gibi, İstanbul'daki Karakol Teşkilatı Bolşevizm hakkında ilk değerlendirmeleri yapmıştı. Bolşeviklerin teklifleri Karakol Cemiyeti'nce de bekleniyor ve Bolşevizm araştırılıyordu. Bu araştırmalarla ilgili olarak Rauf (Orbay) Bey, kendisi İstanbul'da iken temasta

---

[523] Bilal ŞİMŞİR, **British Documents on Atatürk (1919-1938)**, Volume 2, Ankara 1975, s. 274.
[524] ERTÜRK, **a. g. e.**, s. 166
[525] Stefanos YERASİMOS, **Türk-Sovyet İlişkileri**, İstanbul 1979, s. 110.

bulunduğu Karakol Cemiyeti kurucularından Kara Vasıf Bey'le arkadaşlarının Bolşevizmin mahiyetini tetkik ettikten sonra, inkılapçı Ruslar'dan istifade etmek çarelerini aradıklarını ve bu maksatla gizlice bazı teşebbüslere girişmiş olduklarını söylemişti[526]. Karakol Cemiyeti'nin bu çalışmaları yanında Bolşeviklerle ilişki kurmasında etkili olan başka sebepler de bulunmaktaydı. Bu sebeplerin başında da, harp yıllarında Kafkaslarda yürütülen politikalarda etkili olan İttihatçı kadronun çoğunun çeşitli sebeplerle Bolşeviklerle en kolay irtibat sağlanacak bölge olan Kafkasya'da bulunmasıydı. Tüm bunlardan dolayı bu dönemde Sovyetlerle ilişki kurma girişimlerinde epeyce yol alan "Karakol Cemiyeti"dir. Ekim 1918'de Enver ve Nuri Paşalar tarafından Azerbaycan'da, Elviye-i Selase'de bırakılan Türk subayları ve Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri az çok Karakol Cemiyeti'yle bağlantıdaydılar. Böylece, Kafkaslarda yeniden örgütlenmeye başlayan komünistler ilk önce bunlarla karşılaşmışlardı. Bu sırada İngilizlerce İstanbul'da ve Batum'da tutuklu bulunan Halil ve Nuri Paşalar (Enver Paşa'nın amcası ile kardeşi) aynı günde, 7 Ağustos'ta kaçırıldı[527]. Bu Karakol'un işiydi ve daha sonra görüleceği gibi Halil Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla Bolşeviklerle ilişki kurmak için Kafkasya'ya gönderilirken, Nuri Paşa'da Azerbaycan'da faaliyette bulunacaktı. Avrupa'daki İttihatçılar da Moskova'da Sovyet yönetimiyle sıkı ilişkiler kurduktan sonra, Sovyet Rusya'yla görüşmelere başlıyorlardı. Bolşeviklerle ilk ilişki, Baku'da Nuri Paşa aracılığıyla kuruldu[528]. Yine, 14 Kasım 1919 tarihli bir İngiliz gizli istihbarat raporuna göre; son günlerde Azerbaycan Cumhuriyeti, Enver Paşa'nın askeri gücüyle ulusçu güçlerin birleşmesini ve genel bir İslam Federasyonu kurulmasını görüşmek üzere Mustafa Kemal'e bir temsilci göndermişti. Öte yandan, İstanbul'daki ulusçu temsilcisi Kara Vasıf Bey'in 28 Ekim'de buradaki bir Gürcü delegesiyle görüştüğü ve Ermeni hak taleplerine karşı, karşılıklı eylemlerde bulunmak için bir de anlaşma imzaladığı bildirilmişti[529]. Diğer taraftan Rus Komünist Partisi Kafkas Bölgesel Komitesi üyelerinden Naneyşvili, 19 Ekimde Nuri Paşa ile

---

[526] Feridun KANDEMİR, **Atatürk'ün Kurduğu TKP ve Sonrası**, İstanbul 1965, s. 22.
[527] YERASİMOS, **a. g. e.**, s. 111.
[528] SONYEL, **a. g. e.**, s. 82.
[529] **A. g. e.**, s. 52.

görüştü. Yapılan antlaşma, Astrahan'da bulunan S. M. Kirov aracılığıyla Moskova'ya bildirildi. Amacı sınırlı olan bu anlaşma gene, Karakol Cemiyeti'nin aracılığıyla gelişecek daha geniş kapsamlı bir anlaşma tasarısına dönüşecekti. Bundan sonra Ekim ayı içinde Kafkaslardan gelen bir komünist temsilcisi, İstanbul'da Karakolcularla görüşmüştü. Bu Sovyet temsilcisi Albay İlyaçef'ti. Yapılan görüşmelerden bir ay sonra, Kafkaslardaki yoldaşlarla her konuda görüşmelere girişmek üzere Karakol Cemiyeti'nin tam yetkili temsilcisi Baha Sait yoldaş Bakû'ye varacaktır[530]. Bu sıralarda Kafkaslarda bulunan Nuri Paşa, Kızılordu'ya saldırılar düzenlemekteydi. Sebebi belli olmayan bu faaliyetlerin devam ettiği sırada Baku'ya varan Baha Sait Bey, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başında Kafkaslarda Kızılordu'ya saldırılar düzenleyen Nuri Paşa'ya bu saldırıları durdurması için baskı yaptı. Bolşeviklerle Türk milliyetçileri arasında doğrudan bağlantı yolunu açmak için Kızılordu ile işbirliği yapmalıydı. O sırada, milliyetçi temsilcisi olarak Moskova'ya gitmeye hazırlanan Halil Paşa, aracı olarak hareket etti. Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa bu siyaseti aktif olarak destekledi[531]. Bu siyasetin oyuncuları olan İttihatçılar, faaliyetlerini gerçekleştirirken gelişmeleri Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmekten geri de durmuyorlardı. Zaten Halil Paşa'nın Kafkaslara gitmesinde Mustafa Kemal Paşa'nın isteği etkili olmuştu. Kara Vasıf Bey de İstanbul'daki Bolşeviklerle yapılan faaliyetleri Ali Fuat Paşa kanalıyla Mustafa Kemal Paşa'ya bildiriyordu. Bakû'ye varan Baha Sait Bey, Karakol Cemiyeti temsilcisi olduğunu gösteren itimatnamesini sunduktan sonra kendisinin Mustafa Kemal yönetimindeki Uşak Kongresi Yürütme Kurulu Temsilcisi olarak da gösterdi[532]. Baha Sait Bey'in Bakû'de bulunduğu sıralarda Rus Komünist Partisi Kafkas Bölgesi Komitesi Moskova'ya, "Karakol gizli cemiyeti hakkında bilgiler" ve "Türk ayaklanma hareketi" başlıklı iki rapor göndermişti. Bu raporlarda Karakol Cemiyeti, Türkiye'deki hareketin başlangıç ve odak noktası olarak gösterilmişti[533]. Baku'deki gelişmeler, Karakol Cemiyeti ile Rusya Komünist Partisi Kafkas

[530] YERAŞİMOS, **a. g. e.**, s. 113.
[531] ZÜRCHER, **a. g. e.**, s. 176.
[532] YERASİMOS, **a. g. e.**, s. 114
[533] DEMİREL, **a. g. e.**, s. 77

Bölgesi Komiseri adına, 11 Ocak 1920'de bir anlaşma parafe edilmesiyle sonuçlandı[534]. Ancak sonradan o güne kadar kurulmuş olan ilişki ve bağlarla tümüyle orantısız olan bu anlaşmayı tarafların merkezleri tanımayacaktır[535]. Bu antlaşmadan dolayı daha sonra Karakol Cemiyeti'ne yönelik eleştiriler olmuştu. Eleştirilerin başında Anadolu'daki Heyet-i Temsiliye'nin haberi olmadan bu faaliyetlere girişilmesi gelmekteydi. Ancak ilginç olan bir nokta da İttihatçılar'ın her zaman Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye adına çalıştıklarını vurgulamalarıydı. Diğer taraftan, bu anlaşmanın Heyet-i Temsiliye'ce tanınmaması hakkında bir kısım kaynaklarda bu olay daha değişik boyutlara çekilmektedir. Zira, bu anlaşmanın yürürlüğe konulmamasıyla ilgili olacak ve daha öncelere giden bir takım düşünceler hadisenin boyutlarını genişletmektedir. İşte bu yorumlarla ilgili olacak ipucu Mustafa Kemal Paşa'yla Kazım Karabekir Paşa arasında gerçekleşen bir diyaloğa dayanmaktadır. 12 Haziran 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'dan, Kazım Karabekir Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta, Bolşeviklerle İngilizler arasındaki karşıtlığın belli oranda kullanılabilmesi olanağı üzerinde duruyor, bu aşamada bir Türk-Sovyet işbirliği önermiyor, daha çok İngilizlere karşı böyle bir işbirliği havası yaratmaktan söz ediliyordu. Kazım Karabekir Paşa'da bunu onaylamıştı. Amaç, Bolşeviklerle ilişkiyi şimdilik resmi olmayan, kişisel düzeyde tutmak ve Türklerin Sovyet yardımına mahkum olduğu izlenimini vermemekti[536]. Bu bakış açısı, bu antlaşmanın imzalanmasına rağmen daha sonra onaylanmasından vazgeçilmesine sebep kabul edilebilir. Antlaşmanın onaylanmamasıyla ilgili olarak yapılan diğer bir yorum da Mustafa Kemal Paşa'nın ustaca gerçekleştirdiği diplomatik bir hareketine vurgu yapmaktaydı. Bu da ; "Mustafa Kemal Paşa çok defa görüşmeleri güvendiği arkadaşlarına yaptırırdı ki duruma göre geriye çekilebilsin gerektiğinde onlara karşı bile gelebilsin, Kara Vasıf Bey'in Karakol Cemiyeti'nin Sovyetlerle yaptığı antlaşma buna en iyi örnektir"[537] şeklinde açıklanmaktadır.

---

[534] YERASİMOS, **a. g. e.**, s. 114
[535] **A. g. e.**, s. 115
[536] Bülent GÖKAY, **Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)** ,(Çev. Sermet YALÇIN), İstanbul 1998, s. 83
[537] Rasih Nuri İLERİ, **Atatürk ve Komünizm**, İstanbul 1994, s. 159.

f) Karakol Cemiyeti ve Heyet-i Temsiliye İlişkileri

Mustafa Kemal Paşa ile Karakol Cemiyeti arasındaki münasebetler daha, Paşa'nın Mütareke sonrasında 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelmesinden sonra başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın Karakol Cemiyeti ile ilişkilerini İttihatçılarla ilişkileri babında değerlendirdiğimizde daha geniş bir anlam kazanmaktadır. Genel anlamıyla ele aldığımızda vatanı kurtarma çabasında Mustafa Kemal Paşa, İttihat ve Terakki tabanına dayanmıştı. Esasen Kurtuluş Savaşı'nın liderleri de İttihat ve Terakki saflarından gelmişlerdi[538]. Ancak Mustafa Kemal Paşa ile Karakol Cemiyeti'nin ilişkilerini iki tarafın ortak isteği olarak ele almak gerekmektedir. Zira iki tarafında birbirlerinden beklentileri vardı.

Karakol Cemiyeti'nin Mustafa Kemal Paşa ile irtibata geçmesinden etkili olan hususların başında, daha özel anlamda Karakol'un, genelde İttihatçılar'ın kendilerine bir lider aramaları gelmekteydi. Yapılan bir değerlendirmeye göre, Karakol'un doğuya göndermeyi umduğu subaylardan biri (ve en önemlisi) Mustafa Kemal Paşa'ydı[539]. Birçok kaynakta, Karakol Cemiyeti'nin ilk liderlik teklifini eski Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya yaptığı görülmektedir. Ancak, eski Sadrazam bunu özellikle para ve teşkilat meselesini ileri sürerek kabul etmemişti[540]. Karakol Cemiyeti de bundan sonra Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştü. Bu görüşme için, İstanbul Mebusu Rıza Bey Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmiş, Mustafa Kemal Paşa'da, Anadolu'daki teşkilat için para bir de mutlaka Anadolu'daki ordu kumandanlarının üstünde bir mevki ve selahiyet istemişti[541]. Karakol'dan Refik İsmail, liderlik rolünü doğrudan üstlenmesini kendisine teklif ettiğinde Mustafa Kemal Paşa buna yanaşmadı, buna karşılık, Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın kendisinin İttihatçı olmadığına dair ikna edilmesini istedi. Zira, İttihat ve Terakki Partisi üyesi olarak tanınmamasının, onun için önemli olan başka nedenleri vardı. Savaşı kaybetmekten sorumlu olanlar arasında görülmek istemiyordu[542]. Karakol, direniş hareketlerinin

---

[538] Doğan AVCIOĞLU, **Türkiye'nin Düzeni**, 1. kitap, İstanbul 1996, s. 179.
[539] MANSEL, a.g.e., s. 360.
[540] AHMET İZZET PAŞA, **a. g. e.**, C. II, s. 60, ÇAVUŞOĞLU, **a. g. m.**, s. 263.
[541] ÇAVUŞOĞLU, **a. g. m.** , s. 264.
[542] CRISS, **a. g. e.**, s. 154.

liderliğini üstlenebileceği umuduyla onun için kulis yaptı. Karakol Erkan-ı Harbiye Reisi Cevat Paşa'yı, O da Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'yi, Mustafa Kemal'in İttihatçı olmadığına ikna ettiler. Mustafa Kemal'in Heyet-i Vekile seviyesinde kurnazlıkla yapılan bu reklamı, onun Anadolu'ya tayin edilmesini kolaylaştırmış olmalıydı[543]. Eski Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'da bu konuda; "Karakol yöneticileri el altından hayaller üreterek böyle bir memuriyeti Mustafa Kemal Paşa'ya verdirdi "[544] demektedir.

Mustafa Kemal Paşa hakkında liderlik düşüncelerine sahip Karakol Cemiyeti ona liderlik için zemin hazırlamıştı ama aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın da İstanbul'daki bir kısım Karakolcularla şahsi irtibatı olmuştu. İrtibatta olduğu şahıslar daha çok Karakol'un kurucu ekibiydi. Mustafa Kemal Paşa, kaldığı Perapalas Oteli'nin salonlarında çok samimi olduğu arkadaşı Sevkiyatçı lakabıyla anılan meşhur Rıza Bey'den, İttihatçıların hali hazırdaki teşkilatı ve giriştikleri faaliyetin ana hatlarına ait esaslı malumat alıyordu. Bu bilgilerini takviye edenler arasında, uzun yıllar İttihatçılara hizmet etmiş olmakla beraber Mustafa Kemal Paşa'yı daha ziyade seven İskeçeli Arif* Bey de bulunuyordu. Her ikisi de Paşa'nın yanındaydı[545]. Mustafa Kemal Paşa'nın görüştüğü ve fikir alışverişinde bulunduğu önemli şahsiyetlerden birisi de Teşkilat-ı Mahsusa'nın Reisi olan Hüsamettin (Ertürk) Bey'di. Mustafa Kemal Paşa, O'na; "Teşkilatı Mahsusa'dan memleketin kurtarılması ve düşmanların dışarı çıkarılması hususunda ciddi bir hizmet beklenip beklenmeyeceğini" sormuştu. Ayrıca, Sevkiyatçı Rıza ve İskeçeli Arif Beyler'inde bulunduğu bir ortamda, Enver Paşa'nın neler yapmak fikrinde olduğunu, kuvvetinin ne olduğunu ve neye dayandığını öğrenmek istemişti[546]. İşte bazı kaynaklarda Mustafa Kemal Paşa'nın Karakol Cemiyeti'nden haberdar olmadığına dair bilgiler bulunmasına rağmen, görüldüğü gibi cemiyetten haberdar olduğunu gösteren bilgilerde bulunmaktadır. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya göre de, Mustafa Kemal Paşa'nın Karakol'dan haberi vardı. İstanbul'da bulunduğu sırada kendileriyle temas

---

[543] **A. g. e.**, s. 154-155.
[544] AHMET İZZET PAŞA, **a. g. e.**, C.II, s. 60.
* İskeçeli Arif Bey aynı zamanda Teşkilat-ı Mahsusa üyesiydi (STODDART, **a. g. e.**, s. 143).
[545] ERTÜRK, **a. g. e.**, s. 309.
[546] **A. g. e.**, s. 311.

etmişti[547]. Ancak bu anlatımdan, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dayken sadece İttihatçılar ve Karakol Cemiyeti'yle görüştüğü anlamı çıkarılmamalı zira Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da iken birçok insan ve grupla görüşmüştü. Hâlâ potansiyellerini muhafaza eden ve milli bir teşkilatlanma uğrunda adımlar atmış ve atmaya çalışan İttihatçılar ve Karakolcularla daha düzenli ve teferruatlı görüşmesi mümkündü. Çünkü, o günkü şartlar içerisinde her kurmayın yapacağı gibi akılcı davranıp, Anadolu'ya geçince bu potansiyeli milli hareket uğruna kullanma yoluna gidecekti.

Karakol Cemiyeti üyeleriyle, İstanbul'da görüşen Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçtikten sonra da onlarla irtibatını devam ettirmişti. Ancak, Erzurum ve Sivas Kongresi sıralarında, İstanbul'daki teşkilat, "Karakol" olarak değil de daha çok **"Gizli Teşkilat"** olarak nitelendirilmekteydi. Karakol Cemiyeti ismi yerine gizli teşkilat ifadesinin kullanılmasına rağmen, 1919-1920 yıllarında Anadolu'ya kaçan subayların ve sivillerin kimlik belgelerinin üzerinde Karakol'un damgası bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'dayken, bir seferinde bazı subayları ismini vererek istemişti. Bunun üzerine, Karakol, Harbiye Nezareti'nden Personel Dairesi ile temasa geçti ve bu subayların Anadolu'ya atanmasını sağladı[548]. Bu örnek, Karakol Cemiyeti'nin, gizli faaliyetleri yanında açıkca ismini kullanarak Anadolu'ya İstanbul'dan yardım gönderen bir teşkilat olarak ortaya çıktığını göstermekteydi. Karakol Cemiyeti, Anadolu'nun ihtiyacını sadece silah ve subay gönderme olarak yerine getirmemişti. Anadolu'nun ihtiyacı olan bilgi ve değerlendirmeler de, Ankara'daki Ali Fuat Paşa aracılığıyla Heyet-i Temsiliye'ye bildirilmişti. Bu bilgi akışı çeşitli isteklere göre meydana gelmekteydi[549]. Milli hareketi İttihatçılık suçlamasıyla boğmaya çalışan Damat Ferit Paşa Hükümeti, bir ara Enver Paşa'nın Erzurum'da olduğu ve hareketi onun yönettiği şeklinde bir şayia çıkarmış ve bunun propagandasını İstanbul'da yapmaya başlamıştı. Kara Vasıf Bey, İstanbul'daki bu söylentiyi bir rapor halinde Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiş, O da 3 Ağustos 1919'da bu propagandanın asılsız olduğunu

[547] CEBESOY, **a. g. e.**, s. 75.
[548] CRISS, **a. g. e.**, s. 155.
[549] Selahattin TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. II, İstanbul 1991, s. 66.

açıklamıştı[550]. Yine milli hareketin lideri olan Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik suikast haberi de Karakol Cemiyeti tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmişti. 24 Ağustos 1919'da Üçüncü Ordu Komutanlığı Kurmay Başkanı Ahmet Zeki'nin şifresiyle Kara Vasıf Bey'den, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen yazıyla, hükümetin görevlendirdiği kişilerin Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'i diri, olmazsa ölü olarak ele geçirmek için Sivas'tan yola çıkarıldığını bildirmişti[551]. Anadolu'ya gönderilen benzer bilgilerden bir diğeri de, Sivas Kongresi günlerinde Heyet-i Temsiliye'yi meşgul eden Elazığ Valisi Ali Galip'in Kongre'yi basma faaliyetiydi. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Elazığ Valisi Kayserili Ali Galip'e verdiği talimatlar yine Karakol Cemiyeti tarafından haber alınmış ve Mustafa Kemal Paşa'ya şifre ile bildirilmiş, bunun üzerine vaktinde hazırlanan Malatya civarındaki Alay Komutanı İlyas Paşa, Gazi'den aldığı emirle Ali Galip ve Cemil Paşa kuvvetlerini dağıtmıştı[552].

Karakol Cemiyeti, Anadolu için yaptığı bu faaliyetlerde sadece haberdar etmeyle kalmamış aynı zamanda bu dönemdeki olayları çeşitli değerlendirmelerle Heyet-i Temsiliye'ye raporlar halinde göndermişti. Karakol'un özellikle İtilaf Devletleri hakkında yaptıkları değerlendirmeler önemliydi. 14 Ağustos 1919 akşamı, Mustafa Kemal Paşa'nın ikametgahında Kazım Karabekir ve Rauf (Orbay) Bey'in de bulunduğu sırada Ali Fuat (Cebesoy) Paşa aracılığıyla gelen şu bilgiler mütalaa edilmişti:

" 2- İngilizlerin toplam kuvveti, iki fırka ile iki alaydır. Fırkanın biri Türkiye'de biri Mısır'da; Sudan'da müthiş ihtilal var. Türkiye'ye sevk edilmek üzere General Allenby ile kuvvet sevk edeceklerdi. Asker isyan etti. Bir er gönderemediler.

3- İtalya ve Amerika, doğuda milliyet prensiplerini uygulamak için ittifak etmişlerdir.

4- Fransa Eylül'e kadar doğuda iki fırkadan fazla bırakmayacak, yani mevcut doksan bin asker, onbeşbine inecekti. Fransa'da Sosyalizm kuvvetli, Suriye'den ayrılmışlar.

---

[550] SARIHAN, **a. g. e.**, C. II, s. 22.
[551] **A. g. e.**, C. II, s. 67.
[552] ILGAZ, **a. g. m.**, s. 16.

5- Avrupa karışık! İtalyan Kabinesi'ne sosyalistler hakim Macar Bolşevikleri, Romanya'ya taarruzda, Bulgaristan'da Bolşevizm var. Hırvatlar ve Karadağlılar Sırbistan'a hal-i isyanda. Bolşeviklerle birlikte çalışıyorlarmış..."[553]. Bu bilgilerin yanı sıra, Karakol Cemiyeti'nin yaptığı en önemli istihbarat faaliyeti, Sait Molla'nın İngiliz rahibi ve ajanı Frew'e yazdığı belgeleri ele geçirilmesiydi. Rahip Frew'in mektupları Sait Molla'da idi ve Sait Molla, Cağaloğlu'nda Emniyet Sandığı'nın karşı tarafında oturmaktaydı. Esat Paşa, Bulgar Sadık vasıtasıyla sabıkalı hırsızlardan Mustafa isminde birini para ile tatmin ederek bir gece Molla'nın evindeki mektupları çaldırttı[554]. Papaz Frew'in gizli evrakını Karakol Cemiyeti'ne mal eden Adil Agah Bey'di[555]. Ayrıca Karakol, Sait Molla'yı İngiliz yanlısı propaganda yapmaktan caydırmak için onun evini yaktı, ama bunun bir faydası olmadı. Sait Molla, İngiliz Muhibleri Cemiyeti'ni geliştirme çabalarının yanı sıra aynı yıl (1919) adı Teal-i İslam olan bir dernek kurdu[556]. Karakol Cemiyeti'nin bu faaliyetiyle, Sivas Kongresi sıralarında, Bedirhanlılardan Cemilpaşazadeler'den Celadet ve Kamuran Ali, Diyarbakır'da isyana kalkacakları zaman burada Damat Ferit Paşa'dan talimat aldığı öğrenilmiş, bunlar doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'ya haber verilmiş, tedbirler alınmıştı[557]. Diğer taraftan Karakol Cemiyeti, Sait Molla'nın Ajan-Rahip Frew'e yazdığı mektupların örneklerini Müttefikler arasında anlaşmazlık tohumları ekmek için Amerikalılara ve muhtemelen Fransızlara da vermişti. 10 Kasım 1919'da, İstanbul'daki Amerikan yetkilileri bu mektupları Washington'a göndermişti[558]. Daha sonra, Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Albay Şevket Bey'in bir subayla gönderdiği bu mektuplar Sivas'ta Temsil Heyeti'nde de okunmuştu[559]. Sivas Kongresi sıralarında tartışılan meselelerden birıde Amerikan mandası idi. Bu mesele ile ilgili olarak Kara Vasıf Bey'in çeşitli mütaaları olmuştu. Kara Vasıf Bey, Ali Fuat'a gönderdiği mektupta Osmanlı aydınlarından Ahmet Rıza, Cami Bey, Reşit Sait ve Ahmet

---

[553] Kazım KARABEKİR, **İstiklal Harbimiz**, C. I, İstanbul 1995, s. 310-311.
[554] ÇAVUŞOĞLU, **a. g. m.**, s. 264.
[555] ILGAZ, **a. g. m.**, s. 15.
[556] CRISS, **a. g. e.**, s. 166.
[557] ILGAZ, **a. g. m.**, s. 16.
[558] SARIHAN, **a. g. e.**, C. II, s. 223.
[559] **A. g. e.**, C. II, s. 233.

İzzet, Cevat, Çürüksulu Mahmut, Reşat Hikmet ve Esat Paşalar'ın görüşlerini yansıtarak, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu yardımın Amerika tarafından yapılmasının kolay katlanılır bir kötü durum olarak kabul edildiğini bildiriyor, Kongrede bir an önce iş görmek, Amerikalılar gitmeden durumu bildirmek gerektiğini ve bu maksatla Kongre'nin ivedilikle toplanmasını rica ediyordu. Mustafa Kemal, bu mesajı 14 Ağustos'ta Ali Fuat'tan alır almaz Karabekir ve Rauf Bey'le bir toplantı yaparak güdüm sorununu ve İstanbul'dan gönderilen mektuplar konusunu görüşmüş, sonunda kesinlikle gerekli olmadıkça herhangi bir güdüm kabul edilmemesi, güdüm kaçınılmaz olursa ancak her türlü direniş gücü yitirildikten sonra kabulü kararlaştırılmıştı. Yine Kara Vasıf, 17 Ağustos'ta Ali Fuat eliyle Mustafa Kemal'e gönderdiği tel yazısında özetle, "Yardım için Amerika'yı isteyecek olursak ve bunu doğu illeri kongresi, ulusal kongre, bir istek gibi tel ile hükümetimize bildirir ise, Wilson için, Amerikan Kongresi'ne karşı güzel bir dayanak olacağından, İstanbul'daki aydınların çoğu bu düşünceden yanadırlar ve böyle bir şey hazırlıyorlar. Böyle olursa, Amerika'nın güdümünden yararlanarak öbür alçakları çıkarabiliriz; sonra yalnızca Amerikalılar ile karşılaşabiliriz ve onlarla uğraşmak da kolay olur " demişti[560].

Bütün bunlara rağmen Mustafa Kemal Paşa ile Karakol arasında ilişkiler bir hayli garipti. Sivas Kongresi sırasında Mustafa Kemal Paşa, Karakol'un varlığına ilişkin tek bir bilgi dahi vermedi[561]. Karakol Cemiyeti'nin etkinliğine rağmen hakkında belirtilmiş ilginç sayılacak yorumlara da rastlamak mümkündü. Milli Mücadele'de Batı cephesinde çalışan Kazım Özalp ; "***İstanbul'da bir de Karakol Cemiyeti teşkil edilmişti. Bunu Anadolu'ya yaymak için nizamnamelerini her tarafa yolladılar. Böyle bir cemiyetin teşkiline hiçbir sebep yoktu. Bundan dolayı Karakol Cemiyeti Anadolu'da teşkil etmedi. Bursa'da ve daha bazı yerlerde kısa bir müddet faaliyeti hissolunmuş ise de Cemiyet fiilen kurulmamıştı***"[562] derken, ilginç olan taraf Karakol'un en fazla faaliyette bulunduğu bölgenin Batı Anadolu olmasıydı. Zaten Batı Anadolu'daki teşkilatlanmanın temelinde İttihatçılar'ın bulunması Karakol'a bu açıdan zemin

---

[560] Selahi R. SONYEL, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. I, Ankara 1995, s. 125-126.
[561] CRISS, **a. g. e.**, s. 155.
[562] Kazım ÖZALP, **Milli Mücadele**, C. I, Ankara 1988, s. 51.

hazırlamaktaydı ve Karakol Cemiyeti, ordunun etkisinin az olduğu bu bölgede devreye bilinçli olarak girmişti. Karakol, batı bölgesinde etkiliydi hatta, 16-25 Ağustos 1919 arasında Alaşehirde geniş katılımla toplanan Kongre'de, milli hareketin siyasal kararlarının koordinasyonunu sağlamak üzere Heyet-i Temsiliye'ye tekabül eden bir Encümen-i Müdiran kurulmuş, ayrıca değişik cephelerdeki direnişi tek kumanda altına toplamak üzere bir Umum Kumandan Heyeti seçilmişti. Bu Umum Kumandan, Karakol Cemiyeti'nin lideri Kara Vasıf Bey'di[563]. Yine daha sonraları, Karakol'un kurucularından Baha Sait Bey, Uşak Kongresi temsilcisi olarak Bolşeviklerle Karakol adına anlaşma imzalarken, kendisini buranın temsilcisi olarak göstermişti. Karakol Cemiyeti hakkındaki diğer değerlendirme de, doğudaki 15. Kolordu Komutanı olan Kazım Karabekir Paşa'dan gelmişti. Kazım Karabekir Paşa'nın Karakol hakkında degerlendirme yapmasına neden olan olay, kendisine Trabzon'dan bir "Karakol Cemiyeti Nizamnamesi" gelmesiydi. Bu nizamname, İstanbul'daki bazı kurmay subaylar tarafından, ordunun çözülerek başsız kaldığına göre milli seferberlik ve Milli Ordu için bazı tedbirleri ihtiva ediyordu. Karabekir ; "doğuda resmi ordu vardı ve milli birlik temin edilmişti. Bundan dolayı kendilerince nizamnamede ehemmiyete değer bir şey görülmüyordu"[564] demesine rağmen yinede, gönderilen talimatnamenin bazı faydalı maddelerinden faydalanılarak kolordulara gönderildiğini de[565] ifade etmişti.

Karakol Cemiyeti'yle Heyet-i Temsiliye arasındaki açıktan gerçekleşen en önemli diyalog da, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde çalışan Sivas Kongresi sıralarında olumsuz bir durum şeklinde ortaya çıkmıştı. Buradaki diyalog daha çok bilinmeyen gizli bir cemiyetin ortaya çıkması olarak görünse de, Kongre sırasındaki Karakol tartışmaları ve özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın Karakol Cemiyeti'yle çatışması, bu grubun erken örgütlenmesi ve başarısından dolayı direniş hareketine önderlik etmek ve bağımsız bir rol oynamak istemesinden, böylece Anadolu'daki Mustafa Kemal Paşa'nın, Heyet-i Temsiliye'nin siyasal

[563] DEMİREL, **a. g. e.**, s. 67.
[564] KARABEKİR, **a. g. e.**, C. I, s. 312, 353.
[565] **A. g. e.**, s. 353.

önderliğini tehdit etmeye başlamasından kaynaklanmıştı[566]. Olayların başlangıcı, Karakol Cemiyeti'nin 1919 Ağustosu başında nizamname ve talimatnamesini bütün ordu birliklerine göndererek varlığını açıkça duyurmasıyla başlamıştı. Vezaif-i Umumiye Talimatnamesi başlığı taşıyan bildiride örgüt şöyle tanımlanıyordu: "Bugünkü askeri teşkilat ve kadro üzerinde kurulmuş olan Milli Ordu, ordunun başkumandanı büyük erkan-ı Harbiyesi (...) seçilmiş ve atanmış olup, maktum ve gizli tutulur. Bunlar vazifelerini suret-i mahremanede ve gizli olarak yaparlar"[567]. "Bu talimatın gönderildiği sırada Sivas Kongresi faaliyet halindeydi. Sivas Kongresi'nin önde gelenlerinden, Mahzar Müfit (Kansu) Bey bu durum için ; birden karşılarına çıktığını, Mustafa Kemal Paşa'nın bütün mesaisini silip süpürecek ehemmiyete haiz olduğu[568] söylemişti. Mustafa Kemal Paşa da Karakol Cemiyeti için; " Başımıza bir de Karakol Cemiyeti çıktı. Bu gizli bir cemiyetmiş, hem orduları, kolorduları, Başkumandanı, Erkan-ı Harbiye-i Umumiyesi, sivil idare kadrosu olan cemiyet pek de esrarengiz ve tedhişkar bir teşekkül, idamsız iş yok, cemiyet aleyhinde düşünmek konuşmak çalışmak hep - idamlık işlerden" demişti[569]. Bu gelişmeler, Mustafa Kemal Paşa'nın Karakol Cemiyetine karşı duyduğu hoşnutsuzluğu artırmıştı. Mustafa Kemal Paşa, 4-11 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi sırasında Kara Vasıf Bey'in teşkilatına açıkça cephe almıştı[570]. Mustafa Kemal Paşa ile Kara Vasıf Bey arasında ilk tartışma, Manda meselesinin tartışıldığı sırada olmuştu. Konu, Manda tartışmalarından Karakol Cemiyeti'ne dayanmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın Karakol Cemiyeti'nin liderinin kim olduğunu sorması üzerine, Kara Vasıf Bey, bunun kendisi olduğunu, cemiyetin başkomutanının kim olduğunun sorulması üzerine de Mustafa Kemal Paşa'ya; "hepsi sizsiniz" diye cevap vermişti[571]. Mustafa Kemal Paşa da Kara Vasıf Bey'e; "sizlerin maksadı mülga İttihat ve Terakki'yi ihya etmektir. Bu suretle iktidarı yeniden ele geçirmek istiyorsunuz. Bunların farkındayım. Sizin gizli başkumandanınız adını da

[566] DEMİREL, a. g. e., s. 72-73.
[567] A. g. e., s. 73..
[568] KANSU, a. g. e., C. I, s. 137.
[569] A. g. e., C. I, s .138.
[570] DEMİREL, a. g. e., s. 75.
[571] KANSU, a. g. e., C. I, s. 254.

söyleyeyim, bu da Enver Paşa'dır " demişti. Kara Vasıf Bey'de; " Hayır Paşam yanılıyorsunuz, bizim Başkumandanımız sizsiniz! Talat Paşa Berlin'den bize gönderdiği talimatta, bundan sonra Başkumandanınız Mustafa Kemal Paşa'dır. Onun açtığı bayrak altında birleşiniz diye yazmıştır " demişti[572]. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa; "Bizim arkamızda ne Babıali baskınına ne Yıldız Yağması'na ne de herhangi bir maceraya yer verecek kimse yoktur. Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın hedefi, önce memleketi düşman istilasından kurtarmak, sonra da bağımsız ve hür bir milletin layık olduğu devleti kurmaktır" çıkışını yapmıştı[573]. Bu açıklamalar Kara Vasıf Bey'i şaşırtmış olmakla beraber, onu paniğe uğratmamıştı. Mustafa Kemal Paşa'ya; "Zat-ı Devletleri, Karakol nizamnamesindeki mevaddan şüphe buyurmakla iseniz de Karakol Teşkilatı'nın temin etmekte olduğu faydalardan biri, bu teşkilatın güya sizinle bir olmadığı zehabını düşmanlara vererek zahiren ayrı, hakikatte aynı yolda çalışmasına imkan bulmasıdır. Böylece galip devletlerin nazarlarında beraber olduğumuzu gizlemiş olacağız" demiş ancak Mustafa Kemal Paşa'da bunun üzerine; "Karakol Teşkilatı rumuzuyla, talimatıyla ve hatta şahıslarıyla tarafımızdan ilga ve iptal edilmiştir Vasıf Bey, bilmem lafımı anlayabildiniz mi?"[574] demişti. Sivas Kongresi'nde Karakol Cemiyeti'yle ilgili tartışma böyle olmuşken, Karakol'un en fazla eleştiri alan tarafı gizli bir yapıda olmasıydı. Ancak cemiyetin bu özelliği ile ilgili olarak, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ; "İstanbul'un o tarihlerdeki hususiyeti nazar-ı itibara alınacak olursa bu merkez azalarının isim ve hüviyetlerinin gizli kalmasını tabii görmek lazımdır. Miralay Kara Vasıf Bey, Ankara'ya ve Sivas'a geldiği zaman gerek Cemiyetin merkezinden ve gerekse kimler tarafından teşkil edildiğinden bahsetmemiştir. Bununla beraber Baha Sait ve Refik İsmail Bey'ler istisna edilecek olursa diğerleriyle iş üzerinde muntazam muhaberemiz vardı "[575] demişti. Fakat bu hadiseler rağmen ne Kara Vasıf Bey, ne de arkadaşları Karakol Teşkilatı'yla kastettikleri gayelerden ne de bu teşekkülün nizamname ile azasına yüklediği vazifelerden vazgeçmemişlerdi.

---

[572] ERTÜRK, **a. g. e.**, s. 323.
[573] Kemal ARIBURNU, **Sivas Kongresi**, Ankara 1997, s. 83.
[574] ERTÜRK, **a. g. e.**, s. 324.
[575] CEBESOY, **a. g. e.**, s. 374.

Bilakis, aynı yolda yürümeye devam etmişlerdi. Gene, "**K.G.**" parolalı mühür kullanılmış, gene el altından kendi prensipleri üzerinde durmuşlardı[576]. Kara Vasıf Bey, gördüğü bu çıkışa rağmen Sivas Kongresi'nin oluşturduğu Heyet-i Temsiliye'ye üye seçilmişti. Bu durum Kara Vasıf Bey'in hala önemli güç olduğunu gösterir[577]. Bunun yanında Karakol Cemiyeti'nin dış ilişkilerdeki etkisi de devam etmişti. Sivas Kongresi'nin hemen ertesinde 1919 Ekim'inde Karakol Cemiyeti'nin insiyatifiyle, Uşak'ta bir Kongre düzenlenmişti. Kongre'nin hemen öncesinde ya da sonrasında Karakol Cemiyeti, İstanbul'da Kafkas'lardan gelen bir Sovyet temsilcisiyle görüşerek Bolşeviklerin desteğini arkasına almaya çalışmıştı. Bu görüşmenin ardından tüm Türkiye'yi temsil iddiasında bulunan Uşak Kongresi Yürütme Kurulu ve Karakol Cemiyeti'nin tam yetkili temsilcisi Baha Sait Bey, Bolşeviklerle anlaşmak üzere Baku'ya gitmişti[578]. Bundan başka, Vasıf Bey'in milli hareket için yaptığı faaliyetlerden bir diğeri, Ali Rıza Paşa Kabinesi ile Heyet-i Temsiliye arasında gerçekleştirilen Amasya Görüşmeleri'ne katılmasıydı. Kara Vasıf Bey bu görüşmeye katıldığı gibi, imzalayanlardan da biri olmuştu[579]. Amasya Görüşmeleri'nin yapıldığı zamanlardan bahseden 30 Ekim tarihli bir İngiliz istihbarat raporu, Salih Paşa'nın eylemleri hakkında bilgi veriyor, O'nun 25 Ekim'de İstanbul'a döndüğünü ve Mustafa Kemal'in kendisini temsil etmek üzere seçmiş olduğu Albay Kara Vasıf'ı da birlikte İstanbul'a götürdüğünü kaydediyordu[580]. Durum böyleyken aynı zamanda Amasya mülakatından sonra İstanbul'da bulunan bazı zevatın da fikir ve mütalaalarının alınmasına karar verilmiş, Mustafa Kemal Paşa'nın imzasıyla yazılan mektuplar Maliye Müfettişi Arif Bey'e gönderilmişti. Kara Vasıf Bey derhal faaliyete geçerek temaslar yapmış, bu arada Sadr-ı Esbak Müşir Ahmet İzzet Paşa ile sabık Meclis-i Ayan Reisi Ahmet Rıza ve Nafia Nazırı Ferit Bey'lerin mütalaalarını almış ve mutemet bir adamı ile Ankara'ya yollamıştı[581]. Görüldüğü gibi, Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile olan

---

[576] ERTÜRK, **a. g. e.**, s. 325.
[577] DEMİREL, **a. g. e.**, s. 74.
[578] **A. g. e.**, s. 77.
[579] CEBESOY, **a. g. e.**, s. 252.
[580] Selahi R. SONYEL, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri**, Ankara 1995, s. 43.
[581] CEBESOY, **a. g. e.**, s. 91.

tartışmasına rağmen Kara Vasıf Bey'in ve Karakol Cemiyeti'nin Heyet-i Temsiliye ile irtibatı kopmamıştı. Bunun en belirgin kanıtlarından biri, 16 Kasım 1919'dan 28 Kasım'a kadar devam eden Sivas'taki gizli toplantıya katılması olmuştu. 28 Kasım'da, İstanbul'dan Sivas toplantısına gelen Kara Vasıf Bey'in getirdiği haberler dinlenmişti. Ayrıca Kara Vasıf Bey, Sait Molla'nın Frew'e yazdığı mektupların kopyalarını okumuş, Fransızlar'la ve A.B.D. Yüksek Komiseri Bristol'la yaptığı görüşmeleri anlatmıştı[582]. İstanbul'a döndüğünde ise milli teşkilatlanma faaliyetleri ile ilgili olarak teferruatlı bilgileri yine Mustafa Kemal Paşa'ya göndermeye devam etmişti. 26 Şubat 1920'de İstanbul'dan Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupta, Trakya'da direnme örgütlerini kurmadığı gerekçesiyle Birinci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey'den yakınmıştı. Cafer Tayyar Bey için; "Hepimizi aldatmış, en küçük bir örgüt bile kurmamış, bir tek tüfek olsun silahlanma işine girişmemiştir. Örgüt kurmak için Trakya'ya adamlar göndereceğiz. Kör olası Cafer, yalnız bunlara gölge etmesin yeter" demişti[583]. Kara Vasıf Bey'in Cafer Tayyar Bey'e sinirlenmesinde, daha önce Teşkilat-ı Mahsusa'cı Fuat (Balkan) Bey'e, Trakya'daki teşkilatlanma faaliyetlerinde Cafer Bey'in engel olmasının da etkisi bulunmaktaydı ve bu işi ordunun yapabileceğini söylemişti. Mustafa Kemal Paşa'nın Karakol Cemiyeti'yle irtibatı Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da açılması teşebbüsleri sırasında da yoğunlaşmıştı. Meclis'in İstanbul'da açılması için gerekli olan tüm bilgiler Mustafa Kemal Paşa'nın soruları neticesinde Karakol tarafından kendisine bildirilmişti.* Bu haberleşmede Galatalı Şevket Bey, milli hareketle İstanbul arasındaki ilişkilerle ilgili tüm sorunlara araç olmuştu ve İstanbul'daki gelişmelerin güvenilir istihbarat kaynağıydı[584]. Karakol Cemiyeti'nin haberleri, Üsküdar'daki telgrafçı Hasan Ali Kuşçalı vasıtasıyla Kandıra civarında makineyi tele takarak şifre ile Ankara'ya yollanırdı[585]. Bu aşamada Mustafa Kemal Paşa ile Kara Vasıf Bey arasında gerçekleşen

---

[582] SARIHAN, **a. g. e.**, C. II, s. 245.

[583] **A. g. e.**, s. 394.

* Bu yazışmalar için bkz. Mustafa Kemal ATATÜRK, **Nutuk, Vesikalar** C. III, 5. Baskı ,İstanbul 1962. Vesika No: 178-179-180-181-182-184-197-198-203-204-229-230-230b-232-233-298-299.

[584] **Bekir Sami Günsav**, s. 251.

[585] ILGAZ, **a. g. m.**, s. 17.

diyaloglardaki normallik diğer ortak faaliyetlerde de devam etmişti. 1920 yılı başlarında, İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u fiilen işgal edeceklerine dair planları yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştı. Milli kuvvetler ve özellikle Karakol bu hususta çeşitli tertibatlar olmaya başlamıştı. "22 Ocak 1919 tarihli İngiliz istihbarat raporunda, ulusçuların İstanbul'u yitirme olasılığına karşı hazırlandıkları sabotaj, grev ve genel kargaşalık çıkarmak için planlar yaptıkları, bu davranışların Kara Vasıf'la Mustafa Kemal'in yaveri Yüzbaşı Cevat'ca düzenleneceği bildiriliyordu[586].

Karakol Cemiyeti'yle Mustafa Kemal Paşa arasındaki ilişkilerin Sivas Kongresi sıralarına kadar olan seyri pek çok Milli Mücadele'ci tarafından bilinmezken, Karakol Cemiyeti Sivas Kongresi sıralarında Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini zedeleyecek bir teşkilat tartışmasıyla ortaya çıkmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın Karakol Cemiyeti'ne yönelik üslubu ve Kongre sırasındaki tavrına sebep alabilecek birçok noktadan bahsedilebilir. Kongre sırasındaki İttihatçı karşıtı propaganda ve Karakol'un Heyet-i Temsiliye'yi gölgede bırakma faaliyetleri düşünülmesi gereken iki ihtimaldi. Mustafa Kemal Paşa, Karakol Cemiyeti'ne yönelik tutumunda iki ihtimali de göz önüne almış olabilir. Ancak bunlara rağmen Mustafa Kemal Paşa Karakol Cemiyeti'yle irtibatını yine devam ettirmişti. Zira Karakol hala bir güç durumundaydı. Olaya Karakol açısından bakıldığında da benzer bir durum ortaya çıkarmaktadır. Karakol Cemiyeti de Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini kabul etmişti veya etmek zorunda kalmıştı. İki ihtimalde Karakol Cemiyeti'nin durumuna uygundur. Ama Karakol'un tek başına hareket etme isteğini gösteren teşebbüsleri de bulunmaktaydı. Temsil Heyeti'nin Sivas Kongresi'yle Anadolu'nun temsilcisi olduğunu ileri sürmesi karşısında, Karakol Cemiyeti de teşebbüslere girişti. Karakol, Müttefikler'in ağzını aramak için İttihatçı Alfred Rüstem'e, Fransız ve İngiliz karargahlarına mektup yazdırdı. Bu mektupta, İstanbul'daki en sağlam grubun, her şeye rağmen İttihat ve Terakki Partisi olduğu, dolayısıyla müttefiklerin er ya da geç onunla anlaşmaya varması gerekeceği ileri sürülüyordu. Buna, her iki karargahında tepkisi olumsuz oldu. Hüsamettin (Ertürk) Bey'in yazdıklarına göre;

[586] SONYEL, a. g. e., s. 63.

Müttefiklerin tepkisi Karakol'un gizli İttihatçı kimliğinden vazgeçmesine neden oldu. Bu kararı almasına yol açan bir diğer faktörde, Talat Paşa'nın Berlin'den yazdığı, Karakol'u, Mustafa Kemal'in yolunu izlemeye zorlayan mektubu oldu[587]. Birtakım anlaşmazlıklara rağmen Mustafa Kemal Paşa'da Karakol'u kendi amaçlarına hizmet ettiği sürece mesele yapmamış ve örgütü tam olarak kontrolüne alamasa da, teşkilatın geniş istihbarat faaliyetlerinden ve ağırlığından son noktasına kadar faydalanmıştı.

g) Karakol Cemiyeti'nin Sonu

İstanbul'un 16 Mart 1920'de fiilen işgali aynı zamanda Karakol Cemiyeti'nin de sonunu hazırlamıştı.1920 Mayıs'ının sonuna gelindiğinde, İstanbul'daki "istenmeyen milliyetçilerin" çoğu tutuklanmış ve Malta'ya sürgüne gönderilmişlerdi. Bunlar arasında Mebuslar, Karakol'un önder kadroları, profesörler, gazeteciler ve eski İttihatçılar bulunuyordu. Kara Kemal, Kara Vasıf ve Galatalı Şevket'in sürgünde ve Baha Sait'in yurt dışında, Baku'da olmaları sonucu, Karakol'un ilk merkez komitesi dağılmıştı[588]. Karakol Cemiyeti'nin bir kısım üyeleri sürgüne gönderilmiş, bir kısmı da Anadolu'ya kaçmışken cemiyet mensubu bazı şahıslar da İstanbul'da gizlenmeyi başararak, Karakol Cemiyeti'nin ikinci teşkilatını vücuda getirmişlerdi.

Malta'ya gönderilmeden önce Bekirağa Bölüğü'nde bulunan Kara Vasıf Bey'den cemiyetin mührünü ve şifre anahtarını alan Piyaleli Yüzbaşı Emin Ali Bey, İkinci Heyet-i Merkeziye'yi teşkil etmek istemişti. Fakat, İngilizlerin sıkı takibine maruz kalan Karakolcuların bu teşebbüsleri kısa bir zaman sonra başarısızlıkla neticelenmişti. Öte taraftan,İstanbul'un işgali üzerine Anadolu'ya geçmiş bulunan Yenibahçeli Şükrü Bey ve Yüzbaşı Dayı Mesud Beyler,Anadolu ile İstanbul arasında irtibatı sağlayan geçiş yolları üzerinde kurdukları menzil hattı vasıtası ile teşkilatla münasebetlerini devam ettirmişlerdi[589]. Karakol Cemiyeti merkez kurulu üyelerinin Anadolu'ya geçmesinden sonra, İstanbul'da

[587] CRISS, **a. g. e.**, s. 160.
[588] **A. g. e.**, s. 169.
[589] AYDIN, **a. g. e.**, s. 132-133.

çeşitli gruplar ortaya çıkmış, Karakol tarafından oluşturulmuş semt örgütleri bu grupların kısa zamanda kurulması ve güçlenmesinde en önemli faktör olmuştu[590]. İstanbul'un işgali ile Karakol'un dağılması ve Karakolcuların çoğunun Anadolu'ya geçmesi ve bir kısmının tutuklanmasına rağmen cemiyetin tekrar kurulması için faaliyette bulunan Karakolcular da bulunmaktaydı. Kurmay Yarbay Muğlalı Mustafa, Karakol'a yeni bir merkez örgütlemek için çaba harcamaktaydı. Bu çabalar, Karakol'un İngiliz istihbaratı için çalışan bir Hintli , Mustafa Sagir ile ilişkisi nedeniyle baltalandı. Sagir Hindistan Halifelik Örgütünün bir delegesi pozuna girerek Karakol'un özel bir hücresine sızmayı başarmıştı. Sonuçta bir kısım Karakol ajanı tutuklanmıştı[591]. İngiliz casusu Mustafa Sagir'in faaliyetleri nedeniyle de cemiyet üyeleri Ankara'ya çağrılmış ve böylece bu cemiyet de dağılmıştı. Bunun yerine de 1920 de Kurmay Yarbay Muğlalı Mustafa ve arkadaşları tarafından " Yavuz Grubu " adıyla yeni bir grup kurulmuştu. Bu grup oldukça güç koşullar altında çabalarını yine de devam ettirmişti. Silah ve cephaneden ayrı olarak, Milli Ordunun ihtiyacı bulunan kilit personelden ; 1920 yılında 1500, 1921 yılında 500 olmak üzere toplam olarak Anadolu'ya 2000 subay yollanmıştı[592]. Karakol Cemiyeti, Zabitan ve Yavuz Grupları olarak bir müddet devam etmesinden sonra İstanbul ve Ankara arasındaki denetim, Ankara'ya bağlı M.M. (mim.mim) Grubu'nun eline geçmişti. Grup liderlerinin İttihatçı liderlerden uzak tutulması Ankara tarafından politika olarak benimsenmişti. M.M.'in etkinliklerinin daha önce Karakol'ca yapılmış olması, Grubun denenmiş yolları kullanmış olması başarı oranını yükseltmişti

[590] Bülent ÇUKUROVA, **Kurtuluş Savaşı'nda Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları**, Ankara 1990, ,s.33.
[591] CRISS, **a. g. e.**, s. 169.
[592] **T. İ. H.**, C. VIII, **a. g. e.**, s. 109.

III. BÖLÜM

A- Doğu Bölgesinde Milli Teşkilatlanma ve İttihatçılar

Birinci Dünya Harbi'nin sonlarına doğru dış siyasette devlet coğrafyasının kuzey-güney yönünde giderek küçüldüğü, kozmopolit özelliğini kaybettiği bir ortamın da etkisi ile İttihatçılar daha çok Türk unsurların yer tuttuğu bölgelere yönelik bir siyaset ve çaba içerisine girmişlerdi. Bu siyaset Anadolu, Kafkaslar ve Orta Asya çizgisinde gelişiyordu. Genelde cemiyetin ortaya çıkış referanslarından biri olan Türkçülük siyaseti karşılaşılan durumlarla pratiğe dönüşecek, İttihatçılar öncelikle Kafkasya'ya sonrasında Orta Asya'ya yönelik olarak faaliyetlere girişeceklerdi. Bu siyasetin ivme kazanması Dünya Harbi'nin sonlarına doğru ve özellikle Arap topraklarının kaybedilmesiyle güçlenecekti. Bu kayıplar İttihatçıları Kafkaslar'a yöneltmişti. Bu hedefler doğrultusunda harp yıllarında siyasi, askeri ve kültürel çabalara girişilmişti. Bu faaliyetler özel olarak Enver Paşa tarafından yönlendiriliyordu. Bu özeni gerektiren hususlar başında Anadolu'nun jeopolitik anlamda güvenceye kavuşturulması yanında Bakü petrolleri de gelmekteydi. Yani yapılan iş, salt romantik sebeplerle yapılan bir çaba görülmemekteydi. Yalnız eksiklik, bu önemli olacak faaliyetleri istikrarlı şekilde yürütecek ekonomik, askeri ve siyasi iç dinamiklerin dış politikada etki güçlerinin zayıf olmasıydı. Ama yine de bu dönemde Osmanlı Hükümeti ve Ordusu'nda Kafkaslara yönelik ilgi daima mevcut olmuştu. Bir müddetten beri Osmanlı Hükümeti'nin takibettiği "İslam Birliği" politikası, Kafkasya ile yakın ilişkiler kurulmasını gerektiriyordu. Birinci Dünya Savaşı sonunda bu defa da Enver Paşa'nın Kafkaslarda "İslam devleti" kurmak ve Türkiye ile Sovyet Rusya arasında bir tampon devlet oluşturmak sureti ile Kafkas Türklerinin fiilen desteklenmesi güncel bir mesele haline gelmişti.

I. Dünya Savaşı sırasında Kafkasya ile Türkiye arasında yakınlaşma cereyanının kuvvetli olması ve seckin simalardan oluşan bir heyetin İstanbul'a kadar gelerek Türkiye'den yardım istemesi, Enver Paşa'nın bu yoldaki siyasetinin temelsiz olmadığını göstermekte idi[593]. Osmanlı yetkilileri Azarbaycan'ı Rus idaresinden kurtarmak için mücadele eden " **Difai** " adlı gizli teşkilatla irtibat halinde idiler. Bu teşkilattan Emir Arslanhan Hoyski, savaş yıllarında Erzurum'a gelerek Türk makamları ile görüşmeler yapmıştı. Kendi ifadesine göre; Kafkasları da kendi milletleri içine alacak Türklerin çoğunlukla bulunacağı İsviçre benzeri bağımsız bir devletin kurulması imkanı vardı. Bu görüş, Enver Paşa tarafında olumlu karşılandı. Böylece Türkiye ile Rusya arasında büyük bir tampon devlet kurulması gerçekleşebilirdi. Ancak Türkiye'nin mütemadiyen yenilmesi, bu projenin gerçekleştirilmesini boyuna geciktirmekteydi. Enver Paşa 1914 yılında başta Çerkes Müşir Fuat Paşa olmak üzere, Türkiye'de yaşayan seçkin kişilerden, özellikle Çerkesleri ayaklandırmak için "Türk Sıhhi Misyonu" adında bir "**Kafkas Komitesi**" kurmuştu. Bu komite, Kafkaslar'da birkaç muhtar ülkeden oluşacak bir devletin teşkiline çalışacak ve bunun başına da bir Osmanlı şehzadesi getirilecekti[594]. Enver Paşa'nın, harbin sonlarına doğru Rusya'nın savaştan çekilmesinin de etkisiyle doğu sınırında oluşturmaya çalıştığı askeri teşkilat ve yığınak çok büyük oranda Kafkas merkezli ya da Kafkaslardan güç alacak bir yapılanmayı sağlamaya yönelikti. Ruslar ile yapılan Erzincan Mütarekesi ile Maverayı Kafkasya siyasal hayatına Osmanlılar yeni bir etken olarak girdiler. İttihat ve Terakki liderlerinde Rusya'nın bölünmesi ile buradaki Türkleri Osmanlı çatısı altına alma fikri canlandı. Bu fikirden hareketle, İttihat ve Terakki Komitesi'nin, Mart 1918'de oluşturduğu şubenin başına Hasan Ruşeni getirildi. Ruşeni, gizli bir görevle Bakü'ya gönderildi. Buradan Azerbaycan, Kuzey Kafkasya ve Türkistan'daki

[593] Nasır YÜCEER, **Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatı**, Ankara 1996, s. 37
[594] YÜCEER, **a. g. e.**, s. 40-41.

Türklerle temasa geçti. Bakü'da da istihbarat faaliyetlerinde bulunacak kişiler yerleştirildi[595].

Kafkaslar'a yönelik hareketler esasen harbin sonlarına doğru ortaya çıkan durum ve Anadolunun güvenliğine yönelik olarak gelişmişti. Enver Paşa, bilhassa 1918 yaz aylarında batı cephesindeki Alman yenilgileri karşısında harbin kaybedildiğine kanaat hasıl etmeye başlamış ve galip devletlere karşı Doğu Anadolu'da bir mukavemet yuvası teşkiline karar vermişti. IX. Ordu'nun meydana getirilmesindeki amillerden biri bu idi[596]. Bundan sonra, Kafkasya'da Türk ve İslam ahalinin bulunduğu bölgelerde teşkilatlanmaya gidilerek, bu bölge halkından meydana gelecek " **İslam Ordusu**" kurmak için Yarbay Nuri Bey'in bir kurmay heyeti ile Azerbaycan'a gitmesi Enver Paşa tarafından uygun görüldü. Kurulacak İslam Ordusu iki tümenlik bir kolordu ve bazı milis süvari alaylarından teşkil edilecek ve subay kadroları ona göre tanzim edilecekti[597]. Kafkaslar'daki faaliyetlerle ilgili olarak Gürün; "Bugün biz Enver Paşa'nın Azerbaycan ve Dağıstan'a yardıma giderken sadece imzalanmış bir antlaşmayla üstlendiği vecibei yerine getirmediğini, kendisinin başka düşünceleri olduğunu, mağlubiyetin kesinleştiği harbin son günlerinde Kafkasya'daki ordulara dayanarak, merkezi Baku olmak üzere geçici bir hükümet kurarak barış şartlarını ülke içinde uygunlaştırmaya çalışmak düşüncesini besliyordu"[598] demektedir. Dikkatle incelendiğinde, Enver Paşa harp sonunda başlatmayı düşündüğü Azerbaycan harekatıyla, Kafkaslardan Osmanlı topraklarına yönelebilecek yeni bir Rus tehdit ve istilasına karşı Kafkas müslümanlarını içine alacak büyük bir tampon devlet meydana getirmeyi planlamıştı. Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın şerrinden ancak böyle bir oluşumla kurtarabileceğini düşünmüştü. Bu projenin ilk aşaması da, Azerbaycan'ı istiklaline kavuşturmak oluşturuyordu. Daha sonra Dağıstan'ın işgalcilerden temizlenmesi planlanmıştı[599]. Nitekim Nuri Paşa, 3

---

[595] Saime YÜCEER, **Milli Mücadele Döneminde Türk -Sovyet İlişlkileri 1919-1923**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1995, s. 32.

[596] KURAT, **a. g. e.**, s. 572.

[597] Nasır YÜCEER, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azarbaycan ve Dağıstan Harekatı**, Ankara 1996, s. 43.

[598] Kamuran GÜRÜN, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara 1991, s. 5-6

[599] YÜCEER, **a. g. e.**, s. 43-44.

Haziran 1918'de İran üzerinden Kafkasya'ya girmiş, kuvvetlerini oluşturarak Baku'yu ele geçirmişti. Yine bu sıralarda başına Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa'nın geçtiği ve karargahı Kars'ta bulunan IX. Ordu da 1918 Haziran'ında kurulmuştu. 6 Tümenli bu ordunun görevi İran ve Kafkasya'Azerbaycanlarını işgal etmekti. Bu kuvvetlerin hepsine Kafkas Orduları Grubu denmiş ve grup komutanlığına da Enver Paşa'nın amcası Halil (Kut) Paşa getirilmişti. Yani, Enver Paşa Kafkasya'da kendi aile fertlerinin emir ve komutasında büyük bir kuvvet oluşturmaktaydı[600]. Enver Paşa, son derece gizli tuttuğu Kafkas harekatını Alman kurmaylarına hissettirmemeye gayret ediyordu. Bu işte kendi yakınlarıyla birlikte hareket etmeyi uygun bulmuştu[601]. Diğer taraftan İngiliz devlet adamları da zaten savaş sırasında Enver Paşa'nın Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik ilgisinden oldukça tedirgin olmuşlardı. 1917 Rus ihtilali ile çöken Kafkas Cephesinin Enver Paşa'ya Kafkas ve Orta Asya Türk ve Müslüman topluluklarını Rus hegemonyasından kurtarma imkanı tanıması İngiliz Hükümeti'ni çok rahatsız etmiş, Kafkas cephesini tekrar canlandırmak için değişik projeler üretmişlerdi[602]. Bu münasebetle Toynbee, İttihat ve Terakki'nin ya da en azından Enver Paşa'nın İstanbul'da son dakikaya kadar tutunduktan sonra İtilaf Devletleri'ne sempatik bir hükümeti kurup boğazların açılacağı bir sırada ilk gemi ile Batum'a geçmek gibi bir projesi olabileceğini düşünmüştü[603].

Bulgarların harpten çekilmeleri ile Türklerin zaten fena olan durumu büsbütün kötüleşti. Cephenin herkesiminde çöküntü belli oluyordu. 500 bine yakın asker kaçağı vardı. Bunlardan birçoğu müsellah çeteler halinde memleketin içinde soygunculuk yapmakta ve memleketin asayişini gidermekte idiler. Ekonomik çöküntü ise azami dereceye ulaşmıştı. İhtikar ve her türlü yolsuzluk almış yürümüştü. Askeri mağlubiyetler ve memleket içindeki zor durum karşısında İttihat ve Terakki Partisi'nin ve bilhassa Enver Paşa'nın prestijini epey sarsılmıştı[604]. Yine bu sıralarda, Talat Paşa Hükümeti henüz istifa etmeden nce

---

[600] GÜRÜN, **a. g. e.**, s. 6.
[601] YÜCEER, **a. g. e.**, s. 44.
[602] K. Tuncer-ÇAĞLAYAN, ***"Dünya savaşı Sonunda Enver Paşa'nın Kafkasya'daki Planları ve İngiltere"***, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XIV, S. 41, Ankara 1998, s. 514
[603] ÇAĞLAYAN, **a. g. m.**, s. 517.
[604] KURAT, **a. g. e.**, s. 573.

İstanbul ve civarının korunması için 3. Ordu'nun İstanbul bölgesine nakli kararlaştırılmış bunun İslam Ordusu'na devredilen birliklerinden gayrısı Kafkasyadan ayrılmaya başlamıştı[605]. Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın 29 Eylül'de savaştan çekilmesiyle ve güneydeki kayıpları sebebiyle zor durumda olduğundan Ekim başlarında ateşkes istemek üzere idi. Bununla beraber bir İngiliz askeri istihbarat raporunda, Enver Paşa'nın Azerbaycan'daki Türk Orduları kumandanı olan Nuri Paşa'ya 12 Ekim 1918'de bir telgraf çekerek, Türk Ordusu halen Azerbaycan'da kuvvetli iken Azerbaycan sınırı dahilinde gerekli tedbirleri almasını emrettiğini bildirmişti. Ayrıca raporda, Osmanlı Devleti ile Azerbaycan'ın sınırdaş olmasının sağlanması ve Azerbaycan'a bir Türk ilerleyişini engelleyebilecek bütün unsurların temizlenmesini istemişti, denilmekteydi[606]. Yine İngiliz Dışişleri Bakanlığı İstihbarat Dairesi Ortadoğu masasında danışman olarak çalışan Arnold Toynbee, aynı tehlikeye bir memorandumda işaret etmişti. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu raporunda Toynbee, Enver Paşa'nın savaşın bitiminde muhtemelen Kafkasya'nın doğusuna çekileceğini ve orada Tripoli'de İtalyanlara karşı gerçekleştirdiği gerilla savaşını tatbik edeceğini ifade etmişti[607]. İngiliz tahminlerini haklı çıkarır şekilde birçok kaynağa göre, Enver Paşa da Mütareke'den sonra, bir müddet Adapazarı civarında saklanacak, sonra hazırladığı çete ile Kafkasya'ya geçecekti Kafkaslarda hazırladığı IX. Ordu birliklerine güveniyordu: çokça cephanesi, silahı ve her türlü techizatı olduğu bu muntazam kuvvetlerle Enver Paşa, Şimali Kafkas (Dağıstan) ve Azerbaycan ahalisine çokça silah dağıtılmış olduğundan onlardan teşkil edilecek kuvvetlerinde desteği ile İngilizlere karşı mukavemet edecekti. Önce Ermenistan'ı ezecek, sonra İtilaf Devletleri'nin kolayca yetişemeyecekleri dağlık mıntıkada bir yerde, mesala Kars'ta geçici bir hükümet kurulacak ve buradan siyasi durumun gelişmesi beklenecek, ona göre tedbirler alınacaktı[608]. Gerçekten de 14 Ekim'de Ahmet İzzet Paşa Hükümeti kurulurken Kafkas İslam Ordusu, Dağıstan'dan Petroska'ya taarruz halinde idi. IX. Ordu ise

[605] GÜRÜN, **a. g. e.**, s. 7.
[606] ÇAĞLAYAN, **a. g. m.**, s. 515
[607] **A. g. m.**, s . 516
[608] KURAT, **a. g. e.**, s. 582

Tebriz, Hoy, Nahcıvan, Serdarabad, Gümrü, Ahıska, Ahılkelek ve Batum'a yayılmış vaziyette idi. Bu orduya dahil I. Kafkas Kolordusu, karargahı Tebriz'de olan Kazım Karabekir komutasındaydı. Bu birliklerin karşısında çarpışacak düşman bulunmuyordu[609]. Yenilmiş olmasına rağmen Kafkaslarda hala önemli bir gücü elinde tutan Osmanlı Devleti'nin bu durumu İngilizleri tehdit ediyordu. İşte Toynbee'nin teklifleri doğrultusunda Kafkasya'da Enver Paşa'nın faaliyet sahasını sınırlamak için Mondros Mütarekesi'nin şartları İngiliz dışişleri uzmanlarınca hazırlanırken şu maddelere de yer verilmişti:

" **md.11-** Türk askerlerinin derhal kuzeybatı İran'dan savaş öncesi sınırın gerisine çekilmesi, Transkafkasya'nın büyük oranda boşaltılması ve arta kalan askerlerin müttefiklerin gerekli görmesi halinde derhal çekilmesi.

md.15- Müttefiklerin kontrol subayları Transkafkasya'da demiryolları dahil olmak üzere bütün demiryollarına yerleştirilecek. Ayrıca Batum müttefiklerce işgal edilecek, Osmanlı Devleti Baku'nun müttefiklerce işgaline itiraz etmeyecek"[610]. Ancak, Mütareke ile beraber Osmanlı Devleti'nin Kafkaslardaki kuvvetlerinin başına geçmek için diğer İttihatçı önderlerle İstanbul'dan ayrılan Enver Paşa, kendi ifadesine göre; İstanbul'dan bir Alman torpidosu ile Kuzey Kafkasya sahiline çıktıktan sonra hastalanarak bir köyde uzun müddet kalmaya mecbur olmuş, bu esnada kendisinden ümidi kesen kumandanlar İstanbul Hükümeti'nin emrine uyarak kısmen Erzurum kısmen de İstanbul'a dönmüş, ayağa kalktığı zaman tasavvurlarını gerçekleştirecek kuvvet bulamamış ve çaresiz Almanya'ya gitmişti[611].

Doğu Anadolu'daki milli teşkilatlanma faaliyetleri yer yer 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nden önce başlamış Mütareke'den hemen sonra hızlanmıştı. Bölgede milli faaliyetlerin erken ve hızlı başlamasında bölge halkının endişeleri yanında, IX. Osmanlı Ordusu'nun ve Kumandanı Yakup Şevki (Subaşı) Paşa'nın önemli katkıları olmuştu. Mütareke şartlarına göre Osmanlı Ordusu'nun Kars, Ardahan, Batum (Elviye-i Selase=Üç Vilayet) bölgelerinden çekilmesi isteniyordu. Bu bölgeleri terk eden Osmanlı Ordusu,

---

[609] GÜRÜN, **a. g. e.**, s. 7.
[610] ÇAĞLAYAN, **a. g. m.**, s. 519.
[611] GÜRÜN, **a. g. e.**, s. 6.

yerine halkı Ermenilere karşı koruyacak teşkilat nüveleri ve orduya ait subay, silah ve cephane bırakmıştı. Doğuda gerçekleştirilecek bu tip müdafaanın merkezi Kars olmuştu.

Mütareke'nin metni, Kars'taki IX. Ordu'ya telsizle bildirilmişti. Karslılar, hemen Mutasarrıf Hilmi (Uran) Bey ile 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'ya başvurarak; "***Ermeni kurşunları ve süngüsü ile pisipisine ölmektense; silahlanıp erce karşı koyarak şehit olmayı tercih edeceğiz***" diyerek yardım istediler ve 5 Kasım 1918 günü, mutasarrıflığın izniyle, "Wilson Prensipleri"ne dayanarak, "**Milli İslam Şurası**"nın merkezini Kars'ta kurarak, Nahçıvan, Ahıska ve Batum'a kadar Türklük bölgelerine telgraflar ve mektuplarla, oralardan da bu milli müdafaa teşkilatının "şubeleri"nin açılmasını dilediler[612]. Aynı şekilde Osmanlı Ordusu subayları ve mülki amirler de bu doğrultuda düşüncelere sahiplerdi. Bu faaliyetlerde Kars Mutasarrıfı Hilmi (Uran) Bey'in önemli katkıları olmuştu. Hilmi Bey Kars'ın önde gelenlerinden Fahrettin (Erdoğan) Bey'i çağırarak; "***Arkadaş, biz çekilip gidiyoruz. Bütün halkınızı kongreye davet ediniz. Kars'ta kendi hükümetinizi kurarak milli teşkilatınızı idare için ele alın***" demiş ve kongreyi toplatmak için yardım edeceğini vaat etmişti. Bunun üzerine, Batum'dan Ağrı'ya kadar olan bölgedeki kaza kaymakamlarına ve mutasarrıflara Kasım 1918'de Kars'ta toplanmaları bildirildi[613]. Kasım 1918 başlarında Karslılardan Bohçalılı Kepenkçi Eminağa, Sarıkamışlı Piroğlu Fahrettin (Erdoğan), Kağızmanlı Ali Rıza (Ataman), Karslı Sarıhaliloğlu Muhlis (Ataman), Orenburglu Karslı Mamil/Namlıoğlu Tevhididdin, ordu Komutanı Harputlu, ve "kör" lakaplı Yakup Şevki Paşa ile Mutasarrıf Hilmi (Uran) Bey'e haber vererek "Kars İslam Şurası" adlı teşkilatı kurmayı kararlaştırdılar[614]. Temelini 1917'de Kars'ta kurulan "**İslam Komitesi**" nin oluşturduğu bu milli teşkilatın kurulmasında, IX. Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa ile Kars Mutasarrıfı Hilmi Bey'in, Karslı aydın ve milliyetçilere büyük ölçüde yardım ve teşvikleri olmuştu. Mondros Mütarekesi şartları ve

---

[612] Fahrettin KIRZIOĞLU, ***"Cihangiroğlu İbrahim Aydın'daki Milli Mücadele'de Kars ve Atatürk ile İlgili Belgeler"***, Belleten, C. XL.VIII, S. 189-190, Ankara 1985, s. 112.
[613] ERDOĞAN, , s. 202.
[614] Fahrettin KIRZIOĞLU, **Milli Mücadelede Kars**, 1.kitap, İstanbul 1960, s. 8.

uygulamalarına karşı kurulan Milli İslam Şurası aynı zamanda ilk Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti özelliğini de taşımakta idi[615]. Nihayet, ordu birlikleri muayyen bir plan ve program gereğince bulundukları yerleri terk ederek Erzurum istikametinde çekilirken Mutasarrıf Hilmi ve diğer devlet görevlileri de livanın mülki idaresini Kars Milli Şurası ile hamiyetli Karslılar tarafından kurulan bir teşekküle devrederek Kars'ı terk etmişlerdi[616]. Bundan da anlaşılacağı gibi, Kars Milli İslam Şurası, idareyi Osmanlı Devleti'nden resmen devralmıştı.

14 Kasım 1918 Perşembe günü yapılan Kongre ile 8 kişilik bir muvakkat heyetle Kars sancağında "Milli İslam Şurası Merkez-i Umumi" adıyla bir yerli hükümet kurulup, ilçeler ile Ardahan, Kağızman ve Oltu sancakları Ahıska, Batum ve Artvin şehirleriyle ilçelerinde de şubeler açılması, 3. Tümen Komutanı Halid Bey'in yardımlarıyla gerçekleşmeye başladı. Bu sırada Nahçıvan ve Kamerli'de de ordunun yardımıyla "Şura"lar kuruldu. Kars Milli Şurası'nın ilk Reisi, Kepenkçi Emin Ağa ve Muavini de Piroğlu Fahrettin (Erdoğan) idi. Telefon ve telgraflar ile 30 Kasım'da Kars'ta yapılacak kongreye Batum'dan Orduabad'a kadar tüm Türk gölgelerinden delege gönderilmesi istendi[617]. Kongre'den sonra Milli Şura aldığı kararlar doğrultusunda çalışmalara başladı. Kars'ta, 9. Ordu çekildiği zaman, Ermenilere karşı mukavemet edebilmek için, daha önce Kars ahalisinden toplanan silahları almak ve yeni silahlar temin etmek amacıyla Fahrettin Bey, Yakup Şevki Paşa'ya müracaat etti.Yakup Şevki Paşa ancak Rumlar'dan kalma Berdanka denilen tüfeklerden 1000 adet verebileceğini söyledi. Daha sonra Fahrettin Bey,Yakup Şevki Paşa'ya Kars'ta kalıp, buradaki mücadelenin başına geçmesini de teklif etmiş, Paşa, gözünden rahatsız olduğunu beyan ederek bu teklifi reddetmişti[618]. Fakat, İttihat ve Terakkiciler ile Teşkilat-ı Mahsusacılar, Paşa'yı bir ay kadar Erzurum'da adeta mevkuf bulundurmuşlar, İstanbul'a gitmesine mani olmuşlardı[619]. Bu arada, "Ermeni tehcirinde mezalim" töhmetiyle yakalanacak olan İttihatçılardan Filibeli Hilmi, Erzurumlu Köseoğlu Cafer ve Yenibahçeli Nail Bey'ler, İstanbul'da Enver ve Talat Paşalar ile son

---

[615] Esin DAYI ,**Elviye-i Selase'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma**, Erzurum 1997, s. 91.
[616] Hilmi URAN, **Hatıralar**, Ankara 1959, s. 109.
[617] KIRZIOĞLU, **a. g. e.**, s. 8.
[618] GÖKDEMİR, **a. g. e.**, s. 64.
[619] ERTÜRK, **a. g. e.**, s. 197.

yapılan gizli toplantıdaki kararları ve şifrelerle mektupları da alarak, Gülcemal vapuru ile savuşmuş ve Trabzon'a çıkarak oradan 19 Aralık 1918'de Erzurum'a gelmişlerdi[620]. Bu heyette Teşkilat-ı Mahsusa'nın adamlarından biri olan Yenibahçeli Nail Bey Batum'a, İttihatçılardan Filibeli Hilmi Erzurum'a, tüccardan Cafer Bey Trabzon'a gönderilmişti. Bunlar kurye idi[621]. Daha sonra Kars bölgesindeki teşkilatlanmanın lideri olacak olan, Cihangirzade İbrahim Bey de bu sıralarda Kars İslam Şurası için, Şura şubeleri açmak ve bölge halkını Ermeni ve Gürcüler'e karşı mukavemete davet etmekle görevli idi[622]. Cihangiroğlu İbrahim Bey, daha önceleri gizli olarak Azerbaycan'da Ermenilere karşı kurulmuş bulunan "Difai Partisi"ne girmişti. 1907 yılı başlarında Erzurum'da "İttihat ve Terakki" Fırkası'na "yemin ederek" aza olmuştu. Cihangiroğlu İbrahim Bey, aynı zamanda Teşkilat-ı Mahsusa'ya bağlı idi. 1906'da İran'a, 1913'te Teşkilat-ı Mahsusa'da görevli olarak Bulgaristan'a gitti. Bulgarlara baskınlar yaptı ve 1914 Kasım'ında kardeşiyle birlikte Irak ve İran cephesine gönderildi[623]. Cihangiroğlu'nun bu özellikleri yerel direnişin ortaya çıkması ve genişlemesinde kendini gösterecekti. 30 Kasım 1918'de "Milletvekili" adıyla gelen halk mümessillerinden 60 kişi, Kars'ta ilk "Büyük Kongreyi" yaptı. Batum'dan Nahcivan'a doğru uzanan ve Türk Ordusu'nun çekileceği yerleri koruyacak yerli hükümet sayılan "Milli İslam Şurası"nın merkezi Kars olarak kabul edildi. Seçilen 12 kişilik merkez mümessilleri Reisliği'ne, Balkan Savaşı'ndan beri orduda gönüllü atlı olarak çalışan ve Cihan Savaşı'nda koyu İttihatçıların "Teşkilat-ı Mahsusa"da yararlılıklar gösteren Cihangiroğlu İbrahim Bey, ordunun isteği ve vazifelendirmesiyle getirildi[624].

Erzurum'da bulunan İttihatçı Miralay Halid, Miralay Rüştü ve Süleyman Necati Beylere gönderdiği talimatta, teşkilat yapılarak şuralar hükümeti kurulmasını istemişti. Bu talimat üzerine Erzurum, Trabzon ve Kars ileri gelenlerinden oluşan heyetler Ardahan Kongresi'nde bir araya gelmişlerdi[625]. 31

---

[620] KIRZIOĞLU, **a. g. e.**, s. 9.
[621] ERTÜRK, **a. g. e.**, s. 197.
[622] GÖKDEMİR, **a. g. e.**, s. 49.
[623] KIRZIOĞLU, **a. g. e.**, s. 121-123.
[624] **A. g. e.**, s. 8-9.
[625] Haluk SELVİ, **Milli Mücadele'de Erzurum 1918-1923**, Ankara 2000, s. 38.

Aralık 1918'de Oltu-Göle üzerinden Ardahan'a gelen firari ve Teşkilat-ı Mahsusa'cı Köseoğlu Cafer, Hilmi ve Dr. Fuad Bey'ler burada 3. Tümen Komutanı (Deli) Halid Bey'in başkanlığında Hemşioğlu Rasim Acar Bey'in konağında 3-5 Ocak 1919 günlerinde yapılan "Ardahan Kongresi"nin birinci içtimaına katıldılar. Hilmi Bey, İstanbul'dan Bahaeddin Şakir Bey ve Enver Paşa'nın vaktiyle yazdığı mektupları Halid Bey'e verdi. İçinde yazılanlar, Kars'lı ve Batumlular ile Halid Paşa'nın ve çekilmekte olan ordudan milliyetçi subayların karar verip gerçekleştirdiği "geçici yerli hükümet kurma" teferruatına aitti[626]. I. Ardahan Kongresi'nde kararlaştırılan maddeler şunlardı :

"1- Devletimize, İngilizlerin dikte ettirdiği, Mondros Mütarekesi şartlarını çeşitli sebep ve bahanelerle tatbik etmemek.

2- Eldeki silahları teslim etmek, şöyle dursun düşmanlarla çarpışarak yeniden silahlanmak için her çareye başvurmak.

3- Yeni kurtulmuş olan Ahıska ve Elviye-i Selase'yi teşkil eden topraklarımızla birlikte, Boğazları açılan, limanlarıyla demiryolları işgal edilen Anavatan'ı da kurtarmak için geniş ölçüde teşkilat kurup, zafere ulaşıncaya kadar yılmadan, feragat ve tesanütle çalışmak.

4-Derhal Milli Şura Hükümeti bölgeleri temsilcileriyle Ardahan'da yeni bir kongre yapmak"[627].

Bu Kongre kararları telgraf ve telefonlarla çevreye duyurularak murahhasların İngiliz işgalinden evvel ikinci bir kongre için Ardahan'a yetişmeleri istenmişti.Gerçekleşen bu kongrede Anavatanın kurtarılması için önemli kararlar alınmış, Erzurum merkez olmak üzere, bütün bölgeyi kapsayacak şekilde geçici bir hükümet kurulması bile düşünülmüştü[628]. I. Ardahan Kongresi'ne katılan İttihatçı ve Teşkilatı Mahsusacılar, bu kongre ile doğu bölgesinde etkili olacak çekirdek kadroyu oluşturmuşlar ve bunu karara bağlamışlardı. Daha sonra yapılacak 2. Ardahan Kongresi'nde bu çekirdek kadronun yanında halkın temsilcilerinin de kongre çalışmalarına katıldıkları görülecekti. Aslında bu durum, Anadolu'nun değişik bölgelerinde gerçekleştirilen milli teşkilatlanma

[626] KIRZIOĞLU, **a. g. e.**, s. 9.
[627] GÖKDEMİR, **a. g. e.**, s. 79.
[628] SELVİ, **a. g. e.**, s. 39.

faaliyetlerinde de göze çarpmaktaydı. İttihatçı kadro direniş teşkilatlarında ilk çekirdeği oluşturmuş daha sonra bu kadro etrafında kitleselleşme başlamıştı. Doğudaki bu teşkilatlanmalar doğu dışında da dikkat çekmişti. Kazım Karabekir Paşa, İstanbul'dan ayrılmadan önce doğudaki çalışmalardan haberdardı. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa'nın da Sivas üzerinden Erzurum'a yönelmesi milli çalışmalarını buradan başlatmak istemesi bir tesadüf olmasa gerekti.

I. Ardahan Kongresi'nden sonra Erzurum'daki ileri gelen İttihatçılarla da iş birliğine girişilmişti. Yapılan ortak çalışmalar sonucu, Erzurum'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubesi açılmıştı. Görüleceği gibi, Elviye-i Selase'de başlayan milli teşkilatlanma, önce Milli Şura'nın kurulmasına daha sonra Milli Şura'nın Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti olmasına; bu hükümet kuvvetlerinin Ermeni ve Gürcülere karşı koymasıyla ise; hem Elviye-i Selase'yi hem de komşusu Erzurum'u korumasına dahası, Erzurum'da da milli teşkilatlanmaya yol açmasıyla neticelenmişti[629]. Ardahan Kongresi'nin ikinci içtimaında 7-9 Ocak 1919 günleri verilen ve varılan bu kararlara göre;

> "1- Kars merkez olmak üzere bütün Milli Şuralar "Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkate-i Milliyesi"ni kurmak üzere büyük bir Kongre yapacak.
>
> 2- Son birliklerini Erzurum vilayetine çekmekte olan IX. Ordu'dan silah ve malzeme yardımı olarak yerli halktan erler toplayıp, ordudan kalan gönüllü çavuş, onbaşı ve erlerle 3. Fırka'dan ayrılacak subaylar idaresinde Ermeni ve Gürcüleri memlekete sokmayacak askeri düzen ve birlikler kurmak.
>
> 3- Batum ile Erzurum'da ve Trabzon'da çıkacak, "Sada-yı millet", "Albayrak" ve "İstiklal" gazeteleriyle içeridekileri uyarmak ve dışarıdakilere de yayın ve resmi delegelerle milli hakları tanıtmak.
>
> 4-Hiçbir surette mevcut silahlarımızı İngilizlere ve ortaklarına teslim etmemek ve 1914'sinin içerisine çekilecek 3. Fırka ile Kumandanı Halid Bey'in yardım ve müdahalesini devam ettirmek hususlarında birleşildi[630].

---

[629] DAYI, **a. g. e.**, s. 99.
[630] KIRZIOĞLU, **a. g. e.**, s. 10.

Kars merkezli yapılan bu teşkilatlanmalarda 3. Fırka (Tümen) Kumandanı Halid Bey'in çok büyük katkıları olmuştu. Halid Bey, Milli Şura Hükümeti'nin devamını temin vazifesini vicdanının delaleti ile deruhte etmiş ve gece gündüz faaliyetleriyle Ermenilerin önüne set çekmeye muvaffak olmuştu. Milli direniş amacıyla oluşan Cafer (Erçıkan) Bey'in müfrezesi hudut içinde faaliyet başlatmak emeliyle Halid Bey'e müracaat edince, O da çok memnun olmuştu. Müfreze askeri hususlarda Halid Bey'e merbut bulunuyor, siyasal işlerde de Erzurum'daki "**Istıhlas-ı Vatan Cemiyeti**" nden talimat alıyordu[631]. Faaliyetlerle ilgili muharebeler iki kanaldan yapılıyordu; biri Erzurum kanalıydı ve işleri Erzurum'da Albayrak gazetesi sahibi ve muhabiri Süleyman Necati Bey yürütüyordu. İkincisi İstanbul kanalı idi. Sabık rical buna dahildi. Erzurum muhaberat parolası; "ayna" ve İstanbul parolası; "demir"di[632].

17-18 Ocak 1919 gecesi Kars'taki "Büyük Kongre"ye, Ardahan Kongresi adına mühendis Server ve Afzal Bey'leri ile sancak ve kazalardan gelen halk mümessilleriyle 131 delege katıldı ve o gece "**Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkate-i Milliyesi**" kuruldu[633]. Özerk bir geçici yönetim olarak Kars'ta oluşturulan Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkate-i Milliyesi'ni yaratan "Şura-yı Milli"nin çıkardığı 18 maddelik "**Teşkilat-ı Esasi'ye Kanunu**", bu yönetimin egemen olduğu topraklarda "Türkiye Devleti"nin askeri ve mülki örgütlenme şekli ve usullerinin uygulanacağını, bu devletle sürekli bağlantı kurulacağını bildirmekteydi. İlginç olan şudur ki, bu tarihte bu adı taşıyan bir devlet yoktur ve "**Türkiye Devleti**" terimi bundan iki yıl sonra 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu tarafından kullanılacaktı[634]. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-ı Milliyesi kurulduğu zaman kendisini Wilson Prensipleri'ne istinad etmişti. Dolayısıyla hükümet kendisini Wilson'a, İngiltere kralı George'a, Fransa Cumhurbaşkanı Poincare'ye, Paris Barış Konferansı'na, Akdeniz Müttefik Komutanlığı'na ve Osmanlının başkentindeki Amerika, İngiliz ve Fransız komisyon üyelerine tanıtabileceğini umuyordu. Cenub-i Garbi Kafkas

[631] GÖKDEMİR, **a. g. e.**, s. 80-81.
[632] **A. g. e.**, s. 82.
[633] KIRZIOĞLU, **a. g. e.**, s. 11.
[634] TANÖR, **a. g. e.**, s. 40-41.

Hükümeti'ni tanıtmak ve bu bölgelerdeki Müslümanların durumunu anlatmak üzere Zeynel Ağaoğlu Tiflis'e, Server Bey Batum'a, Mart başlarında da Hariciye Nazırı Fahrettin Bey Erzurum'a gönderildiler. Daha öncede İstanbul'a, murahhas tayin edilen Asaf ve Ali Bey'lerde görevlerini devam ettirmekte idiler[635]. Cihangirzade İbrahim Bey başkanlığındaki hükümete, Cihangirzade'nin kardeşi Cihangirzade Hasan, Kağızmanlı Ali, Doktor Esat alınmış, ayrıca Dahiliye Nezareti'ne Filibeli Hilmi, Vekiller Heyeti'ne Fuat Sabit, Başkumandanlığa Miralay Halid Bey seçilmişti. Cihangirzade ve Heyet-i Vekile'si işe başladıktan sonra, Erzurum'da teşkilat yapmak üzere Filibeli Hilmi, Erzurum tüccarlarından Cafer, Topçu Miralayı Erzurumlu Kazım Bey'lerle Albayrak Gazetesi Müdürü Süleyman Necati Bey'i bir heyet halinde oraya göndermişti. Batum teşkilatını kurmaya Yenibahçeli Nail Bey'i memur etmiş, Trabzon teşkilatına da Alay Kumandanı Ali Rıza Bey'le Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi'yi seçmişti. Giresun'da teşkilatı kuracak kimse, Pontusculara karşı mücadele eden Topal Osman Ağa idi. Samsun'daki teşkilata Mehmed Bey'le eski mebuslardan Emin, Şuralar Hükümeti'nin Sivas teşkilatını kurmaya Halis Turgut Bey'le, Şekeroğlu İsmail Efendi tavzif edilmiş, Ahıska'daki teşkilata Molla Nasreddin Gazetesi muharirlerinden Ömer Faik Bey'i, Harput şehrinde teşkilat kurmaya Müyesser Paşa ile Mebus Ali Rıza Bey memur edilmişti[636]. Görüldüğü gibi, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti sadece Kars Ardahan, Batum'da teşkilatlanmamış Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgesiyle Sivas'a kadar olan bölgede teşkilatlanmaya başlamıştı. Şuralar Hükümeti'nin İstanbul teşkilatına tayin edilen Göz Tabibi Esat (Işık) Paşa ile Baha Sait, Yenibahçeli Şükrü, Japon Rıza ve bu tarihte İstanbul Merkez Kumandanı Divan-ı Harp Reisi Hemşinli Ali Tosun Bey'ler idi[637]. Bu isimlere dikkat edildiğinde çoğunun, Karakol Cemiyeti'nin kurucuları olduğu ortaya çıkmaktadır. Buradan Şuralar Hükümeti'nin Karakol Cemiyeti ile bağlantısı anlaşıldığı gibi Karakol Cemiyeti'nin doğu bölgelerindeki faaliyetlerde de etkili de ortaya çıkmaktaydı.

---

[635] GÖKDEMİR, **a. g. e.**, s. 97.
[636] ERTÜRK, **a. g. e.**, s. 197-198.
[637] **A. g. e.**, s. 198.

Direniş faaliyetlerini kamuoyuna maledebilmek amacıyla Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti bundan başka Erzurum'da "Albayrak" diğeri Batum'da "Sâdây-ı Hak*" isimleri altında iki gazetenin de neşredilmesini karar altına almıştı. Albayrak'ın mümessilliğine Enver Paşa'nın kardeşi ve Kafkasya ve Havalisi İslam Orduları Kumandanı Fahri Ferik Nuri (Killigil) Paşa seçilmiş, O da kendisine vekalet etmek üzere Miralay Halid Bey'i göndermişti. Kars'ta kurulan Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti ile İstanbul Hükümeti'nin münasebetlerini tanzim etmek üzere kaleme alınacak esasları hazırlamaya da Altıncı Ordu eski Kumandanı ve Enver Paşa'nın amcası Halil (Kut) Paşa memur edilmişti[638]. Bu teşkilatlanmayla , Balkan deneyiminden (1913, Geçici Batı Trakya Hükümeti) 6 yıl sonra İttihatçılar, daha değişik koşullar içinde yeni bir geçici devletçik kurma girişiminde bulunmuşlardı. Çekilen Osmanlı Ordusu yerine Gürcü ve Ermenilerin geçmemesini ve İngiliz kuvvetlerinin burada yerleşmemesi amacıyla kurdukları Cenub-i Garbi Kafkas Geçici Hükümeti bir çeşit Makedonya iklimi içinde çok büyük ölçüde Teşkilat-ı Mahsusa'nın eseri olmuştu[639]. Bazı kaynaklar bu sıralarda ilginç gelecek bir olaydan bahsetmişlerdi. Bu olay da; Enver Paşa'nın Kars'a kadar geldiğiydi. Enver paşa, Berlin'den kaçarak yanına kattığı yakın arkadaşlarından Cemal Paşa, Bahaeddin Şakir ve Doktor Nazım ile birlikte bir ara Kars'a gelmiş, yeni kuruluşun Kuva-yı Milliye ile birleşmesini tavsiye etmişti[640]. Hükümet, Türkçe konuşan veya (Batum'da olduğu gibi) müslüman çoğunluğun yaşadığı Batum, Ahıska , Ahılkelek ve Aleksandrapol, Gümrü bölgelerine ilaveten Kars ilinde icra selahiyetini haizdi. Bütün bu mahallerden seçilmiş olan hükümet sözcüleri sonradan 12 üyelik bir milli konsey kurdular. Milli Komite, Aras ve Arpaçay'ın doğusundaki bölgelerde, mahalli Türklerin, muzaffer müttefik kuvvetlerin desteğini sağlamış olmanın gururu içindeki Ermenistan (Erivan)'ın "de facto" hükümet birliklerine karşı yaptıkları mukavemeti destekleyici tedbirler aldı. Neticede, Aras ve Arpaçay boyundaki Ermeni birlikleriyle Milli Komite'nin gerillaları arasında

---

* Kırzıoğlu'na göre, bu isim "**Sada-yı Millet**"tir (KIRZIOĞLU, **a. g. e.**, s. 9).

[638] ERTÜRK, **a. g. e.**, s. 198.

[639] TANÖR, **a. g. e.**, s.538.

[640] Enver Behnan ŞAPOLYO, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, İstanbul 1944, s. 198.

çatışmalar başladı. Halit Paşa'nın çekilen birliklerinden Ahıska'yı devralan 500 kişilik Server Bey ve Dikanlı Hafız Bey Çeteleri, Gürcü kuvvetlerini Atshur ötesine, 1828 Türk sınır karakolu Borjam geçidine kadar püskürttüler. Kağızman bölgesi, Kars ovası, Oltu ve Aşağı Çoruh mıntıkalarında kuvvetle desteklenen Milli Komite, Rusların Kars ve diğer noktalarda Türkler'e bıraktıkları sahra cephaneliklerinden temin ettikleri silah ve cephane ile 8.000 kişilik bir kuvvet meydana getirdi[641].

Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin teşkilatlanması İngilizlerin dikkatini çekmişti. 14 Ocakta trenle Kars'a gelen 14. İngiliz Tümeni Komutanı ve "Kafkasya Başkumandanı" General Thomson'a istasyonda bir nutukla cevap veren Muallim davavekili Mamiloğlu Tevhididdin Bey, ona elindeki resmi Çarlık neşriyatını delil gösterip "Wilson Prensipleri"ne dayanarak, Kars vilayetine getirip yerleştirmek istediğiniz Ermenilerin nisbeti %15'tir. Müslümanlar ise %85'tir. 85 kişiyi 15 kişinin idaresine vermek hangi insanlık esasına dayanır?" diye mat etmişti. Bunun üzerine, yeni kurulan hükümeti resmen tanıdığını bildiren Thomson, 20 Ocak günlerinde geri gitmişti[642]. Buna rağmen, 10 Mart 1919'da Baku'dan Kafkasya'ya tayin edilen General Thomson'un gelişi ile gelişmeler bundan sonra hep Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti aleyhine cereyan edecekti. Thomson'un Tiflis'e gelişi sırasında İngiliz askeri temsilcileri ve diğer karakollardan gelen raporların mahiyeti Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin aleyhinde idi[643]. Kafkasya istihbarat şube subaylığına tayin edilen İngiliz Yarbay Rawlinson; "Türkiye'deki karışıklıkları iki misline çıkaran İttihat ve Terakki mensuplarının faaliyetlerini, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin sebep olduğu fitne faaliyetlerini ve Cenub-i Garbi Kafkas'da Türk subaylarının liderliğinde, Türk tüfek ve makineli tüfekleriyle teçhiz edilmiş olan sayısız Müslüman haydutların serbestçe operasyon yaptıklarını" teyid etmek gayesi ile Osmanlının doğu vilayetleriyle birlikte Kars vilayetini teftişe çıkmıştı[644]. Bundan sonra olacak ki, Mart 1919 sonunda Milne,

---

[641] W.E.D. ALLEN, Paul MURATOFF, **Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Ankara 1966, s. 461-462

[642] KIRZIOĞLU, **a. g. e.**, s. 11.

[643] GÖKDEMİR, **a. g. e.**, s. 146.

[644] **A. g. e.**, s. 150-151.

Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ni dağıtmaya karar vermişti. Nisan başlarında sözde konferanslar yapmak üzere İstanbul'dan Batum'a gelen General Milne, burada General Thomson'la Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'ni dağıtma planlarını hazırlamıştı[645]. 13 Nisan 1919 günü önceden Dereiçi'ndeki müstahkem mevkide bir alay Hintli İngiliz askerinin başında bulunan İngiliz kumandanı, Kars Parlamento Reisliği'nden yazılı istekte bulunarak aldığı "müzakereleri dinleme"müsaadesini bildiren 8-10 kişilik tezkereye göre, zırhlı vasıtalarla saat 16'da Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti binasını makineli tüfek, bomba ve süngülü askerleriyle sararak, hükümet mümessili 12 kişiyi yakalayıp bir kamyonla istasyona ve oradan da trenle Batum'a ve sonra Malta'ya sürdü[646]. Ertesi günü Ermeni Osebyan ile Gargonof idereyi ele aldılar. Müteakip haftalarda diğer yerlerdeki Milli Şuralar da -bütün Ermeni hücumlarını başarıyla püskürten Oltu ile Kağızman hariç olmak üzere- kaldırıldı[647]. Kars, İngiliz işgaline uğradığında Fahrettin (Erdoğan) Bey Erzurum'da olduğu için bu sürgünden kurtulmuştu. Fakat İngilizler gerek Fahrettin Bey'i gerekse, Tortum'da bulunan 3. Tümen Komutanı Halid Bey'i adım adım izliyorlardı. Nitekim, 22 Nisan 1919'da Mütareke şartlarını kontrol etmek üzere Erzurum'a gelen İngiliz Yarbayı Rawlinson, 15. Kolordu Komutanı yardımcısı Rüştü Bey'e emir vererek adı geçen bu iki şahsın İngilizlere teslimini istedi[648]. Ancak, Halid Bey, bir ara İngilizlere teslim olmak üzere yola çıktı. Zigana dağına geldi, orada Torul kazasında durarak İngilizlere; "***Halid sözünde durarak buraya kadar geldi. Artık buradan öteye gidemez***" diyerek, Zigana'nın gerek Trabzon ve gerek Gümüşhane tarafındaki bütün gençlerini başına topladı, talim ve terbiyelerine başladı[649]. Merkezi hükümet yıkıldıktan sonra, Batum'dan Nahçıvan'a kadar olan bölgede bulunan Müslüman ahali, Milli hükümetin kuruluş safhasında olduğu gibi, mahalli "Milli Şura" hükümetleri şeklinde teşkilatlanarak, "İstiklal ve Hürriyet" mücadelesine devam etmişlerdi[650]. Anadolu'nun doğusuna Ermeni

---

[645] **A. g. e.**, s. 152.
[646] KIRZIOĞLU, **a. g. e.**, s. 11.
[647] JAESCHKE, **a. g. e.**, s. 44.
[648] Sami ÖNAL, **Milli Mücadele'de Oltu**, Ankara 1968, s. 47.
[649] **A. g. e.**, s. 49.
[650] GÖKDEMİR, **a. g. e.**, s. 177.

ve Gürcülerin sarkmasını engellemek amacıyla ilçelerde ve dağlarda, Milli Şura şubeleri kuvvetlerinin çete savaşları, sürüp gitti[651].

Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin yıkılmasından sonra kurulan "Milli Şura hükümetleri'' içerisinde herhalde en fazla dikkat çekeni "Oltu Milli Şura Hükümeti'' olmuştu. Önemli bir husus da, Oltu'daki Milli Şura Hükümeti teşkilatlanmasının temeli Birinci Dünya Harbi yıllarına kadar gitmesiydi. Birinci Dünya Savaşı'nda Erzurum Rus işgaline düşünce Oltu'yu savunmak üzere bir "Oltu İslam Komitesi" oluşturulmuştu. Çarlık Rusya'sı yıkılınca, Bolşeviklerle Brest-Litowsk antlaşması yapılmış, Türk Ordusu 25 Mart 1918'de 5.Kafkas Tümeni ile, Yarbay Mürsel Bey Komutasında Oltu'ya girmişti. Oltu İslam Komitesi, 25 Mart 1918'den sonra görev ve yetkilerini Türk Ordusu'na devrederek kendi kendisini feshetmişti[652]. 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nin 11. ve 15. maddeleri gereğince Oltu yine Türk sınırları dışında bırakılınca, eski İslam Komitesi bu defa "İslam Terakki Komitesi" adıyla yeniden kuruldu. İslam Terakki Komitesi'nin Mütareke'den sonraki çalışmaları çok ilgi çekiciydi. 13 Nisan 1919'da Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti'nin İngilizler tarafından dağıtılması üzerine bağımsız "Oltu Şura Hükümeti''ni kuran bu komiteydi[653].

Doğu bölgesinde Milli Mücadele'nin bayraktarlığını yapan ve aynı zamanda uç beyliği gibi hareket eden Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, doğudaki Milli Mücadele'nin teşkilatlanması açısından olduğu kadar, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu", "Meclis-i Milli"si ve "Cumhuri" karakterinden başka, ülkenin adının konması ("Türkiye") açısından da 1920'lerdeki oluşuma (Türkiye Büyük Millet Meclisi) isim babalığı yapmakta ve bir model oluşturmaktaydı[654]. Bu hükümet, bu özellikleri yanında İttihat ve Terakki Partisi'nin teşkilat ve devlet kurma tecrübesini ortaya koyması yanında,yine İttihat ve Terakki Partisi'nin adeta her açıdan kendisiyle özdeşleşmiş kuruluşu olan Teşkilat-ı Mahsusa'nın Balkan Savaşları'ndan sonra kurduğu geçici hükümet faaliyetlerini Milli

[651] KIRZIOĞLU, **a. g. e.**, s.12.
[652] ÖNAL, **a. g. e.**, s. 37.
[653] **A. g. e.**, s. 50.
[654] TANÖR, **a. g. e.**, s. 114.

Mücadele yıllarında da devam ettirdiğini göstermesi açısından önem taşımaktaydı.

1- Erzurum civarında Milli Teşkilatlanma ve İttihatçılar:

Anadolu'nun doğusunda Kars merkezli direniş teşkilatlarına yine doğu Anadolu'nun diğer önemli bir merkezi Erzurum'daki teşkilatlanma eklerince doğuda çok mühim bir direniş potansiyeli olmuştu. Erzurum'a önem kazandıran hususların başında da 9. Ordu'nun 15. Kolordu'ya dönüştürülerek Erzurum'da konuşlandırılması gelmekteydi. Erzurum'un merkezi konumunu güçlendiren diğer bir önemli neden de, İstanbul'da kuruluşu gerçekleştirilen Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Doğu Anadolu'ya yönelik milli çalışmalarıydı. Erzurum'un önemli bir merkez olmasında harp yıllarında hatta daha öncesinde İttihat ve Terakki'nin yaptığı faaliyetlerde önemli bir yer tutması etkili olmuştu. Erzurum, Türk Birliği eylemlerin planlama ve yönetim merkezi haline gelmişti. Ağustoş 1914 başında, Taşnak Partisi şeflerini Rusya Ermenileri arasında muhbir ağları oluşturmaya ikna etmek üzere, Bahaddin Şakir Bey Erzurum'a gönderilmişti. Teşkilat-ı Mahsusa'nın Erzurum'u eylem ve planlama üssü olarak seçmesinin önemi Erzurum Kongresi'nde görülecekti[655]. Mütareke'nin imzalanması ile İttihat ve Terakki'nin kapatılmasından sonra İttihatçılardan bir kısmı yurtdışına çıkmış, bir kısmı da Anadolu'ya geçerek çalışmalarına burada devam etmişlerdi. Erzurum ve Trabzon şehirleri, Anadolu'ya geçen İttihatçılar için önemli merkezler olmuştu[656]. Umumi Harp ve Milli Mücadele yıllrında Erzurum'daki milli teşkilatlanma düşüncelerinde etkili olan en önemli husus hiç şüphesiz Ermeni tehdidiydi. Öteden beri diplomatik edebiyatta "Vilayat-ı Sitte" hatta "Altı Ermeni Vilayeti" namıyla şark vilayetleri (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamuretülaziz, Sivas) Mondros Mütarekesi'nde de bahis konusu edilmiş bu vilayetlerin herhangi bir kısmını

---

[655] Suat PARLAR, **Osmanlıdan Günümüze Gizli Devlet**, İstanbul 1997, s. 67-68.
[656] SELVİ, **a. g. e.**, s. 38.

işgal hakkını İtilaf Devletleri'ne tanımıştı. Sonradan buralarda bir Ermenistan teşkili tasavvurları ortaya çıkınca bu bölgede yaşayan Türkler haklı olarak derin bir teessür ve endişeye kapıldılar. Bu amaçla daha Meclis-i Mebusan'ın feshinden önce, Aralık ayı başında (1919) Şark Vilayetleri Mebusları mecliste bir grup halinde toplanmak lüzumunu duymuşlardı. Bu mebuslar seçildikleri memleketlerin menfaatleri için ve Türk milleti namına hareket etmek üzere bir grup halinde bulunmaya karar vermişlerdi. 7 maddelik bir program müsveddesi kaleme almışlardı. Bu grup kendini "Vilayat-ı Şarkiye Grubu" adıyla tanıtmakta ve kitap gazete ve risaleler neşretmekteydi. Ayrıca, milli menfaatleri müdafaa maksadıyla Avrupa'ya heyetler göndererek haklarımızın korunmasına çalışmak gibi bir gaye takip edecekti[657]. Erzurum'daki teşkilatlanmaya Trabzon'da faaliyette olan Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti de etki etmişti. Hele, 28 Şubat 1919'da, Ermenilerin Paris Sulh Konferansı'na verdileri muhtıra açıklanıp da Maraş, Kilikya, Doğu illeri ile Trabzon'un bir kısmını istedikleri anlaşılınca, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti mensuplarının heyecan ve gayretleri bir kat daha arttı. İngilizlerin Kars'a girişleri ise, doğu bölgesindeki kuşku ve heyecanı son haddine vardırdı. Gerek bu olayların, gerekse Trabzonluların devamlı teşvikleri sonucu Erzurumlular, Milli Mücadele amacı ile teşkilatlanmaya karar vermişlerdi[658].

Milli Mücadele başlarında Erzurum ve bölgesiyle ilgili olarak Erzurum dışında yapılan çalışmaların başında, İstanbul'da kurulan Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti gelmekteydi. Süleyman Nazif'in delaletiyle Divanyolu'nda, Müdafaa-i Milliye Sepet Fabrikası'nın üstünde küçük bir odada "Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" kuruldu. Cemiyetin Reisi eski Bitlis Valisi Harputlu Nedim Bey'di. Eski Beyrut Valisi Diyarbakırlı İsmail Hakkı, Diyarbakır mebusu Feyzi, Sivas mebusu Rasim, Sivas'lı genç bir yedek subay olan Diyarbakırlı Cavit, cemiyetin önemli elemanlarıydı*. Cemiyet, davasını müdafaa etmek ve ayrıca memleket içinde etkili olmak için fransızca,

---

[657] GÖKBİLGİN, **a. g. e.**, C. I, s. 28.

[658] Mahmut GOLOĞLU, **Erzurum Kongresi**, Ankara 1968, s. 20-21.

* Kansu,. Erzurum'a gittiğinde kendisi gibi İttihatçı olan Hacı Nafiz Bey'le görüşmüş arkadaşlarını toplayarak onlara; "Artık İttihatçılık mittihatçılık kalmadı. Topraklarımızı müdafaa ve vatan bütünlüğümüzü korumak mecburiyeti karşısındayız" demişti (KANSU, **a. g. e.**, C. I, s. 20).

"Le Pays" (Ülke) ve Türkçe "Hadisat" adlı gazetelerin çıkarılmasını ve bunlar için vasıta teminini Süleyman Nazif Bey'in üzerine almasını kararlaştırdı[659]. Diyarbakır'lı ve Ziya Gökalp'in kuzeni olan Süleyman Nazif, Servet-i Fünun'un tanınmış bir şairi idi ve önemli bir gazeteci ve köşe yazarı idi. İttihatçı rejim sırasında Basra, Kastamonu, Trabzon, Musul ve Bağdat valilikleri de yapmıştı[660]. Bu arada harp yıllarında yedek subaylık yapmış olan Cevad Dursunoğlu, hem ailesine bakmak hem de halk arasında yapılacak teşkilatta çalışmak üzere Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin nizamnamesini alarak şube açmak üzere Erzurum'a gitmişti[661].

Erzurum'da milli teşkilatlanma amacıyla Erzurum dışından gelen destek ve teşviklerin dışında, Erzurum merkezli faaliyetler de önemli yer tutmaktaydı. Daha, savaşın son aylarında Konya'da İttihat ve Terakki Okulları Müdürlüğü'nde bulunan Süleyman Necati* (Güneri) Bey, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi azası olan Hilmi Bey'den Erzurum'da açılacak olan sultaninin başına geçmesini isteyen 7 Temmuz 1918 tarihli bir mektup almıştı. Bu teklifi kabul eden Süleyman Necati Bey, Osmanlı Devleti'nin savaşta mağlup olduğunu anlamış ve Erzurum'a giderek teşkilat yapacak birisini aramıştı. O sırada itimat ettiği arkadaşlarının çoğu cephede bulunduğundan, Talas Şifa Yurdu zabiti Erzurumlu Yüzbaşı Nalbantoğlu İsmail Hakkı'ya fikrini söylemiş ve beraber Erzurum'a gitmeye karar vermişlerdi. Erzurum'a giderken Trabzon'a uğrayan Süleyman Necati Bey, buradaki milli teşkilatlanmayı görerek, Binbaşı Kazım (Yurdalan) Bey ile görüşmüş, çalışmalardan etkilenmişti. Süleyman Necati Bey, 7 Ekim 1918'de Erzurum'a gelmiş ve bir hafta içerisinde dört sınıflı Albayrak Mektebi açmıştı[662]. Görüldüğü gibi Erzurum'daki milli teşkilatlanma faaliyetlerinin temeli 30 Ekim Mondros Mütarekesi öncesine kadar gitmekteydi. Süleyman Necati Bey'in Erzurum'a geldiği günlerde Mondros Mütarekesi imzalanmış ve bu Mütareke'nin 24. maddesi Erzurum'un önde gelenleri tarafından Vilayat-ı Şarkiye'nin Ermenilere verileceği şeklinde değerlendirilmişti. Bunun üzerine

---

[659] Cevat DURSUNOĞLU, **Milli Mücadele'de Erzurum**, İstanbul 1998, s. 18-20.
[660] ZÜRCHER, **a. g. e**, s. 136.
[661] KANSU, **a. g. e.**, C. I, s. 20.
* Süleyman Necati Bey aynı zamanda Teşkilat-ı Mahsusa mensubuydu (STODDART, **a. g. e.**, s. 146).
[662] SELVİ, **a. g. e.**, s. 40-41.

Süleyman Necati Bey, Hastane Baştabibi Doktor Fuad Sabit, 3. Fırka Kumandanı Halid ve İsmail Hakkı Bey'ler ile birlikte bir cemiyet kurmaya karar vermiş ve cemiyetin nizamname ve beyannamesini hazırlamışlardı. Başlangıçta cemiyetin resmi bir surette açılması düşünülmüş, bu sebeple Vali Münir Bey'e müracaat edilmişti. Ancak, Erzurum Polis Müdürü Zeki Bey, Süleyman Necati Bey'in, bir İttihatçı olduğunu, Hükümet-i Merkeziye'nin bunların aleyhinde bulunduğunu anlatmış onun tutuklanmasını validen istemişti[663]. Süleyman Necati Bey'e yönelik İttihatçılık suçlanmasından sonra, teşkilatlanma gizli olarak yapılmaya başlanmış, "İstihlas-ı Vatan Cemiyeti" adı altında kurulan bu gizli teşkilatın ilk heyet-i merkeziyesinde Nalbantzade İsmail Hakkı, Süleyman Necati, emekli Binbaşı İdris Bey'ler ve Alay Müftüsü Nusret Efendi bulunuyordu. Bir müddet sonra Nusret Efendi Bolu'ya, İdris Bey'de ticaret için köylere gitmiş olduğundan Süleyman Necati ve İsmail Hakkı Bey'ler merkezde yalnız kalmışlardı[664]. Bu arada, İttihatçılardan Filibeli Hilmi, Erzurum'lu Köseoğlu Cafer ve Yenibahçeli Nail Bey'ler, İstanbul'da Enver ve Talat Paşalar ile son yapılan gizli toplantıdaki kararları ve şifrelerle mektupları da alıp, Trabzon'a çıkarak oradan 19 Aralık 1918'de Erzurum'a gelmişlerdi. Yaptıkları toplantıdan çıkan gizli karara göre, Erzurum'da çıkarılacak "Albayrak Gazetesi" için 25 Aralık 1918'de "Türk Basımevi" adıyla şu beş İttihatçı, bir şirket kurdu. Bunlar; "Gez Mahallesinde oturan Recepoğlu İsmail Hakkı, Kığılı Hacıhafızoğullarından Galipoğlu Süleyman Necati (Güneri), Doktor Ağacıkoğlu Fuad Sabit, Filibeli Hilmi, Cafer (Erçıkan)'di[665]. Bu sıralarda İttihatçılardan Filibeli Hilmi Bey'in faaliyetlerini takip eden İstanbul'daki Hükümet Trabzon ve Erzurum'a gönderdiği talimatlarla bilgi istemişti[666]. Hükümet, Filibeli Hilmi bey'in Erzurum ve Trabzon civarlarında teşkilat yaptığından bahsetmesine rağmen bu hususta kendilerine zamanında haber verilmemesini de eleştirmişti[667]. Merkeze bilgi verilmemesini, bölgedeki İttihatçı kadroların bir faaliyeti olarak düşünmek gerekir. Öte yandan, birçok teşkilatlanma faaliyetinde görüldüğü gibi, Albayrak Gazetesi'nin

---

[663] **A. g. e.**, s. 40.
[664] **A. g. e.**, s. 41.
[665] KIRZIOĞLU, **a. g. e.**, s. 9.
[666] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi** (BOA), **Dahiliye Şifre Kalemi** (DH ŞFR), **Numara** (No): 96/ 273-274
[667] BOA. DH ŞFR, No: 97/73

yayınlanma tarihi de daha öncelere gitmekteydi. İlk defa 14 Mart 1913'te Erzurum'da İttihat ve Terakki Fırkası tarafından yayınlanmaya başlanmıştı. Gazetenin bu ilk dönemi, Erzurum'un Ruslar tarafından işgal edilmesiyle son bulmuş, Mondros Mütarekesi'nden sonra gazeteyi yeniden yayın hayatına geçirme çabaları başlatılmıştı. Mütareke günlerinde Erzurum'da, ne bir matbaa makinesi ne de bunun için gerekli baskı harfleri vardı. Okul ve gazete işi için Erzurum'a gelen Süleyman Necati Bey, Rusların Hınıs'ta bıraktıkları ve Ebulhindi'li Cafer Bey tarafından Erzurum'a getirilmiş olan bir makineyi özel idareden satın aldı. Makineyi, Taşmağazalar karşısında İttihat ve Terakki Hanı'nda açmış olduğu Albayrak Mektebi'nin çatı katına yerleştirdi. Makine ve harflerde değişiklikler yaparak baskının teminini sağladı[668].

Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin İstanbul genel merkezinin, Erzurum'da şube açmak için görevlendirdiği Cevat Dursunoğlu Erzurum'a geldikten sonra, Albayrak Gazetesi'ni çıkaran Süleyman Necati Bey'le görüşmüş, Ona İstanbul'daki, "Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çalışmalarından ve bu cemiyetin şubesini açmak için kendine selahiyet verildiğinden bahsetmişti. Fakat, Süleyman Necati Bey, İstanbul'da bulunan herhangi bir cemiyetten büyük bir fayda beklemediğini ancak Erzurum'da bir şubenin açılmasının yerinde olacağını söyleyerek hudut boyundaki Pasinler, Tortum, Yusufeli ve Narman kazalarındaki halkın silahlı müdafaa fikrine hazırlıklı olduklarını ve Miralay Halid Bey'in bunların başına geçebileceğini ima etti[669]. Bundan sonra 6 Mart'ta Esat Paşa Mahallesi'ndeki Asar-ı Terakki Okulu'nun binasında toplanan cemiyet kurucuları, Hakkızade Hacı Fehim, Hacıismailefendizade Tevfik, Solakzade Müftü Sadık, emekli Binbaşı Süleyman, Gümrük Mütevellisi Kazım, Künbetli Gençağazade Hüseyin Avni, Hacırecepefendizade Hacı Hafız, Namık Efendizade Ahmet, emekli Binbaşı Haydar, Kabalzade Ahmet, Dursunbeyzade Cevat toplanarak Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurdular ve başkanlığa Hakkızade Hacı Fehim Efendi'yi getirdiler. Cemiyetin düşüncelerini yayma görevini de, Süleyman

[668] SELVİ, a. g. e., s. 47.
[669] DURSUNOĞLU, a. g. e., s. 27.

Necati Bey'in Albayrak gazetesi üzerine aldı[670]. Ne var ki Vilayat-ı Şarkiye Müdafaai Hukuk-u Milliye Cemiyeti Erzurum şubesi, bir türlü istenilen ve umulan hızla gelişmiyordu. Yönetim kurulunun genç üyeleri çırpınıyorlardı ama çoğunluk yaşlılarda idi[671]. Cemiyetin ilerlemeşinin sebeplerinden biri de, hareketin iki başlı yürütülmesiydi. Erzurum'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulduğu günlerde Süleyman Necati Bey'in gizli olarak kurduğu Istıhlas-ı Vatan Cemiyeti de faaliyetlerini sürdürüyordu. İstıhlas-ı Vatan Cemiyeti üyeleri, yeni kurulan cemiyetten uzak durmayı uygun görmüşler fakat aynı zamanda içlerinden Raif Efendi*, Süleyman Efendi ve Hüseyin Avni Bey'i bu cemiyette görevlendirmişlerdi. Fakat Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin görüşmeleri daha çok İttihatçılık davalarıyla geçiyordu. Bu dedikoduları işiten, Istıhlas-ı Vatan Cemiyeti kurucularından Halid Bey, huduttan Erzurum'a gelerek Şubat ayı ortalarında Mevki-i Müstahkem binasında bir toplantı yaptı. Toplantıda buraların mukadderatı değişecek olursa derhal idareye el koymak ve geçici hükümet kurarak seferberlik yapmaya ve Ermenistan'ı dağıttıktan sonra batıya yardım etmeye karar verildi[672]. Yine Mart ayının sonlarına doğru Küçük Kazım Bey de Trabzon'dan Erzurum'a geldi[673]. Emekli Jandarma Binbaşısı Küçük Kazım Bey, cesur ve atılgan bir asker aynı zamanda becerikli bir komitacı idi[674]. Kazım Bey'in Erzurum'a gelişi daha ilk gününden işe bir hamle vermişti. Kazım Bey, zamanın çok nazik olduğunu ve halkı toplamak için esaslı hareketlere geçmek gerektiğini, bunun içinde her şeyden önce memleketteki aydınların ve sözü geçen kimselerin cemiyetle ilgilerinin sağlanmasının lazım olduğunu anlatmıştı[675]. Küçük Kazım Bey'in Erzurum'a gelişiyle Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum şubesine yeni bir yönetim kurulu seçildi. Eski Mebus Hoca Raif Efendi başkanlığındaki yeni yönetim kurulunda Dursun Beyzade Cevad katip, emekli

---

[670] GOLOĞLU, **a. g. e.**, s. 21.
[671] **A. g. e.**, s. 22.
* Naibzade "Hoca" lakaplı Mehmet Raif Dinç. İttihat ve Terakki Fırkası'na mensup olan Raif Hoca, Nisan 1913'de milletvekili olmuş üç dönem milletvekilliği yapmıştı (Fahrettin KIRZIOĞLU, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, Ankara 1993, s. 203).
[672] SELVİ, **a. g. e.**, s. 60.
[673] DURSUNOĞLU, **a. g. e.**, s.33.
[674] GOLOĞLU, **a. g. e.**, s. 22.

Binbaşı Süleyman muhasebeci, emekli Binbaşı Kazım, Albayrak Gazetesi sahibi Necati, Avukat Hüseyin Avni, Hacırecepzade Hacı Hafız, Kırbaş Fevzi, eski Evrak Müdürü Maksut, Avukat Mesut Baytar Nedim üye oldular. Erzurum şubesinin idari kurulu gençleşmiş ve cemiyete canlılık gelmişti. Sivas'ta da bir şube kurma temayülleri başlamıştı. Bir ay kadar sonra da oradaki teşkilat, Müftü Abdurrauf Efendi başkanlığında, Bacanakzade Hamdi Bey, Darendelizade Osman Efendi, Şekeroğlu İsmail Efendi, Sığırcızade Hayri Bey tarafından kurulmuş, Mayıs başında Sivas'a gelen genç mebus Rasim Başar da cemiyetin en faal üyeleri arasına girmişti[676]. Ayrıca, Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Harputlu hemşehrisi göz doktoru Harputlu Nazmi Bey aracılığıyla Yakup Şevki Paşa'ya hareketin başına geçmesi için iknaya çalışmışlar ancak Paşa, gözlerinden rahatsız olduğunu söyleyerek ısrarları kabul etmemişti[677]. Bu sıralarda Erzurum'da Küçük lakaplı Binbaşı Kazım Bey'in, Müdafaa-i Hukuk dışında ve fakat Müdafaa-i Hukuk adına gizli teşkilat yaptığı ve Gez mahallesi, Yoncalık, Hasan Basri gibi dış mahallelerde bu teşkilata yeminli azalar yazdığı haberi alttan alta yayılmıştı. Cevat Dursunoğlu, bu haber üzerine işin aslını öğrenmek için Süleyman Necati Bey'le görüşmüş, Süleyman Necati Bey de O'na; "Doğu vilayetlerinin Ermeni tehdidi altında bulunacağını ve bunun engellenmesi için gizli teşkilat yapmaya karar verdiklerini, cemiyetin adının Istıhlas-ı Vatan olduğunu anlattı. Ayrıca o günlerde İstanbul'dan kaçan İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi azasından Filibeli Hilmi Bey'le Cafer Bey'in de Erzurum'a geldiğini ve cemiyete yeminli aza yazıldığını" açıkladı. Fakat, Müdafaa-i Hukuk resmen teşekkül ettiğinden İstanbul Hükümeti'ne karşı açıkça cephe aldığından bu teşekküle lüzum kalmamıştı. Bunun devamı halk arasına ikilik sokacaktı. Süleyman Necati Bey'le, Cevat Dursunoğlu bundan sonra bütün kuvvetlerin Müdafaa-i Hukuk etrafında toplanmasına karar verdiler. Mesele, Küçük Kazım Bey'e de anlatılınca artık işler Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi'ne mal olmuş ve Istıhlas-ı Vatan Cemiyeti ortadan kalkmıştı[678]. Ancak burada,

---

[675] DURSUNOĞLU, a. g. e., s.34.
[676] GOLOĞLU, a. g. e., s. 22.
[677] DURSUNOĞLU, a. g. e., s.38.
[678] A. g. e., s. 49-51.

Erzurum'daki İttihatçıların gizli bir teşekkül olarak çalışmak istemelerindeki sebebi İttihatçı karşıtı propagandalar olarak bilmek gerekmektedir. Ayrıca, bu tip teşkilatlanmaların tarihleri dikkate alındığında İttihatçıların ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın daha Mütareke'den önce direniş komiteleri oluşturdukları ve hazırlık içerisinde olduklarını göstermekteydi.

Erzurum'da bu teşkilatlanmalar olurken İstanbul Hükümeti'nin de desteği ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bir şubesi açılmıştı. Bunlar Vali Münir Bey'i İttihatçılara yardım etmekle, teşkilatlanmalarına göz yummakla suçlamışlar ve valinin değiştirileceği haberlerini etrafa yaymışlardı. Yapılan propagandalar sonunda Albayrak Mektebi kapatılmış ve Mektebin vakıf gelirlerine el konulmuştu. Böylece müdafaa-i hukuk çalışmalarının önüne geçilmek istenmişti. Fakat Hürriyet ve İtilaf Fırkası Erzurum şubesinin ömrü uzun olmadı. Süleyman Necati Bey ve Küçük Kazım Bey şubenin maddi destekçisi Süleyman Efendi ile görüşmüş ve bu şubeyi kapattırmışlardı[679]. Erzurum'daki milli müdafaa teşkilatının gücünü gösteren diğer bir hadise de, Kazım Karabekir Paşa'nın İstanbul'dan Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanlığı'na atandığının duyulmasıyla ortaya çıkmıştı. Paşa'nın Milli Mücadele hususunda ne gibi bir tavır alacağı bilinmiyordu. Alınan karara göre, Kazım Karabekir Paşa daha Erzurum'a girmeden, Halid Bey onunla görüşecek, eğer Paşa menfi bir tavır içerisindeyse İstanbul'a dönmeye mecbur edilecekti[680]. Nihayet, 3 Mayıs 1919'da Kazım Karabekir Paşa, Erzurum'a vardığında Müdafaa-i Hukuk'tan birkaç kişi ile görüştü. Paşa'ya Erzurum'da ilk önce bir vilayet kongresi açılacağı ve bu kongreden karar alınarak bütün şark vilayetlerinden gelecek murahhaslarla büyük bir kongre toplanacağı bildirildi. Paşa da her türlü yardımı yapacağına söz verdi. Paşa'nın isteği üzerine Albayrak sahibi Süleyman Necati, Kolordu ile Müdafaa-i Hukuk arasında irtibata memur edildi. Hem gazete ve hem de Müdafaa-i Hukuk adına Kumandanla ve Erkan-ı Harbiye'yle teması muhafaza edecekti[681].

---

[679] SELVİ, a. g. e., s. 46.
[680] GÖKDEMİR, a. g. e., s. 79.
[681] DURSUNOĞLU, a. g. e., s. 48.

17 Haziran 1919'da Erzurum Vilayet Kongresi toplandı. Yapılan toplantı sonunda; merkezlerdeki aydınları daha faal kılabilmek için bir Heyet-i Faale meydana getirilmesi, şehir içinde yapılan teşkilatı livalara ve kazalara yayarak buralarda mutemet ellerle müdafaa fikrini köylere kadar götürmek, vilayet sınırlarından taşarak bütün şark vilayetlerini bir fikir etrafında toplamak, her ne lazımsa yaparak orduyu bu işe iştirak ettirmek kararı alındı. Bu amaçlara varabilmek için yeni bir nizamname yapmak lazım geliyordu. Heyet-i idarede günlerce uğraşılarak on iki maddelik bir nizamname meydana getirildi. Bu yeni teşkilat nizamnamesiyle varılan en önemli sonuç İstanbul'daki cemiyetin amaçlarının çok üstüne çıkmak olmuştu. İstanbul'daki Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, nizamnamesine göre Türk haklarını açıklayarak bu suretle Ermeni iddialarını çürütmek ve böylece barış konferansına tesir etmek istiyordu. Halbuki Erzurum, bu teşkilat nizamnamesiyle silahlı müdafaaya doğru gidiyordu. Nitekim, Erzurum Müdafaa-i Hukuku, İstanbul'daki cemiyetle daha ziyade şekli bir bağ muhafaza etti ve bu bağı çok defa, karşı bir paravana gibi kullanarak kendi yolunda gelişti[682]. Çalışmalar neticesinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Şark Vilayetleri Kongresi'nin toplanması hazırlıklarını bitirmişti. Yalnız bir iki vilayet murahhaslarını vaktinde Erzurum'da bulunduramayacaklarını bildirdiklerinden Kongre'nin açılma tarihi 23 Temmuz 1919 Çarşamba gününe alınmıştı[683]. Bu arada 19 Mayıs 1919'da ordu müfettişi unvanıyla Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa Havza, Amasya, Tokat yoluyla Sivas'a gelmiş oralarda Erzurum'daki gibi bir direniş teşkilatlanması göremediğinden dolayı Erzurum'a doğru yola çıkmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a yönelmesinde bölgenin güvenli olması, 15. Kolordu'nun mevcudiyeti ve Müdafaa-i Hukuk teşkilatını kuranların O'nu Erzurum'a, hatta başlarına geçmesi için davet etmeleri etkili olmuştu. Raif Efendi, Binbaşı Süleyman Bey, Binbaşı Kazım Bey, Albayrak Gazetesi Müdürü Necati, Dursunbeyzade Cevad Bey'ler Mustafa Kemal Paşa'ya 10.7.1919'da çektikleri telgrafta; "***samimi ihtiramlarımızı sunarken, Cemiyetimizin başına***

[682] **A. g. e.**, s. 45.
[683] **A. g. e.**, s. 71.

geçerek vatanın temini selametine ve hukuku millet ve saltanatın muhafazasına matuf amal-i milliyenin tahakkukuna hasrı himmet buyurmalarını müsellem olan hamiyeti vataniyelerinden temenni eyleriz"[684] demişlerdi. Nihayetinde Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 3 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa'yı Kolordu erkanı ile birlikte Ilıca'da karşılamıştı[685]. Fakat ilerleyen zaman içerisinde askerlikten istifa eden Mustafa Kemal Paşa ve Rauf (Orbay) Bey'in Kongre'ye katılmalarının mümkün olup olmadığı meselesi ortaya çıktı. O andaki durumlarına göre Kongre'ye katılabilmelerine imkan yoktu. Çünkü delege değillerdi. Erzurum Kongresi için, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin doğu Karadeniz bölgesindeki kuruluşları ile Vilayat-ı Şarkiye Müdafaai Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin doğu illerindeki şubeleri tarafından yapılmış olan delege seçimleri bitmişti. Bu durumda delege olamayan herhangi bir kimsenin Kongre'ye katılmasını doğru bulmayanlar vardı[686]. Diğer taraftan, bir toplantıda Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey'le kendisinin Erzurum merkezinden, Kongre'ye mümessil seçilmek istediğini ima etti. Cemiyetin Reisi Hoca Raif Efendi ise 21 Haziran 1919'daki Vilayet Kongresi sonunda Erzurum merkezinin seçimi yapılmış olduğunu ve kendisi ile Kazım (Yurdalan)'ın ve Cevad Dursunoğlu'nun seçildiğini bunun için seçimi henüz yapılmamış olan bir vilayetten bu seçimin sağlanmasını ileri sürdü. Paşa, galiba başka bir vilayette bu seçimin dedikodu doğuracağını düşünerek, Mili Hareket'e ilk merkez olan ve doğu vilayetlerinin en büyüğü olan Erzurum'u tercih ediyordu. Bu sırada Küçük lakaplı emekli Binbaşı Kazım (Yurdalan), Cevat Dursunoğlu'na; beraberce istifa ederek Mustafa Kemal Paşa'nın ve Rauf Bey'in seçimlerini sağlamayı teklif etti. Cevat Dursunoğlu'ndan muvafakat cevabı alınca işi açıkladı, kimse bir şey söyleyemedi. Mustafa Kemal Paşa'da işin bu kadar kolaylıkla hallinden çok memnun oldu[687]. Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'da yakınlığı, Ermeni olaylarına karışan İttihatçı fedai subaylardan Küçük Kazım'dan görmüştü. Kazım ve Cevat Dursunoğlu

---

[684] ATATÜRK, **a. g. e.**, C. III, s. 924.
[685] DURSUNOĞLU, **a. g. e.**, s. 71.
[686] GOLOĞLU, **a. g. e.**, s.65.
[687] Fahrettin KIRZIOĞLU, *" Mustafa Kemal Paşa-Erzurum İlişkileri Üzerine Belgeler (1919-1920)"*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S. 21, Ankara 1991, s. 234-235.

delegelikten istifa ederek yerlerini Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Orbay'a bırakmışlardı[688]. Bundan sonra, 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi açılmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlık ettiği bu kongrede Kığılı Süleyman Necati (Güneri) Bey ve Cevat Dursunoğlu katiplik yapmışlardı. Yine, Erzurum Kongresi'nin nizamnamesi İttihatçı ve Teşkilat-ı Mahsusa'cı Süleyman Necati tarafından hazırlanmıştı[689]. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'daki İttihatçı ve Teşkilat-ı Mahsusacı'lardan faydalanmasını gösteren başka olaylarda bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi'nden sonraki günlerde Trabzon'da baş gösteren muhalefetin ve gevşekliğin başlıca etkenlerinden biri olarak Vali Galip Bey'i görmüştü.Bunun üzerine, Trabzon ve bölgesi Kuva-yı Milliye Komutanı Halid Bey'den valiyi paketleyip Erzurum'a göndermesini istedi. İstanbul Hükümeti'nce kovuşturulan bu gerillacılıkta uzmanlaşmış İttihatçı subay görevini yerine getirdi. Halid Bey, Trabzon'daki muhalefeti kontrol altında tutmakta ve gerekli "ihtilal"ci yöntemleri uygulamakta Mustafa Kemal Paşa'ya yardımcı oldu. Mustafa Kemal Paşa'ya yardımcı olan diğer İttihatçı fedai, Ebulhindi'li Cafer (Erçıkan) idi. Halid Bey'le bağlantılı olan Cafer Bey, Erzurum'un İttihatçı kabadayılarındandı. Mustafa Kemal Paşa, Erzurum'a geldiğinde, Cafer ile ilişki kurmuş hatta onu Damat Ferit'in Sivas Kongresi'ni basıp Mustafa Kemal Paşa'yı yakalamakla görevlendirdiği Elazığ Valisi Ali Galip'in peşine salmıştı[690]. Erzurum'daki İttihatçıların Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına yaptıkları yardımlar bunlarla da kalmamıştı. Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti'nin Erzurum'dan ayrılıp Sivas'a giderken gerekli masraflarını karşılamak için özellikle ve Küçük Kazım Bey uğramış, Süleyman Necati Bey'in evinde yapılan toplantı sonunda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti masrafları üstlenmişti[691]. Netice de, Erzurum'da kurulan "Istıhlas-ı Vatan Cemiyeti" adlı bu ilk teşkilat daha sonra kurulacak olan Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti için zemin hazırlamış, bu cemiyetin kuruluşunu kolaylaştırmıştı. Istıhlas-ı Vatan Cemiyeti'nin kurulmasıyla birlikte faaliyete başlayan Albayrak

[688] AVCIOĞLU, **a. g. e.**, C. III, s. 1181, Celal BAYAR, **Ben de Yazdım**, C.8, İstanbul 1997, s. 153.
[689] Yılmaz AKBULUT, **Bingöl Tarihi**, Ankara 1995, s. 171.
[690] AVCIOĞLU, **a. g. e.**, C.III, s.1184.
[691] KIRZIOĞLU, **a. g. e.**, s. 249.

Gazetesi de, Erzurum'da Milli Mücadele boyunca halkı yönlendirmiş ve bu suretle Erzurum'daki teşkilatlanmada önemli bir rol oynamıştı[692].

B- Karadeniz Bölgesinde Milli Teşkilatlanma ve İttihatçılar

Milli Mücadele yıllarında işgal riski altında olan ve azınlıkların faaliyetlerinin artmasıyla ve özellikle Rumlar tarafından bir Pontus Rum devletinin kurulması tehlikesiyle karşı karşıya olan Karadeniz Bölgesi, milli teşkilatlanmasıyla da bir çok bölgeye örnek olma özelliğine sahipti. Özellikle Trabzon, Karadeniz Bölgesinde milli teşkilatlanmanın en üst düzeyde yaşandığı merkez olmuştu. Trabzon'un bu özelliği kazanmasında harp yıllarından itibaren burada güçlü bir teşkilatı olan İttihat ve Terakki Partisi'nin rolü inkar edilemez. Trabzon, riske açık konumu yanında savaş yıllarında stratejik konumu itibarıyla da Osmanlı Devleti'nin doğuyu yönelik bir kapısı olmuştu. Bilindiği gibi, Teşkilat-ı Mahsusa'nın eylem jeopolitiği içinde Kafkasya ile Orta Asya'nın özel bir değeri vardı. Kafkas seferleri Trabzon'dan yönetilmişti. Buraya, Çarlık Rusya'sı içine gidecek kişiler gönderilmişti. Rusya'ya geçişler seferberlik ilan edilmeden önce başlamıştı. Bu iş, gece kayıklarla yapılmıştı. Hopa, Artvin kayıkçıları, oralı olan birçok kimseyi Rus sınırları ötesine geçirmişti. Bu eylemde çok etkili olmuş oldukça yaygın bir örgüt kurulmuştu. Bu örgütün Milli Mücadele yıllarında Sovyetler'in siyasi ortamına ilişkin doğru istihbarat almada yararı bilinmektedir[693]. Milli Mücadele yıllarında da önemli icraatlara imza atacak olan bu teşkilatın, özellikle kayıkçı ve mavnacıları Sovyetlerden gelen silah ve cephanenin taşınmasında önemli rolü olacaktı.

Trabzon ve yöresindeki halkı Milli Mücadele yolunda harekete geçiren sebeplerin başında şüphesiz Mondros Mütarekesi sonrasında Rum Pontus devleti kurmak amacıyla girişilen faaliyetlerle, Paris Barış Konferansı'nda Ermeniler'in Trabzon üzerindeki emellerini açığa vurmaları gelmişti[694]. Kendilerini eski

---

[692] SELVİ, **a. g. e.**, s. 46.
[693] PARLAR, **a. g. e.**, s. 72.
[694] Sebahattin ÖZEL, **Milli Mücadele'de Trabzon**, Ankara 1991, s. 51.

faaliyetleri o kadar artmıştır ki, bu faaliyetler İstanbul basınında konu olmuştu[698]. İttihat ve Terakki'nin liderlerinden Talat Paşa'da daha yurtdışına çıkmadan önce, Trabzon mebuslarını toplayıp durumun pek acı hale gelmiş olduğunu anlattıktan sonra artık hükümetten hiçbir yardım ümit etmeksizin sivil halkı silahlandırmak suretiyle bu işin altından çıkalabileceğini söylemiş, memleketlerine dönüp bu işe dört elle sarılmalarını tavsiye etmişti[699].

Trabzon'daki teşkilatlanma faaliyetleri ise , Kasım 1918'in son günlerinde başlamıştı. 30 Kasım 1918 akşamı, Hacıkasım Mahallesinde bir evde yapılan toplantıya, İttihat ve Terakki Fırkası Trabzon İl İdare Heyeti Başkanı Barutçuoğlu Hacı Ahmet, oğlu Faik, damadı Zeynelabidin, İttihat ve Terakki Fırkası idare üyelerinden Hafız Mahmut ve Halim, Trabzon Sultani (lise) Müdürü Rıfkı, Edebiyat Öğretmeni Mehmet Murat, Sultani İbtidai Kısmı Müdürü Murat Hulusi, Hacıali Hafızoğulları katılmıştı. Toplantıya Hacı Ahmet Efendi başkanlık etmişti. Toplantının ilk konusu muhacirlik meselesi olsa da asıl maksat, devletin durumunun görüşülmesiydi. Görüşmeler gece yarısına kadar sürmüş, son olarak Faik Ahmet, Zeynelabidin, Mustafa Reşit, Mehmet Murat Bey'ler tarafından bir siyasi gazetenin çıkarılması suretiyle halk efkarının müdafaaya hazırlanmasına karar verilmişti[700]. Gazete yoluyla kamuoyu oluşturma gayretlerinin yanında silahlanma faaliyetleri de başlamıştı. Halkın elinde Rus mavzer ve cephaneleri vardı. İtilaf Devletleri Osmanlı Orduları'nı dağıtırken ileriyi görmüş olan bazı kumandanlar, erleri silahları ile salıvermişlerdi. Bu suretle halk kolaylıkla silah bulabiliyordu. Bu sıralarda Trabzon'a dönmüş olan Trabzon'lu İhtiyat Zabitleri (yedek subaylar), Uzun Sokak'ta bir dernek kurmuşlardı. Ömer Fevzi Eyüboğlu, M. Hayri Eyüboğlu, Hüseyin Avni, Feyzi, Mehmet Kemal, Ziraatçi Kazım, Mehmet Salih Bey'ler bu derneğin en önde çalışan üyelerindendi. Cephelerde tecrübeli hale gelen bu subaylar halkın askerliğe yetiştirilmesine gönülden atılmışlardı[701]. Mondros Mütarekesi bütün ağırlığıyla bölgenin üzerine çökmüş olmasına rağmen, Trabzon

---

[698] **A. g. e.**, s. 52.
[699] Mustafa Reşit TARAKÇI, **Trabzon'un Yakın Tarihi**, Trabzon 1986, s. 42.
[700] **A. g. e.**, s.39.
[701] **A. g. e.**, s. 41.

olağanüstü bir canlılık ve hareketlilik içindeydi. Trabzon'un uyanık halkı, vatansever aydınları Pontus yılanının başkaldırmasına meydan vermeyerek, muhtemel felaketi daha başlangıçta önlemek için örnek bir birlik gösteriyorlardı. Genç, ihtiyar hepsi bir ağızdan konuşuyor. Millet ve memleket müdafaasından başka bir kaygı göstermiyorlardı[702]. Trabzon aydınlarının Mütareke sonrasında milli uyanış ve milli savunma yolunda attıkları ilk önemli adım 10 Aralık 1918'de İstikbal Gazetesi'ni çıkarmaya başlamalarıyla olmuştu. Özellikle Avrupa'da yoğunlaşan Rum ve Ermeni propagandasına bir ölçüde de olsa karşı koyabilmenin yollarından biri de yayın yoluyla mücadeleydi. İstikbal Gazetesi'ni Faik Ahmet (Barutçu) Bey ve arkadaşı Mehmet Salih (Ongan) ile işbirliği yaparak kurmuşlar gazete, uzun süre Yorgi Mihailidi adlı bir Rum'un matbaasında basılmıştı[703].

Trabzon'da milli teşkilatın kurulmasında etkili olan faaliyetlerden biri, 3-5 Ocak 1919 günlerinde Enver Paşa'nın İstanbul'dan talimatlarının getirildiği I. Ardahan Kongresi olmuştu. Bu Kongre'den sonra doğu bölgesinde yapılacak teşkilatlanma planlarına göre, Trabzon teşkilatını Alay Kumandanı Ali Rıza Bey'le Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi gerçekleştirecekti. Giresun'da teşkilatı kuracak kimse, Pontusçulara karşı mücadele eden Topal Osman Ağa, Samsun'da Mehmet Bey'le eski mebuslarından Emin Bey idi. 7-9 Ocak 1919'daki İkinci Ardahan Kongresi'nde de Trabzon'da çıkacak olan "İstikbal" gazetesiyle halkı uyarmak, kararı alınmıştı[704]. Diğer taraftan, Trabzon bölgesinin güvenli ve kuvvetli hale getirilmesi için büyük faaliyetler gösteren 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın önemi büyüktü. Güney Kafkasya ve Batum bölgesinde yaptığı gibi Karadeniz kıyılarının savunması için yerli kuvvetlerin kurulmasını sağlamış ve desteklemiş, Trabzon ve Samsun illerinde Pontus Çeteleri'nin yerleşmesine ve güneye şarkmasına karşı muvazzaf ve yerli kuvvetlerle mukavemet tertibatı almıştı. 1919 yılı başlarında X. ve XV. Tümenlerden bir alay Trabzon'da geçici olarak, Ardahan, Oltu bölgesinden intikal eden III. Kafkas Tümeni ise mücadele

[702] DURSUNOĞLU, **a. g. e.**, s. 23.
[703] ÖZEL, **a. g. e.**, s. 54.
[704] **A. g. e.**, s. 54.

süresince Trabzon bölgesini korumakla görevlendirilmişti[705]. Dikkat edilirse, Enver Paşa'nın özellikle doğuda yaptığı yığınak, bu tip tedbirlerde etkisini yurt içine yönelik olarak göstermekteydi. Anadolu'nun değişik bölgelerindeki askeri açıklar, doğu bölgesindeki diri kuvvetlerle kapatılmaya çalışılmıştı. Trabzon yöresi de bu tedbirlerden nasiplenmişti. Trabzon'da kurulacak olan Muhafaza-i Milliye Cemiyeti, Ardahan Kongreleri ve 9. Ordu'nun teşvik ve destekleriyle büyük bir hızla teşkilatlanmaya başlamıştı.

Trabzon'daki Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Trabzon, Gümüşhane, Rize, Giresun, Ordu bölgelerini kapsamaktaydı. Cemiyetin kurucuları Trabzon'un güçlü Müslüman-Türk eşrafı idi. Bunlar geleneklerine bağlı, köklü ve geniş ailelerden oluşuyordu. Yaptıkları ticaret bu aileleri yurtiçi ve dışı olayları takip etme durumuna getirmişti. Aktif politikaya katılıyorlar, çocuklarına yüksek öğrenim yaptırıyorlardı. Eşrafın büyük ve güçlü kısmı İttihatçı idi. Eşraf, kendi arasında İttihatçılar ve İttihatçı olmayanlar olarak ayrılmıştı. İttihatçı olanlar içerisinde Barutçuzadeler, Eyüpzadeler, Nemlizadeler, Abonozzadeler gibi aileler bulunuyordu[706]. Ancak, bütün bölgenin katılımı gerçekleşmeden önce Trabzon'daki İttihatçıların bir kısmı aralarında toplantılar yapmışlardı. Trabzon'da eski İttihat ve Terakki Partisi'nin şube başkanı olan Hacı Ahmed Efendi ve eski idare üyelerinden olan arkadaşları Hafız Mahmut, Halim ve diğer arkadaşları Trabzon Muallimler ve Muallimeler Cemiyeti'ne gelip memleketin durumunu konuşuyorlardı. İttihat ve Terakki ileri gelenleri işte bu dernekte yaptıkları görüşmeler sonunda Trabzon'da siyasi bir cemiyet kurulmasını kararlaştırdılar[707]. Tavanlı Mahallesi'ndeki Nemlizade Şevki Efendi'nin, Tekke Mahallesi'ndeki konağında (eski tümen binası) gizli bir toplantı yapıldı[708]. Eyüboğlu İzzet, Hacısalihoğlu Servet, Murathanoğlu Ziya, Barutçuoğlu Hacı Ahmet, Hatiboğlu Nuri, Laçinoğlu Salih, Hacıizzetoğlu Hasip, Hacıhamidoğlu Hami, Hartamosoğlu Abdulbaki, Hatiboğlu Emin ve diğer şahıslarla toplanıp kurulması kararlaştırılmış olan Muhafaza-i Hukuk-u Milliye

---

[705] **A. g. e.**, s. 55.
[706] ÖZTOPRAK, **a. g. m.**, C. I, s. 339.
[707] TARAKÇI, **a. g. e.**, s. 40.
[708] Cumhur ODABAŞIOĞLU, **Trabzon, Belgelerle Milli Mücadele Yılları (1919-1923)**, Trabzon 1990, s. 63.

Cemiyeti'nin nizamnamesini görüşüp kabul ettiler. Bir gün sonra da hükümete başvurup, gerekli kanuni işlemleri bitirdiler[709]. Bu arada, Trabzon'da Cemiyet kurulması için İttihat ve Terakki Partisi'nin her yönü ile büyük gücü olan Teşkilat-ı Mahsusa'cı Barutcuzade Hacı Ahmet Efendi tarafından eyaletin bütün sancak kaza belediye reislerine aleni ve eski İttihat ve Terakki reislerine gizli olarak mektup yazılmış, üçer temsilcinin Trabzon'a gönderilmesinin temini istenmişti[710]. Nihayet cemiyet, Trabzon'un güçlü İttihatçı eşrafı tarafından 12 Şubat 1919'da kuruldu[711]. Cemiyetin merkezi kapanmış bulunan İttihat ve Terakki Fırkası'nın Uzun Sokak'taki binası idi[712].

Cemiyetin ilk kongresi 23.2.1919'da Müftü İmameddin Efendi'nin başkanlığında yapıldı ve önce cemiyetin tüzüğü görüşülüp kabul edildi. Ertesi gün, tüzüğün gerektirdiği seçimler yapılarak 11 kişilik merkez kurulu ile 9 kişilik yönetim kurulu üyeleri seçildi. Cemiyetin başkanlığına Barutçuzade Hacı Ahmed Efendi getirildi. Barutçuzade Ahmed Efendi, eski bir İttihatçı ve İttihat ve Terakki Fırkası'nın gizli örgütü olan Teşkilat-ı Mahsusa'nın bölge temsilcisi idi[713]. Cemiyetin amacını ve düşüncelerini yayma görevini, Hukukçu Faik Ahmet Barutçu'nun sahibi bulunduğu İstikbal Gazetesi üzerine aldı. Cemiyetin amacını dünyaya anlatmak için İstanbul'a ve Avrupa'ya bir heyet gönderilmesine de karar verildi[714]. Diğer taraftan cemiyette İttihatçı çoğunluğuna rağmen, Hatipzade Emin, Zehirzade Zühdü, Murathanzade Ziya Bey gibi Hürriyet ve İtilaf Partililer de bulunmaktaydı[715]. Bu durum, ülke çapındaki İttihatçı ve İtilafçı çatışmasının Trabzon'da Milli Mücadele uğruna uzlaşma zeminine çekildiğini göstermesiyle önemliydi. Cemiyetin ilk kongresinde Avrupa'ya delege gönderilmesi, gönderilecek delegeleri, ileri gelen siyasilerle ilişkiler kurduktan sonra belirleyip seçmek üzere İstanbul'a beş kişilik bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Bu beş kişilik heyet İtilaf Devletleri'nin sempatisini kazanmış

[709] TARAKÇI, **a. g. e.**, s. 40.
[710] ODABAŞIOĞLU, **a. g. e.**, s. 63.
[711] ÇAPA, **a. g. e.**, s. 10, Aybars, a. g. e, s. 130.
[712] İlyas Sami KALKAVANOĞLU, **Milli Mücadele Hatıralarım**, İstanbul 1957, s. 12, Mehmet BİLGİN - Ömer YILDIRIM, **Sürmene**, Trabzon 1990, s. 422.
[713] Mahmut GOLOĞLU, **Milli Mücadele'de Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa**, Trabzon 1981, s.16.
[714] **A. g. e.**, s. 17.
[715] ÖZEL, **a. g. e.**, s. 63.

kişilerden özellikle eski elçilerden iki veya üç kişiyi seçmek Paris'e gönderilmesini temin edecekti. Bunlar diplomasi yoluyla durumu lehimize çevrilmesini sağlayacaklar ve para ile Türkiye lehine gazetelerde yazılar yazdıracaklardı[716]. Heyetin masrafları için iki yüz bin altın toplanmıştı[717]. Bu faaliyetin yanında, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Birinci Kongresinde aldığı kararları uygulama konusundaki çalışmalara hız verildi. Mart 1919 başlarından itibaren şubelerini vilayetin her köşesine yaydı, böylece süratli bir şekilde teşkilatlanma yolunda ilerleme katedildi. Bunun sonucu olarak kısa zamanda Rize, Giresun, Ordu ve Gümüşhane şubeleri kuruldu[718]. Trabzon'un Of, Sürmene, Vakfıkebir* ilçelerinde de teşkilatlanma gerçekleştirildi. Bu teşkilatlanma giderek büyüdüğü gibi İl dışına taşımış etkisini Erzurum'a kadar götürmüştü.Trabzon Mühafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti bölgesel amaçlarla kurulmuş olmasına rağmen, Milli Mücadele'ye önemli katkılar sağladı. Erzurum Kongresi'nin toplanmasına öncülük eden iki cemiyetten biri olma onurunu paylaştı[719]. İzmir'in işgali üzerine, 22 Mayıs 1919 tarihinde Trabzon Mühafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin fevkalade kongresi toplanmış, alınan kararlar arasında azınlıkların işgallerine karşı silahla karşı konulması, asker toplanması, Vilayat-ı Sitte ile birlikte çalışmak üzere her vilayetten gönderilecek delegelerin katılmasıyla büyük bir kongre toplanması yer almıştı[720]. Nemlioğullarının Erzurum'da ticarethaneleri bulunması ve Nemlioğlu Sabri Bey'in, Erzurum'lu Hoca Raif Efendi ile Erzurum'da yerleşmiş olan Avukat Kabaoğlu Sami Bey'le yapılan mektup antlaşmaları neticesinde, vatanın kat'i surette müdafaası için Erzurum'da 10 Temmuz 1919'da Vilayat-ı Şarkiyye Kongresi'nin kurulması kararlaştırılmıştı[721]. Kongre zamanı üzerinde Trabzon eşrafı ile Erzurum eşrafı anlaşmış ve önce 10 Temmuz olarak tespit edilen Kongre, bilahare 23 Temmuz

---

[716] ÖZTOPRAK, **a. g. m.**, C. I, s. 341-342.
[717] ODABAŞIOĞLU, **a. g. e.**, s. 55.
[718] ÖZTOPRAK, **a. g. m.**, C. I, s. 346.
* Vakfıkebir Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti şubesi reisi, Zamaniszade Ali Beyin oğlu Kemal Zamanis, Trabzon'daki teşkilatlanma ili ilgili olarak, Vakfıkebir İttihat ve Terakki Cemiyeti Reisi olan dedesinin; "... Mağlub olduğumuz için Talat ve Enver Paşaların yurtdışına çıkmaları sebebiyle Cemiyet kapanmış olmakla beraber, vatanın kurtuluşuna kadar faaliyetlerimizi gizli olarak devam ettireceğiz" dediğini naklətmektedir (ODABAŞIOĞLU, **a. g. e.**, s. 62-63).
[719] ÖZEL, **a. g. e.**, s. 62.
[720] ÖZTOPRAK, **a. g. m.**, C. I,s. 346-347.

1919'a ertelenmişti. Bu kongreye Trabzon özel bir ilgi göstermişti. Trabzon'un merkez sancak ve ilçeleri delegelerini seçmişler, delegeler Trabzon'a geldikçe cemiyet başkanı Barutçuzade Ahmet Bey, onlarla ilgilenmiş ve onları Vali Galip Bey'le tanıştırmıştı[722]. Görüleceği üzere, İzmir'in işgali olayıyla Trabzon'daki milli heyecan iyice yükselmiş, Trabzon'da II. Büyük Kongre yapılmıştı. II. Trabzon Kongresi'nde öncelikle silahlanma konusu ele alınmıştı.Bundan sonra Trabzon Merkez Teşkilatı, İskele Kahyası (Kayıkçılar Reisi), Yahya Kahya ile anlaştı. Derhal, Trabzon'un bütün kayıkçıları, motorcuları silahlandı. Rıhtım olmadığı için açıkta demirleyen gemilerden yük ve yolcu çıkarırlarken bile, her ihtimale karşı silahları omuzlarında taşıyorlardı. Rize ve Hopa yöresinde Mataracıoğulları ile Tuzcuoğulları, Of bölgesinde Sarıalioğulları ile Çakıroğuları, Akçaabat'ta Serdaroğulları hazır durumda idi. Giresun, Trabzon Vilayeti içinde Rum Çeteleri'nin en fazla faaliyet gösterdikleri yerdi. Bu hususta Topal Osman Çetesi harekete geçirildi[723]. Bütün bu çalışmaların etkisiyle, Trabzon halkının bir kısmı Boztepe sırtlarında, bir kısmı da Kavak Meydanı ve Ayasofya semtlerinde askerlik talimi yapmaya başladı. Bu hazırlıklar, Trabzon'da krallık kurmayı hayal eden Rumları veya onu Ermenistan'a iskele yapmaya çalışan Ermeniler ile bu azınlıkları şımartan İngiliz, Fransız subay ve erlerini bir hayli düşündürmeye başlamıştı[724]. Yine, İzmir'in işgalinden sonra İstanbul'daki Trabzonlular da, Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin Divanyolu'ndaki merkezinde toplanmışlar ve Ali Şükrü Bey'le, Binbaşı Osman Bey'i teşkilatlanma faaliyetlerinde bulunmak üzere Trabzon'a göndermeyi kararlaştırmışlardı. İstanbul'da kısa zamanda Karadenizli denizcilerden bir teşkilat kurulmuş, taka, motor ve vapurlarla Trabzon'a silah ve cephane sevkine başlanmıştı. İstanbul'dan başlayan bu sevkiyat zincirinin son halkasını Trabzon'lu kayıkçılar tamamlamışlardı. Kayıkçılar Kahyası Yahya Kahya, Trabzon limanındaki kayıkçıları teşkilatlandırmış, buralardaki milli teşkilat içinde önemli bir yer tutmuştu[725]. İttihat ve Terakki'ye bağlı olan Yahya Kahya,

---

[721] TARAKÇI, **a. g. e.**, s.40.
[722] **Trabzon'dan Atatürk'e**, Trabzon 1981, s. 137.
[723] **A. g. e.**, s. 124.
[724] TARAKÇI, **a. g. e.**, s. 42.
[725] ÖZEL, **a. g. e.**, s. 102-103.

Trabzon'da Enver Paşa'nın ateşli bir taraftarı olarak tanınıyordu ve daha sonraları Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçme faaliyetlerinde adından sözettirecekti.

Trabzon'daki teşkilatlanmanın bu ilk safhasından sonra bölgenin batısında da teşkilatlanma faaliyetleri, bölge önde gelenlerinin ve İttihatçıların etkisiyle önemli bir noktaya gelmekteydi. Samsun, Mütareke'den sonra milli teşkilatlanmanın başladığı önemli bir bölgeydi. Bu teşkilatlanma İtilaf Devletleri'nin hemen dikkatini çekmişti. Samsun'daki huzursuzluk hakkında Calthorpe ile Amet daha Kasım 1918 sonunda, "Samsun'da Mütareke hükümlerinin henüz uygulanmamış olduğunu ve Hıristiyanlar toptan öldürmek için Müslüman ahalinin silahlandırıldığını" iddia etmekle şikayette bulunmuşlardı. Samsun bölgesindeki Rum eşkıyasını tepelemek için 15. Fırka Aralık ayı başında Batum'da Samsun ve Sinop'a geldi. Calthorpe 17 Ocakta Samsun'daki Amerikan Tabocco Company'nin "... Bütün Müslümanların ve bilhassa köylülerin silahlandırıldığı" hakkındaki 11 tarihli raporunu Londra'ya yolladı[726]. İngilizlerin 9 Mart 1919'da Samsun'a küçük bir askeri birlik çıkarmasından sonra, 17/18 Mart 1919 gecesi Samsun'daki Türk birliklerinden makineli tüfek bölüğüne bağlı Hamdi adında bir teğmen askerlerini alarak dağa çıktı. Teğmen Hamdi Olayı, son derece önemli idi. Bu olay, Türk subay kadrosunun hazır olduğu bir davranışı ifade ediyordu. İttihatçı bir hareketin başlamasından zaten kuşkulu bulunan İngilizler, bu küçük olaydan dolayı daha çok endişeye kapıldılar[727]. Samsun'daki milli teşkilatlanma, Müdafaa-i Hukuk adı yerine , Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye adı ile ortaya çıkmış, eski Samsun milletvekili Şükrü Bey'in tasavvurlarıyla halkın bir noktada toplanması amacıyla konferanslar vermek, nutuklar söylemek gerektiği düşünülmüştü. Cemiyet-i Hayriye-i İslamiye namıyla kurulan cemiyet için 27 maddelik bir nizamname yapıldı ve saat kulesinin karşısında bulunan İhtiyat Zabitan Cemiyeti'ne ait binanın kullanılması kararı alındı[728]. Bundan sonra yine Şükrü Bey'in öncülüğünde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de kuruldu ve faaliyete geçti. Samsun

[726] JAESCHKE, **a. g. e.**, s. 102-103.
[727] SELEK, **a. g. e.**, C. I, s. 139.
[728] Hasan UMUR, **Samsun'da On Beş Sene**, İstanbul 1967, s. 38-40.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları ise; Hacı Hayrullahzade Ömer Niyazi (Reis), Yelkenlizade Lütfi (Aza), Nemlizade Şerafettin (Aza), Tobrukzade Osman Fehmi (Aza), Hacıömerzade Hoca Hasan (Aza), Sultani Müdür-i Sanisi Adil (Aza), Maarif Müdürü Sadık (Aza), Bidayet Hakimliği İkinci Muavini Asım (Aza), Akhasanoğlu Ethem Veysi (Aza), Sabık Mutasarrıf Nafiz (Aza), Bey'ler idi[729]. Samsun'da Müdafaa-i Hukuk çalışmaları için "İhtiyat Zabitleri Cemiyeti''ne ait kulüp binası alındı ve İttihat ve Terakki Partisi'nin Samsun kulübüne ait olup, hükümetçe muhafaza altına alınmış olan bazı eşya da alınarak Müdafaa-i Hukuk'un faaliyet göstereceği kulüp binası temin edilmiş oldu[730]. Samsun Müdafaa-i Hukuk'u, bir taraftan neşriyat ve hitabelerle halkı Milli Mücadele tarafına çekmeye çalışırken diğer taraftan Jandarma Kumandanlığı'nın da yardımıyla oluşturulan milli müfrezelerle Pontus eşkıyasını imhaya çalışmıştı[731].

Mondros Mütarekesi'nin doğurduğu kötü olayları gören Kastamonu ve havalisi de milli teşkilatlanma faaliyetlerine girişmişlerdi. Kastamonu'da İnebolu stratejik bir konuma sahipti. Zira, İstanbul'dan Anadolu'ya geçenlerin pek çoğu bu yolla geçmişti. Cephane, top, tüfek bütün asker eşyasının çoğu İnebolu'ya çıkıyordu[732]. İnebolu'da Pontusculardan boyacı, manifaturacı Danil'in Pontus Krallığı kurma tehditlerine rağmen, İnebolu gençleri harekete geçmişlerdi. İnebolu Ticaret İdadisi'nden ve diğer mahalli gençlerden Mustafa Selim, Mustafa Nuri, Asker Mustafa, Mustafa Fehmi, Mustafa Sıtkı, Reji Müdürü Mustafa, Cemal Azmi, Tapucu Kamil, Ahmed Hamdi, Şevket, Ahmet Faik, Foto Recep, Manifaturacı Recep, Muallim Şükrü, Rize'li Abdullah, Baytar Sadık, Muallim Latif, Altıkulak Mehmet, Trabzon'lu Remzi, Kemal, Cebeci Sadri, İbrahim Alaattin, Muallim Mehmet gibi gençlerden bazılarının Mütareke'den sonra yani 1919'dan önce şimdiki Belediye binası olan eski medresenin reis odasında gizlice toplandıklarını haber alan Yüzbaşı Osman Nuri Bey'in teklif ve irşadı üzerine, yurtta ilk önce İnebolu Gençler Birliği kurulmuş ve eski İttihat ve

---

[729] **A. g. e.**, s. 43.
[730] Hasan UMUR - Adil PASİN, **Samsun'da Müdafaayı Hukuk**, İstanbul 1944, s. 26.
[731] A.g.e., s. 40-41
[732] Hüsnü AÇIKSÖZCÜ, **İstiklal Harbinde Kastamonu**, Kastamonu 1933, s. 119.

Terakki binası tutularak İnebolu Gençler Mahfeli namı altında işe başlanmıştı[733]. Kastamonu'da bir de, Açıksöz Gazetesi çıkarılmıştı. Açıkgöz idarehanesi hemen hemen bir gençler kulübü gibiydi. İhtiyat Zabitleri, böyle bir kulübün daha ilk günden azalarıydı[734].

Yine İnebolu gibi Anadolu'nun iç kesimlerine malzeme çıkarılmasında önemli bir barınak limanı olan Ereğli'nin İstiklal Harbi yıllarında önemi daha çok artmıştı. İstanbul'dan yapılan yardıma paralel olarak, İstanbul, Ereğli ve Akçakoca yolundan Anadolu'ya, Batı cephesine silah, cephane ve kömür taşınması gerekiyordu. Belediye Başkanı Akmanoğlu Raşit Bey'in evinde Cöbekoğlu Hakkı, Evvelzaman Hakkı, Hüseyin, Ustaoğlu Nazif, Hacı Eyüp, Hacı Eşref, Cıbıroğlu Hacımusa, Halil Ağa, Sarmısakçıoğlu Nazif, Haliloğlu Ari Rıza, Karamahmutoğlu Mehmet Bey'ler toplanmışlar bir masa etrafında Kuranı Kerim ve tabanca üzerine ellerini koyarak; "***Vatan ve milletimizin kurtuluşu için, sonuna kadar çalışacağımıza, başka siyasi düşünce ve emellerin etkisinde kalmayacağımıza, Vallahi, Billahi..***" yemini etmişlerdi[735]. Bu yemin ve herhangi bir siyasi fırkaya dahil olunmayacağı düşüncesi İttihatçı karşıtı propagandanın tesiriyle burada da olduğu gibi bir çok Müdafaa-i Hukuk Nizamnamesinde hatta Sivas Kongresi'ndeki davranışa benzer özellikteydi. Toplantı sonunda, Akmanoğlu Raşit Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanlığına, Cıbıroğlu Musa veznedarlığa seçildi. Diğer üyeler Kuva-yı Milliye'nin silah, cephane, giyim ve kuşam ihtiyaçlarını karşılayacaklar, miting için köylerde hazırlık yapacaklar Kuva-yı Milliye saflarında yer alacaklardı[736]. Görüldüğü gibi bu bölgedeki Müdafaa-i Hukuk çalışmaları ya eşraf yada devlet memurları tarafından başlatılmıştı. Benzer şekilde, Merzifon'da meydana gelen teşkilatlanma da, memurların çok büyük oranda yer tuttuğu bir teşkilatlanmaydı. Merzifon'daki teşkilatlanmada, Müftü Vehbi Bey, Topçu Kumandanı Pire Mehmet Bey, Onuncu Alay Kumandanı Ahmet Süreyya Bey, Kaymakam Vekili Köse Kadı Mehmet Emin Efendi, Türnük Nahiye Müdürü Ahmet Bey (Eski

---

[733] Nurettin PEKER, **1918-1922 İstiklal Savaşının Vesika ve Resimleri-İnebolu ve Kastamonu Havalisi**, İstanbul 1955, s. 44.
[734] AÇIKSÖZCÜ, **a. g. e.**, s. 66.
[735] Tahsin AYGÜN, **Kurtuluş Savaşı'nda Karadeniz Ereğlisi**, Ankara 1984, s. 5-9.
[736] **A. g. e.**, s. 10.

milletvekillerinden Ahmet Eymir), Havza Kaymakamı Fahri Bey, Tahrirat Katibi Murat Efendi, asaleten gelen Süheyp Rumi Bey, Jandarma Komutanı Yüzbaşı Memduh Bey, yazıcısı İskender Haki Bey, şube reisi Mehmet Ali Bey, Belediye Reisi Hacı Ömer Efendiler rol almışlardı. Merzifon Müdafaa-i Hukuk içtimalarına iştirak edenler, Kaymakam vekilleri, Topçu Kumandanı Pire Mehmet Bey, Ahmet Süreyya Bey, Müftü Efendi İttihat ve Terakki erkanından Himmetzade Ali Efendi, Kefelizade Hafız Mehmet Efendi, Çelebizade Abdullah Efendi, Avukat Sadık Bey, Numanbeyoğlu Numan, Salihbeyzade Hüseyin Efendi (İttihat ve Terakki Reisi), Siryelizade Rıza Efendi ve daha bir çok Erkan-ı İttihat ve Belediye Reisi Hacı Ömer Efendi'lerdi[737]. Batı Karadeniz bölgesinde ortaya çıkan bu milli faaaliyetlerde ordunun, eşrafın ve İttihat ve Terakki'cilerin ön saflarda oldukları görülmektedir.

[737] Vehbi Cem AŞKUN, **Kurtulan Merzifon**, Balıkesir 1956, s. 20-21.

IV. BÖLÜM

A- Trakya Bölgesinde Milli Teşkilatlanma ve İttihatçılar

Balkan Savaşları'nın kaybedilmesi sonucunda, Bulgarlarla ve Yunanlılarla sınır komşusu olunan bu bölge, harp öncesinde de Yunan ve Bulgar kuvvetlerinin tehdidi altında bulunmuştu. Harbin başlamasıyla birlikte tarafsız kalan Yunanistan diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Bulgaristan, bu özelliklerinden dolayı harp boyunca tehdit unsuru olmaktan uzak kalmışlardı. Ancak harbin sonlarına doğru, Bulgarlar üzerine yüklenerek onları saf dışı bırakmayı düşünen İtilaf Devletleri bunda başarılı olmuşlar ve Bulgaristan'ı teslim olmaya mecbur bırakmışlardı.

1918 yılı Ağustos ve Eylül aylarında, batı Avrupa muharebe cephelerinde harekatın merkez devletleri aleyhine dönmesi, arkasından Bulgar cephesinin hiç beklenilmeyen bir şekilde birkaç gün içinde çökmesi (19 Eylül 1918), Osmanlı devlet adamlarını ve Türk umumiefkarını endişeye sevk etmişti. Eylül 1918 sonlarında Talat Paşa, Berlin dönüşünde Edirne istasyonunda Vali Zekeriya Zihni Bey'le görüşürken Edirnelilere, Trakya'nın geleceği hakkında onları kaygılandıracak ifadelerde bulunmuş ve halk teşkilatı kurulmasını tavsiye etmişti[738]. Talat Paşa'nın yaptığı tavsiyenin yerine getirilmesinde çalışacak kadroların Balkan Savaşı'na kadar giden, Trakya davasının savunulması için gerekli tecrübelerinin bulunması Trakya için kazanç olmuştu. 1913'te Birinci Balkan Savaşı'nda Batı Trakya ve Edirne'nin elden çıkmasından sonra buraların Osmanlı hakimiyetine tekrar girmesini sağlamak amacıyla ve buralarda Bulgarların yaptığı mezalimi anlatmak maksadıyla bölgenin önde gelenlerince oluşturulan bir heyet, Talat Paşa'dan aldığı emir üzerine Avrupa merkezlerini dolaşmıştı. Faik (Kaltakkıran), Reşit Saffet (Atabinen), Hamdullah Suphi

[738] BIYIKLIOĞLU, **a. g. e.**, C. I, s. 123.

(Tanrıöver), Mehmet Nedim Bey'lerden başka Kalbiyos Orfanides, Muallim Karabet, Avukat Abraham Papasyan, Agop Şerbetçiyan ve Hayim Bahanes'den mürekkep Edirne Heyeti, milli bir sıfat ve mahiyete haizdi ve ehemmiyeti de böyle olmasında idi. Bıyıklıoğlu bu heyeti, Mondros Mütarekesi'nden sonra kurulan Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi'nin temeli ve fikri olarak ilk çekirdeği saymaktadır[739].

Trakya bölgesine yönelik teşkilatlanma çabaları, bölgenin doğusu ve batısına yönelik olarak ayrı ayrı yapılmıştı. İstanbul'da bütün harp boyunca Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya bağlı olarak çalışmış olan Teşkilat-ı Mahsusa'yı idare edenler Batı Trakyalılar'a, memleketlerinin mukadderatıyla yakından uğraşacak bir cemiyet kurulması fikrini telkin ediyorlardı. Bu telkinlerin, İttihat ve Terakki Umumi Merkezi'nden bilhassa Talat Paşa'dan gelmiş olması çok mümkündü[740]. Trakya'daki milli teşkilatlanmanın oluşmasında Talat Paşa'nın etkili olmasında Edirneli olmasının da rolü büyüktü. Talat Paşa, memleketten çıkmazdan bir gün evvel, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde müzakere sırasında, Osmanlı Dışişleri Müsteşarı Reşad Hikmet Bey, Edirne mebusu Faik (Kaltakkıran) Bey'i telefona çağırmış ve; "Bulgarların, Soyfa'daki Amerikan işgüderi Morfi vasıtasıyla Barış Konferansı'nda, doğu ve batı Trakya'nın Bulgarlara verilmesi için teşebbüste bulunacaklarını, şimdi inanılır bir kaynaktan haber aldık. Vaziyet ciddi ve naziktir. Siz Edirneliler de hemen, bir cemiyet kurunuz. Trakya'nın bir bütün olduğunu, doğu ve batı ayrılığı mevcut olmadığını, Trakya'nın Türk olduğunu ispat edecek nüfus emlak ve arazi tasarrufluğuna, Bulgar Komitelerinin yaptıkları mezalime dair vesikalar toplamanız ve başka teşebbüslere girişmeniz çok münasip olur. Ben de bunlara dair birçok vesikalar vardır. Devlet arşivlerindeki vesikalardan da yardım ederiz. Hemen harekete geçiniz" demişti. Daha önemlisi Talat Paşa da Faik Bey'e; "***Bu gece treniyle Edirne'ye git, arkadaşlarla görüş ve böyle bir cemiyetin kurulmasını temin et***" talimatını vermişti[741]. Faik Bey'in bu yardım ve talimatları aldığı sırada, Avukat Şeref ve Edirne eşrafından Şevket Bey'ler de,

[739] A. g. e., C. I, s. 71.
[740] A. g. e., C. I, s. 123.
[741] A. g. e., C. I, s.127-128.

Bulgaristan'dan aynı konuya dair aldıkları haberlerden tasalanarak Faik Bey'le görüşmek üzere Edirne'den İstanbul'a gelmişlerdi. Faik ve Edirne'den gelen Şeref ve Şevket Bey'ler, Edirne tacirlerinden Yolageldili Kasım Efendi'nin yazıhanesinde, davet ettikleri hepsi yirmi kadar Trakyalının iştirakiyle Faik Bey'in reisliğinde yaptıkları bir toplantıda (ihtimal 2 Kasım 1918 günü), merkezi Edirne olmak üzere cemiyetin kurulması kabul olunmuştu.Kurulan cemiyetin ismi, Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti oldu. 7 Kasım 1918 günü Edirne'de cemiyetin isminde yapılan küçük bir değiştirme ile, Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyeti Osmaniyesi kuruldu[742].

Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyeti Osmaniyesi, Mondros Mütarekesi'nin ekalliyetlere tanıdığı taşkınlık ve haksızlıklar karşısında Türk unsurunun fiili mukavemetini artırmak ve teşkilatlandırmak üzere "Müdafaa-i Hukuk" gayesiyle Mütareke'den sonra kurulmuş ilk cemiyetti[743]. Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, ilk kurulduğundan itibaren İttihatçılar tarafından idare edilmişti. Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucusu Faik Kaltakkıran, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Reislerindendi[744]. Cemiyetin gerçekleştirmek istediği en mühim dava, ahalisinin yüzde seksen beşi Türk olan Batı Trakya'nın da Doğu Trakya ile birleştirilmesiydi ki, bu maksat Trakya birliği şeklinde ifade olunuyordu. Cemiyetin kanuni kurucuları beyannameyi imza etmiş olan aşağıdaki sekiz kişiydi. Bunlar; Edirne Müftüsü Mestan, Edirne Belediye Reisi Şevket, Avukat Şeref (Aykut), Maksutbeyzade Derviş, Müftüzade Cemal, Nazmi Beyzade İsmail, Ali Rıza Efendizade Ali Seyfi (Tülümen) ve Komanlızade Ömer idi. Cemiyetin kurulması için Edirne'deki ilk toplantıya beyannamede imzaları olan sekiz zattan başka belli başlı, Teceddüt Partisi Mesul Katibi İbrahim Fuat, Lise Öğretmeni Kızanıklı Muhsin, Öğretmen Okulu Müdürü Rıdvan Nafiz ve Muharrir Neyyir Mustafa Beyler de katılmışlardı[745]. Heyet kurucuları arasında İttihat ve Terakki mensuplarının bulunduğu malumdu. Fakat bu azalar, faaliyetin Damat Ferit Hükümetleri (Hükümet-i Feridiyeler) ve "İtilafçı" mülki amirler

---

[742] A. g. e., C. I, s. 128.
[743] TUNAYA, a. g. e., s. 479.
[744] POLAT, a. g. e., s. 139.
[745] A. g. y., s.139.

tarafından sektedar edilmemesi için faal heyetlere pek girmemişlerdi. "Teceddüt Fırkası" mensupları ile cemiyet arasında şahsi birlik mevcut olmuştu. Heyet, İstanbul'daki Milli Kongre ile temas etmişti[746]. Ayrıca, cemiyetin İstanbul daimi murahhaslarından Celal (Perin), Nedim, Hüseyin Sabri (Tüten) ve Hasan Tahsin (Argun) Bey'ler, henüz İstanbul'da bulunan Arıburnu ve Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa'yı da birkaç defa ziyaret ederek, Trakya davası üzerinde kendisiyle konuşmuşlardı. Kendisine, başlarına geçmesi teklifinde bulunan Trakyalılara, O, parça parça çalışacağına, bütün memleket mukadderatını idare edecek ve ele alacak bir teşekkül meydana getirmeyi tavsiye etmişti[747].

Trakya davası için başta İttihatçıların ve bölge önde gelenlerinin çalışmaları yanında daha öncesinde ve bu zamanlarda Osmanlı Genelkurmayı'nın da bir kısım askeri tedbirler alma gayretleri olmuştu. Ahmet İzzet Paşa Kabinesi döneminde, Osmanlı Ordusu Başkomutanlığı kuzeyden ve batıdan gelebilecek bir tehlikeye karşı Mütareke'den biraz evvel, bomboş kalmış olan Doğu Trakya'da kuvvet toplamaya teşebbüs etmiş, Mütareke'nin imza edilmesi bu teşebbüsü yarıda bırakmıştı. Yalnız son zamanlarda, Çanakkale Boğazı bölgesinde, bulunan dört Türk tümeninden üçü (49, 55 ve 60. Tümenler), Mütareke'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte Trakya'ya, dördüncüsü de (61. Tümen) Bandırma ve Balıkesir'e gönderilmişlerdi. Anadolu ve Doğu Trakya'ya yapılan Yunan istilasını bu tümenlerin karşıladıkları daha sonra görülecekti[748]. Bu yığınağın yanında Mütareke zamanlarında Osmanlı Genelkurmayı'nca bu maksatla tekrar, İstanbul'dan I. Kolordu Kumandanlığı Trakya'ya gönderildi. Batum'dan İstanbul'a getirilen 10. Kafkas Tümeni ve doğudan gelebilecek başka kuvvetlerle, Doğu Trakya'da batıdan gelmesi muhtemel bir istilaya karşı kuvvet toplamaya teşebbüs olundu. Hadiselerin, yıldırım çabukluğu ile gelişmesi karşısında Mondros Mütarekesi imza edilince bu yığınak tasarısı da gerçekleştirilemedi[749].

---

[746] TUNAYA, **a. g. e.**, s. 480.
[747] BIYIKLIOĞLU, **a. g. e.**, C. I, s.155-156.
[748] **A. g. e.**, C. I, s.127.
[749] **A. g. e.**, C. I, s.198.

Doğu Trakya'daki milli teşkilat hazırlıkları yanında sınırdışına, Batı Trakya'ya yönelik faaliyetlerde önemliydi. Teşkilat-ı Mahsusa'nın telkiniyle, Mondros Mütarekesi'ni takip eden günlerde ve İstanbul'a İtilaf Devletleri çıkmadan evvel, 10 Kasım 1918 günlerinde İstanbul'da bulunan Batı Trakyalıların akdettikleri bir kongre kararıyla Batı Trakya Komitesi kuruldu. Komite'ye Hasan Tahsin (Argun), Hüseyin Sabri (Tüten), İskeçeli Arif Bey'ler seçilmişlerdi. İlk zamanlarda, Batı Trakya için Edirne'de olduğu gibi, bir cemiyet kurulmayıp bir komite kurulmasının sebebi Balkan Harbi'nden sonra Batı Trakya işlerinin Süleyman Askeri'nin reisliğinde bir komite tarafından idare edilmiş olmasında aramak lazımdır. Onun için, Mütareke'nin ilk günlerinde kurulmuş olan Batı Trakya Komitesi'ni etkisinin yeniden canlandırılarak başka eller tarafından devamı gibi saymakta mümkündü[750]. Batı Trakya Komitesi, Yunanistan'ın işgal etmediği Bulgar yönetimindeki Meriç-Mesto, Karasu arasındaki Kavala, Drama ve Serez'i Batı Trakya sayarak, halkın ezici çoğunluğunun Türk ve Müslüman olduğu tüm bu bölgede, Wilson prensiplerine göre plebisit yapılmasını sağlamaya ve yabancı boyunduruğundan kurtarmaya çalışıyordu. Bulgar parlamentosundaki (Sobronya) Türk milletvekilleri de benzer bir çaba içindeydi. 18 Aralık 1918'de Sofya'daki büyük devletler temsilcilerine bir muhtıra vererek Türklerin haklılığını anlatmaya çalışmışlardı[751]. Diğer taraftan, Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyeti Osmaniyesi ve Batı Trakya Komitesi'nin kuruluşlarından bir ay kadar sonra Edirne Belediye Reisi Şevket ve Avukat Şeref Beyler'le, Batı Trakyalılar arasında yapılan konuşma ve anlaşma neticesinde, aynı maksat ve gaye için kurulan iki kardeş teşekkülün İstanbul'da birlikte çalışmaları kararlaştırıldı. Bu suretle İstanbul'da, siyasi murahhaslar unvanı altında, Batı Trakya adına Hasan Tahsin (Argun) ve Hüseyin Sabri (Tüten) ve Trakya-Paşaeli Cemiyeti adına Edirne mebusu Faik (Kaltakkıran) ve Kasım (Yolageldili) Bey'lerden ibaret, doğu ve batı Trakyalılardan karma bir teşekkül meydana geldi[752]. Bu birleşme esasen Trakya-Paşaeli Cemiyeti açısından büyük önem taşımaktaydı. Zira, bu birleşmede etkili olan Trakya

---

[750] **A. g. e.**, C. I, s. 138.
[751] H.Bülent DEMİRBAŞ, **Batı Trakya Sorunu**, İstanbul 1996, s. 73.
[752] BIYIKLIOĞLU, **a. g. e.**, C. I, s.139-140.

Paşaeli Heyeti, Trakya'nın mukadderatını tayin hususunda daima hakim organ olmayı gaye edinmişti. İstanbul'da "Şarki Trakya" ve "Garbi Trakya" isimleri altında iki cemiyetin kurulma teşebbüslerini hoş karşılamamış fakat "Garbi Trakya Cemiyeti'nin" faaliyetini tanzim etmişti[753]. Bu birleşme ilkeler bazında birleşmeydi. Hareket olarak, Batı Trakya Komitesi daha sonra Nisan 1919'larda silahlı kuvvetler oluşturmaya yönelmişti. Bu teşkilatlanmada önde gelenlerin başında Teşkilat-ı Mahsusa'cı Fuat (Balkan) Bey bulunmaktaydı. Birinci Dünya Harbi yenilgisiyle Fuat Bey'in mensup olduğu "Tahkikat-ı Mahsusa Umuru Şarkiye Müdürlüğü" dağıtılarak, zabitleri çeşitli kolordular emrine verilmiş, Fuat Bey de Karamürsel'deki çiftliğine çekilmişti. Mayıs 1919'da Niş'li Hasan Bey'in oğlu Kemal Bey idaresinde bir heyet Fuat Bey'in çiftliğine gelerek, daha önce Garbi Trakya uğruna yaptıkları (1913 Geçici Batı Trakya Hükümeti) faaliyetlerini anlatarak, yine başlarına geçmesini teklif etmişlerdi. Fuat Bey de, bunun üzerine Süleymaniye'deki evinde Harbiye Nezareti Müsteşarı Albay İsmet (İnönü) Bey'i ziyaret etmiş ve kararını anlatarak gerekli talimatları istemişti[754]. Daha sonra Şişli Osmanbey'de Kara Vasıf Bey'in evinde Albay Çolak Kemal Bey, Galatalı Şevket Bey, Albay Seyfi Bey ve Albay İsmet Bey'lerle bir toplantı yapıldı. İsmet Bey talimatları hazırladı. Ayrıca Batı Trakya'da kurulacak milli teşkilatla ilgili olarak, Bulgarların Mütareke'den sonra Garbi Trakya'yı Yunanlılara terke mecbur olacaklarını, Türkiye'yi "Sevr"e müzakereye çağırdıkları zaman karşılarında, Garbi Trakya'yı kolayca ele geçirmiş Edirne hududunun karşısına yerleşmiş bir Yunanistan bulunmasını istemediklerini, bu sebeple Garbi Trakya'da teşkilat yapıp Bulgarlarla işbirliği halinde halkı Yunanlılar aleyhine tahrik etmek zarureti olduğunu söyledi. Seyfi Bey'de bu toplantıda teşkilatlanmanın maddi boyutuyla ilgili olarak Teşkilat-ı Mahsusa'nın mestur paralarını Trakya'daki direnişe devrettiğini söyledi[755]. Yapılan toplantıda bulunan Kara Vasıf, Kemaleddin Sami, Galatalı Şevket, İstihbarat Şube Müdürü Seyfi (Düzgören) ve Albay İsmet Bey'den ibaret heyet, Batı Trakya'da silahlı

[753] TUNAYA, **a. g. e.**, s. 480.
[754] **Fuat Balkan'ın Hatıraları**, s. 49.
[755] **A. g. e.**, s. 50-51.

faaliyette bulunmak üzere Fuat (Balkan) Bey'i memur etti[756]. Fuat Bey, gerekli talimatları ve parayı alarak Edirne'ye doğru yola çıkacağı sırada 1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey'le karşılaşmış ve Cafer Tayyar Bey ona engel olmuş, hatta, gelirse tevkif edileceğini söylemişti. Bundan sonra Kara Vasıf Bey'in evinde yapılan ikinci toplantıda, Fuat Bey'in askerlikten istifa ederek çalışması kararlaştırıldı[757]. Bu olay aynı zamanda, Karakol Cemiyeti'nin Batı Trakya'ya yönelik faaliyetlerini de ortaya koymaktaydı. Daha sonraları, İtilaf Devletleri adına, Fransız kuvvetlerinin Batı Trakya'yı işgali sıralarında Batı Trakya Komitesi faaliyetini ve merkezini Gümülcine'ye nakletmiş (Ekim 1919) ve Batı Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgali günlerinde de (22 Mayıs 1920) Gümülcine'nin kuzeyinde Hamitli nahiye merkezinde Batı Trakya Hükümeti'ni kurmuş (27 Mayıs 1920), Yunanlıların burasını da ele geçirmeleri üzerine Batı Trakya Hükümet azaları Bulgaristan'a ve İstanbul'a çekilmek zorunda kalmışlardı[758]. Öte yandan, Yunan işgali ve Venizelos Muhtırasının yarattığı durum ve yapılacak teşebbüsler hakkında görüşmek üzere Trakya-Paşaeli Cemiyeti, İstanbul'daki murahhaslık binasında, 22 Ocak 1919 günü bir toplantı tertip etmek lüzumunu duymuştu. Bu toplantıya cemiyetin merkez heyetiyle İstanbul murahhaslarında başka, Doğu Trakya'nın birçok şehirlerinden temsilcilerle, İstanbul'da bulunan Sobronya'daki Türk mebusları da katılmıştı[759]. Cemiyetin İstanbul murahhaslar heyeti birkaç gün içinde, Sadrazam Tevfik, ilk Mütareke kabinesini kurmuş olan Müşir Ahmet İzzet Paşa ve eski vekillerden Çürüksulu Mahmut Paşaları ve Ayan Reisi Ahmet Rıza, Dışişleri Müsteşarı Reşat Hikmet ve Mütareke Komisyonu Reisi Galip Kemali (Söylemezoğlu) Beyler'le görüşmeler yaptı. Görüşmelerde Sadrazam Tevfik Paşa; "Biz muhasara altındayız. Dışarıya irtibatımız kalmamış gibidir. Aleyhimize çevrilen entrikaları göremiyoruz. Durum, tahminimden çok daha vahimdir. Trakya için, bu gün bir şey söyleyemem, Trakyalıların vatanları için gösterdikleri alakayı şükranla karşılarız. Çalışın, fakat Osmanlı Devleti'nin varlığına zarar getirmemeye dikkat

[756] BIYIKLIOĞLU, **a. g. e.**, C. I, s. 185.
[757] **Fuat Balkan'ın Hatıraları, a. g. e.**, s. 53-55.
[758] BIYIKLIOĞLU, **a. g. e.**, C.I, s. 140.
[759] **A. g. e.**, C.I, s. 152

edin, aksi taktirde hareketiniz isyan olur. Hamiyet ve namusunuz, vatanın selametini temine hizmet edecektir. Ne yapalım, bugünlerde geçecektir" demişti. Ahmet Rıza Bey'de; "***Yunan veya Yunan maskesi altında İngiliz istila emellerine karşı koymak için zamanı gelince ve Türkiye'ye kalmayacağı anlaşılınca, Trakya'nın istiklali ilan olunmalıdır***" derken, eski Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, heyete; "***Trakya'nın Türk kalmasına çalışmak gerekir. Çok darda kalınırsa yine bir gün Türkiye ile birleşmek emeliyle, başkada çare bulunmazsa hemen Trakya'nın istiklalini ilan ediniz***" tavsiyesinde bulunmuştu[760]. Bütün çalışmasını Yunan ve İtilaf kuvvetlerinin Trakya'ya yönelik işgallerin karşı durmak amacıyla yapan Trakya-Paşaeli Cemiyeti aynı zamanda başkent İstanbul'un güvenliği içinde bir set vazifesi görüyordu. Bölgesel ve ulusal açıdan büyük bir misyonu olan bu cemiyette, İttihatçılar önemli roller oynamışlardı. Görüldüğü gibi cemiyetin kurulması ve Trakya halkının teşkilatlanması için ilk telkinler Talat Paşa tarafından yapılmıştı. Başta Sadrazam olmak üzere, İttihat ve Terakki merkezinin ve Hariciye Vekaleti'nin teşvik ve yardımlarıyla, "Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi"ni kuranlar daha ilk günlerden itibaren geçici bir hükümet erkanı psikolojisini taşıyorlardı. Cemiyet, gerçekten geçici bir hükümet gibi çalışmış, Avrupa'nın büyük siyaset merkezlerine Osmanlı Hükümeti'nden ayrı olarak heyetler göndermiş, muhtelif konferanslara muhtıralar vermişti[761]. Osmanlı devlet erkanı yanında, Teşkilat-ı Mahsusa'cıların, İttihatçı bölge milletvekilleriyle ve yine bölge eşrafının çalışmaları da büyük yer tutmuştu. Hatta cemiyetin kurucusu ve İstanbul temsilcisi Faik (Kaltakkıran), doğum yeri olan Edirne'yi temsil etmiş bir İttihatçıydı. Ancak 7 Aralık 1918'de kurduğu, Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, "***hiçbir surette fırka ile rabıtası olmadığını***" açıklıyordu. Fakat Faik Bey, o sırada yine İttihat ve Terakki'nin Edirne mebusu idi. Onun Müdafaa-i Milliye Reisi iken, İttihatçılığını da bu bağlamda değerlendirmek gerekir[762].

Sivas Kongresi'nden sonra, Trakya Paşaeli Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniyesi'nin isim ve hareketlerinde esaslı bir değişiklik olmuştu. Bütün milli

---

[760] **A. g. e.**, C.I, s. 153-154.
[761] Sebahattin SELEK, **Anadolu İhtilali**, İstanbul 1968, s. 96.
[762] POLAT, **a. g. e.**, s. 94.

cemiyetlerin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmesini isteyen Sivas Kongresi kararlarının dokuzuncu maddesine göre adı, Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne çevrilmişti. Bununla beraber, Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti eskisi gibi nizamnamesine devam etmiş ve Müdafaa-i Hukuk vazifesini de üstüne almıştı. Aynı cemiyetin içinde, iki manevi şahsiyet birleşmiş bulunuyordu. Bundan sonra, aynı cemiyetin elinde bu birleşme neticesi olarak, biri Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi diğeri ise, Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında iki mühür kullanmıştı. Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile, kendi nizamnamesinden vazgeçmek suretiyle birleşmemişti. Aksine, kendi tarihi ve hukuki hüviyetini muhafaza etmek şartıyla bugünkü deyimle, bir "ek görev" olarak, Trakya'da Müdafaa-i Hukuk selahiyet ve vazifesini de yüklenmişti[763].

[763] BIYIKLIOĞLU, **a. g. e.**, C.I, s. 135-136.

B-Batı Anadolu'da Milli Teşkilatlanma ve İttihatçılar

Milli Mücadele boyunca Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin ve Kuva-yı Milliye'nin kendilerini en fazla hissettirdikleri bölgelerden birisi de Batı Anadolu bölgesi idi. Batı Anadolu'daki milli teşkilatlanma faaliyetlerinde diğer bölgelerde olduğu gibi İttihatçılar önemli roller üstlenmişlerdi. Bu dönemde milli faaliyetlerde etkili olmalarında, İttihat ve Terakki Partisi'nin harp yıllarına kadar uzanan çabalar etkili olmuştu. 1914 yılı sonbaharında kapitülasyonların kaldırılması ardından Birinci Dünya Savaşı'na girişimiz ulusal bilinçlenme ile birlikte ticari hayata Türkler'in sahip çıkması düşüncesini de doğurdu. İttihat ve Terakki büyük bir içtenlik ve çoşkunlukla milli iktisat politikasına sarıldı. Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik koşullar İttihat ve Terakki'nin bu girişiminin halk tabakaları tarafından kolayca benimsenmesi için uygun bir ortam hazırlamıştı. Ege'de ise bu girişimin öncülüğünü, "*milli burjuazi*" yaratma çabalarını İttihat ve Terakki İzmir Katib-i Mes'ulü Mahmut Celal (Bayar) ile İzmir Valisi Rahmi Beyler yürütüyorlardı[764]. İttihatçılar ve bölge eşrafı yanında yine İttihat ve Terakki Partisi'ne uzak olmayan askeri teşkilatlar da bölgedeki milli direniş faaliyetlerini organize etmişlerdi.

1-Milli Teşkilatlanma Faaliyetlerinde Ordu'nun Rolü:

Batı Anadolu'daki milli teşkilatlanmanın oluşmasında çok önemli etkileri olan kişi ve kurumların başında Osmanlı Ordusu ve subayları gelmekteydi. Nureddin Paşa, Bekir Sami (Günsav) Bey, Ali (Çetinkaya) Bey, Kazım (Özalp) Bey, Şefik (Aker) Bey'ler bölgedeki milli teşkilatlanmayı sağlayan önde gelen subay grubunu oluşturmaktaydılar. Bu önder subay grubunun direniş amaçlı faaliyetleri Mondros Mütarekesi zamanlarına kadar gitmekteydi ve Osmanlı Genelkurmayı ve Harbiye Nezareti de bu mücadeleye destek olmaya çalışmıştı.

[764] Nurdoğan TAÇALAN, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, İstanbul 1970, s. 79.

Mütareke ile kadrolarını terhis etmeye ve silahsızlanmaya başlayan Osmanlı Ordusu'nun, bünyesindeki askeri kuruluşların yapı ve konuşlanmaları ile ilgili yeni düzenlemeler yapması doğaldı. 1918 Ekim ayı başından itibaren Suriye-Filistin cephesinden İzmir'e nakledilip Batı ve Güneybatı Anadolu kıyılarının savunması görevi verilen 8. Ordu'nun bazı birlikleri İzmir Sancağı'nda konuşlanmış durumda idi.13 Kasım 1918 tarihinde lağvedilen bu orduya bağlı birliklerin kendisine katılmasından sonra, Batı Anadolu bölgesinde en yüksek askeri makam olarak kalan 17. Kolordu Komutanlığı'nca yapılan askeri düzenlemeler Osmanlı Genelkurmayı'nın desteği sayesinde rahatlıkla yürütülebilmişti[765]. Bahsedildiği gibi Batı Anadolu'da meydana getirilmeye çalışılan direniş teşkilatlanmalarında Osmanlı Genelkurmayı'nın özel bir yeri vardı. Osmanlı Genelkurmayı, bölgede meydana gelebilecek olumsuz durumlara karşı birtakım tedbirler almıştı. Harbiye Nazırı Şevket Turgut ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşalar, Batı Cephesi'nin kuruluşuna yardım etmişlerdi. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye ikinci Reisi Diyarbakırlı Kazım (İnanç) Paşa, yapılacak yardımların tatbik şeklini bulmuştu[766].

Batı Anadolu'da direniş düşüncesi ve teşkilatlanması için ordu tarafından yapılan faaliyetlerde rol alan kumandanların başında Nureddin Paşa gelmekteydi. Nureddin Paşa, Mondros Mütarekesi'nden önce Aydın vali vekilliğine ve XVII. Kolordu Komutanlığı'na sonra İzmir valiliği ve İzmir havalisi Bölge Komutanlığına tayin oldu. Nureddin Paşa'nın bölgedeki ilk faaliyetleri, bölgede etkili olmaya başlayan Rum azınlıklara yönelik oldu. Daha önceden teşkilatlanmış olan yerli rumlar, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sora Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü zor durumu fırsat bilerek kontrolden çıkmaya başlamışlardı. Rumların hareketlerini iyi takibeden Nureddin Paşa çok sıkı tedbirler alarak, bölgede yapılan yıkıcı ve bölücü faaliyetlere müsaade etmedi. Bölge halkını toplayıp onlara, miting ve konferanslar yoluyla muhtemel bir istilaya karşı konulması için silahla mücadele etme şuuru kazandırdı[767]. Yunan işgal tehlikesi karşısında Nureddin Paşa, düşmanın kesinlikle İzmir'e

[765] Engin BERBER, **Sancılı Yıllar:İzmir 1918-1922**, Ankara 1997, s.50.
[766] CEBESOY, **a. g. e.**, s. 130.
[767] TAŞ, **a. g. e.**, s. 20-21.

sokulmayacağını, halkın düşmanı silahla karşılamasının en doğru ve yegane hareket olacağını belirterek; "*...çizmelerin kuncundan içeriye kan girmedikten sonra, işgale müsaade edilmesinin mümkün olamayacağı ve mübarek memleketimizi düşmanın istila etmesi gibi bir durum ortaya çıkar ise, kezalik çizmelerimize kuncundan kan girinceye kadar muharebe ve mücadele edeceğimizi ve sırası geldiği zaman, bu aziz memleketimizi kurtarmak için çalışacağımızı ve bunun böyle olacağını herkes görecektir*" demişti[768]. Yine Nureddin Paşa, daha 31 Ekim 1918 tarihinde rumların ve diğer azınlıkların galip devletlerin bayraklarını muhtelif yerlere astıklarını görünce çok hiddetlenmiş, bu davranışta bulunanları ihtar etmişti. Bu hadise üzerine kendisini ziyarete gelen gazetecilere de; "*...eğer, Yunanlılar İzmir'e bir çıkarma yapacak olursa, oluk gibi kan dökülecektir*" açıklamasını yapmıştı. Ayrıca Nureddin Paşa, galip devletlerin haksız tekliflerine göğüs germiş, İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'ni büyük ölçüde desteklemiş ve herhangi bir Yunan olup bittisine karşı dikkatli ve tedbirli davranmıştı[769]. Nureddin Paşa'nın destekleriyle İzmir'de, Mütareke'den sonra 1918 Kasım ayının başından itibaren İzmir'de Müdafaa-i Milliye, Türk Ocağı, Cemiyet-i İslamiye, Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti, Istıhlas-ı Vatan Cemiyeti gibi teşkilatlar faaliyetlere başlamıştı. Nureddin Paşa bunların yanında büyük gayretler sarfederek İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin kurulmalarına yardımcı olmuş ve İzmir'de yapılacak olan Büyük Kongre'ye katılmalarını sağlamaya çalışmıştı.

17. Kolordu Komutanlığı, konuçlandığı bölgede yaşayan Rum nüfusun Mütareke'den sonra takındığı tavra bağlı olarak gelişen olaylar ve Mütarekenamenin bölgeyi Osmanlı Devleti'nden koparabilecek 7. Maddesi arasında şıkışıp kalmıştı. Bazen vekaletle yönetilmesine rağmen 17. Kolordu, 10 Nisan'da komutanlığa atanan ve aynı ayın üçüncü haftasında İzmir'e gelen Ali Nadir Paşa'nın göreve başlamasına kadar, bir yandan iç güvenliği sağlamak için emrindeki askeri birlikleri jandarma emrine verme veya doğrudan kendisi

[768] **A. g. e.**, s. 74.
[769] SELEK, **a. g. e.**, s. 167.

kullanma, öte yandan Kolordu karargahı emrinde hazır bulunan veya İzmir'de birleştirerek oluşturduğu (Piyade Talim Taburu) yeni birlikleri sorunlu Urla veya potansiyel tehlikenin hissedildiği Ayvalık gibi yerleşim birimlerindeki kuvvetlere katarak Genelkurmay'ın kendisine sağladığı avantajı kullanmayı amaçlayan politikasında başarılı olmuştu[770]. Öte yandan, merkezi Aydın'da bulunan 57. Tümen Komutanlığı'na bağlı 135. Alay, Mütareke'den bir süre önce 5. Ordu emrine alınarak Gelibolu'ya gönderilmiş, Mütareke'den sonra Tümen'e katılarak önce Ödemiş'e, 2 Şubat 1919'da da Söke'ye gelip yerleşmişti. 2. ve 3. Taburları Söke'de bulunan Alay'ın 1. Tabur'u, merkezi Kuşadası'nda olmak üzere Kuşadası ile Kazıklı arasındaki sahilde gözetleme ve koruma vazifesinde idi. Ayrıca İzmir, Ödemiş, Bergama ve Selçuk'ta Topçu Komutanlığı'na bağlı mühimmat depoları bulunmaktaydı[771]. Bu askeri yığınak ve teşkilatlar Batı Anadolu'daki direnişin ilk safhasında etkili olacaklardı.

Esasında Harbiye Nazırlığı da işgale karşı mukavemetten yana bir tavır almıştı ama nasıl bir sistem dahilinde mücadele edileceği açık değildi. İşte bu ortamda Burdur Askerlik Şubesi Başkanı İsmail Hakkı Bey, Denizli'de bulunan 57. Fırka Komutanı Albay Şefik Bey'e 15.05.1919 tarihinde bir telgraf göndererek; Halkın çoğunluğuna dayanacak şekilde bir teşkilat yapılmasını ve bunların mümkün mertebe elaltından silahlandırılmasını teklif etti. Ayrıca telgrafta 12. Tümen dairesinde 20.000 mükellefiyet meyanında gönüllü ve fedai yapılmasının mümkün olduğunu belirterek 57. Fırka Komutanı'nın emir ve görüşlerini istemişti. İsmail Hakkı Bey, bir gün sonra bu telgrafa ek olarak gönderdiği telgrafında da; Her şube dairesinde cihet-i Mülkiye ve Askeriye marifetiyle gizli yapılacak mukavemet-i milliye merkezleri teşkilatın çekirdeği olacaktır demişti[772]. İzmir'in işgalinin ertesi 16 Mayıs günü İstanbul'dan Batı Anadolu bölgesine Harbiye Nezareti namına Cevat imzasıyla gönderilen bir tamimde İzmir'e ve diğer sahil kasabalara İngiliz, İtalyan, Fransız ve Yunan kıtalarının ihrac edilmesi münasebetiyle şöyle bir vasayada bulundu: " ***Bu vaziyet muvacehesinde alelumum kıtalarımızın yerlerini terketmeyerek***

[770] BERBER, **a. g. e.**, s. 56-57.
[771] **A. g. e.**, s. 54-55.
[772] SOFUOĞLU, **a. g. e.**, s. 65.

yerlerinde kalmaları ve bir emrivaki gibi silahlarından tecrit gibi bir muameleye maruz kalmamaları için kıtanın toplu, silah başında zapturaptı yerinde bir halde bulundurulması en küçük müsellah kıtanın dahi bu yolda hareket etmesi için alelumum kumandanlar ve ahzı asker riyasetlerince her kıtaya tebligat ifası rica olunur"[773]. Osmanlı Erkan-ı Harbiyesi bilhassa Yunan işgaline karşı mukavemet düşüncesinde idi. Bu bakımdan ilk iş olarak Harbiye Nezareti, İzmir'in işgali akabinde 17. Kolordu'nun dağılması üzerine 56. Fırka'yı Nezaret'e bağlamış, 14. Kolordu karargahının da Tekirdağ'dan Bandırma'ya naklini kararlaştırmıştı ki Bandırma'da Yunan işgal bölgesi arasında idi[774]. Yine Yunan işgalinin genişlediği bir sırada 22 Mayıs 1919'da Osmanlı Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa Anadolu birliklerine gönderdiği şifre telgrafında; " ***Devletin Yunanlılara kaptıracak fazla ne bir silah ne de bir fişengi var*** " diyerek silah ve cephanenin kurtarılmasını istemişti[775]. Osmanlı Harbiye Nezareti, Batı Cephesi'ne milli teşkilatlanma doğrultusunda talimatlar gönderirken aynı zamanda bölgeden gelen bilgileri de değerlendirmeye tabi tutmaktaydı. Aydın ve havalisinde bulunan 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey'in Harbiye ezaretine bilgi vermek için 23 Mayıs'da gönderdiği raporun son fıkrasında ordu birliklerinin güçsüzlüğü ve halkın isteksizliği karşısında; "***Durumu ıslah için Kuva-yı Milliye teşkilatı vücuda getirmenin en iyi tedbir olabileceğini*** " belirtmesinden sonra, rapora Erkan-ı Harbiye Reisi Cevat Paşa; "***Son fıkra gayet mühimdir, istical lazımdır***" notunu koymuştu[776].

Batı Anadolu'daki milli teşkilatlanmanın başlangıcında ve Kuva-yı Milliye'nin temellerinin atılmasında İstanbul'dan gelen ve Batı Anadolu'yu dolaşan Rauf (Orbay) Bey'in de etkisi vardı. Rauf Bey, bölgeye gelmeden önce Çerkes Ethem'in ağabeyi Reşit Bey'e bir mektup göndermiş, mektubunda memleketi kurtarmak için dahili mukavametten başka çare olmadığını, kendisinin ilk fırsatta Anadolu'ya geçeceğini, şimdiden mümkün olduğu kadar silah toplamasını ve taraftar elde etmesini yazmıştı. Bir müddet sonra Rauf Bey'in

---

[773] APAK, **a.g. e.**, s. 31.
[774] SOFUOĞLU, **a. g. e.**, s. 64.
[775] **A. g. e.**, s. 67.
[776] TEKELİ-İLKİN, **a. g. e.**, s. 43.

enişteşi Bahriye Binbaşısı Aziz Bey Manisa Mutasarrıflığı'na tayin edildi. Aziz Bey memuriyet mahalline gelerek Yunan işgaline karşı durulabileceğini tahmin ettiği kimselerle de temas ediyordu. Diğer taraftan Rauf Bey, Ethem'i Salihli'deki Eşref Bey'in çiftliğine çağırmıştı. Ethem Bey'in çağrıldığı çiftliğin sahibi olan Eşref Kuşçubaşı Bey, İttihat ve Terakki'nin Teşkilat-ı Mahsusa amiri olduğundan, çiftliği bir iki bölüğü tamamen teslih edecek silahla doluydu. Bol miktarda mühimmat vardı. Ancak, Rauf Bey Ethem Bey'i burada fazla bekleyememiş, giderken çiftliğin kasasındaki altın paraları bırakmış, kasaya kendi imzasıyla bir makbuz koymuştu[777]. Bu sırada, Rauf Bey'in beraberinde sadece dört kişi vardı. Bunlar; Topçuoğlu Nazmi Bey, Trablusgarp Savaşı'na gönüllü olarak katılan Yenice Kaymakamı İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey, Yüzbaşı Osman Tufan, Teşkilat-ı Mahsusa'ya Eşref Sencer Kuşçubaşı'nın Hint ihtilalcilerinin delegesi olarak aldığı Peşaver'li Abdurrahman Beyler'di.[778] Ethem Bey, beraberinde akrabasında Osman ile Salihli'ye Eşref Bey'in çiftliğine geldiği zaman, Rauf Bey'in enişteşi Aziz Bey ile Salihli'ye bir gün evvel gelip ayrıldığını öğrendi ve Rauf Bey'in, Eşref Bey'in küçük kardeşi Ahmet Bey'e verdiği talimatı aldı. Talimatta, çiftliğin milli kuvvetlerin karargahı olacağı, Teşkilat-ı Mahsusa'nın gerek buradaki gerek Bintepe'deki silah ve malzemelerini kurulacak müdafaa hattına tahsis edileceği zira Yunanlıların çok yakında buralara gelmesinin beklendiği yazılmaktaydı[779]. Rauf Bey, 20.05.1919'da Batı Anadolu'dan ayrıldı. İstanbul'daki ve Batı Anadolu'daki bu faaliyetlerinden sonra Mustafa Kemal Paşa ile buluşmak üzere Amasya'ya doğru hareket etti.

Bölgedeki teşkilatlanmada etkili olan komutanlardan biri Ali (Çetinkaya) Bey'di. Harbin sonlarında Enver Paşa'ya yemin ile bağlı, İstanbul'daki özel birliklerin komutanı olan Ali Bey, Makedonya'da sınır birliklerinde rol almış, Balkanlı çetecilere karşı çeşitli vuruşmalara katılmış, çağdaşları öteki arkadaşları gibi ülkenin içinde bulunduğu sosyal ve siyasal çalkantılar nedeniyle günlük politikaya ilgi duymuştu. 1907 yılında içlerinde Mustafa Kemal (Atatürk)'ün de bulunduğu İttihat ve Terakki Derneği'nde aktif

[777] BAYAR, **a. g. e.**, C. 8, s. 51., Cemal KUTAY, **Çerkes Ethem Hadisesi**, İstanbul 1955, s. 11-12.
[778] Cemal KUTAY, **Çerkes Ethem Dosyası**, İstanbul 1989, s. 51-52.
[779] **A. g. e.**, s. 84.

görevler üstlenmişti. Balkan ve Dünya Savaşları'nda görevler almış, Mütareke devrinde Kadıköy Mıntıka Komutanlığı'na atanmıştı. İngiltere'nin İstanbul'daki istihbarat memuru Captain H.A.D. Hoyland 28 Şubat 1919 tarihinde ülkesine gönderdiği raporda, Kadıköy Mıntıka Komutanı Ali Rıza Bey (Kel Ali)'in derhal görevden alınmasını ve İstanbul'dan uzaklaştırılmasını bildiriyordu. Bu uygulama başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere pek çok subay için istenmişti. Diğer taraftan, Anadolu'ya gönderilen subayların organize edilmelerinde gizli Karakol Cemiyeti'nin de payı vardı. Ali Bey aynı zamanda Mütareke'de kurulan bu derneğin üyesi idi. Büyük bir olasılıkla Kadıköy Mıntıka Komutanlığından ayrıldıktan sonra bu gizli cemiyete girmişti. Ali Bey dönemin "gözüpek", "komitacı" subaylarındandı. 1919 yılı Mayıs ayının başlarında Ayvalık Mıntıka ve 172. Alay Komutanlığı'na atandı[780]. Ayvalık bölgesindeki Rum faaliyetlerine karşı, Mıntıka ve 172. Alay Komutanı olan Ali Bey, yöreyi tanımadığı, kaymakama güvenmediği ve Ayvalık'ın işgal tehlikesi karşısında bulunması gibi nedenlerden dolayı çok az sayıdaki (150 dolaylarında) alayının personelini devamlı birarada bulunduruyor askerlerinin olaylardan olumsuz bir biçimde etkilenmemesine özen gösteriyordu. Bununla birlikte Ali Bey'in kişiliği Ayvalık cephesinde çok önemli bir faktör olarak görüldü. Çünkü ulusal direniş hareketi ilk önce geniş boyutlu ve resmi bir politika olarak Ayvalık'ta yankı yaptı. Bu olgu halkın örgütlenmesinde temel faktör niteliğindeydi. Gelişmelerde Yarbay Ali Bey'in koyduğu tavır önemli idi[781]. Ali Bey'in çalışmaları İtilaf Devletleri'nin de dikkatini çekmekteydi, 15 Mayıs günü, Ayvalık Kaymakamı Osman Nuri ile İngiliz mümessili olarak Ayvalık'ta oturmakta olan Carl Hadkinson adındaki bir İngiliz zabiti Bergama kazasına gitmişlerdi. Ali Bey de durumu anlamak için bir zabitini bunları takiple görevlendirmişti. Kaymakam ve İngiliz mümessili Bergama'da önce umumi sonra hususi temaslarda bulunmuşlar, Bolşeviklikten ve İttihatçılıktan bunların halka getireceği fenalıklardan bahsetmişlerdi[782]. Ayvalık 29 Mayıs 1919'da Yunanlılarca işgal edildi. İstiklal Savaşı'nın ilk topyekün direnişi Ayvalık'ta başlatıldı. Açılan ilk cephenin hem

[780] BAYRAKTAR, **a. g. e.**, s. 97-98.
[781] **A. g. e.**, s. 97.
[782] **Ali Çetinkaya'nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları**, Ankara 1993, s. 17.

halk üzerinde hem de hükümet yanında etkisi çok önemli olmuştu. Yunanistan ve İtilaf güçlerine karşı, İzmir'de olduğunun aksine çok önemli bir savaş verilerek tüm Batı Anadolu'da direnişe geçmek için halk üzerinde büyük bir moral gücü kazandırmıştı. 172. Alay Komutanı'na göre; "***Ayvalığın işgalinden bugüne kadar geçen yedi gün zarfında milletin gösterdiği galeyan, hamiyet ve gayret ve kuvve-yi askeriyenin mecbur ve mükellef bulunduğu sebat ve metanet gerideki bilcümle Ahali-yi İslamiye'nin heyecanını teskine ve selametini te'mine medar olduğu gibi, kuvve-yi işgaliyenin hırs-ı istila ve tevsi-i işgalini kırmış ve hamdolsun şu suretle mahdut ve mahsur bir vaziyette kalmağa mecbur etmiştir***"[783] şeklinde idi.

Yine bölgede Milli Mücadele'nin temellerinin atılmasında etkili olan Rauf Bey'in İstanbul'da iken bölge ile ilgili olacak faaliyetlerinden birisi de, Miralay Bekir Sami Bey'in bölgeye askeri kuvvet komutanı olarak atanmasını sağlaması olmuştu. Rauf Bey'in Batı Anadolu bölgesine atanmasında etkili olduğu Albay Bekir Sami (Günsav) Bey, 56. Tümen Komutanı ve 17. Kolordu Komutan vekili olarak tayin edilmişti. Bekir Sami Bey, Enver Paşa'nın sınıf arkadaşıydı ve Enver Paşa'nın etkisi ile Harbiye Nezareti Başyaverliği'ne getirilmişti. Yine Avrupa'da savaş rüzgarlarının estiği bir dönemde, Osmanlı Ordusu'nun ihtiyacı olan silah ve cephanenin alımı için Almanya'daki Satınalma Komisyonu Başkanlığı'na tayin edilmişti[784]. İzmir'in işgal edildiği günlerde İstanbul'da bulunan Bekir Sami Bey, arkadaşları ile ülke meseleleri hakkında çeşitli görüşmelerde bulunmaktaydı. Bu görüşmeler çoğunlukla Mareşal Deli Fuat Paşa'nın oğlu Esat Paşa'nın köşkünde, zaman zaman da Hamidiye kahramanı Rauf (Orbay) Bey'in evinde yapılıyordu. 18 Mayıs 1918 günü Rauf Bey, Bekir Sami Bey'in evine gelerek O'na; " Eğer Yunanlıların bu hareketleri durdurulmazsa bugünkü durumun daha fecilerini görüp yaşamak kaçınılmazdır. Kazım Karabekir Paşa, Erzurum'da icabeden hazırlıkları yapmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, Karabekir ile buluşmak üzere Samsun yolundadır. Onlar kendi görevlerini yapacaklar. Ege'de Trakya'da ve buradaki işler arkadaşların

---

[783] **A. g. e.**, s. 131.
[784] Hamdi GÜRLER, **Kurtuluş Savaşı'nda Albay Bekir Sami-Günsav-**, Ankara 1994, s. 9-11.

himmetine kalmıştır. Süratle Yunan işgalini durdurmak ve Ege'de silahlı bir savunma hattı oluşturmak, Mütareke şartlarının dışına çıkıldığı heryerde halkın silahlı savunmaya başvurmadan kaçınmayacağını göstermek sureti ile henüz elden gitmemiş olan vatanı kurtarmak gerekiyor. Bunun için arkadaşlarla görüştük. Ege'de başsız kalan ordunun başına geçmeyi ve bu vazifeyi almayı siz öneriyoruz. Ben yarın Milli Savunma Bakanı Şevket Turgut Paşa ve Genelkurmay Başkanı Cevat (Çobanlı) Paşa ile görüşerek tayin ve görevlendirme işini sağlayacağım "demişti[785]. Bekir Sami Bey, tayin emrini alınca o zaman Harbiye Nazırı olan Şevket Turgut Paşa ile görüşmeye gitmişti. Şevket Turgut Paşa vaktiyle, 31 Mart Vakası üzerine İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusu'nun Edirne Garnizonu'ndan sevkedilmiş olan birliklerin kumandanlığını yapmıştı[786]. Harbiye Nazırı'nın; "***Size hiçbir emir vermedik, Anadolu'da ne yapacaksınız?***" sualine; "***Vatanım neyi emrederse onu***" cevabını verdi. Şevket Turgut Paşa ağlayarak; "Allah muvaffak etsin oğlum" dedikten sonra Bekir Sami Bey'e, erleri ve subayları toplamalarını fakat bir mecburiyet olmadıkça Yunanlılar ile çarpışmamaya dikkat etmelerini söyledi[787]. Bekir Sami Bey, Şevket Turgut Paşa ile görüşmesinden sonra O'ndan bin lira alarak yanından ayrılmıştı[788]. 21 Mayıs günü İstanbul'dan ayrılan Bekir Sami Bey, Bandırma'ya gelirken aynı vapurda bulunan Avukat Hamit Şevket (İnce) Bey ve Yüzbaşı Süleyman Süruri Bey ile karşılaşmıştı. Süleyman Süruri Bey, Alaşehir İrtibat Subaylığı'na atanmıştı. Batı Trakya'da (1913) kurulan Geçici Türk Devleti'ndeki faaliyetleri yanında Teşkilat-ı Mahsusa'da çalışmış, milli işlerde, gerilla savaşlarında tecrübe sahibi olmuştu[789]. Bekir Sami Bey, sonradan Kütahya Kuva-yı Milliye Kumandanı olan Süleyman Süruri Bey'den milli direniş için yardım istemişti[790]. Bundan sonra Bekir Sami Bey 22 Mayıs 1919'da Bandırma'ya çıkmış ve Batı Anadolu'da milli teşkilatlanma çalışmalarına başlamıştı. Bandırma'ya çıkan Bekir Sami Bey, 6000 civarındaki Rum halkını Yunan ordusunu bekliyor vaziyette gördü. Şerefe Yunan

---

[785] **Bekir Sami Günsav**, a.g.e., s. 21.
[786] SOFUOĞLU, **a. g. e.**, s. 63.
[787] Rahmi APAK, **İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Ankara 1990,s. 16.
[788] **Bekir Sami Günsav**, **a. g. e.**, s. 23.
[789] BAYAR, **a. g. e.**, C. 8, s. 46.
[790] **Bekir Sami Günsav**, **a. g. e.**, s. 24.

barakları asılmış, tak-ı zaferler yapılmıştı. Yunan ordusu bekleniyordu. Kumandan bu şartlar altında buradan işe başladı. Henüz karargahı ile Bandırma'ya yerleşmekte bulunan 61. Tümen Kumandanına emir verdi. Birkaç saat içinde yabancı bayraktan, tak-ı zaferlerden eser kalmadı, hepsi indirildi, yıkıldı. Bu ani hareket Müslümanların dikkatini çekmişti. Kasaba camiinde, mücadele lehinde Bekir Sami Bey'in hutbesini dinledikten sonra maneviyatları yükseldi. Diğer taraftan Bekir Sami Bey, Manyas'ta bulunan vaktiyle Batı Trakya'da, Umumi Savaş sırasında Teşkilat-ı Mahsusa'da çalışmış olan Çerkes Reşit Bey ile temas aradı, kendisinden silahlı kuvvet istedi. Daha sonra Bekir Sami Bey ve arkadaşları Akhisar'a geçti. Bu sırada İzmir Valisi İzzet Bey buralara Yunan kıtalarının saygı ve törenle kabulünü tavsiye etmişti. Manisa Mutasarrıfı ve Akhisar Kaymakamı da bu tavsiyeye uyarak milli duyguları söndürmeye çalışıyordu. Halk şaşırmıştı. Bekir Sami Bey hiddetli bir zattı. Yunanlılara müsamaha gösteren bu şahısları ağır sözlerle karşısından kovdu. [791]. Bekir Sami Bey'in atandığı 17. Kolordu Komutanlığı iki fırkadan mürekkepti. Bu fırkalardan birisi merkezi İzmir'de bulunan 56. , diğeri merkezi Aydın'da bulunan 57. Fırka idi. 56. Fırka'nın 172. Alay'ı Ayvalık'ta ve 173. ve 174. Alayları da İzmir'de ve civarı mevkilerinde bulunuyordu. 57. Fırka'nın 135. Alayı Söke, 75. Alayı Aydın ve 76. Alayı da Antalya'da bulunuyordu. Manisa'da dahi, merkezi Afyon'da olan 68. Alay'dan bir taburla iki taburlu bir topçu alayı vardı. Harb-i Umumi esnasında sahillerin müdafaa ve muhafazası için mürettep olup Mütarekename'nin aktiyle beraber 17. Kolordu Hazari kadrosuna tenzil edilmiş, sabık 21. ve 17. Kolorduların mütebaki bilcümle esliha ve mühimmat ve malzeme-i Harbiyesi İzmir'deki İngiliz heyet-i askeriyesinin emir ve tensibi ile İzmir havalisinin muhtelif altı mevkiinde depo edilmiş bulunuyordu. Bunlardan iki büyük ve mühim depo bilhassa Manisa ve Aydın'da olup binlerce esliha ve sahillere tabya edilmiş son sistem muhtelif çapta toplar, cephane vesaire yığılmış bulunuyordu. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in düşman eline geçmesi ile beraber İzmir'de bulunan Kolordu Kumandanı Nadir Paşa ve 56. Fırka Kumandanı Kaymakam Hürrem Bey ve heyet-i zabitanı kısmen şehit ve esir edilmiş ve

[791] BAYAR, a. g. e., C. 5, s. 112-113.

kısmen de dağılmış olduğu halde mütebaki Ayvalık mıntıkasında bulunan 172. Alay ve Aydın'da bulunan Miralay Şefik Bey'in kumandasındaki 57. Fırka kıtaatı ve henüz düşman işgaline girmemiş olan yerlerdeki bilcümle esliha ve mühimmatı Bekir Sami Bey sevk ve idare etmekle yükümlü bulunuyordu[792]. Bekir Sami Bey, Batı Anadolu'da teşkilatlanma faaliyetleri ile uğraşırken 29 Mayıs 1919'da İstanbul'dan Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'dan, Bergama ve Ödemiş' teki silah ve cephane depolarının emin bir yere taşınması ve Yunanlıların eline geçmesine engel olunmasının sağlanması amacıyla bir emir almıştı[793]. Osmanlı Genelkurmayı yanında Harbiye Nezareti ile de irtibatta olan Bekir Sami Bey, Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'dan teşkilatlanma faaliyetlerinde izlenecek yol olarak Yunan işgaline karşı gerçekleştirilecek direnişin, Ayvalık Mıntıka Komutanı Ali Bey'in izlediği hareket şeklinde olmasına dair talimatlar da almakta idi. Bu hareket şekli ordu faaliyeti olarak değil kişisel gayret olarak ortaya konulacaktı. Bu durum Ordu'yu ve Hükümeti zor duruma sokmayacaktı[794]. Bekir Sami Bey ile İstanbul'daki Osmanlı Genelkurmayı arasındaki ilişkiler zaman geçtikçe değişik bir çizgiye doğru gidiyordu. 5 Haziran 1919'da Eşme'den Genelkurmay'a gönderdiği telgrafta; Yunan askerinin çok korkak olduğunu, bunun Ödemiş çarpışmalarında açıkca ortaya çıktığını, ülkeyi kurtarmak için burada oluşturulacak Kuva-yı Milliye görünüşte İstanbul Hükümeti'ni tanımıyormuş gibi davranarak fiilen harekete başlarsa, Paris Sulh Konferansında Türk Milli Mukavemeti'nin tanınacağı kanaatinde olduğunu bildirmişti[795]. Harbiye Nezareti ve Genelkurmay'ın istekleri yanında Bekir Sami Bey'in de onlardan istekleri oluyordu. 11.06.1919 tarihinde Genelkurmay'a gönderdiği bir yazıda, ihtiyat subaylarına vermek, istihbaratta çalışacaklara ödemek, yerli Türk çeteleri oluşturmak gibi gayelerle acele 5000 lira gönderilmesini istemişti[796]. Bekir Sami Bey'in bölgede faaliyette iken, İstanbul'da Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu bulunan Enver Paşa'nın amcası Halil (Kut) Paşa, bir fırsatını bulunup buradan kaçırılmıştı. Yahya Kaptan, arkadaşları

---

[792] **Ali Çetinkaya**, s. 39.
[793] **Bekir Sami Günsav**, **a. g. e.**, s. 59.
[794] **A. g. e.**, s. 84-85.
[795] **A. g. e.**, s. 75.
[796] **A. g. e.**, s. 95.

Yüzbaşı Celal Bey, Muhacir Ali ve Demircili Abdullah'ın katkı ve yardımları ile içerden ve dışardan yapılan ortak plan doğrultusunda, Halil Paşa ile birlikte yaveri Kaymakam Şadi Bey ve Küçük Talat Bey'i Bekirağa Bölüğü'nden kaçırmayı başarmışlardı. Sandalcı Naci onları Üsküdar'a geçirmiş, Halil Paşa ve arkadaşları bir müddet Çamlıca'da saklandıktan sonra yine Karakol Teşkilatı mensupları, onları Çolak İbrahim vasıtası ile Bursa'ya doğru yola çıkarmıştı[797]. Halil Paşa, Bekir Sami Bey'e gönderdiği telgrafta, Bursa'da milli teşkilat ile uğraşmak istediğini ve bu hususta O'nun ne düşündüğünü sormuştu. Bekir Sami Bey'de, Bursa'nın şimdilik elverişli olmadığını, Ankara ve doğuya gitmesinin daha uygun olacağını söylemişti. İtilaf Devletleri'nin baskısı ile Halil Paşa'yı bulmak amacıyla Harbiye Nezareti'nin arama emirlerine karşılık olarak da Bekir Sami Bey, 31.08.1919 tarihinde gönderdiği yazıda, yapılan pusulara rağmen izlerine rastlanamadığını ve muhtemelen elden kaçırılmış olduklarını Harbiye Nezareti'ne bildirmişti[798]. Aslında Halil Paşa, Bekir Sami Bey'in uyarısı ve tavsiyesi üzerine Eskişehir üzerinden Ankara'ya gitmişti. Buradan 20. Kolordu himayesinde Sivas'a ulaşmıştı. Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile mülakatından sonra Kafkaslar'da faaliyet göstermek üzere doğu üzerinden Baku'ya gidecekti[799]. Bekir Sami Bey'in, milli teşkilatlanma faaliyetleri içerisinde İttihatçılar ile ve onların kurduğu Karakol Cemiyeti ile ilişkileri de önemli idi. Karakol Cemiyeti kurucularından Galatalı Şevket Bey, O'na 02.11.1919'da gönderdiği telgrafta; Yunan faaliyetlerine karşı sürekli halk mitingleri yapılmasını İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükümeti'ne telgraflar çekilmesini aynı zamanda etkili olması için bu telgrafların çok imzalı olmasını hatırlatmıştı[800]. Yine Karakol Cemiyeti Başkanı Kara Vasıf Bey, 09.11.1919'da Bekir Sami Bey'e gönderdiği telgrafta O'nun milli teşkilat uğruna yaptığı faaliyetleri övmüştü. Bunlar yanında Bekir Sami Bey'in Karakol Cemiyeti'nden bölgedeki silahlı direnişin ihtiyacı olan malzemeye dair istekleri olmuş, Karakol Cemiyeti'nden Galatalı Şevket Bey, bu ihtiyaçları karşılamaya çalışmıştı.

[797] SOFUOĞLU, **a. g. e.**, s. 153.
[798] **Bekir Sami Günsav**, **a. g. e.**, s. 157-159.
[799] SOFUOĞLU, **a. g. e.**, s. 155.
[800] **Bekir Sami Günsav**, **a. g. e.**, s. 195.

Nitekim Bekir Sami Bey de Galatalı Şevket Bey dolayısıyla Karakol Cemiyeti ile ilgili olarak İstanbul ile ilgili tüm sorunlarımızda aracı ve oradaki gelişmelerin güvenilir bir istihbarat kaynağı idi demişti[801]. Karakol Cemiyeti ile haberalma, silah ve cephane ihtiyacını karşılama yanında, istediği sivil ve askeri memurların atanması hususunda da işbirliğinde olan Bekir Sami Bey, 2 Şubat 1920'deki yazısında Bursa valiliğine Seydi Ali Bey'in tayininin sağlanması isteğinde bulunmuştu[802]. Yine Sivas'ta Kongre faaliyetlerinde bulunan Mustafa Kemal Paşa ile birçok görüşmelerde bulunan Bekir Sami Bey, Mustafa Kemal Paşa'dan 15.11.1919 tarihinde aldığı bir telgrafta O'nun; maddi açıdan zor durumda olduklarını, bir defaya mahsus olmak üzere 2000 liranın telgraf poliçesi ile yetiştirilmesine ve diğer aylarda da havaleye devam edilmesine dair emrini almıştı[803].

Batı Anadolu'da Yunan işgallerinin başlamasıyla, Ödemiş'de 172. Alay Kumandanı Ali Bey, 28-29 Mayıs sabahı karaya çıkan Yunan askerlerini ateşle karşıladı ve kent sınırları içine hapsetti. Meclis-i Vükela toplanarak yalnız bu direnişi onaylamakla kalmadı Harbiye Nezareti aracılığıyla Karasi ve Aydın havalisi kumandanlarına Yunanlılar ilerlediği taktirde karşı konulması emrini verdi[804]. Yine Harbiye Nezareti'nden 12 Haziran'da Çine'deki 57. Tümen'e gönderilen emirde; "Yunanlıların işgaline karşı her fırsattan istifade eylemek mümanaat çarelerine tevessül eylemek lazımdır, bu hususta İtalyanlar'ın siyasi vaziyetlerinden de istifade ederek muavenetlerini istihsal, maksadın husulü için faydalıdır. İhtiyatkar davranmak da nazarı dikkatten uzak tutulmamalıdır" deniliyordu[805]. Bu düşünce ve faaliyetleri yanında Osmanlı Genelkurmayı gayri resmi de olsa Batı Anadolu'ya subay göndermeye çalışmaktaydı. Bunlardan biri olan Albay Kazım (Özalp), 26 Mayıs'da İstanbul'a gelerek Bandırma'daki 61. Tümen Komutanlığı görevine talip olmuştu. Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'ya da; "***Ben, Bandırma'daki Tümen Komutanlığı'na gitmeliyim, sizden emir aldım demem, Yunanlılar ile muharebe ederim***" demişti. O günlerde

[801] **A. g. e.**, s. 210, 242, 251.
[802] **A. g. e.**, s. 276.
[803] **A. g. e.**, s. 220.
[804] **A. g. e.**, s. 44.
[805] APAK, **a. g. e.**, s. 33.

İstanbul böyle bir tutum içindeydi[806]. Diğer taraftan, 13 Haziran'da İtalyanlar'ın bir generalin kumandasında Antalya'ya önemli miktarda asker çıkarması üzerine 2. Ordu Müfettişi Cemal Paşa, Harbiye Nezareti'ne bu işgalin Burdur ve Isparta'ya genişleyebileceği tehlikesine karşı makamların milli teşkilat kurmaya, halkı uyarmaya çalıştığını 20 Haziran'da bildiriyordu[807]. Yine İstanbul'dan Haziran sonunda gönderilen genelgede ise: "***Müslüman ahalinin yedek subayların kumandasında fevç fevç İzmir havalisine Yunanlılar'ı tard için akın etmekte oldukları, Yunanlılar'dan istirdat olunan yerlerin derhal askeri kıtalar tarafından işgal edilerek asayişin iadesi***" istenmekteydi. Bunun manası: "***Ne duruyorsunuz, halkı toplayınız, silahlandırınız yedek subayların kumandası altında sivil ve milli bir kıyam hareketi halinde Yunanlılara saldırtınız. Sonra arkadan muvazzaf kıtalarla siz de onları takib ederek destekleyiniz. Sonra istirdat edilen yerlerde asayişi temin ediniz ve bu harekatı bizzat idare ediniz***" demekti[808].

Osmanlı Harbiye Nezareti ve Genelkurmayı mevcut atmosfer içinde milli teşkilatlanma için gerekli olan desteği çeşitli şekillere sokarak sağlama eğilimindeyken, hükümet milli teşkilatlanma faaliyetlerine daha farklı bakmaktaydı. Damat Ferit Kabinesi'nin ve bu kabine üyesi Ali Kemal'in Kuva-yı Milliye'ye karşı bir tutum içerisinde olmalarına rağmen Harbiye Nezareti'nin, hükümetin bu tutumuna katılmadığı görülmekteydi. Batı Anadolu'daki direnişi eski İttihat ve Terakki idaresini diriltmek olarak gören Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in çabalarına, Hükümet'in bir kısım üyeleri ve özellikle Şevket Turgut Paşa şiddetli bir şekilde muhalefet ve hücum etmişti. Nihayet anı gün 26 Haziran 1919'da Ali Kemal görevinden istifa etti[809]. Harbiye Nezareti ile Kabine'nin diğer üyeleri arasındaki bu düşünce ayrılığı, Sadrazam'ın yurt dışında olduğu bir dönemde Şevket Turgut Paşa'nın kabineden uzaklaştırılmasına neden olmuştu. 29 Haziran'da Harbiye Nezareti'ne kabinenin genel çizgisini devam ettirecek Ali Ferit Paşa atandı. Buna rağmen 30 Haziran'da Harbiye Nezareti, ordu

[806] TEKELİ-İLKIN, **a. g. e.**, s. 44.
[807] TEKELİ-İLKİN, **a. g. e.**, s. 45.
[808] APAK, **a. g. e.**, s. 33.
[809] SOFUOĞLU, **a. g. e.**, s. 129.

müfettişleri ile kolordulara gönderdiği emirde; "***Ordu müfettişleri ile kolordu kumandaları'nın askerlik görevlerinden gayri içişlerinin önemlileri hakkında mülkiye memurlarına talimat verebileceğini, gerektiğinde İzmir çevresinde Milli Kuvvetler'in yardımına koşabileceğini, içten ve dıştan meydana gelebilecek tehlikeleri karşılamak üzere Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetleri'ni teşkil edebileceğini, bu teşkilata engel olmak isteyen herhangi bir kişiyi cezalandırabileceklerini***" bildiriyordu. Bu bildiri büyük ölçüde Erkan-ı Harbiye Reisi Cevat Paşa'nın etkinliğinin sürmesi dolayısıylaydı[810]. Osmanlı Harbiye Nezareti'nin bu emirlerine benzer olacak bir istek de Ankara'daki 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'dan gelmişti. 27 Haziran 1919'da Eşme'de bulunan 56. Tümen Komutanlığı'na gönderilen telgraf da:

" 3- İzmir'in işgali sırasında Padişahımız Hatt-ı Humayunları ile Sadrazam Paşa beyannameleri ile Müdafaa-i Hukuk emrindeki mühim vazifeler sarih olarak irade buyurulmuştu. Binaenaleyh, taarruza uğrayan vatan ve mukaddesatını müdafaa maksadıyla teşkil ve günden güne kuvvet ve azmini arttırarak çarpışan bir avuç kahraman milletdaşımızın icabında imdadına koşmak ve başka tarafta çıkması muhtemel dahili fesat veya harici bir işgali karşılamak üzere milli kuvvetlerin şimdiden tertib ve tanzimi hayati ve milli bir vazife olduğundan bütün vilayetlerce takdir ve teemmül edilerek her tarafta Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri teşkil ve mevcudiyetleri ilan edilmekle bulunmuştur.

*.....**Binaenaleyh sırf milletin istiklali ve istikbali endişesiyle sinesinden doğan ve her türlü siyasetten ve ihtiraslardan münezzeh bulunan Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri'nden teşekkül etmişlere yardım ve teşkil edilmeyen yerlerde dahi süratle teşkiline gayret edilmesini bütün asker komutanlardan ve mülkiye memurlarından rica ederim.***

Herhangi bir memur veya şahıs bilvasıta veya bilavasıta teşkilatı güçleştirir, men eder veya fesat karıştırarak heyacanı mucip olursa mıntıka komutanı, kanunun emreylediği ağır cezayı derhal tatbik edilecektir "[811]

---

[810] APAK, a. g. e., s. 46-47.
[811] A. g. e., s. 53.

denilmekteydi. Bütün bu çalışmalar neticesinde, Osmanlı Harbiye Nezareti ve Genelkurmayı ve ordu kumandanlarının fedakarlıkları ile Batı Anadolu'daki milli teşkilatlanma önemli bir noktaya getirilmişti.

1- Milli Teşkilatlanma Faaliyetlerinde İttihatçıların Rolü:

İzmir'in işgal tarihi olan 15 Mayıs 1919, müspet ve menfi olmak üzere iki ayrı anlam taşımaktaydı. İzmir hadisesi, başta bölge halkına daha genelde Türk halkına işgal acısı getirirken uzun süren savaşların yorgunluğunu taşıyan halkı aynı zamanda direnişe yöneltmişti. Yunan işgali hem Milli Mücadele'ye katılımı hem de Milli Mücadele'de görünmez kuvvet olarak çalışan İttihatçılar'ın halkın nazarında etkili olmalarını sağlamıştı. Zira halk, Osmanlı Devleti'ni savaşa sokan kitle olduklarından dolayı İttihatçılara karşı soğuk davranmaktaydı. İzmir'in işgali, harpden dolayı halk ile arasındaki mesafesi açık olan İttihat Terakki ile halkı mücadele uğruna birbirine yaklaştırmıştı. Sivil temelli bir hareket geleneğinin bulunmadığı merkezi siyasal otoritenin güçlü olduğu bir toplumda, böyle bir hareketin başarı gösterebilmesi için bu iki koşulun birlikte gerçekleşmesi gerekir. Koşullardan birincisi, merkezi siyasal otoritenin zayıflaması, sivil temelli hareket yaratacak gruplarca beklenen işlevleri yerine getiremez hale gelmesidir. Koşullardan ikincisi ise, yerel toplumsal yapının böyle bir harekete katılacak çıkarları zedelenen gruplara sahip olması ve bu gruplara öncülük yapacak, örgütleyebilecek, hareketin söylemini kuracak etkin ögeleri ortaya çıkarabilmesidir. Batı Anadolu'daki örgütlenme, merkezin öngördüğü sınırların dışına taşan, merkezin desteği çekildiğinde de varlığını koruyan, dolayısıyla bağımsız bir hareketti. İttihat ve Terakki, savaş içerisinde uyguladığı ulusal tüccar yaratma politikasıyla iş çevrelerinde destek bulabilmişti[812]. Yalnız, İttihat ve Terakki'nin faaliyetleri ile beraber Batı Anadolu'da kendini kabul ettirmesinde harp yıllarındaki ortam etkili olsa da, bölgedeki İttihatçı teşkilatlanmalar II. Meşrutiyet yıllarına kadar gitmekteydi. Meşrutiyet'in ikinci kez ilan edilmesi ile, mevcut anayasanın kısıtlayıcı hükmünün varlığına rağmen

[812] TEKELİ-İLKİN, a. g. e., s. 51.

yer üstüne çıkan İttihat ve Terakki Partisi'nin, İzmir Sancağı'nda neden güçlü olduğu hemen anlaşılmış, aynı yıl içinde yapılan seçimlere "örgütlü tek siyasal kuruluş" olarak katılan cemiyet, seçimleri rahatlıkla kazanmıştı. 1909'da kişilere dernek kurma hakkı veren anayasa değişikliğinin yapılmasından sonra, tüm ülkede olduğu gibi İzmir Sancağı'nda da "Parti", "Dernek", "Kulüp" adı altında çeşitli örgütler kurulmuştu[813]. Bu faaliyet çeşitleri ile İttihatçılar bölgede gelişmişler ve bölgenin nabzını tutmayı başarmışlardı.

İttihat ve Terakki Partisi toplumsal faaliyetler yanında bölgenin basın yayın hayatında da etkili olmuştu.1911 tarihinde İzmir'de İttihat Gazetesi'nin yerine yayına giren ve İttihat ve Terakki'nin yayın organı olan Anadolu Gazetesi, Haydar Rüştü tarafından çıkarılıyordu. Mütareke'den İzmir'in işgaline kadar geçen aylarda gerek Haydar Rüştü gerekse onun Anadolu ve Duygu gazeteleri Rumca basının ve İtilafçı gazetelerin boy hedefi olmaktan kurtulamayacaktı. Rumların 6 Kasım'da yaptıkları gösteri ve taşkınlıkların yasa dışı olduğunu yine Haydar Rüştü'nün iki gazetesi yüreklice dile getirmekten geri kalmadı. Rumlara göre, Haydar Rüştü'ye ait "Duygu" ve "Anadolu" gazetelerinin oyunbozanlığı sıkıcı ve tehlikeliydi[814]. Haydar Rüştü'nün amacı, İzmir'de Türkocağı etrafında toplanan gençleri, çeşitli dernek üyelerine, terhis olmuş yedek subayları biraraya getirmek suretiyle bir birlik oluşturmak ve yaklaşmakta olan tehlikeyi göğüslemekti. Bu alanda gösterdiği çabalardan olumlu sonuçlar da alınıyordu. Nitekim, Türkocağı Mütareke'de yeniden çalışmaya başlamış, İzmir-Kasaba-Aydın demiryollarında ve körfez vapurlarındaki işlerinden çıkarılan Türkler, Mustafa Necati'nin öncülüğünde bir dernek kurmuşlardı. Terhis edilen yedek subayların biraraya getirilmeleri, bir yardımlaşma derneği kurmaları yolunda Mustafa Necati'nin gösterdiği çabalar da bir sonuç vermiş ve İzmir'de bir "İhtiyat Zabitanı Teavün Cemiyeti" kurulmuştu. Türk doktorları da biraraya gelerek bir dernek kurmuştu[815]. İttihatçılar'ın İzmir merkezli yapmaya çalıştıkaları direniş teşkilatlanması harp sonlarında ve Mütareke zamanlarında İttihat ve Terakki Partisi'nin aldığı şekil ve izlediği yöntemlerden çok fazla farklı

[813] BERBER, **a. g. e.**, s. 121.
[814] Haydar Rüştü ÖKDEM, **Mütareke ve İşgal Anıları**, (Haz. Zeki ARIKAN), Ankara 1991,s. 7-8.
[815] **A. g. e.**, s. 10.

olmamıştı. İttihat ve Terakki Partisi, 1 Kasım 1918 günü başlayan kongresinin 5 Kasım tarihli son oturumunda kendisini feshederek "Teceddüt Partisi" adını almıştı. Yeni partiye eskisinin "lekelenmemiş ve utanç verici suçlara bulaşmamış" üyelerinin girmesi kararlaştırılmıştı. İzmir'deki örgütlenme de bu doğrultuda olmuştu. İttihat ve Terakki'nin Beyler Sokağı'nda bulunan klüp binası Teceddüt Partisi'nin İzmir merkezine dönüştürülmüş, Mahmut Celal (Bayar) Bey, İttihat Terakki'de olduğu gibi sorumlu sekreterlik (Katib-i Umumi) görevini üstlenmişti. Foça eski Müftüsü ve Vilayet Encümeni üyelerinden Sırrı Efendi ile İzmir milletvekili Rahmi, tüccardan Giritli Raşit ve Eczacıbaşı Ferit Beyler'in oluşturduğu yönetim kurulu da, daha önce İttihat ve Terakki'nin İzmir örgütünde görev almış kişilerdi[816].

İzmir ve civarına yönelik Yunan işgal tehlikesine karşı ilk teşkilatlanma İzmir'de başlamış, buradan tüm Batı Anadolu'ya yayılmıştı. İzmir'deki teşkilatlanma faaliyeti de 6 Kasım 1918'de İzmir'deki Türk aydınlarından Halit ve Nail Beyler ile Maliye Müfettişi Menemenlizade Muvaffak, emekli Binbaşı Hüseyin Lütfi, İtibar-ı Milli Bankası ikinci Müdürü Abdurrahman Sami Beyler toplanıp, İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını uygun bularak, cemiyeti gayriresmi şekilde kurmuşlardı. Cemiyetin ilk eylemi de o gün Rumların yaptığı taşkınlıkların önlenmesini vali vekili Nureddin Paşa'dan istemek olmuştu[817]. Derneğe ilk girenler arasında Tokadizade Şekip Bey, Salepçizade Hacı Mithat Bey ve Miralay Selahattin Bey de bulunuyordu. İlk toplantı Moralızade kardeşlerin ticarethanesinde yapıldı. Bu toplantıda derneğin adı, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti olarak tespit edildi. Sonra da bir tüzük hazırlandı, 1 Aralık 1918 günü Vilayet'e verildi ve böylece dernek resmen kuruldu[818]. Şair Tokadizade Şekip ile Hacı Mithat Bey, İzmir Müdafaa-i Hukuk adını da cemiyet için fazla iddialı ve sakıncalı buluyorlardı. Bu iki kişinin zoruyla cemiyetin adı İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye biçimini aldı. Cemiyet siyasetle uğraşmayacak, bilimsel çalışma yapacaktı. Aslında Tokadizade Şekip'ler, Hacı Mithat'lar ve daha birkaç kişi cemiyete İngilizlerin, Rumların ve İtilaf Fırkası

[816] BERBER, **a. g. e.**, s. 123.
[817] TAÇALAN, **a. g. e.**, s. 143-145.
[818] Bilge UMAR, **İzmir'de Yunanlılar'ın Son Günleri**, Ankara 1974, s. 72.

mensuplarının kuşkularını dağıtmak için alınmışlardı. Cemiyetin gerçek kurucuları da bu yüzden bilimsel çalışma yapmayı kabul eder görünmüşlerdi[819]. Ancak İtilafçı basın Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Derneği'nin kuruluşunu bir İttihatçı oyunu olarak görüyor, bu yüzden böyle bir örgütün filizlenip güçlenmesinden kaygı duyuyorlardı[820]. İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, resmen kurulmasından sonra uzun bir süre eylemde bulunmadı. İleride görüleceği gibi, 17-19 Mart 1919 tarihleri arasında Ege Bölgesi çapında düzenlediği büyük kongre ile İzmir'in işgalinden önce 14 Mayıs 1919 gecesi yapılan Maşatlık Mitingi bu cemiyetin en büyük ve yararlı çalışmaları arasında yer alacaktı[821]. Mart ayı başlarında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İzmir'de Ege çapında bir kongre düzenlemeye karar verdiklerini, bu konuda kendilerine yardımcı olmalarını Nureddin Paşa'dan istediler. Nureddin Paşa bu isteği yerinde buldu ve Aydın Vilayeti'ne bağlı bütün il ve ilçelere birer çağrı telgrafı çekti. Altlarında Nureddin Paşa'nın imzası bulunan bu telgraflarda, İl ve ilçelerin belediye başkanları, müftüleri ile her ilden dört, ilçelerden iki delegenin İzmir'de toplanacak kongreye gelmeleri isteniyordu[822]. Derneğin düzenlediği "Büyük Kongre", 165 delegenin katılması ile 17 Mart 1919 Pazartesi günü sabahı saat 10'da Milli Kütüphane sinema salonunda açıldı, arka arkaya üç gün toplandıktan ve bir karar metni kabul edildikten sonra 19 Mart çarşamba günü dağıldı. Kongre'nin kabul ettiği karar metni bağlaşık büyük devletlerin İstanbul yüksek komiserlerine telgrafla bildirildi[823]. Kongre'nin ikinci günü (18 Mart 1919) gazetelerde Hürriyet ve İtilaf Partisi İzmir merkezinin bir tebliği çıktı. Tebliğde; " Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin bugün akdettiği kongrede maksad-ı içtimadan inhiraf ile İttihat ve Terakki fikir ve kanaatini temsil ve ihya ile siyaset-i dahiliye iştigal istenildiği anlaşıldığından Fırkamız aza ve efradı müzakerata iştirak etmeyeceğini beyan eyler " yazılı idi. Yine Hükümet'in dayandığı partinin organı Islahat Gazetesi'nin 30 Mart 1919 tarih ve 84 No'lu nüshasında; " İstanbul Hürriyet ve İtilaf Partisi Merkez Azası'ndan Tahsin Bey

---

[819] TAÇALAN, **a. g. e.**, s. 148.
[820] Zeki ARIKAN, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını**, Ankara 1989, s. 65.
[821] TAÇALAN, **a. g. e.**, s. 150.
[822] **A. g. e.**, s. 154.
[823] UMAR, **a. g. e.**, s. 73.

ile İzmir'den Nuri Bey, geçende şehrimizde bulunan İngiliz siyasi ricalinden birisi ile mülakata gitmişlerdi. Müşarunileyh, Tahsin ve Nuri Beyler'e aşağıdaki beyanatta bulunmuştu: 'İttihat ve Terakki Partisi ölmemiştir. Diğer nam ve ünvanlarla siyaset sahasına çıkmak istiyor. Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye azasından Moralızadeler'in, Komite'nin en büyük aleti olduklarını bilmiyorsunuz, bunlar en büyük İttihatçı oldukları halde muhalif tanıyorsunuz' yazılmıştı[824]. Yine bu zamanlarda İttihatçıların İzmir'deki etkisini gösteren bir olay meydana gelmişti bu da İzmir Belediyesi'ne altı üye seçiminin yapılması idi. Bu seçimin her zamankinden fazla önemi vardı. Şehirde Türk ve Rumlardan hangisinin daha fazla nufusu olduğu resmen meydana çıkacaktı. Siyasi bakımdan seçim Wilson Prensipleri ile alakalı bulunuyordu. Celal Bey, bu maksatla şehirdeki Türkleri birlik altında toplamak için faaliyette bulunmuştu. Ayrıca henüz İttihat ve Terakki'nin mahalle teşkilatları yerli yerinde idi. Muhtarların çoğu bu partiden idi. Yapılan seçimi Celal Bey'in Türk birliği namına ilan ettiği karma liste kazanmıştı[825]. Cemiyetin Kurtuluş Savaşı'na en büyük yararı, büyük kongreye katılan delegeleri ulusal bir amaç çerçevesinde birleştirmesi, aralarında bağlantı kurmasıdır. Yunan işgal hareketinin başlamasından hemen sonra, Ege Bölgesi'nde yer yer kurulan direnme örgütleri, Büyük Kongre'ye katılan delegelerin çabalarıyla meydana gelmişlerdi[826]. Aynı zamanda İzmir Müdafaa-i Hukuk'un, çalışmalarında İttihat ve Terakki Teşkilatı'ndan son derece faydalanılmıştı. İttihat ve Terakki İzmir eski Katib-i Mesulü ve yeni Teceddüt Fırkası kurucusu Mahmut Celal (Bayar) Bey Müdafaa-i Hukuk için çalışmaktaydı[827]. Cemiyetin ilk büyük kongresine katılan Mahmut Celal (Bayar) Bey; "***Cemiyet'e aza olarak girenlerin hepsinin arkadaşları olduğunu, Kongre açıldığı zaman kendisini İttihat ve Terakki Kongresi'nde zannettiğini***" söylemişti[828]. Buna rağmen, cemiyetin faaliyetlerinde İttihatçılar kendilerini gizlemişler hatta cemiyetin başına kendilerinden olmayan Hacı Hasan Paşa'yı

---

[824] BAYAR, **a. g. e.**, C. 5, s. 146-147.
[825] **A. g. e.**, C. 5, s. 139.
[826] TAÇALAN, **a. g. e.**, s. 200.
[827] Nail MORALI, **Mütareke'de İzmir Olayları**, Ankara 1973, s. 45.
[828] Utkan KOCATÜRK, ***"Celal Bayar'la Bir Konuşma"***, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. II, S. 5, Ankara 1986, s. 328.

getirmişlerdi. Kendisinden hiçbir yarar beklenmediği halde, Belediye Reisi Hacı Hasan Paşa'nın başkanlığa getirilmesi derneğe, "eski İttihatçılar etkisinde bir ihtilalci örgüt" yollu nitelik yakıştırılmasını engellemek içindi[829]. Başkan vekilliklerini de Balıkesir Belediye Başkanı Bahri, Aydın Belediye Başkanı Emin, Denizli Belediye Başkanı Rauf Beyler seçilmişti. Ancak muhalif basın Kongre'yi bir İttihatçı oyunu oalarak görmekte gecikmedi. İtilafçı olmayan Hukuk-ı Beşer bile Kongre'deki havayı; "***Dün, Beyler Sokağı'nda Milli sinemada Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Kongre'si inikada başladı. Tıpkı İttihat ve Terakki Kongre'lerinde olduğu gibi 'evet efendim ile ' her türlü teklifata el ve baş işaretleri ile muvafakat ediliyor***" şeklinde yorumluyordu[830]. Fakat cemiyet, "İttihatçı" damgası yememek için başta Mahmut Celal (Bayar) olmak üzere İzmir'deki İttihat ve Terakki mensuplarıyla ilişki kurmaktan özellikle kaçınmıştı[831]. Diğer taraftan, cemiyete destek olan Nureddin Paşa önce valilikten sonra 17. Kolordu Kumandanlığı'ndan uzaklaştırıldı. Yerine "**Kambur**" adıyla tanınan İzzet Bey, 28 Mart 1919'da getirildi. Kambur İzzet'in cemiyete karşı olan davranışları, cemiyet içinde değişik faaliyetlere sebep oldu. Nurettin Paşa'nın valiliğinde cemiyet içinde gizli olarak kurulan "Müdafaa-i Vatan" Komitesi harekete geçti. Bu Komite, Moralızade Halit ve Nail Beyler'le, Süvari Kolordusu Levazım Reisi Yarbay Faik Cami, İzmir eski Mevki Kumandanı Mehmet Arif, Dersim Askerlik Dairesi eski Başkanı Binbaşı Zekai ve Hulusi Beyler tarafından kurulmuştu. Cemiyet içinde rahatça çalışmak mümkün olmadığından bu yola gidilmişti. İzmir'in işgalinden bir gün önce İlhak-ı Red Heyeti adını alacak olan işte bu Müdafaa-i Vatan örgütüydü. Müdafaa-i Vatan gizli örgütü, cemiyet içinde birtakım çözülmeler başlayınca darbe yaparak Cami Bey'i Genel Sekreterliğe, Halit Bey'i de Veznedarlığa getirdi. Bu oldu bitti, cemiyete paravana olarak alınmışları daha da tedirgin etti. İstifa etmemekle birlikte yönetim kurulunda bulunan Refik, Hacı Mithat, Ahmet ve İbni Hazım Ferit Beyler ile Mevlevi Şeyhi Nurettin Efendi, cemiyet başkanı olarak görünen Belediye Reisi Hacı Hasan Paşa toplantılara bir daha gelmediler. İçten ve dıştan

[829] UMAR, **a. g. e.**, s. 75.
[830] ARIKAN, **a. g. e.**, s. 66.
[831] TAÇALAN, **a. g. e.**, s. 164.

yıkılmak istenen cemiyet, bundan sonra işgale kadar önemli bir çalışma yapamayacaktı[832].

İzmir ve civarında gerçekleştirilen milli teşkilatlanma faaliyetlerinde İzmir eski İttihat ve Terakki Partisi Başkanı Celal (Bayar) Bey'in önemli katkıları olmuştu. Celal Bey, İzmir'deki teşkilatlanma çalışmaları sırasında Divan-ı Harp Reisliği'nden tevkifi için emir geldiğini işitmişti. Takip altında olan Celal Bey, İzmir Mebusu Mansurizade Sait Bey'in oğlu tüccardan Emin Bey ile görüşmüştü. Emin Bey, İttihat ve Terakki İstanbul murahhası ve İaşe eski Nazırı Kara Kemal Bey ile teması vardı, Celal Bey'e haber getirirdi. Son görüşmelerinde Kemal Bey'in, serbest çalışabilmesi amacıyla ele geçmemesi tavsiyesini Celal Bey'e bildirdi. Celal Bey'in teslim olmayacağına karar vermesinden sonra Mansurizade Emin Bey, Celal Bey'in kararını İstanbul'a bildirmişti. Bundan sonra Celal Bey, İzmir Jandarması ile Yunanlılara karşı koymak maksadı ile Jandarma Tabur Kumandanı Kıdemli Yüzbaşı Emin Fikri (Özalp) Bey ve Jandarma Yüzbaşısı Arif Beyler ile biraraya gelmiş ve durumu gözden geçirmişlerdi. Öte taraftan Jandarma eski Alay Kumandanı Albay Avni Bey, Adana Ermeni tehçirinden sanıktı. Arandığı için gizlenmişti, Jandarma Yüzbaşısı Edip Bey (Sarı Edip Efe) de takip olunduğu için meydandan çekilmişti. Hükümet her ikisini de sıkı surette arıordu. Bunlarla Küçük Menderes Havzası'na çekilmek, orada muhtemel Yunan istilasına veya Yunanlıların dahilde yapacakları siyasi şekavete karşı hazırlanmak esasında mutabık kalındı. O günlerde Yarbay Ali (Çetinkaya) Bey, 17. Kolordu emrine verildiği için İzmir'e gelmişti. Kendisi ile Hükümet Konağı yakınındaki Dede'nin Lokantası'nda görüşüldü. Ali Bey, Ayvalık'a gittiği taktirde müdafaa için hazırlanacağını, gizlendikleri yerde Avni ve Edip'i gizlice ziyaret ettiğini ve şimdiki kararları kendilerine bildireceğini söyledi. Celal Bey de Nazilli taraflarında çalışma kararında idi[833]. İzmir Büyük Kongresi'nin müzakere ve kararlarını mütakip Celal Bey İzmir'den yaya olarak Torbalı'ya ve oradan Ödemiş'e gitti. Bundan maksadı, İzmir'in işgali şayialarından dolayı icabında teşkilat yaparak müdafaa etmek ve her ihtimale hazır bulunmaktı. Celal Bey,

[832] A. g. e., s. 173.
[833] BAYAR, a. g. e., C. 5, s. 157-158.

gerek Ödemiş'de ve gerek Tire'de İttihat ve Terakki Teşkilatı'nı ve onlarla hareket edebilecek vatanseverleri etrafına toplamak gayesi ile bir müddet oralarda kaldı[834]. Görüleceği gibi, İzmir'den Jandarmanın yardımıyla ayrılan Celal (Bayar) Bey, önce yine tutuklanacaklar listesinde yeralan eski Jandarma Alay Kumandanı Albay Avni Bey ve sonradan "**Sarı Zeybek**" namıyla anılacak olan Jandarma Yüzbaşısı Edip Bey ile Küçük Menderes havzasına çekilmek ve Yunan istilasına karşı orada hazırlanmak hususunda anlaşan Bayar, ardından o günlerde 17. Kolordu emrine verilen ve Ayvalık Mıntıka Kumandanlığı'na atanmak üzere olan Yarbay Ali (Çetinkaya) Bey ile Binbaşı Konyalı Hüsnü Bey'in de desteğini almayı başarmıştı. Yapılan plana göre, Yarbay Ali Bey Ayvalık'taki Alayı, içerilere çekilecek olan Bayar da zeybekleri örgütleyecek ve böylece bir direniş hattı kurulmuş olacaktı[835]. Batı Anadolu'da milli teşkilatlanma için dolaşacak olan Celal Bey'in gerçekleştireceği en önemli faaliyetlerin başında gelen bölgedeki Efeleri Milli Mücadele'ye kazandırmak olmuştu. Alınan kararlardan sonra Celal Bey, İzmir'den Ödemiş'e gittiği ve orada kaldığı müddetçe bir teşkilat vücuda getirmişti. Bu teşkilatta, Ödemiş Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Tahir Bey'le halktan Hamit Şevket Bey ve bazı genç İhtiyat Zabitleri dahi yer alarak İzmir'den başıboş çıkıp etrafa dağılan neferlerden alınan ve cephaneliğin basılmasıyla elde edilen silahların tevziiyle vücuda getirilen milli kuvvetle, Hacı İlyas istasyonuna kadar gelen düşman kuvvetlerine şiddetle mukabele etmiş ve ilk müdafaa kurşunu o mevkide patlamıştı. Celal Bey yine Ödemiş'ten Tire cihetlerine geçerek Karhat köyünde Gökçen Efe ile birlikte bir hareket hazırlamak istiyordu. İlk konuşmalarında yüz kişilik bir kuvvet hazırlanması takarrür etmiş iken Gökçen Efe bu hareketin aleyhinde bulunanların tesiri altında kalmış ve altı yedi kişiyle çalışabileceğini söylemiş ise de bu da maksada kafi gelmediğinden sarf-ı nazar edilmeye mecburiyet hasıl olmuştu. Celal Bey, bu vaziyet karşısında şekil ve hüviyetini değiştirerek "**Galip Hoca**" müstear namıyla bir gece Tire'den çıkmış, Aydın cihetlerine hareket etmişti. Aydın ve civarında Kuva-yı Milliye namı altında

[834] M. Kamil DURSUN, **İzmir Hatıraları**, (Haz.Ünal ŞENEL), İzmir 1994, s. 96.
[835] Erkan ŞENŞEKERCİ, **Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)**, İstanbul 2000, s. 52.

harekete geçmek için hazırlıklar yapılıyordu. Kendisi de bu cereyanları kuvvetlendirmek için Nazilli istikametini tutmuştu[836]. Celal Bey, Gökçen Efe ile münasebetleri hakkında daha sonraları yaptığı bir açıklamada; "...ben Efelerle temas kurduğum, Gökçen Efe'ye gidip teşkilata başladığım vakit İzmir işgal olunmamıştı. Ama biliyordum ki, Yunanlılar İzmir'i almak isteyecekler.Ya doğrudan doğruya işgal edecekler veyahut Makedonya'da olduğu gibi ihtilaller yapacaklar ve Avrupa'nın müdahalesini temin edeceklerdi "[837] demişti. Bundan sonra Celal Bey, Köşk ve Umurlu cephesinde Demirci Mehmet Efe'nin Müşaviri olarak çalışmış ve oradaki harekatı idare etmişti. Celal Bey, Aydın cephesinden ayrıldıktan sonra Balıkesir'de toplanan Milli Kongre'nin kararıyla Akhisar Milli Alay Kumandanlığı'na seçilmişti. Tatar Köyü'nde düşmanla yaptığı müsademede muvaffak olmuştu[838]. Celal Bey ve bölgedeki diğer İttihatçıların faaliyetlerinden dolayı 29 Haziran 1919'da İstanbul'dan 34. Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen bir yazıda; " İttihat ve Terakki reislerinden bazılarının halkı Mütareke ahkamı neticelerine karşı tahrik ettikleri bildirilmekte ve bu zararlı faaliyete mani olunması için askeri ve mülki makamların müştereken hareket etmesinin temini istirham olunmakta ve bu arada İttihat ve Terakki İzmir Katib-i Mes'ulü Celal Bey'le beraberindekilerin mıntıkanızda bir taraftan İttihat ve Terakki Teşkilatını ihya ederek diğer taraftan halkı Mütareke'nin 7. Maddesi'nin tatbikatına fiilen mani olmaya teşvik edip teşkilatlandırdıkları bildirilmekte, mumaileyhimanın (adı geçenlerin) tevkifleri" istenmekte idi[839]. Yine bunun yanında İngiliz Muhipleri Cemiyeti kurucularından Sait Molla'nın İngiliz ajanı Papaz Frew'a verdiği jurnallerden birinde de, Mahmut Celal Bey'in İttihat ve Terakki seramedanından olduğu, İzmir ve havalisinde çete hareketini bu adamın tanzim ve techiz ettiği söylenmişti[840].

İzmir'in işgaline karşı yapılan direniş hazırlıklarında İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti yanında Türkocağı da etkili olmaya başlamıştı. Ocak'ın İzmir'deki sorumlu kurulunca yapılan bir açıklamada, "Memleketiyle

[836] DURSUN, **a. g. e.**, s. 100.
[837] KOCATÜRK, **a. g. m.**, s. 329.
[838] DURSUN, **a. g. e.**, s.101-102.
[839] BAYAR, **a. g. e.**, C. 7, s. 80.
[840] **A. g. e.**, C. 7, s. 89.

alakalı bütün gençler" yeni örgütlenmenin tamamlanabilmesi için 24 Ocak 1919'da Milli Kütüphane sinemasında yapılacak toplantıya davet edilmişlerdi. Belirtilen yer ve günde gerçekleşen toplantıda yapılan oylamada, Doktor Hacıhasanzade Ethem Bey Başkanlığa, Nehari İdadisi Müdürü Nail, Avukat Mustafa Necati, İttihat ve Terakki Mektebi Müdürü Enver ve Demiryolları Levazım Müfettişi Vasıf Beyler ise yönetim kurulu üyeleliklerine seçilmişlerdi[841]. Daha sonraları İzmir'in işgalinin başlamasıyla, Mustafa Necati'nin çağrısı üzerine Sultani Mekteb binasının salonunda başlayan toplantı, kısa zamanda bütün İzmir'de duyulmuş, şehrin tanınmış kişileri, genç adınlar, yedek subaylar, direnmeden yana olan muvazzaf subaylar koşup gelmişlerdi. İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti üyeleri ile Türkocağı mensupları da toplantı salonundaydılar. İlk konuşmayı yapan Mustafa Necati Bey, Yunanlılara karşı koymak için bir direnme örgütü kurulması gerektiğini söyledi. Birkaç adının konuşmasından sonra, oracıkta Müdafaa-i Vatan Komitesi'nin adı, "İlhak-ı Red Heyet-i Milliyesi" olarak değiştirildi. Komite'nin başkanlığına Moralızade Halit Bey, Sekreterliğine Ragıp Nurettin (Ege) Bey getirildi[842]. Türkocağı üyelerinin de katıldığı Sultani toplantısında "Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi" adıyla yerüstüne çıkan "Müdafaa-i Vatan Örgütü" nün kendisine merkez seçtiği merkez binası, aynı günün akşamı yapılan etkinliklerin yönlendirildiği yer olacaktı. Ocak'ın "Müdafaa-i Hukuk" hareketini desteklediğine şüphe yoktur. Nitekim, Hacıhasanzade Ethem Bey, Ocak başkanlığına seçildiğinde, Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin yöneticileri arasında yer alıyordu. 14 Mayıs sabahı, İtalyan konsolosluğundaki tanıdıklarından, Yunan ordusunun İzmir'e çıkacağını öğrenen derneğin kurucu üyelerinden Menemenlizade Muvaffak Bey'in, haberi vakit geçirmeden Ocak'a ulaştırması, dernek ile Ocak arasındaki ilişkilerin yakınlığını açıkça ortaya koymaktadır. Ocak'ın çalışmaları, Yunan ordusunun İzmir'e çıkmasıyla fiilen sona erecekti[843]. Şehir merkezinde bulunduğu için örgütlenme merkezi olmasının kararlaştırıldığı Kemeraltı'ndaki Türkocağı'nda Sultani toplantısının bitiminden

[841] BERBER, **a. g. e.**, s. 130.
[842] TAÇALAN, **a. g. e.**, s. 187.
[843] BERBER, **a. g. e.**, s. 132.

hemen sonra devam edilen görüşmelerde öncelikle işgalin protesto edileceği, sürekli ve büyük mitingler yapılması, silahlı mücadelenin İzmir içinde değil savaş gemilerinin top menzili dışında kalan dahilde çalışmaya başlamış olan örgütler içinde verilmesi, kaçırılması mümkün savaş malzemesinin İzmir'den nakli, hapishanenin sabaha karşı tahliyesi ve Mansurizade Emin Bey'in Nureddin Paşa, Rauf Bey ve arkadaşları, Milli Kongre ve Hilal-i Ahmer ile temas etmek üzere, özel talimatla İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Bu etkinlikleri, İzmir'de devam eden 16-17 saatlik süre içine sığdıran Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi'nin Yunan çıkarmasından sonra dahilde bu isimle, İstanbul'da ise Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti olarak çalışması uygun görülmüştü[844]. Redd-i İlhak Heyeti İstanbul'a göderilmek üzere seçtiği heyet İstanbul'a gittiğinde 3 Mart 1919'da Tevfik Paşa'nın Sadaret'ten ayrılmasıyla ne yapacağını bilemez bir duruma düştü. Yine aynı günlerde Moralızade Nail Bey, İstanbul'da başlayan Milli Mücadele teşebbüslerini yakından takip etmek üzere İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin temsilcisi olarak görevlendirildi. Nail Bey, İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde Milli Kongre ileri gelenleri, Mütareke Komisyonu Başkanı Galip Kemali, Dr. Adnan (Adıvar) Beyler ve Halide Edip (Adıvar)'le görüşerek yardımlarını talep ediyordu. Cami (Baykut) Bey'in İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'ne katılması o günlere rastlamaktaydı[845]. Nail (Moralı) Bey, Cami Bey için; "...büyük harpte İzmir Sansür Müfettişi idi. İttihatçıların muhalifi ve mimli idi. Gazeteler, cemiyete İttihatçılar'ın yavrusu, organı diye yaptıkları hücumları arttırıyorlardı. Düşündüm taşındım, İstanbul'da Cami Bey'i buldum. İttihatçıların sayılı muhalifi tanındığından hem bize paratoner hem de bilgisi ile bize yardımcı olurdu. Beraber çalışma teklifimi hemen kabul etti. Bronzetti Torpidosu ile seyahati onunla yapıp İzmir'e gittik. Müdafaa-i Hukuk'un Mart 1919 Kongresi'nde Cami Bey, cemiyetimize Katib-i Umumi seçildi"[846] demişti.

---

[844] **A. g. e.**, s. 165.
[845] Mesut ÇAPA, ***"İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti"***, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C .7, S. 21, Ankara 1991, s. 556-557.
[846] Nail MORALI, **Mütareke'de İzmir, Önceleri ve Sonraları**, İstanbul 1976, s. 64-65.

Türkocağı'nda alınan miting yapma kararı için İzmir Körfezi'ne kuşbakışı bakan ve halk arasında Maşatlık adıyla anılan eski Musevi mezarlığı seçildi. Burada yapılacak bir miting, limanda demirli İtilaf donanması tarafından da görülebilecekti. Yapılan miting için bastırılan bildiride;

"*Ey bedbaht Türk!...*

Wilson Prensipleri ünvanı-ı insaniyet karanesi altında senin hakkın gasp ve namusun hetk ediliyor.

Buralarda Rum'un çok olduğu ve Türkler'in Yunan ile ilhakını memnuniyetle kabul edeceği söylendi ve bunun neticesi olarak güzel memleket Yunan'a verildi.

Şimdi sana soruyoruz:

Rum senden daha mı çoktur?

Artık kendini göster.Tekmil kardeşlerin Maşatlık'tadır. Oraya yüzbinlerle toplan. Ve kaahir ekseriyetini orada bütün dünyaya göster. İlan ve isbat et. Burada zengin, fakir alim, cahil yok. Fakat Yunan hakimiyetini istemeyen kütle-i kahire vardır.

Bu sana düşen en büyük vazifedir.Geri kalma. Hüsran ve nekbet faide vermez. Binlerle, yüzbinlerle Maşatlığa koş.ve Heyet-i Milliye'nin emrine itaat et!

İlhak-ı Red Heyet-i Milliyesi " [847]

Mitingden sonra İlhak-ı Red Heyet-i Milliyesi mensupları, Yedeksubay Yardım Cemiyeti (İhtiyat Zabitleri Teavün Cemiyeti) ve Türkocağı'na bağlı gençler ile birlikte Sarıkışla'nın arkasındaki hapishanenin kapılarını açarak hükümlüleri serbest bıraktılar. Hapishane Müdürü Nuri Bey'in de durumdan haberi vardı. Ancak Nuri Bey'i sorumluluktan kurtarmak için, hapishane kapılarının halk tarafından zorla açıldığı havası uyandırıldı. Hükümlüler ve direnme yanlısı gençler daha sonra hapishane yanındaki silah ve cephane depolarının kapılarını kırıp içindekileri halka dağıtmaya başladılar. O sırada, içlerinden Moralızade Halit ile Türkocağı'ndan Vasıf (Çınar) Beyler'in de bulunduğu bir grup hazırladıkları bir telgrafı çekmek üzere postaneye gittiler. Gençler daha önce yazdıkaları telgraf metnini Vali İzzet Bey'e de okumuşlardı. Kısa bir çağrı niteliğindeki telgraf metninde yalnızca şu yedi cümle yeralıyordu:

---

[847] TAÇALAN, a. g. e., s. 191.

"İzmir ve havalisi Yunan'a ilhak ediyor. İşgal başladı. İzmir ve mülhakatı kamilen ayakta ve heyecandadır. İzmir son ve tarihi günün yaşıyor. Son ümidimiz (imdadımız) milletimizin göstereceği muavenete (mukavemete) bağlıdır. Miting ve telgraflarla her yere başvurunuz ve vatan ordusuna iltihaka hazırlanınız"[848].

İzmir'deki milli teşkilatlanma faaliyetleri içinde özellikle İstanbul'da önemli çalışmalar içinde bulunan Nail Moralı Bey, cemiyetin İstanbul kolunun önemli faaliyetleri içerisindeydi. Cemiyetin İstanbul'daki faaliyetlerinde Karakol Cemiyeti'nin de ismi geçmekteydi. Nail Bey'e göre;

"...propaganda, neşriyat şubelerinde olduğu gibi **Karakol** Teşkilatı'nda silah kaçakçılığı şubesi içinde Anadulu – Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İstanbul Heyet-i Merkeziyesi ile hasıl olan ihtilaf üzerine, bütün bu şuabat-ı daire-i mesaisine alan, Merkez-i Umumi'nin muvazzaf ve gayri muvazzaf kırkı (40) tecavüz eden emektarının çok fedakarane ve geceli gündüzlü çalışmaları neticesi olarak 54.758 muhtelif harp tüfeği mekanizmasını, 1.500 harp tüfeği, 164 makineli tüfek, 2.000 sandık cephane, 3 top kaması, 20.000 kişilik techizat, 300 kilometrelik tegraf ve telefon teli, 80 telefon muhabere makinesi, bir miktar da dürbün ve alat-ı rasadiye ve daha birçok mevadd-ı Harbiye Türk mühimmat depolarından kaçırılmış ve bunları Nezaret ve muhafazalarında tutan Mutelifin nöbetçilerine hiçbir şey duyurulmadığı şöyle dursun, kendilerinin muhafaza ve Nezaretleri altında Anadolu'nun dahili merakizi askeriyesince sevk olunan eşya meyanında mühim bir kısım eslehanın şimendifer ile sevkine muvaffak olunmuştu"[849] diyerek aynı zamanda cemiyetin Karakol Cemiyeti ile ortak mesaisini ortaya koymuştu. İzmir'in işgalinden sonra Karakol Cemiyeti Redd-i İlhak Cemiyeti ile temasa geçmişti. Esasen Balıkesir'de bulunan Yusuf İzzet Paşa da Garbi Anadolu için temastaydı. Bu cemiyet kurulduktan sonra Necati, Vasıf Çınar vasıtasıyla Redd-i İlhak ile temasa geçildi. Redd-i İlhak'a lazım olan silah, adam vesaire hususunda Trakya'ya olduğu gibi buraya da yardım

[848] **A. g. e.**, s. 196.
[849] MORALI, **a. g. e.**, s. 16-17.

yapılmıştı. Vasıf ve Necati Beyler her onbeş günde bir Galatalı'nın evine gelir isteklerini bildirirlerdi. Bu istekler derhal cemiyet vasıtası ile giderilirdi[850].

Varlık nedeni Batı Anadolu Bölgesi'nin Yunan egemenliği altına girmesini önlemek olan Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, Mütareke'den sonra Batı Anadolu'da kurulan ilk sivil toplum teşkilatı idi. Tüzüğünde yazılanın tersine amacı ve yaptığı etkinliklerden ötürü siyasi niteliği tartışılmaz olan bu derneğin ilk işi, İttihat ve Terakki Partisi'nin uzantısı olan Teceddüt Partisi ile bağlantı kurarak desteğini almak olmuştu. Yönetimine ve yetkili kurullarına Hürriyet ve İtilafçı üyeler dahil ederek yukarıdaki bağlantıyı gizlemeye çalışan derneğin, Vilayet makamları ile ilişkilerinde İttihatçılık faktörünün belirleyici bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Teceddüt Partisi'nden aldığı desteğin kamuoyunda öğrenilmesinden sonra Vilayet makamında bulunan İtilafçı valiler ile ilişkileri sürdürme yolunda çaba harcamışsa da sonuç alamamıştı. Zira, Hürriyet ve İtilaf Partisi mensupları ile Vali İzzet Bey'e göre olay İttihatçıların kışkırtmasından başka bir şey değildi[851]. Cemiyetin İzmir ve civarının Yunanlılara verilmesini önlemek isteyen çabaları bir sonuç vermemiş olmasına rağmen, özellikle Büyük Kongre'nin Batı Anadolu'nun büyük çoğunluğunu kapsamına alan çapta oluşu Kuva-yı Milliye'nin fikri yapısının ve mücadele azminin oluşmasında büyük katkısı olmuştu. İşgal ile beraber, Genel Merkez'in İstanbul'a gidişinden sonra üyeleri Karakol Teşkilatı'nda ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile yapılan anlaşma gereği Anadolu içlerine yapılan pek çok silah kaçırma işinde de rol almışlardı[852].

Bölgede gerçekleştirilen haberalma faaliyetlerinde İttihatçılar önemli roller üstlenmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa, İttihatçı tüccarlardan Moralızade Halid Bey'in istihbarat hususundaki ihtisasından yararlanılarak Antalya'da daimi ve muntazam bir istihbarat şebekesi kurulabileceğini düşünmüştü[853]. İzmir ve civarında Teşkilat-ı Mahsusacıların da faaliyette olduklarını gösteren örnekler bulunmaktaydı. Daha sonraları Yunanlıların 13-14 Ocak 1920 tarihinde İzmir'i

---

[850] ILGAZ, **a. g. m.**, s. 17.
[851] TAÇALAN, **a. g. e.**, s. 188.
[852] Sıtkı AYDINEL, **Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekatı**, Ankara 1990, s. 27.
[853] H.T.V.D, Y.6, S.19, No:478, Ankara 1957.

ilhak edecekleri haberlerinin duyulması üzerine Balıkesir'deki 61. Tümen Komutanı Miralay Kazım (Özalp) Bey, Teşkilat-ı Mahsusacı İngiliz Kemal'i kıyafet ve kimliğini değiştirerek İzmir'e göndermeyi düşündü. Mustafa Necati ve Vasıf (Çınar) Beyler ile İngiliz Kemal'in de katıldığı Kazım Bey'in odasındaki toplantıda, İzmir'e götürülecek bomba ve beyannameler hazırlandı. Yapılan plana göre Kemal, İzmir'e bir yabancı gibi girecek, söylenen ilhak gününden iki gün evvel beyannameleri şehrin her tarafına dağıtacak ve 12-13 Ocak gecesi de bombaları uygun göreceği yerlere bırakacaktı. Yapılan hazırlıklardan sonra İngiliz Kemal, kendisini tanıtmadan bir yabancı variyet kumpanyasında çalışmaya başladı. İşgal günü Kuva-yı Milliye'nin İzmir'deki adamları ile temas ederek beyannameleri dağıttı ve bombaları yerleştirdi. Daha sonra Antalya dolaylarında faaliyet gösteren Yunan casusluk şebekesini ortaya çıkararak çok kıymetli bilgiler elde etti[854].

[854] ÖZDEMİR, a. g. e., s. 201-202.

V. BÖLÜM

Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa ile İttihatçıların İlişkileri ve İttihatçılara Yönelik Değerlendirmeler

İttihat ve Terakki ile Mustafa Kemal Paşa'nın ilişkileri II. Meşrutiyet (1908) yıllarına kadar gitmekteydi. İttihat ve Terakki'nin üst kademesinde görevi olmamışsa da ordu mensuplarının çoğu gibi İttihat ve Terakki ile ilişkileri sürmüştü. ordunun siyaset dışında kalması ve Alman taraftarlığı gibi konularda muhalif bir İttihatçı kimliğine sahip olmuştu. Ancak bu eleştirilerine rağmen cemiyet ile ters düşmemişti. Mütareke'den sonra Suriye'den İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, burada İttihatçılarla görüşmelerine devam etmişti. Bu görüşmeler, arkadaşlık çizgisinden milli bir direniş planına, diğer taraftan Tevfik Paşa'nın olumsuz görülen davranışlarından ötürü bir darbe ile iktidardan uzaklaştırılmasına kadar giden bir çizgide idi. Ayrıca, İttihatçılarla beraber "**Minber**" gazetesinin çıkarılması faaliyetlerine katılmıştı. İttihatçılarla olan diyalogu yanında değişik kesimlerle de irtibatı olmuştu. Mustafa Kemal Paşa, Sultan Vahdettin, Damat Ferit ve bazı Hürriyet ve İtilafçı bakanlardan, İtilaf Devletleri temsilcilerine kadar değişik grupta insanlarla görüşmeler yapmıştı. Kendisi; "Temas ettiklerim arasında eski İttihatçılardan, yahut İtilafçılardan, işgal kuvvetleri ile beraber çalışanlardan birçok kimseler vardı. Her biri ile büsbütün başka türlü görüşüyordum"[855] demekteydi. Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın İttihat ve Terakki ile ilgili olarak değişik açıklamaları da İttihatçılarla olan ilişkileri hakkında farklı bilgileri ortaya koymaktadır. İngiliz ajanı olarak bilinen, İskoç Prensbteryen kilisesi papazı ve İngiliz Muhipler Cemiyeti ile çalışan Rahip Frew, Mustafa Kemal Paşa'yla yaptığı bir mülakatta, O'na; "İttihat ve Terakki'nin cinayetlerini evvela tasdik etmelisiniz" şeklinde konuşmuş, ancak, Mustafa Kemal Paşa; İttihat ve Terakki'nin mümessili olmadığını, fakat, vatansever bir cemiyet olduğunu, başlangıcından sonuna

[855] AKŞİN, S, **a. g. e.**, s.130.

kadar kendisinin bu cemiyet içinde bulunduğunu belirterek, çok kusurları ve yanlışları olabileceğini ama vatanperverliğinin münakaşaların üstünde olduğunu söylemişti[856]. Diğer taraftan, İttihatçılık ile alakalı olacak bir görüşmesini de 4 Şubat 1919'da Refi Cevat Bey'le, Şişli'deki evinde Alemdar Gazetesi için bir röportaj yapmıştı. Alemdar Gazetesi o günlerde en faal İttihatçı düşmanlığı güden basın organlarındandı. Mustafa Kemal Paşa'nın isteğinin etkili olduğu bu mülakatta, Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılığı konusundaki kuşkuları silme amacı güdülmekteydi[857]. Ayrıca, 24.10.1919'da Tasvir-i Efkar Gazetesi'nin muhabiri Ruşen Eşref'le Amasya'da yaptığı mülakatta İttihat ve Terakki için; "İttihat ve Terakki siyaseti itibarıyla da iflas etmiştir. O fırkaya mensup olan zevat, mevki-i iktidarda iken, milletimizin ihtiyacına, mizacına taalluk etmeyen istilacuyane bir politika takip ettiler, kendi toprağı himmet ve itinaya muhtaç iken, bu milletin gözlerini başka noktalara tevcih etmeye çalışan bir siyaset tabii bir siyaset değildi. Binaenaleyh iflasa mahkum idi "demişti[858]. Büyük olasılıkla taktik gereği olarak Mustafa Kemal Paşa'nın İttihat ve Terakki'ye saldıran bu sözlerine rağmen, ulusal akıma birçok İttihatçının da katıldığı yadsınamaz. Bu nedenle bazı İtilaf Devletleri liderleri ve memurları Türk ulusal akımının İttihat ve Terakki tarafından yaratıldığına inanıyorlardı[859]. Daha sonraları Mustafa Kemal Paşa, 14.4.1923 tarihinde İttihatçılar ile ilişkileri hakkında Anadolu Ajansı muhabirine verdiği demeçte; " İttihat ve Terakki Fırkası namına teşrik-i mesai için hiçbir teklif almadım, esasen bugün kimse İttihat ve Terakki Partisi veya Fırkası namına hareket etmek selahiyetini haiz değildir ki böyle ve bu nama müracaat vaki olabilsin. Çünkü herkesçe malum olduğu üzere, mezkur Cemiyet Mütareke'nin ferdasında o vakitki İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi'nin daveti ile merhum Talat Paşa'nın riyaseti altında akdedilen kongresi kararıyla Tecedddüt Fırkası'na inkılap etmiş ve bütün hukuk ve emvalini mezkur Fırka'ya devrederek İttihat ve Terakki namının tarihe tevdi edildiğini ilan etmişti. Vaktiyle zaten birçoğumuz o Cemiyet'in müessis ve azasından bulunuyorduk. Son

---

[856] JAESCHKE, **a. g. e.**, s. 100, Sadi BORAK, **Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-1919)**, İstanbul 1998, s. 243.
[857] BORAK, **a. g. e.**, s.202.
[858] Selahi R. SONYEL, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. I, Ankara 1995, s. 67.
[859] SONYEL, **a. g. e.**, C. I, s. 68.

kongresi kararıyla tarihe intikal eden mezkur Cemiyet'in müntesipleri ile bilahare teşekkül eden Teceddüt Fırkası mensuplarının kısm-ı küllisi büyük milletimizin azm-ı bülendinden doğan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'ne iltihak etmiş ve bu Cemiyet'in programını kabul eylemişti"[860] demesine rağmen, Mütareke Dönemi'nde İttihatçılığın suçlama aracı olarak kullanılmasından dolayı bu ortamda Mustafa Kemal Paşa'nın da daha önce içinde bulunmasına rağmen bu suçlamaya uğramamak için çabalaması tabiiydi.

Başarılı geçen bir askerlik kariyeri Mustafa Kemal Paşa'nın her dönemde kendisini ön planda bulmasında etkili olmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın ordu içerisindeki büyük ünü ve siyasal anlamda lekesiz oluşu direniş önderliği için onun ideal bir aday olmasını sağlıyordu[861]. Hatta, Sultan Vahideddin bile O'na, "Namağlub kumandanım"[862] diye hitap ediyordu. İttihat ve Terakki Partisi'nin önden gelenleri de Mustafa Kemal Paşa'nın bu özelliğinin farkında idiler. Bu durumu dolayısıyla daha İttihatçı önderlerin yurtdışına çıkmadan Mustafa Kemal Paşa hakkında önemli düşüncelere sahip olduklarına dair bilgiler mevcuttu. Mütareke'nin yaklaştığı son günlerde Enver Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında kendiliğinden doğma bir fikir birliği vücut bulmuştu. Mustafa Kemal Paşa, ordunun başına getirilmesini "çok samimi bir lisanla" istemişti. Enver Paşa, Talat Paşa Hükümeti'nin istifasını bir emrivaki olarak gördüğü zaman başkumandan vekili; "***Orduyu Mustafa Kemal Paşa'dan başkası idare edemez***" demişti[863]. Yine Enver Paşa, Talat Paşa'yı uyarmış ve "***Harbiye Bakanlığını Mustafa Kemal'den başkası yönetemez. Harbiye'ye kesinlikle Mustafa Kemal getirilmelidir***", açıklamasını yapmıştı[864]. Ayrıca birçok İttihatçı da Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başına getirilmesi için kulis yapmışlardı. İttihat ve Terakki harbin felaketle sona ereceğini hissettiği zaman memleketi Mustafa Kemal Paşa'nın idaresine bırakmaktan başka çare olmadığını düşündü. Kara Kemal, her fırsattan faydalanarak harbin mağlubiyetle bitmesi halinde

---

[860] **ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri** (1919-1938), C. III, Ankara 1997, 5. Baskı, s. 85-86
[861] ZÜRCHER, **a. g. e.**, s. 208.
[862] ERTÜRK, **a. g. e.**, s. 310.
[863] BAYAR, **a. g. e.**, C. I, s. 21.
[864] Falih Rıfkı ATAY, **Babanız Atatürk**, İstanbul 1990, s.51, **Halil Menteşe'nin Anıları**, s.252, Hüseyin Cahit YALÇIN, **Siyasal Anılar** ,(Haz. Rauf MUTLUAY), İstanbul 1996, s. 246.

Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında toplanma propagandası yapanların başında geliyordu. Cepheler düştükten sonra iktidarın belli başlı reisleri memleketten çıkarken Enver Paşa, Vahideddin'e Mustafa Kemal Paşa'yı işbaşına getirmesi tavsiyesinde bulunmuştu[865].

İttihatçıların teveccühü yanında Mustafa Kemal Paşa'nın da İttihatçılara yönelik, onları değerlendirme amaçlı bir siyaseti olmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da iken temas ettiği İttihatçılardan biri de Enver Paşa'nın amcası Halil (Kut) Paşa idi. Mustafa Kemal Paşa, Polis Komiseri Nuri Bey vasıtasıyla Halil Paşa'ya görüşme önerisinde bulunmuştu. Pera Palas'ta, Mustafa Kemal Paşa'nın dairesinde yapılan görüşmede Mustafa Kemal Paşa, Halil Paşa'ya durumu nasıl gördüğünü sormuş Halil Paşa'da; "iyi görmediğini" ancak yapılması gereken bir şeyler olduğunu söylemişti. Halil Paşa; "Bolu-Hendek Adapazarı bölgesinde yaşayan Abazaların silahşor olduğunu o taraflara geçip bunları teşkilatlandıracağını, sonra gerisinin geleceğini, öteki arkadaşlarının da muhtelif yerlerde teşkilatlanmaya girebileceklerin ve sonra toplanabileceklerini" söylemişti. Mustafa Kemal Paşa da, bunun parsiyel bir hareket olacağını kendisinin yakında Anadolu'ya geçeceğini resmi görevinden istifade ederek daha geniş bir harekete geçmek istediğini söylemişti. Halil Paşa da yapacağı faaliyetlerde kendisinin Enver Paşa'nın amcası olması ve yanlış propagandaların tesiriyle milletin İttihatçılara karşı tahrik edilebileceğini düşünerek, Mustafa Kemal Paşa'ya haberi olmadan hiçbir hareket girişmeyeceği sözü vermişti[866]. Halil Paşa, İstanbul ve civarında Karakol Cemiyeti, İzmir Aydın taraflarında da Müdafaa-i Hukuk adıyla faaliyete geçildiğini Mustafa Kemal'in de Ordular Müfettişi olarak Anadolu'ya geçerek teşkilatları birbirine bağlamasının ve geliştirmesinin daha yerinde bir hareket olacağını düşünmüştü. Karakol Çemiyeti'ni kuranların, Erzurum'da işleri idare edenlerin, Aydın ve Ege'de halkı teşkilatlandıranların önünde İttihatçılar vardı. Yalnız dış devletlere karşı hareketin bir İttihatçı hareketi olduğunu gizlemek gerekiyordu[867]. Bu sıralarda,

---

[865] Samet AĞAOĞLU, **Babamın Arkadaşları**, İstanbul 1998, s.104.
[866] Taylan SORGUN, **Halil Paşa, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş**, İstanbul 1997, s.256.
[867] **A. g. e.**, s. 259.

Kara Vasıf Bey ve arkadaşları İstanbul'da gizlice faaliyette bulunuyorlar, muhitlerini gittikçe genişletiyorlardı. Bu teşkilattan Mustafa Kemal Paşa'nın da haberi vardı. İstanbul'da bulunduğu sıralarda kendileri ile temas etmişlerdi[868]. Karakol Cemiyeti, direnişi teşkilatlandırmanın yanında Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesine engel olacak bir "İttihatçı" damgası yemesinin önüne geçmeye çalışıyordu. Bu amaçla Karakol, Harbiye Nazırı Şakir Paşa nezdinde girişimde bulunmuş, ustaca bir taktikle onları, Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçı olmadığına dair ikna etmeye çalışmıştı. Bu amaçla çalışanlardan biri Karakol Cemiyeti erkanından (daha sonra Halk Partisi İstanbul müfettişi olan) Avukat Refik İsmail Bey'di. Refik İsmail Bey, Harbiye Nazırı Şakir Paşa'yı ziyaret ettiği bir gün durumun kötülüğünden ve düşmanların her tarafa el uzattıklarından bahsetmiş, Harbiye Nazırı da, işleri kavrayıp layıkıyla yapacak adam olmadığından bahsedince, Refik İsmail Bey; "Anafartalar Kahramanı ne güne duruyor" demiş, Harbiye Nazırı da O'nun İttihatçı olduğu söylentilerinden bahsetmişti. Bunun üzerine Refik İsmail Bey de, Mustafa Kemal Paşa'nın dehşetli bir İttihatçılık düşmanı olduğunu, Enver'i bir kaşık suda bulsa boğacağını söylemişti. Refik İşmail, konuşmayı ertesi gün Mustafa Kemal Paşa'ya anlatmıştı[869]. Bütün bunların yanında Mustafa Kemal Paşa'nın liderlik rolü ile ilgili olarak çalışanlardan biri de Talat Paşa idi. Mütareke senelerinde kaldığı Berlin'den, Teşkilat-ı Mahsusa mensuplarına, İttihatçılara yazdığı mektuplarda Talat Paşa; "***vaktiyle Enver Paşa'yı kendinize bayrak yapmıştınız. Şimdi hepinize düşen vazife, Mustafa Kemal Paşa'nın arkasından gitmek ve memleketi kurtarmaktır***" diye nasihat veriyordu[870]. Yine Talat Paşa Berlin'de iken, Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'e yazdığı mektupların birinde, Berlin'den Sarı Paşa (Mustafa Kemal Paşa) ile muhabere ettiğini, Berlin'de olup bitenleri kendisine bildirdiğini ve Mustafa Kemal Paşa'nın da bundan pek memnun kaldığını yazmıştı[871]. Talat Paşa, daha sonraları İstanbul'daki gizli teşkilata mensup Erzurumlu Muhlis Bey'le Berlin'de görüştüğünde ona; "***Anadolu'yu***

---

[868] CEBESOY, **a. g. e.**, s. 75.
[869] Fethi TEVETOĞLU, ***"Milli Mücadelenin Gizli Kuruluşlarından Karakol Cemiyeti"***, Türk Kültürü, Y. VII, S. 94, Ankara 1970, s. 732.
[870] ERTÜRK, **a. g. e.**, s. 163.
[871] Hüseyin Cahit YALÇIN, **Talat Paşa**, İstanbul 1943, s. 61.

destekleyin, Mustafa Kemal'in muvaffakiyeti, memleketimizin kurtuluşunu temin edecektir. Hepiniz teşkilatlanmalısınız! Siz içeriden biz dışarıdan çalışmalı, Alem-i İslamı ayağa kaldırmalıyız. Yakında İngiliz İmparatorluğu dağılacaktır" demişti[872]. Yine 1919 yılı sonunda Berlin'den Ankara'ya gönderdiği mektupta; "*Anadolu'da başlayan kurtuluş hareketinin bir mucize olduğunu, kendilerinin hiçbir surette Türkiye'nin iç işlerine karışmayacaklarını ve yalnız verilecek talimata göre hariçte Türk milletinin haklarını korunması hususunda icap eden neşriyatı yapacaklarını, Umumi Harb'in mesuliyetini üzerlerinde taşıdıkları müddetçe hiçbir şeye müdahale etmeyeceklerini*" bildiriyordu[873].

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da İttihatçılarla beraber gerçekleştirmek istediği önemli siyasi çalışmalarda olmuştu. Daha Mütareke hükümleri gereği İstanbul'a geldiğinde Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'nin istifa ettiğini, yerine Tevfik Paşa Hükümeti'nin kurulduğunu görmüştü. Rauf (Orbay) Bey'le bu durumu görüşmüş ve; "Keşke istifa etmeseydiniz" demişti ve kendisi, Rauf Bey, İsmail Canbulat ve Ali Fethi Bey'lerin iştirakleriyle yeni bir Ahmet İzzet Paşa Kabinesi kurmak suretiyle vaziyete bir dereceye kadar hakim olunabileceğini ileri sürmüş, Rauf Bey'e Ahmet İzzet Paşa ile görüşmeyi düşündüğünü söylemişti. Ancak, Ahmet İzzet Paşa böyle bir teşebbüse geçmenin faydasız olduğunu söylemişti[874]. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Ali Fethi Bey'in "**Minber**" Gazetesi'ne ortak olarak propaganda yoluyla, hiç değilse politikacılar, mebuslar ve ayan azaları üzerinde etkili olarak bir şeyler yapmak ve iş başındaki Tevfik Paşa Kabinesi'ni, Mebusan Meclisi'ndeki bazı taraftar mebuslara itimatsızlık reyi verdirilerek düşürmek teşebbüsünü ileri sürmüştü. Daha sonra "Minber", Tevfik Paşa aleyhinde şiddetli yayın yapmaya başladı. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey bizzat meclise giderek mebuslar arasında taraftar edinmeye çalıştılar. Fakat bu da bir netice vermedi. Tevfik Paşa aleyhinde oy verecek mebusların çoğu vaatlerini tutmadılar[875]. Bunlara rağmen, Mustafa Kemal Paşa, bir taraftan dayanacak bir

---

[872] ERTÜRK, **a. g. e.**, s. 163-164.
[873] CEBESOY, **a. g. e.**, s. 42.
[874] Feridun KANDEMİR, **Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay**, İstanbul 1965, s. 30-31.
[875] **A. g. e.**, s. 31.

kuvvet arıyordu. Tevfik Paşa Kabinesi'ni düşürmek için uğraşmış başarı kazanamamıştı. Düşündüğü gibi bir hükümetin kurulması umudunu böylece kaybedince Padişah'a koşmuş, ondan da eli boş dönmüştü. Kimi ele geçirirse, bir fayda çıkar düşüncesiyle üzerinde duruyordu[876]. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da İttihatçı zümreden daha çok Rauf, Fethi, İsmail Canbolat, Kara Vasıf, İsmet Bey'ler ve Ali Fuat, Kazım Karabekir'le görüşüyordu[877]. Bu düşünce ve arayış içindeki Mustafa Kemal Paşa aleni faaliyetler yanında bir takım gizli teşebbüslerle de meşgul oluyordu. Bilhassa, Meclis feshedildikten sonra meşru yollardan bir iş yapmaya imkan kalmamıştı. Güvendiği arkadaşlarıyla ihtilalci bir komite kurmaya ve Padişah'ı değiştirmeye, hükümeti ele geçirmeye karar vermişlerdi[878]. Celal Bayar'a göre; Şişli'de bugün müze olan evde bir toplantı oldu. Bu toplantıda Yaver Cevat Abbas, Levazımcı Ali Rıza, İsmail Canbulat ve o devrin bazı şahsiyet sahibi adamları bulunuyordu. Gayeleri gizli bir teşkilat yapmaktı. İstanbul'daki Türkleri koruyacaklar, fırsat bulurlarsa isyan çıkaracaklardı. Bu maksatla işçileri, fabrika, tramvay personelini ellerinde tutacaklardı. Bunun için gereken para sağlanamadığından bu teşebbüs yürümedi[879]. Yine 1919 Mart ayında Ali Fethi Bey'in apartmanında yapılan bir toplantıda, zaaf içinde yüzen Tevfik Paşa Hükümeti'nin zararlarının bir an evvel önüne geçmek için Padişah Vahdeddin'i bir yolunu bulup devirmekten başka çare kalmadığı konuşulmuştu. Rauf Bey ve İsmail Canbolat bir gün Mustafa Kemal Paşa'nın evine gittiklerinde O'nu, Kara Kemal'le görüşürken görmüşler konuşmanın konusunun da, Tevfik Paşa'yı otomobilinin şoförünü değiştirip kaçırarak İstanbul'da bir yere saklamak olduğunu anladıklarında İsmail Canbolat; "Böyle komitacı işlere gelemem, böyle bir şey olmaz, bu benim işim değil" diye çıkışmıştı. Mustafa Kemal Paşa'da; "ben komitacılık yapar mıyım, Kara Kemal'in ağzını arıyordum" demişti. İsmail Canbolat da daha sonra durumun anladığı gibi olmadığına ikna edilmiş, bu teşebbüs böylece kalmıştı[880].

---

[876] Sebahattin SELEK, **Anadolu İhtilali**, İstanbul 1968, s. 201.
[877] ÜNAL, **a. g. m.**, s. 16.
[878] SELEK, **a. g. e.**, s. 202.
[879] BAYAR, **a. g. e.**, C. 8, s. 81.
[880] Cemal KUTAY, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yüzyılımızda Bir İnsanımız**, C. 3, İstanbul 1992, s. 210.

Olayların içinde olan Ali Fethi (Okyar) Bey bu faaliyetleri biraz daha farklı bir boyutta anlatmıştı. O'na göre, Tevfik Paşa hükümeti zamanında Mustafa Kemal Paşa, kendisiyle yaptığı bir görüşmede, Kara Kemal'den görüşme teklifi aldığını, Bekirağa'da tutuklu olduğundan evi boş bulunan İsmail Canbolat'ın evinde bir toplantı olacağını söylemişti. İsmail Canbolat'ın evinde yapılan toplantıda Kara Kemal ve arkadaşları Sadrazam Tevfik Paşa'yı kaçırmayı teklif etmişlerdi. Böylelikle Sadrazam bulununcaya kadar yerine kimse getirilemeyecekti. Hareket, işgal makamlarını da hizaya sokacaktı. Hayat ve hürriyetinin tehlikede görenler Anadolu'ya geçeceklerdi. Padişah da ürkecek sert tedbirler taraftarı olmayan tarafsız bir şahsiyeti Sadarete tayin edecekti. İsmail Canbolat bu plana karşı çıkmış, Mustafa Kemal Paşa da işgal altındaki bu teşebbüsün ne ölçüde tatbik kabiliyeti bulunduğunu öğrenebilme merakı içinde susmuştu[881]. Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılarla yapmaya çalıştığı çeşitli siyasi faaliyetler yanında, basın yayın alanında da beraberliği olmuştu. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'a geldiğinde önceden Fethi (Okyar) Bey, tarafından kurulan Minber gazetesine ortak olmuştu. Sermayesinin önemli bir kısmı Mustafa Kemal'ce yatırılmış ve bununla gerekli tesisat kurulmuştu. Fakat, satış az gelir yetersizdi. 8000 lira daha gerekiyordu ki, bunun bir bölümü Karasu'dan bir bölümü Cavit tarafından (Kara Kemal aracılığıyla "bazı tacirlerden") bir bölümünün de Fethi'den sağlanması gerekiyordu[882]. Gereken paranın sağlanmasıyla gazetenin yayın faaliyeti devam etmişti. Bu birlikteliklerden dolayı olsa gerek ki, eski Sadrazam Ahmet İzzet Paşa; "İttihat ve Terakki yeni adıyla Teceddüt Partisi liderlerinin el altından etki ve yardımları yanında Paşa ile gizli ilişkileri olduğu güçlü ihtimallerdendi"[883] demişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da bulunduğu sıralarda bazı kaynaklara göre içinde olduğu faaliyetlerden biri de "**Ayyıldız**" isimli gizli bir askeri cemiyete dahil olduğuydu. Selek; "bu dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın cemiyetin başında olduğunun ileri sürüldüğü"den bahsederek böyle bir cemiyetin gerçekten kurulup kurulmadığı ve Mustafa Kemal Paşa'nın cemiyetle ilgisi

[881] OKYAR, **a. g. e.**, s. 274-275.
[882] AKŞİN, **a. g. e.**, s. 125.
[883] AHMET İZZET PAŞA, **a. g. e.**, C. II, s. 214.

hakkında yüzde yüz doğru inanca varılacak belgelerden henüz yoksun olunulduğunu söylemekte ancak, Mustafa Kemal Paşa'nın Tevfik Paşa Kabinesi'ne yönelik Ali Fethi Bey ve İsmail Canbolat ile kurmaya çalıştığı ihtilalci cemiyetin, "Ayyıldız Cemiyeti" olması ihtimali üzerinde durmak gerektiğini de eklemektedir[884]. "Ayyıldız Cemiyeti" ile ilgili olarak detaylı bilgilere Mevlanzade Rıfat'ın eserinde rastlanmaktadır. Mevlanzade'ye göre; Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da kurulmuş olan ve "Ayyıldız" adını taşıyan bir gizli askeri cemiyetin reisliğini yapmaktaydı. Yine o günlerde yapılan bir seçimle de "Şark Locası"nın "Maşrık-ı Azam"ı olmuştu[885]. "Ayyıldız" isimli gizli teşkilatı İttihatçılar kurmuşlardı. Bu cemiyetin kulaktan kulağa fısıldanan programı, yer yer başlayan ve Osmanlı Devleti'nin taksimini hedefleyen ecnebi işgallerine karşı koymak, ordunun Cihan Harbi'nde uğradığı mağlubiyet şerefsizliğini silmeye çalışmaktı, diyen Mevlanzade, Sultan Vahideddin'in Cemiyetin varlığından haberdar olduğunu ve cemiyetin reisliğini Mustafa Kemal Paşa'nın yapmasından memnun olduğunu; bütün çalışması neşriyat ve propaganda yapmak ve Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile bu Ayyıldız Cemiyeti'nin temas kurup birleşmesini arzu ettiğini de söylemektedir. Yine, Padişah'ın bu arzusu üzerine "Ayyıldız" isimli askeri cemiyet azasından üç kişi seçilip, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile temasa geçmeye memur edilmişlerdi. "Ayyıldız Cemiyeti", Şark Vilayetleri Cemiyeti'ne, bu propagandanın tesirli olabilmesi için kuvvet de kullanabilmek ve Babıali Şark Vilayetlerini Ermenistan'a terk eden bir sulha imza koymaya mecbur kalırsa, Ermenistan Hükümeti'nin bu yerlerde kuracağı hakimiyetini tanımamak ve sonunda silaha sarılmak ve müdafaa etmek üzere doğu vilayetlerinde milli ve silahlı bir kuvvetin şimdiden kazanılması durumuna geçmek lüzumunu bildirmişti[886]. Ayyıldız askeri cemiyetinin bu görüşleri, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nce de takdirle karşılanıp tatbik çareleri aramaya başlamışlardı. Mütareke münasebetiyle İttihatçıların birinci sınıf elemanlarının firarları üzerine "Şark Mahfili Maşrık-ı Azamlığı"na yükseltilen Mustafa Kemal Paşa'nın

[884] Sebahattin SELEK, **Milli Mücadele**, C. I, İstanbul 1982, s. 127.
[885] MEVLANZADE RIFAT, **a. g. e.**, s. 209.
[886] **A. g .e.**, s. 236.

idaresinde şark vilayetlerinde bir kuvvet hazırlanması ve hükümetin yeniden ele geçirebilmesi Şark Mahfilince pek makbul bulunuyordu[887]. Ancak, bu faaliyetler içerisinde olduğu söylenen Padişah Vahideddin'le Mustafa Kemal Paşa'nın ilişkileri üzerine irdelenmesi gereken bir durum ortaya çıkmaktadır. Selek, Ayyıldız Cemiyeti'nin Vahideddin'e ve Tevfik Paşa'ya yönelik Mustafa Kemal Paşa'nın ihtilal hazırlıklarını yaptığı cemiyet olabileceğini söylerken, diğer taraftan Mevlanzade'nin bu cemiyetten Vahideddin'in haberdar olduğunu ve hatta desteklediğini söylemesi birbirine ters görünmektedir. Zira, Padişah Vahideddin kendisini tahttan indirmeyi düşünen bu gizli cemiyete mali destek vermiş olacaktır. Bu durum daha farklı belgelerle aydınlatılmak zorundadır. Bunların yanında Mevlanzade; Karakol Cemiyeti'nin, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya resmen bir teşkilat kurmaya memur edilmesiyle, Ayyıldız Cemiyeti'nin tasfiyesinden doğduğunu söylemektedir[888]. Halbuki, bir çok kaynak Karakol Cemiyeti'nin Mütareke'den hemen sonra kurulduğunu yazmaktadır. İngiliz raporlarında da Ayyıldız Cemiyeti ile alakalı olan bilgiler bulunmaktaydı. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral J. de Robeck'in, 8.4.1920 günlü Damat Ferit Paşa ile yapmış olduğu görüşmede Ayyıldız Cemiyeti'nden bahsedilmişti. Bu görüşmede Sadrazam, özellikle iki-üç kişinin adını vererek, Ayyıldız Cemiyeti ile bağlantılı bazı insanların zararlarının önlenmesini istemekteydi. Bu insanların tam listesinin elinde olduğunu ve bunların ister müttefik ister Türk otoriteler tarafından toplatılmasını istemişti. İtilaf Devletleri'nin sorumlu vekili bu konuda düşüneceğini söylerken, Damat Ferit Paşa da listeyi gizlice ileteceğine sözvermişti[889]. Selek'in tahmini yorumu ve Mevlanzade'nin hatıralarındaki bilgiler daha kesin ve net açıklamalarla doğrulanmaya veya çürütülmeye muhtaç olsa da bilinmesi gereken şey, Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılarla olan ilişkileriydi. Bu ilişkileri Mustafa Kemal Paşa'nın milli hareket doğrultusunda İttihatçıları kullanmak istemesi olarak düşünülse bile sonuçta Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılara ait her türlü potansiyelden faydalandığı da ortadaydı.

---

[887] **A. g. e.**, s. 237.
[888] **A. g. e.**, s. 237.
[889] ŞİMŞİR, **a. g. e.**, C. II, s. 28.

Yapılan birçok değerlendirmeye göre ulusal hareket, dağıldıktan sonra da etkisini sürdüren İttihat ve Terakki Komitesi'nin temelleri üzerinde kuruldu. Mustafa Kemal'in büyük katkısı, İttihatçı önderlerin kaçışından sonra birliği yeniden sağlamasıydı. Kendisi de uzun süre komitenin iç çevrelerinde olmasa da önemli rol oynayan bir İttihatçı olmuştu[890]. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde ve milli hareketin gelişmesinde, partileri 1 Şubat 1919'da resmen kapatılmasından sonra İttihatçılar kendilerinin can ve mal emniyetini, memleketin istiklal ve vahdetini temin edecek bir kurtarıcı aramaya başlamışlar ve Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında toplanarak milli hareketin kuvvet ve kaynağı olmuşlardı[891]. Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılarla ilişkileri hakkında İtalyanlarda benzer şeyleri düşünmekteydiler. İtalyanlar, Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul'dayken görüşmüşler, görüşmede İttihatçılık gündemden düşmemişti. Bu görüşmeyle ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa; "İstanbul'u işgal eden İtilaf Devletleri'nin mümessilleri, politikacıları hatta askerleri bir noktayı anlamaya çok ehemmiyet veriyorlardı. Türkiye'de bütün memlekete nüfuzunu hissettirecek bir teşkilat olması ihtimali varmıdır? Böyle bir teşkilat varsa onun başına geçecek şahsiyetler kim olabilir? İttihat ve Terakki'yi hiç hatırlarından çıkardıkları yoktu" demişti[892]. Yine Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geçmeden Hürriyet ve İtilafçı Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'le Ali Fuat Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşa'nın aracı olması sonucunda görüşmüş, konuşmalarda İttihatçılık yine önemli bir yer tutmuştu[893]. Diğer taraftan Anadolu'ya geçtikten sonra da

---

[890] Feroz AHMAD, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul 1995, s. 73.

[891] ÜNAL, **a. g. m.**, s. 9.

[892] BAYAR, **a. g. e.**, C. 5, s.141.

[893] Bu görüşmede İttihatçılık açısından önem taşıyan ilginç diyalog cümleleri bulunmaktaydı. Mehmet Ali Bey, Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin müfritlerindendi. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile uzaktan yakından ilişkili olanları işten uzaklaştırmak taraflısı idi. Hatta sevmedikleri, korktukları kimseleri İttihatçı damgası ile muhitlerinden uzaklaştırıyorlardı.İsmail Fazıl Paşa, bu politikanın memlekete zarardan başka bir şeye yaramayacağını söylüyor, Mehmet Ali Bey'i ikaz ediyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın öyle zannedildiği gibi İttihatçı olmadığına da şehadet ediyordu. Konuşmaya başlanır başlanmaz Mehmet Ali Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya sordu:

- Siz İttihat Terakki Cemiyeti'ne mensup musunuz?
- Ben İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşunda ve esas gayesinde onlarla beraberdim.
- O halde İttihat ve Terakki ile beraber çalışmaktasınız.
- Bunun sebepleri uzundur şimdilik bırakalım.
- Enver Paşa'dan memnun mu idiniz?
- Enver Paşa herhalde zamanın en kuvvetli adamı olmak gerekir. Bunun aksini isbat edecek elimizde hiçbir vesika yoktur. Bilakis kuvvetine delalet edecek bir vesika vardır ki o da Enver Paşa'ya, mevkide iken kimsenin karşı gelmemiş ve ancak memleketi terkettikten sonra birtakım insanların

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nde ve Kuva-yı Milliye içerisinde İttihatçıların olduğu endişesi yüzünden Osmanlı Harbiye Nezareti Mustafa Kemal Paşa'ya uyarı yazısı göndermiş, O da 9.10.1919'da gönderdiği cevabi yazıda; " Rum ve Ermeniler ile İngilizler başta olmak üzere Düvel-i İtilafiye'nin ve bunların seyyiatına alet olan sakıt Ferit Paşa Kabinesi'nin vahdet-i milliye ve saadet-i vatana maruf hernevi teşebbüsat ve harekat-ı meşrua-i milliyai alelıtlak (umumiyetle) İttihatçılıkla ittihamı bir meslek edinmiş oldukları cümlece malumdur. Teşebbüsat ve teşkilat-ı milliyemizin İttihatçılıkla hiçbir alaka ve münasebeti olmadığı bedhahandan gari gerek millet ve gerek temasda bulunan ecanibce ve işaatı bertaraf etmek maksadıyla Sivas Umumi Kongresi'nin birinci celse-i içtimaında müzakerete başlanılmadan evvel umum murahhaslar İttihat ve Terakki Partisi'nin ihyasına çalışılmayacağına dair alenen birer birer tahlif edilmiş ve bu yemin sureti her tarafa neşir ve ilan olunmuştur. Biz anasır-ı gayri müslime ile İtilaf Hükümatı'nın maksat-ı siyasiyet hakkında gördukleri alelıtlak İttihatçılık düşmanlığını esas itibarıyla doğru görmüyoruz. İttihatçılardan seyyiat-ı idaresi ve suistimalleri ile memleketi harabeye sürükliyenlerden ibaret bir hizb-i kalil vardır ki işte asıl millet ve bizim nazarımıza müttehem olanlar bunlardır "[894]. İttihatçıların ilk plandaki lider kadrosu Malta'ya sürülünce bir milli direnişin çekirdeği olmaları engellenmişti. Fakat bütün ülkede girişilen geniş çapta tutuklamalar ve cezalandırmalar, ikinci planda birçok İttihatçının Anadolu içlerine kaçmalarına ve milli direnişin örgütlenmesine katılmalarına yol açmıştı. Mustafa Kemal Paşa, bu İttihatçı çekirdeğe dayanarak ilk direnişi hazırlayabilecekti[895]. Daha farklı bir ifadeyle, İttihat ve Terakki Partisi'nden geriye kalanlar da kitle halinde Mustafa Kemal'e iltihak ettiler, O da bunların

başlarını kaldırmış olmasıdır. Böyle bir şahsın kuvvetli olmadığını söylemek lüzumsuz ve manasız bir iddia sayılmaz mı?

- Paşa hazretleri, bugün Enver Paşa ile tekrar işbirliği yaparmısınız?
- Ha!... Buna açık cevap vermeliyim. Ben ömrümde ve askerlik hayatımda hiçbir zaman Enver Paşa ile yakından teşrik-i mesai etmedim ki bundan sonra böyle bir iştirak peşinde dolaşayım.
- Peki iyi ya Paşa hazretleri, bizimle teşrik-i mesai edermisiniz?
- Niçin etmeyeyim? Eğer siz memleketi bugün içine düşmüş olduğu badireden kurtarmaya azim etmiş insanlar iseniz.." (BAYAR, **a. g. e.**, C. 8, s. 85-86).

[894] **ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri**, C. 1, s. 38-39.

[895] AVCIOĞLU, **a. g. e.**, C. III, s.1175-1176.

örgütünü ustaca kullandı[896]. Bu "kullanma" ifadesi Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılara karşı birazda temkinli davrandığını ortaya koymaktadır. Zira, kendisine tamamen bağlı olanlar yanında, sivil halktan olupta kendisini tutanlar ise daha şüpheli bir kökene sahiptiler, çünkü, bunlar oradaki İttihat ve Terakki üyeleriydi. Mustafa Kemal Paşa, bütün Milli Mücadele boyunca kendilere karşı her zaman biraz güvensizlik beslediği İttihatçılarla, işbirliğini fazla ileri götürmekten çekinmişti. Ancak bu işbirliğini büsbütün reddetmesi de mümkün değildi. Çünkü çok yerde direniş yuvalarının çekirdeğini İttihatçılar kurmuştu[897]. Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılar'la irtibatını gösteren ilk olaylardan biri Amasya Genelgesi'nden sonra görülmüştü. Amasya Kongresi kararları Kongre'ye davet edilen genelde mülki ve askeri makamlara Mustafa Kemal Paşa tarafından şifre olarak verilmişti. Bundan başka İstanbul'da bulunan bazı zevata gönderildi. Fakat bu zevata ayrıca bir de umumi mektup yazıldı. Mektup yazılanlar şunlardı: Abdurrahman Şeref Bey, Reşit Akif Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Seyit Bey (Ayandan, Senatör), Halide Edip Hanım, Kara Vasıf Bey, Ferit Bey (Nafıa Nazırı), Sulh ve Selamet Partisi'nden R. Ferit Paşa (sonraları Harbiye Nazırı), Ahmet Rıza Bey[898]. Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılara karşı temkinli olduğuna dair yorumlara rağmen onun İttihat ve Terakki'nin başında olduğunu belirten ifadeler de bulunmaktadır. Yabancı bir kaynak; "Mustafa Kemal, Enver ve Talat'ın zimni muvafakatları altında Komite'nin bayrağını nümayişkarane bir tarzda açtı, iki şahsiyetin firarlarından sonra Komite'nin şefi oldu. Yıpranan ve iktidardan düşen "İttihatçılığın" yerine "milliyetperverliği" ikame eden O'dur. 23 Temmuz 1919'da Erzurum'da akdedilen Jön Türk Kongresi 'Türkiye Türklerindir'den ibaret Misak-ı Milli'yi ilan ediyordu"[899] değerlendirmesini yapmaktaydı. Sivas Kongresi sırasında daha önce de işlediğimiz gibi, İttihatçılar hem tenkid edilirken hem de İttihatçı Karkol Cemiyeti Reisi Heyet-i Temsiliye'ye dahil edilmişti.

---

[896] Berthe - Georges GAULIS, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, (Çev. Cenap OZANSOY) İstanbul 1999, s. 80.
[897] KINROSS, **a. g. e.**, s. 209-210.
[898] BAYAR, **a. g. e.**, C.8, s. 115.
[899] BÜJAK, **1918-1922 Yunan Ordusunun Seferleri**, (Çev. İbrahim KEMAL), İstanbul 1939, s. 176.

A-İşgalcilere Göre Milli Hareket ve İttihatçılar

Mütareke döneminde milli hareketin ortaya çıkışı ve gelişmesi ile İttihatçılık yan yana getirilmiş ve değerlendirilmişti. İtilaf Devletleri ve İstanbul'da özellikle Damat Ferit Paşa Hükümetleri, milli hareketi bir İttihatçı organizasyonu olarak görme eğiliminde olmuşlardı. Yapılan değerlendirmelerin değişik sebebleri bulunmaktaydı. İtilaf Devletleri için İttihatçılar, hem savaş hem tehcir suçlusu olarak kabul edilirken, Damat Ferit Paşa ve Hürriyet ve İtilaf Partisi taraftarları için düşman parti ve parti mensupları olarak algılanmışlardı. Hürriyet ve İtilafçılara göre, zamanında İttihatçı karşıtlarını susturan ve zaman zaman sürgüne gönderen İttihat ve Terakkiciler, fırsat ele geçmişken susturulmalı, onlardan bir anlamda intikam alınmalı idi. Bu düşüncelerde etkili olan ön yargılar mevcutsa da, 1908-1918 arasındaki iktidarı süresince muhaliflerine göz açtırmayan İttihat ve Terakki'nin muhaliflerine karşı tutumu da etkili olmuştu. Zira İttihat ve Terakki ülkeyi 1913'ten 1918'e kadar tek parti idaresiyle yönetmişti.

İşgalcilere ve Amerikalılara göre, İttihatçıların son kongresiyle İttihat ve Terakki adının tarihe karıştığını ilan etmeleri, yeni partiler içinde bölünmeleri inandırıcı değildi[900]. İktidar değişikliği ile İttihat ve Terakki Partisi Türk siyasal hayatından silinmiş olmuyordu. Mecliste hala çok büyük bir İttihatçı çoğunluğu vardı ve bürokrasi ve özellikle polis ile ordu büyük ölçüde İttihatçılardan oluşuyordu. İttihat ve Terakki Partisi, vilayetlerde de hâlâ hakim siyasal güçtü. Ve cemiyet, savaş sonrası ortamda üyelerini ve örgütünü korumak ve eğer zorunlu olursa bir ulusal mücadelenin temelini atmak için tedbirlerde aldı[901]. Şüphesiz bu özellikler İttihatçıların dışındaki odakların dikkatinden kaçmayacak ve yer yer abartılarla ve ön yargılarla da olsa milli hareket İttihatçı veya İttihat ve Terakki'nin uzantısı olarak değerlendirilecekti. İşgalciler, bu hareketin yok edilmemesi halinde, antlaşmayı (Sevr) yeniden gözden geçirecekleri ve başkentin Yunanlılara işgal ettirileceği tehdidini, İstanbul Hükümeti'nin başı üstünde

[900] Tarık Zafer TUNAYA, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. III, İstanbul 1989, s. 554.
[901] ZÜRCHER, **a. g. e.**, s. 113.

Demokles'in kılıcı olarak kullanmışlardı ve Müdafaa-i Hukukçuların yok edilmesi için ellerinden gelen yardımı esirgememişlerdi[902]. Zira, memleketi on sene avucunun içinde tutmuş ve o zamana göre en mükemmel siyasi teşkilat kurmaya muvaffak olmuş tek siyasi teşekkül olan "İttihat ve Terakki Partisi" her türlü teşkilatıyla İstanbul'da ve memleketin her tarafında hala ayak üstünde duruyordu.[903] Ayrıca, İttihat ve Terakki'nin kasaları henüz daha boşalmamıştı. Bu paralar ilk giderleri karşılayacaktı[904]. Fransız Dışişleri Bakanlığına 1918 yılında gönderilen bir raporda, Meclis-i Mebusan'ın feshinden sonra İttihatçı mebuslara 5000 kuruş maaş bağlandığı yazılıydı. Bu para Anadolu'nun her yönüne dağılarak İttihat ve Terakki propagandası yapmaları için verilmişti[905]. Belçika Konsolosluğuna göre, "yaygın bir taraftar kitlesi bulunan İttihat ve Terakki Hareketi sayesinde milliyetçiler, bazı güçlüklerin üstesinden gelebilmişlerdi"[906]. General Staff'ın İntelligence (İngiliz Genelkurmay İstihbaratı)'in 28 Kasım 1918 tarihli bir raporunda, Türk milleti üç gruba bölünmüştü: " 1- İttihat ve Terakki, 2- Memleketin refahını isteyen, 3- Esas gayesini sulh ve sükun içinde yaşamak prensibine bağlayan siyasi kanaatten yoksun halk. Memuriyetlerin çoğu hala eski İttihat ve Terakki Fırkası'nın üyeleri tarafından tutulmuş bulunduğundan, "Edirne'de askeri kontrol subayı" Yarbay L.L.R. Samson genel hizmetin bozulmasını önlemek için memurların ancak tedricen değiştirmelerini teklif etti[907]. Yine, İngiliz Yüksek Komiser Vekili Richard Webb'in 29 Kasım 1918 tarihli bir telgrafında; "İttihat ve Terakki Partisi varlığına son vermiş değildi. Ancak, Örgüt şimdi tamamıyla değişik insanların elinin altında ve sadece, etrafında oldukça makul bir Türk ulusal duyarlılığının toplandığı bir çekirdek haline gelme sürecinde .. Rum basını, Müslüman nüfusa silah dağıtıldığı iddiasını sürdürüyor ve bir çokları, özellikle Rumlar buna ciddiyetle inanmaya başlıyorlar ve buna karşı alarma geçme gereği duyuyorlar" demekteydi[908]. İngilizlere göre, İttihat ve Terakki Partisi'nin eski hedefleri artık söz konusu olmamakla birlikte

[902] TUNAYA, **a. g. e.**, C. III, s. 554.
[903] GÖZTEPE, **a. g. e.**, s. 227.
[904] GAULIS, **a. g. e.**, s. 81.
[905] TUNAYA, **a. g. e.**, C. III, s. 555.
[906] Zeynep KERMAN, **Belçika Temsilciliği Vesikalarına Göre Milli Mücadele**, İstanbul 1982, s. 13.
[907] JAESCHKE, **a. g. e.**, s. 167-168.
[908] CRISS, **a. g. e.**, s. 157.

aynı derecede zaruri bir hedef kaim olmuştu. Bu da Türkiye'nin milli hudutları içinde muhafazasıydı[909]. 31 Aralık 1918 tarihli gizli bir İngiliz istihbarat raporuna göre ; "Türkiye'nin bir devlet olarak kurtuluşunu sosyal koşulların geliştirilmesini sağlamak amacıyla son günlerde, Teceddüt, Milli Talim-i Terbiye, Sulh ve Selamet ve Türk Yolu denli dernekler kuruluyordu. Bu dernekleri kendi eylemlerin gizli tutmak amacını güden İttihat ve Terakki Partisi kurmuştu; dolayısıyla, faal İttihatçılar bu derneklere katılmamışlardı. Dernek üyeleri toplantılarını Mason localarında yapıyorlardı. Bu localar 28 Kasım'dan beri her gece toplanıyor; sonuçta iki kararı alıyorlardı. A) Türkiye'yi güdümüne olması için Amerika'ya başvurmak, b) Basını gizlice denetlemek"[910]. Milne, milliyetçilerin Fransız-Ermeni ve İtalyan maksatlarına karşı koymalarından 3 Ocak 1919 tarihli bir raporunda bahsetmiş görünmektedir: "Vilayetlerde ve bilhassa Adana ve Antalya'da İttihat ve Terakki Komitesi tarafından faal bir propoganda yapılması kararlaştırılmıştır"[911].

Yabancı gözlemciler İttihat ve Terakki Partisi'nin erkenden direnmeye hazırlandığının farkındaydılar. 24 Ocak 1919 tarihli Le Temps'da; "...cemiyetin birçok üyesi, yoldaşlarını sağlamlaştırmak ve sonunda komiteler örgütlemek için vilayetlere gidiyor" derken, yine aynı gazete 5 Şubat 1919'da, "İttihat ve Terakki Partisi'nin Örgütü, Jön Türklerin terhis edilen askerlerin silahlarının alınmadığı ve geniş bir çeteler sisteminin gizlice örgütlenmekte olduğu Küçük Asya'da faaliyetini sürdürüyor" yorumunu yapmaktaydı[912]. Fransızlar da İttihatçıların hala etkili olduklarını vurgulamışlardı. Franchet d'Esperey, 2 Şubat 1919'da Tevfik Paşa'ya; "Jön Türk nazırları tevkif edilmelidir.Yoksa, İstanbul'un resmen işgali lazım gelecektir" ihtarını yapmıştı[913]. Diğer önemli bir yabancı basın kuruluşu olan The Times, 28 Ocak'ta, 1 Şubat'ta, 10 Şubat'ta ve 11 Mart'ta devam eden İttihatçı direnişi üzerine haber veriyordu. 14 Nisanda ki haberinde; "İç Anadolu'da da kargaşa hüküm sürüyor. Hâlâ İttihat ve Terakki Partisi

---

[909] JAESCHKE, **a. g. e.**, s. 165.
[910] Selahi R. SONYEL, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri**, Ankara 1995, s. 4-5.
[911] JAESCHKE, **a. g. e.**, s. 168.
[912] ZÜRCHER, **a. g. e.**, s. 132.
[913] JAESCHKE, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar)**, Ankara 1989, s. 16

sempatizanları olan memurları görevinden uzaklaştıramayan hükümet, gösterileri önlemekten aciz. İttihat ve Terakki Partisi katliam bölgelerinde fanatizmi en üst noktasında tutmak için elinden geleni yapıyor" denilmekteydi[914]. İngilizler, İttihatçıların faaliyetlerini herhangi bir çatışmaya girmeden öğrenmeye çalışırken, Ege bölgesinde Yunan işgallerine karşı direnişe geçen Kuvay-i Milliye'nin özelikleri hakkında Yunanlılar da çeşitli değerlendirmeler yapmışlardı. Aydın hattı üzerinde Kuva-yı Milliye'nin yaptığı baskınlar karşısında Yunan İşgal Kuvvetleri Komutanlığı'nın yazdığı raporda; "tam bir Türk seferberliği ve kuvvetli bir Jön Türk teşkilatı karşısında bulunduklarını, her gün bir miktar araziyi terke mecbur oldukları" belirtilmekteydi[915]. Yine Batı Anadolu bölgesindeki Türk Direnişi ile ilgili olarak, 1919 Şubatında Mösyö Renefuaux, İzmir'den Temps gazetesine gönderdiği telgrafında; "İttihat ve Terakki Fırkası'nın teşkilatı Anadolu'da faaliyet göstermeye devam ediyor. Gençtürkler terhis olunmuş erata silah bırakmışlardır ve büyük bir ketumiyetle geniş bir çete sistemi intişar etmektedir. Muharrikler, halk kütlelerini araziyi zapt etmeye teşvik ederek onlara bir nevi Bolşeviklik telkin etmektedirler" demişti[916]. İstanbul'daki İttihatçı teşkilatlanmayla ilgili olarak, İngiliz Dışişleri Bakanı vekili Curzon 25 Mart 1919'da hükümet üyelerine verdiği muhtırada; "İttihatçılar hala çalışmaktadır. Eski Türklerle, Jön Türkler İstanbul'un harap nöbetçi kulelerinden bakıyorlar. Güçleri yeterse bizi aldatıp zaferi kazanacaklarını sanıyorlar" diyordu[917]. Aynı şekilde, Anadolu'da meydana gelen milli hareketi asayişsizlik olarak nitelendiren İngiliz Amirali Webb, 7 Nisan 1919'da; "Türkiye dahilinde asayişsizliğin durmadan arttığını karışıklıkların yaygın olduğunu, İttihat ve Terakki ve diğer uzlaşmazların yeniden örgütlenmek için vakit bulmuş olduklarını ve dahilde birçok yerlerin İtilaf Devletleri'nin zaferinden habersiz olduğunu, bunu da sözle değil, ancak kuvvet gösterileriyle anlatabileceğini" söylemekteydi[918]. 19 Nisan tarihli The Times, Webb'in 7 Nisan tarihli raporuna atfen şunları söylemişti: "Türkiye'de huzursuzluk daimi surette artmaktadır

[914] ZÜRCHER, **a. g. e.**, s.133.
[915] SELEK, **a. g. e.**, C. I, s .236.
[916] BÜJAK, **a. g. e.**, s. 176.
[917] Zeki SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C. I, İstanbul 1993, s. 184.
[918] AKŞİN, **a. g. e.**, s .243.

İzmir'de durum hiçbir salah eseri göstermemekte, Türklerle Rumlar en ehemmiyetsiz tahrikler karşısında birbirleri üzerine atılmaya hazır bulunmaktadır. İttihat ve Terakki Komitesi teşkilatını, enerjisinin en son haddine kadar gizlice kurmak için kafi nefes alacak zaman ve fırsat bulmuşlardır. Memleketin içinde pek çok kişiler İtilaf Devletleri'nin zaferini kabul etmez görünmektedirler"[919].

15 Mayıs 1919'daki İzmir'in Yunanlılarca işgali, milli hareket için birçok açıdan önem taşımaktadır. Türk hakimiyeti açısından büyük olumsuzluk taşıyan bu işgal diğer taraftan, on yıl boyunca harpten bıkan Türk halkını tekrar ayağa kaldıracak bir olay olması itibariyle olumlu bir yön taşımaktaydı. İzmir için İngiliz-İtalyan çekişmesi de bu işgalle ortaya çıkmış, İtilaf grubundaki İtalya bu durumda kendisine verilmeyen İzmir ve civarı yüzünden İngiliz politikasının ters yönünde politika izlemeye başlamıştı. İzmir'in işgali halkın aynı zamanda İttihat ve Terakki etrafında mücadele için toplanmasına da yol açmıştı. Bu durumla ilgili olarak Amiral Calthorpe, 31 Temmuz 1919 tarihli raporunda; "Yunanlıların İzmir'i işgali, bütün halkın gözünü İttihat ve Terakki Partisi'ne çeviren esef verici bir olay olmuştur" demekteydi[920]. İngilizler, İzmir'i İtalyanlara vermemek için Yunan işgaline razı olurken oluşacak Türk milli heyecanını hesaba katmamışlardı. Halkın gözünde de yenilgiden dolayı önemini kaybeden İttihat ve Terakki de bu sayede tekrar halkla bütünleşecekti. İzmir ve civarındaki İttihatçı etkinliği ile ilgili olarak da, D.E. Mackray'ın 26 Mayıs 1919 tarihli raporunda; "Faal ve yedek subaylar illere dağılmışlardı. İttihat ve Terakki Partisi ise, üyelerinin çoğunu Anadolu'ya göndermişti. İzmir'in eski Valisi Rahmi Bey, İzmir'e yakın olan Ödemiş'te hazırlık yapılması için TL 80.000 göndermişti. İttihatçı ajanlar halkı kışkırtmak amacıyla Manisa ve Aydın'da çalışmalarını sürdürüyorlardı" denilmekteydi[921]. Diğer taraftan Times muhabiri, 18 Haziran 1919 günlü bir haberinde, İzmir'in işgalinden beri İttihat ve Terakki'nin canlandığı, Hindistan, Mısır, Afganistan'daki olayların İslamcılığı

---

[919] Gotthard JAESCHKE, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev. Cemal KÖPRÜLÜ), Ankara 1991, s. 168.
[920] Selahattin TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar** , C. II, İstanbul 1991, s. 175.
[921] SONYEL, **a. g. e.**, s. 15.

güçlendirdiğini ve İttihat ve Terakki'nin denizden yada Odesa'dan mültecilerle gelen Bolşevik ajanlarıyla temasta olduğunun muhakkak olduğunu[922] belirtirken, aynı zamanda İzmir'in işgalinin Anadolu dışındaki etkilerini de ortaya koymaktaydı. Bunun yanında Patrikhane delegelerinden Trabzon Metropoliti Hrisantos ve Paris'te Pontus Milli Birlik Reisi Sokrat Ekonomos ve Marsilya'da yerleşmiş Trabzonlu bir tüccar olan Pontus Yerlileri Kongresi Reisi Konstantin Jean Konstandinidis, Karadeniz çevresindeki emellerini tatmin için Paris Barış Konferansına bir çok muhtıralar vermişlerdi. Bu muhtıralarda özetle: Milliyetçi maskesi altında bugün bile İttihat ve Terakki Komitesi İleri gelenlerinin söz ve hükümlerinin yürüdüğünü, İslamların silahlandırıldığını, Osmanlı Hükümeti'nin aczinden Rum ahalinin silahsız ve müdafaasız ölüm tehlikesi içinde kaldıklarını öne sürerek vatandaşlarının tarih ve asrımıza leke olan bugünkü durumdan kurtarılmasını diliyorlardı[923].

İngilizler, Anadolu'daki milli hareketle ilgili olarak değerlendirmeler yaparken Mustafa Kemal Paşa ile İttihatçılar arasında da bağlantı kurmuşlardı. Milne'in, Calthorpe'a yazdığı 30 Haziran 1919 günlü bir mektubunda, Sivas ve Konya bölgelerinde Müttefiklerin çıkarlarına aykırı eylemlerde bulunmak üzere, silahlı çeteler kurmak için "ciddi bir akım" olduğunu, başında İttihat ve Terakkicilerin bulunduğu ve hükümetten bağımsız eylemleri amaçladığını, henüz propaganda ile yetinildiğini ve akımın baş teşvikçilerinin Mustafa Kemal ile Cemal Paşalar olduğunu bildiriyordu. Mustafa Kemal, dönmesi için verilen buyruğa uymamış olduğundan, Milne akımın daha çok yayılmasının önüne geçebilmesi için yeniden Babıali'ye başvurulmasını istiyordu. Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakkili olarak tanımlanmaması, fakat teşvikçisi olduğu akımın başında İttihat ve Terakkililerin varlığından söz edilmesi, İngilizlerin bakış açısı ortaya koyan değerlendirmeler olarak görülüyor[924]. Bütün bu propagandalar dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa da milli hareketin mahiyeti hakkında çeşitli açıklamalar yapmak zorunda kalmıştı. 3 Ağustos 1919'da Sivas'dan Ali Fuat Paşa'ya çektiği telgrafta; " Cereyan-ı milli, İttihatçılık tahrikatından ve rical-i

[922] AKŞİN, a. g. e., s. 361.
[923] BAYAR, a. g. e., C. 5, s. 31.
[924] A. g. e., s. 343.

sabıkanın tesir ve alakasından külliyen ari ve münezzeh bulunduğu cihetle bu iş'arat hayret-i mucip olmuştur. Bütün ehl-i takdire malumdur ki, cereyan-ı millinin esbab-ı hakikiye ve kat'iyesi İzmir vekayiinden, Ermeni istilası tehlikelerinden mütevellit olup Erzurum Kongresi'nin bütün ruh ve gayesi İttihatçılığın İtilafçılığın velhasıl fırkacılıkla her türlü siyasi cereyanların fevkindedir "[925]. Yine Mustafa Kemal Paşa, milli harekete yönelik bu değerlendirmelerle alakalı olarak; " Hareketimizin tamamen milli vasfını tahrif etmek gayesiyle İngilizler, bizim Almanlar ve Bolşevikler'den yabancı müslümanlar veya İttihatçılardan, Enver Paşa'dan veya daha bilmem kimden para aldığımıza dair haberler yayıyorlar. Bu söylentiler Ferit Paşa Kabinesi'nin de işine geldiği için onlara ehemmiyet verip kuvvetlendiriyor. Hakikatte Cemiyetimizin bu bahsi geçen kaynaklarla hiçbir alakası yoktur ve olamaz. Çünkü, en başından beri izah edildiği üzere gayemiz sadece vatanperveranedir ve açık bir istikamet takip etmektedir "[926] demişti. Bu açıklamalara rağmen, İngilizlerin bu değerlendirmeleri yanında Fransızlar da benzer değerlendirmeleri yapmışlardı. İtilaf Devletleri'nin Doğu Orduları Başkomutanı General Franchet d'Esperey, 1919 yılı ortalarında, Fransız Savunma Bakanına yazdığı özel mektupta; "canlı ve güçlü olan her şey İttihat Partisine ait. Ötekiler, ellerinden geleni yapan fakat fazla bir şey yapamayan zavallılar" diyordu[927]. İtilaf Devletleri'ne ait yorum ve tespitlerde İttihatçılar ulusal akımın başlatıcısı olarak ortaya konulurken, bu hareketin müstakil olmaya doğru gittiği de vurgulanmıştı. General Milne, 29 Haziran 1919'da Harbiye Nazırlığı'na getirilmiş olan Ali Ferid Paşa'ya 30 Haziranda bir yazı göndererek Sivas ve Konya'da silahlı çeteler teşkil edilmek suretiyle Müttefik devletlerin çıkarlarına aykırı faaliyette bulunulduğunu, bu faaliyetlerin İttihatçılar tarafından idare edildiğini ve bu kişilerin "Osmanlı hükümetinden ayrı müstakil hedefleri" bulunduğunu bildirmişti[928]. Yine İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'da, 2 Temmuz 1919'da Osmanlı Dışişleri Bakanı'na gönderdiği notada; "Sivas ve

[925] **ATATÜRK'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Ankara 1991, s. 55
[926] **A. g. e.**, s. 90.
[927] Tarık Zafer TUNAYA, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. III, İstanbul 1989, s. 555.
[928] TANSEL, **a. g. e.**, C. II, s. 26.

Konya'daki akımın İttihat ve Terakki'nin ajanları tarafından yönetildiğini" ileri sürüyordu. İngiliz Dışişleri Bakanlığında Yunan taraftarı görüşleriyle tanınan Müsteşar yardımcısı Sir Eyre Crowe'da bu görüşlere katılıyor ve 19 Kasım 1919'da Paris'te Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği mektupta; "Mustafa Kemal'in yönettiği akım aslında Türkiye'yi her türlü kontrolden uzak tutmak ve mümkünse Devletin çoğunluğu Rum, Ermeni ve Kürt gibi unsurlarla meskun bulunan ülkelerini elden çıkarmamak amacını gütmek bakımından İttihat ve Terakki taraftarı ve emperyalisttir"[929] demekte ancak kendilerinin işgalci kuvvet olduklarını unutmakta ve o dönemde dünyanın en büyük sömürge gücüne ve topraklarına sahip olduklarını görmezlikten gelmekteydi.

İttihatçıların Milli Mücadele'deki rolü hakkında yabancılara ait bu değerlendirmeler, yer yer önyargılarla dolu olsa da Milli Mücadele'deki İttihatçı etkisinin görülmesi açısından önem taşımaktadırlar. İttihatçıların en fazla örgütlendikleri bölgeler Anadolu'nun batı bölgeleriydi. Batı Anadolu'da zemin yoklamaları yapan ve burada Balıkesir Kongresi üyeleriyle temas kurduğunu bildiren bir İngiliz askeri yetkilisi yerel liderlerin dörtte üçünün İttihat ve Terakki Fırkası kökenli olduklarını rapor etmişti. Bütün bunlara, İngilizler ve Müttefiklerin "***İttihatçı vehmi***" hesaba katılırsa, bu oranın abartılmış olduğu da düşünülebilir. Ancak olayların içinde yaşayanların tanıklığından çıkan sonuçta, özellikle ve Batı Anadolu örgütlenmesinde İttihatçıların birinci derecede roller aldıklarını kanıtlamaktadır[930].

[929] Selahi R. SONYEL, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. I, Ankara 1995, 3. Baskı, s, 68.
[930] TANÖR, **a. g. e.**, s. 55.

B-Padişah Vahideddin ve Damat Ferit Hükümetleri'ne Göre Milli Hareket ve İttihatçılar

Sultan Vahideddin harbin son aylarında tahta geçmişti. Vahideddin'den önce padişah olan V. Reşad ülke yönetiminde etkili olmamış tüm idareyi İttihat ve Terakki'nin eline bırakmıştı. Yerine geçen Sultan Vahideddin ise ağabeyi II. Abdülhamid çizgisinde gitmeyi hedefleyen bir yapıdaydı. Ancak Vahideddin'in tahta çıktığı sıralarda İttihat ve Terakki tüm idareye hakim durumdaydı. Bu durum Vahideddin'in farkında olmadığı bir şey değildi. Bu yüzden padişahlığının ilk günlerinde ve Mütareke'nin ilk safhasında İttihatçılarla çatışmayacak bir siyaset izlemişti. Sultan Vahideddin, iktidarının ilk zamanlarında İttihatçılara yönelik esnek ve ılımlı davranışlarını İttihatçıların kurduğu veya etkin oldukları kurumlara karşı da göstermişti. Hilal-i Ahmer (Kızılay) gibi halka çok hizmeti olan yansız veya ılımlı İttihatçıların yönettikleri uluslararası ünü iyi olan bir kurumu himayesine olması bu çabalar arasındaydı. O, teraziyi denk tutmaya önem vermişti. 21 Ağustos'ta İttihatçıların elinde olan Müdafaa-i Milliye ve Donanma Cemiyetlerini de himayesi altında alması bu yüzdendi[931]. Ancak, harp mağlubiyetini üzerinde taşıyan İttihat ve Terakki ile mücadele edecek sebepleri de elinde tutmaktaydı.

Mütareke'den önce, Talat Paşa'yı Padişah, Enver Paşa'yı da veliahd Abdülmecid Efendi istifa ettirmişti. Padişahın ilk icraatları arasında Enver Paşa'nın üzerinden Başkumandanlığı almak da vardı[932]. Vahideddin İttihatçı önderlere değişik tavırlar göstermişti. Talat Paşa ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışırken, Enver Paşa'ya açıkça cephe almıştı. Hatta bir gün Enver Paşa'yı huzuruna kabul etmiş ve; "***yazıklar olsun size! Memleketi batırdığınız gibi hanedanımızın şeref ve haysiyetini de ayaklar altına aldınız. Ne yüzle karşıma çıkıyorsunuz, derhal istifa etiniz. Çekiliniz, milletin başında artık, illallah elinizden***" diye haykırmıştı[933]. Vahideddin'in Osmanlı Ordusu'nu uzun süre

[931] BAYUR, **a. g. e.**, C. III, K.4, s. 353.
[932] TANSEL, **a. g. e.**, C. II, s.11.
[933] GÖZTEPE, **a. g. e.**, s. 27.

idare eden Enver Paşa'ya bu tavrı gösterirken, Talat Paşa'ya daha esnek davranması harbin bitmesiyle ordunun etkisinin azalması, barış şartlarında daha etkili olacak siyasi kanadın önem kazanması şeklinde açıklanabilir. Sultan Vahideddin, Talat Paşa'nın iktidarı devretmesinden sonra hükümeti Tevfik Paşa'ya kurdurmak istemişti. Ancak, Tevfik Paşa'nın hükümeti kurması mümkün olmayınca Padişah, Ayan azasından (senato üyesi) ve İttihatçılara meyli olan Müşir Ahmet İzzet Paşa'yı hükümet kurmaya memur etmişti. Daha sonra, büyük bir İttihatçı düşmanı olduğu anlaşılan bu Padişahın, İzzet Paşa'ya neden bu işe memur ettiğini bugünkü belgelere dayanarak açıklamak çok güçtür[934]. Bunda, memlekette ve İstanbul'da hala ihmal edilemeyecek derecede bir kuvvet halinde bulunan İttihat ve Terakki'nin mi, yoksa Padişahın particiliği bir tarafa iterek birlik halinde bulunulmasının devletin çıkarlarına uygun düşen bir hareket olacağını düşündüğü kabul edilebilir iki ihtimaldi[935]. Düşünülmesi gereken bu ihtimallere rağmen, Sultan Vahideddin'in Talat Paşa ile ilgili değerlendirmeleri daha esnekti. Vahideddin; "***Talat Paşa ile el ele verseydik şu devleti kurtarırdık***"[936], demesin de ne derece samimidir bilinmez. Çünkü aynı Padişah, Talat Paşa'nın önerdiği tayinlerin çoğunu uygun görmemiş, daha sonra onun idam kararını yerinde bularak onaylamıştı[937]. Padişah, İttihatçılarla ilgili olarak Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'nin kuruluşunda değişik bir tavır sergilemişti. İzzet Paşa Kabinesi'nin kurulduğu ilk gün, bakanlar listesinin içinde gözüne batan, koyu İttihatçı şahıslardan fena halde sinirlenmiş bulunan Padişah, hemen harekete geçerek bu İttihatçı bakanların kabineden atılmalarını Sadrazam'a bildirmişti. Ancak, Ahmet İzzet Paşa, Padişahın bu kesin iradesine karşılık; "Zat-ı Şahane, Kanun-ı Esasi gereğince nazırların ancak tayinlerini tasdik edebilirler. Fakat bunları azledemezler. Eğer bu istenilmeyen nazırlar, kendilerinden çekilmek isterlerse buna karşılık bir şey denilemez. Fakat bunları kollarından tutup atamayız" diye o günler için çok sert ve kendisi için çok tehlikeli sayılabilecek bir cevap vermişti[938]. Hükümete müdahale etmeye çalışan

---

[934] Selahattin TANSEL, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. I, İstanbul 1991, s. 15.
[935] **A. g. e.**, C. I, s. 16.
[936] Ali Fuat TÜRKGELDİ, **Görüp İşittiklerim**, Ankara 1988, s.163.
[937] TANSEL, **a. g. e.**, C. I, s.7.
[938] GÖZTEPE, **a. g. e.**, s. 47.

Padişahın bu tavırlarının tam tersi istikametinde açıklamaları da bulunmaktaydı.Aynı Vahideddin, İzzet Paşa'nın istifasından sonra; "Ben devlet ve memleketime bir hizmet etmek ümidinde bulunmasaydım Çengelköy'ünde rahat rahat otururken bu bar-ı azimi kabul etmezdim. Bu yaştan sonra mezarıma padişah diye yazdırmak hevesinde değilim" demiş ve yine bu sıralarda; "***Vallahi Talat Paşa'ya acıyorum***" sözünü kullanmıştı[939]. İttihatçılarla ilgili olarak değişik zamanlarda değişik açıklamalar yapan Vahideddin, Tevfik Paşa Kabinesi zamanında iaşe işleriyle ilgili olarak şikayet edilenlerin yerlerinde kalmalarına hiddetlenerek; "***Bu memleketi idare için meğer iki adam lazımmış, biri Sultan Hamid, öteki de Talat Paşa. Talat Paşa bu memleketi iyi anlamıştı. O, hakikaten müstesna bir şahsiyetti***" demişti[940]. Yine bazı konuşmalarında mevcut hükümet üyelerinin kifayetsizliği ile ilgili olarak, bunları kendisinin de gördüğünü ancak memlekette iş görebilecek kişilerin İttihatçı diye istenmediğini vurgulamıştı[941].

Vahideddin'in bu tavırları hakkında İttihat ve Terakki'nin eski Katib-i Mesulü (Genel sekreteri) olan Mithat Şükrü (Bleda) Bey, "gayri samimi" ifadesini kullanmaktadır. Ona göre, Sultan Vahideddin'in amacı, İttihat ve Terakki Partisi'nin bir gün yine iktidar mevkiine gelebileceği ihtimalini düşünerek, bu yüzden Talat Paşa'yı okşamak yolunu tutmakta, diğer taraftan Talat Paşa'dan sonra işbaşına gelen kabine reislerinin beceriksizliklerinden usanmış olan Padişahın belki de hakikaten Talat Paşa'yı aradığı günlerinde olabileceğini de düşünmektedir[942]. Öte yandan, Tevfik Paşa Kabinesi zamanında özellikle İngilizlerin baskısıyla başlayan fakat Damat Ferit Paşa Hükümeti döneminde İttihatçı-İtilafçı çatışmasının da büyük oranda etkili olduğu bir İttihatçı takibatı başlatılmış ve önde gelen İttihatçılar tutuklanmaya başlanmıştı. Bu durum karşısında, İttihatçıları sevmeyen ve hatta onlara muhalif bulunan Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey bile, İttihatçılara karşı şiddetli davranılmasını isteyen bir sınıfın bu isteklerine uyulmamasını Padişaha tavsiye etmişti. Çünkü,

[939] TÜRKGELDİ, **a. g. e.**, s. 163.
[940] BLEDA, **a. g. e.**, s. 121.
[941] TÜRKGELDİ, **a. g. e.**, s. 176.
[942] BLEDA, **a. g. e.**, s. 121.

böyle bir hareket, memlekete faydadan ziyade zarar getirirdi. Ayrıca, İttihatçılar "türediler kabilinden" kimselerde değillerdi, tersine olarak, "***gayet derin köklü ve memleketin derin damarlarından hayat bulan bir takım ağaçlar***" idiler. Bu sebeple de "Hayırlı bir şekil ve surete" sokulabilecek olan bu kimselerin mahvedilmemesi gerekiyordu[943].

İstanbul üzerinde İtilaf baskısının artması ile Vahideddin'in İttihatçılara karşı tavrı da değişmeye ve sertleşmeye başlamıştı. Hatta Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gitmeden önce Vahideddin ile yaptığı son görüşmelerden birinde ona; "Her şeyden evvel en büyük emelim, İttihat ve Terakki mensuplarıyla Teşkilat-ı Mahsusa'cıların şahsıma karşı kalplerinde taşımış oldukları husumetten sizin haberdar olmanız ve ona göre hareket eylemenizdir. Vilayat-ı Şarkiye'nin temiz ve saltanatı seniyemizle sadık, saf halkını aleyhimize tahrik eden bu komitecilerin en seri bir şekilde ve çok kısa bir zamanda ortadan kaldırılmaları esbabına tevessül etmeniz sizden istemekteyiz. Hafazanallah bu tahrikat ve teşevvüş fazla devam ederse Düvel-i İtilafiye'nin bundan bilistifade henüz işgal görmemiş bu mıntıkaya da asker sevk etmeleri vaki olabilir. O zaman Memalik-i Mahrusamızın en kudretli bir mıntıkası da elimizden çıkmış olur. Büyük devletlerin bu sahada tesis etmek istedikleri Ermeni ve Kürt devletlerinin kurulmasına yol açılmış olur. Buna meydan vermemenizi sizden bekliyorum"[944] derken, Mustafa Kemal Paşa'yı da İttihatçı takibatı için görevlendirdiğini düşünmekteydi. Ancak daha sonra Vahideddin, Mustafa Kemal Paşa ve tüm milli hareketi İttihatçı olarak nitelendirecekti.

Sultan Vahideddin, milli hareketin İttihatçı olduğuyla ilgili olarak değişik tarihlerde yabancı basın organlarına çeşitli açıklamalarda bulunmuştu. 1 Aralık 1918'de bir mülakatta, "Associated Press" muhabirine, Türklerin bütün kültürünü Fransa ile İngiltere'den aldığını, İttihat ve Terakkinin hala mevcut olduğunu ve tekrar başa gelmek için fırsat kolladığını söylemişti[945]. Yine Şehzade Abdülmecid de aynı tarihte G. Ward Price'e verdiği demecinde; "İttihat ve Terakki Partisi hala mevcuttur, iktidara dönmek fırsatını beklemektedir"

[943] TANSEL, **a. g. e.**, C. I, s. 5.
[944] ERTÜRK, **a. g. e.**, s. 313.
[945] JAESCHKE, **a. g. e.**, s. 12.

demişti[946]. Ayrıca, Padişah, The New York Herald gazetesinden William Elis'e 1919 yılının Mart ayında yaptığı açıklamada, İttihatçılara ilan-ı harp ettiğini ve onları sonuna kadar takip edeceğini söylerken, Ahmet Raşid (Rey) Bey'e de milli hareket için; "Bu da İttihatçılığın yeniden inkişafıdır. Bunlara eskilerin yardakçıları demiyorum aynı tarikin saikleri nazarıyla bakıyorum" diyecekti[947]. Fakat Vahideddin'in İttihatçılarla ilgili bu açıklamaları meydanda iken İngiliz belgelerinde daha ilginç açıklamalara da rastlanmak mümkündü. İngilizlere göre; "Padişah'ın maiyetindeki dört veya beş subaydan oluşan ve saray kurmayı" diye bilinen ekibin mensuplarından Damat İsmail Hakkı Bey ile hükümet kuryesi Yüzbaşı Neşet Bey arasında yakın ilişki olduğu ortaya çıkıyor. Böyle bir kurmay ekip oluşturulmasının amacı, Padişah ile Harbiye Nezareti arasında bağlantının sağlanmasıdır. Nitekim, Damat İsmail Hakkı Bey partizan bir milliyetçidir ve her zaman ateşli bir İttihatçı olmuştur. Onun her daim Ankara ile sürekli haberleşme içinde olduğu ve Padişah'la Kuva-yı Milliyeciler arasındaki haberleşmelerde birkaç kez aracı olarak görev yaptığı sanılıyor"du[948]. İngiliz belgelerinde geçen ancak daha detaylı olarak araştırılması gereken bu durumlara rağmen dikkat çeken bir hususta İtilaf baskılarına göre Vahideddin'in Anadolu'daki milli harekete yönelik kullandığı İttihatçılık suçlaması dozajının artmasıydı. Padişah, 6 Nisan 1921'de Rumbold'a; "Ankara'nın askeri ihtilal teşkilatı sadece eski İttihat ve Terakki Fırkası'nın yeniden diriltilmesinden ibaret olup Yunan istilasının uyandırdığı duyguları işleterek göz boyamaya imkan veren Nasyonalizm maskesi altında gizlenmiştir" demişti[949]. Yine Padişah, 7 Ağustos'ta Rumbold'la otururken, Nasyonalist liderlere karşı şiddetli ve tahkir edici sözler savurdu. Milli kuvvetlerin devlet değil, asiler ve ihtilalciler topluluğu olduğunu, onların İttihat ve Terakki Fırkası'nın yeniden ortaya çıkışı olduklarını ve çeşitli isimler altında kendi egoistçe maksatları için memlekete hakim olmaya çalışan Bolşevikler olduğunu söylemişti[950]. Bütün bu bilgilerde görüldüğü gibi Vahideddin'in

---

[946] Gotthard JAESCHKE, **Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar)**, Ankara 1989, s. 8.
[947] Gotthard JAESCHKE, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 1991, s.71.
[948] **A. g. e.**, s.169.
[949] **A. g. e.**, s.162.
[950] **A. g. e.**, s. 163.

İttihatçılarla olan ilişkileri, içinden karmaşık bir cevap çıkacak bir soruya benzemektedir. Gençliğinden beri İttihat ve Terakki'ye karşı olan soğuk tavrı, İtilaf Devletleri'nin İttihatçılara yönelik tavırları ve bunun için İstanbul'daki idareye baskı yapmaları, İttihat ve Terakki'nin memleketteki harp mağlubiyetine rağmen hala duran kuvveti ve milli hareketin giderek İstanbul'la bağlantısını zayıflatması, herhalde bu durumun cevabını ortaya koyacak ipuçlarından birkaçıydı.

Milli Mücadele'ye ve İttihatçılara cephe alan hatta milli hareketi İttihatçı olarak nitelendirenlerden biri de Damat Ferit Paşa ve onun kurduğu hükümetler olmuştu. Yalnız şunu gözden uzak tutmamak gerekir ki, Damat Ferit Paşa ve İttihatçılara muhalif İstanbul'daki basın organlarının bu değerlendirmeleri, İttihatçılara olan muhaliflikleri yanında milli hareket içindeki yoğun İttihatçı potansiyelinden de kaynaklanmaktaydı. Bu durumlar yanında ülkeyi harbe sokan ve yenilginin sebebi sayılan "İttihatçılık" mevcut herhangi bir hareketi kötülemek için kullanılacak en güzel malzemelerden biri idi. İttihatçıların iktidardan düşmesi ve muhaliflerine karşı iktidardayken gösterdiği kontrolü gösterecek durumda olmayışı ve işgalci devletlerin İttihatçı karşıtı kampanyaları da "İttihatçı" kavramının suçlama aracı olarak kullanılmasına zemin hazırlamıştı. 1919 yılı Mart'ından Ekim'ine kadar Sadaret makamını işgal eden Damat Ferid, ulusal akımın askeri niteliği olmadığına ve ulusun çoğunluğunca desteklenmediğine inanıyor, bu akımı "uydurmaya" çalışanların, savaş sırasında yedek subay olarak görev yapan ve şimdi Anadolu'nun her tarafına yayılarak iş bulmaya çalışan gençler olduğunu ileri sürüyordu[951]. İlk Damat Ferit Hükümeti'nin kurulacağı sıralarda kendisine Maliye Nazırlığı teklif edilen Mehmet Tevfik (Biren) Bey, Damat Ferit Paşa ile görüşmesinde Hükümetin siyasetinin ne olacağını sormuş, Paşa da O'na; İttihat ve Terakki Fırkası siyasetinin aleyhinde olduklarını galip devletlere göstermek, Harp mücrimlerini cezalandırmak, memurlar arasında İttihat ve Terakki'nin adamları olan bazılarını tasfiye etmek olduğunu söylemişti[952]. Bunların yanında, Damat Ferit Paşa'nın,

---

[951] SONYEL, **a. g. e.**, C. I, s. 63.

[952] **Mehmet Tevfik Biren Bey'in II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, (Haz. F. Rezan HÜRMEN), C. II, İstanbul 1993, s. 137.

İtilafçıların ve İtilaf Devletleri mümessillerinin pek ziyade iltizam ettikleri bir iş vardı ki, bu da İttihat ve Terakki'nin taraftarları ve mali yardımcıları addettikleri birtakım şirketlerin, cemiyetlerin ve hatta bu arada Hilal-i Ahmer'in de paralarına el koymak ve bunların bazılarını yok etmekti[953]. Diğer taraftan, Dahiliye Nazırlığı yapmış Ali Kemal'e göre de Milli direniş teşkilatlarında İttihatçılar vardı. Hatta Talat İzmit'te, Enver Bandırma, Balıkesir ve Karesi'de bir direniş grubu kurmuştu[954]. Yine Ali Kemal Bey İkdam Gazetesi'nde Harekat-ı Milliye'nin içyüzünü şöyle teşrih ediyordu; " Evvela pek bariz bir hakikattir ki, Harekat-ı Milliye'nin ruhu Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey vesairelerdir. Bu zatlar ala insan olabilirler. Fakat inkar edilemez ki şöhret, ikbal ve mevki hırsı içindedirler. Ocağın (İttihat ve Terakki) saltanat devrinde beş on seneden beri parladılar, nam kazandılar. Herbiri bir kahraman mertebesine yükseldi. Filvaki kısmen fıtri şecaatleri ile fakat kısmen de İttihat ve Terakki sayesinde bunu sağladılar. İttihat ve terakki olmasaydı hatta ne Hamidiye ne Çanakkale kahramanlıkları olabilirdi. Ne de O efendiler bu rütbelere ererlerdi. Vakta ki Umumi Harp bitti, bu paşalar, bu beyler de ızdıraplara müstağrak oldular. Hususiyle Hükümet'ten, hakimiyetten, Ordu'dan ve Donanma'dan uzaklarda kalınca sıkıntıdan sıkıntıya tutuldular. Ne yapsalar, ne marifet gösterseler, ne iş görseler de yine güneş gibi paşalardı. Tevfik Paşa'nın ve Damat Ferit Paşa'nın Hükümetleri devrinde kablarına sığmadılar, gizliden gizliye Ayyıldız diye cemiyetler mi kurmadılar, alttan alta toplantılar mı yapmadılar "[955]. Öte yandan, Anadolu'daki direnişi plansız ve programsız olarak nitelendiren Damat Ferit Paşa, milli hareketi açıklarken harbin mesuliyetiyle onları yan yana getirmeye çalışmış ve ;"İttihatçılar, toplam üç milyonu aşkın insanı açlıktan, sefaletten, zulümden, kötü idareden öldürmüşlerdi. İttihatçı liderler, özellikle Enver ve Cemal Paşalar, cahilane emirler veren, Bolşeviklerdi. Yine Anadolu'da "Teşkilat-ı Milliye" adı altında eylemlere girişenlerde İttihatçı yada aynı kafada insanlardı"[956] demişti. Damat Ferit Paşa, milli hareketin İttihatçılıkla bağlantısı

[953] **Mehmet Tevfik Biren**, C.II, s. 243.
[954] ZÜRCHER, **a. g. e.**, s. 121.
[955] GÖKBİLGİN, **a. g. e.**, C. 2, s. 231-232
[956] Tarık Zafer TUNAYA, ***"Mütareke Döneminin Özelikleri 1918-1922 "***, Prof. Dr. Ümit Doğanay'ın Anısına Armağan II, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, İstanbul 1982, s.407.

noktasında bir Fransız gazetesine verdiği ve 5 Eylül 1919 tarihli İkdam'da yayınlanan demecinde, ulusal akımla ilgili olarak; "milletin esaslı kısmına dayanmayan bu hareketi şiddetlendirmek maksadıyla halen Anadolu'da çok büyük paralar sarf olunuyor ve bunda da harp zamanında büyük servetler topladığı bilinen meşum İttihat ve Terakki'nin parmağı görülüyordu. Binaenaleyh hareket hakikaten bir İttihat ve Terakki hareketidir" açıklamasını yapmıştı[957]. Bu açıklamalar yanında Anadolu Milli Hareketi'yle yurt dışındaki İttihatçılar arasında da bağlantı kurulmaya çalışılıyordu. 24 Aralık 1919 tarihinde Osmanlı Sadrazamlığı'na verilen bir belgede; " Kuva-yı Milliye'ye bağlı bazı şahısların Kafkasya sınırını aşarak Ermenilere tecavüz ettikleri ve Mustafa Kemal Paşa ile Enver arasında haberleşmeler olduğu hakkında derin araştırmalar yapılması, 15. Kolordu Kumandanlığı'na tevdi edilmiş ve cevap olarak gelen şifre telgraf sureti gönderilmiştir. Sözü edilen araştırma sonuçlarına Amerika Fevkalade Komiseri Amiral Bristol tarafından güvenilmediği taktirde, Hükümetçe büyük mahsurları olduğu açık bulunan zikredilen hususlar hakkında Amerikalılarca araştırma yapılması gereği, Harbiye Nezareti'ne cevaben bildirilmiş ve makamlarına gönderilmiş olmakla, gereğinin yapılması ve sonucunun bildirilmesine, gayret gösterilmesi "[958] istenmişti. Damat Ferit Paşa'nın bu açıklamaları İttihatçı karşıtı İstanbul basınında da destek buluyordu. 23 Şubat tarihli Alemdar Gazetesi'nde; "söndürülmüş zannedilen fakat için için yanan İttihat ve Terakki ocağının ..is kokusu....biz bu kokuyu duyuyoruz. Hükümette derin bir nefes olsa duyar"[959] yorumu da İttihatçılara bakıştaki hassasiyeti ve milli hareketin İttihatçılığı noktasında hem ön yargıları hem de gerçekleri yansıtan bir nitelendirmeydi. 1919 seçimlerinden sonra İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan'daki milletvekillerinin çoğunun eski İttihatçı olması durumunu M. Tevfik (Biren) Bey hatıralarında farklı bir bakış açısı ile değerlendirmişti. Bu değerlendirmede geçen; " Mebusan Meclisi'nde mevcut İttihatçılar ve müfritlerin epeyce kuvvetli oldukları görülüyordu. Aralarında bir hayli mutedil insanlar varsa da diğerlerinin bu kişilere galebe etmesi melhuzdur.

---

[957] SONYEL, **a. g. e.**, C. I, s. 69.
[958] **ATATÜRK ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921)**, Ankara 1982, s. 72-73.
[959] Zeki SARIHAN, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C. I, İstanbul 1993, s.151.

Bunda Ferit Paşa siyasetinin de tesiri olmuştur. Damat Ferit Paşa ile taraftarları, İttihatçılar gelecek korkusu ile intihabatı o kadar uzun müddet tavik etmemiş bulunsa idiler, Mebusan Meclisi'nin ifrata düşmeyecek meslekte ve hatta İttihatçılara şiddetle muhalefette bulunabilecek kimseleri ihtiva etmesi pek muhtemeldi "[960], ifadeleri Damat Ferit siyasetini göstermesi açısından önemliydi.

[960] **Mehmet Tevfik Biren**, C.II, s. 325.

SONUÇ

Milli Mücadele'yi Birinci Dünya Harbi'nden ayırmak mümkün değildir. Harb, birçok yönden Milli Mücadele'ye intikal etmişti. Daha açık bir ifadeyle Milli Mücadele coğrafi, siyasi, dış politik özellikleri ve yönetim kadroları açısından büyük çoğunlukla harp yıllarının etkisini taşımaktaydı.Öte taraftan, Türk Milli Mücadele'sinin başarıya ulaşmasında etkili olan birçok sebep bulunmaktaydı. Bu sebeplerden biri, harbin mağlubiyetiyle bir arada tutulan ve direnişten başka çaresi kalmayan İttihat ve Terakki Partisi mensuplarıydı.

İttihat ve Terakki, kendisinden önceki siyasi ve fikri hareketlerin olduğu kadar mevcut şartların da etkisi ile oluşmuş bir cemiyetti. Cemiyet, Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki çok hızlı gelişmelerin etkisi ile ortaya çıktığı gibi, iktidara geldikten sonra da yine çok hızlı gelişmeleri karşısında bulmuştu. Yeni söylemlerle iktidara gelmesine rağmen cemiyet, devletin yüzyüze olduğu problemlerden bağımsız kalamamıştı. İttihat ve Terakki Partisi zor şartların ürünüydü. İdaeller ile başlamış, yer yer tecrübesizlikleri nedeniyle olumsuzluklara sebebiyet vermiş cemiyet, yine de son dönem Osmanlı kuşağını büyük oranda çatısı altında toplamıştı.Dış etkenli Siyasi ve askeri olayların yanında devlet ve toplum yapısı da cemiyete şekil vermişti. Son dönem Osmanlı Avrupalılaşma projelerinde askeri yapının devamlı olarak ön planda tutulmasının yanısıra, alınan askeri yenilgiler de, oluşan muhalefet akımlarını bu özelliklerin çizgisinde tutmuştu. İttihat ve Terakki Partisi, birliği (ittihat) ve yükselmeyi (terakki) çoğunlukla askeri yapılardan ve kuvvetlerden beslenerek, teşkilatlanma yapısını da yine askeri ve gizli bir mahiyete sokarak ortaya koymuş ve gelişmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti özellikle Balkanlar'da bulunan askeri kuvvetler arasında dal budak salmıştı. Cemiyetin Balkanlar'da etkili olmasında, merkezi kontrolün az oluşu yanında, bölgenin fikri ve siyasi anlamda devletin dışa en açık bölümü olması yanısıra, parçalanmanın en şiddetli şekilde hissedildiği yer olması, buralarda teşkilatlanan cemiyetin anlayış ve teşkilat yapısını oluşturmuştu.Ayrıca, elden çıkma ihtimali en fazla olan bu bölgeye

üstün yetenekli ve çok sayıda askerin gönderilmesi teşkilatlanmanın burada oluşmasını sağlamıştı. Cemiyet, Balkanlar'daki teşkilatlanmasını bir çok açıdan Balkanlar'da gördüğü bir çok usule göre gerçekleştirmişti. Balkanlar'daki ayrılıkçı hareketlerin milli özellikleri, komitacı mantığı ve uygulamaları cemiyeti çok büyük bir oranda etkilemişti. Cemiyetin gelişmesinde, büyük ekonomik zorluklar içerisinde bulunan idealist sivil memurlar ve subayların yine merkezi otoritenin sıkı takibatı karşısında gerçekleştirdikleri teşkilatlanma gizli bir mahiyette ortaya çıkmıştı. İttihat ve Terakki, kendisinden önce Türk siyasal hayatında etkili olan Yeni Osmanlılar Hareketi gibi diğer muhalefet akımlarının da etkisinde kalmıştı. Fakat kendisinden önceki muhalefet yapıları daha çok fikri ağırlıklı gizli teşkilatlanmalara sahip iken İttihat ve Terakki Cemiyeti daha çok askeri ve siyasi aksiyon temelli gizli bir cemiyet olarak gelişmişti. Komitacılık ve milis mantığı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulmasında etkili olduktan sonra bu özellik bir anlamda 1913 Babıali baskını ile iktidara ve siyasi hayata tam olarak taşındı. Bu anlayışın etkisi ile ve devletin habire parçalandığı ortamdan dolayı cemiyet, iktidarda iken muhalefet kabul etmeyen bir anlayış ile ve bütün devleti cemiyetin etkisine sokacak uygulamalarla iktidarda kalmıştı. Halbuki, İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidara gelmeden önce hürriyetçi fikir akımlarının baş sözcülüğünü yapmaktaydı. Bu amaçlarla II. Meşrutiyet'i ilan ettirten cemiyet, 1913'de de iktidarı sıkıca kavrayınca muhalefete izin vermeyen bir yapıya dönüşmüştü. 1918 Ekim'ine kadar bu özelliği ile iktidarı elinde tutan cemiyet, kendisi açısından bunun faydalarını gördüğü gibi, Mütareke döneminde ise zararlarını görecekti. Talat Paşa, Mütareke zamanlarında namuslu bir muhalefetin oluşmasına izin vermediklerinden acı acı yakınacaktı.

1913'de tam anlamıyla iktidara geldikten sonra siyasi, kültürel ve ekonomik alanda yaşanan büyük olumsuzluklara rağmen, bir çok faaliyet içerisinde olan cemiyetin en büyük açmazı ortaya konulan büyük söylemlere rağmen çok olumsuz bir zamanda iktidara gelmesi idi. İç problemlerin yanısıra dış konjüktürün dünya savaşına dönüşecek vaziyette olması cemiyeti zor ihtimaller arasında bırakacaktı. Cemiyetin ortaya çıkışında etkili olan dış sebepler yine cemiyetin iktidar safhasında şekillenmesine sebep olacaktı. 18.

Yüzyıldan beri denge politikasıyla siyasi hayatını devam ettiren Osmanlı Devleti'nin bu özelliği benzer şekillerle İttihatçı iktidarında da devam etmişti. Padişah II. Abdülhamit'e karşı yürütülen muhalefetle iktidara gelinmesine rağmen Abdülhamit'in İngilizlere karşı Almanlarla beraber hareket etme siyaseti, onun muhalifi İttihatçılar döneminde de ana hatlarıyla devam ettirilmişti. Dış siyasetteki bu özellikler iç siyasi çekişmelerde de etkili olmuştu. Bu dönemde muhalefet iktidarın tersi istikametinde gelişiyordu. İttihatçılar, Alman taraflı siyasetin çizgisinde iken 1911'den beri Türk siyasi hayatında etkili olan Hürriyet ve İtilaf Partisi daha çok İngiliz siyaset çizgisinde idi. Mütareke döneminde İttihatçılara yönelik gelişen muhalefetin sebeplerinden birisi buydu. Dağınık iç siyasi yapının yanısıra dış politikada karşılaşılan Trablusgarp, Balkan ve en son Dünya Harbi olayları devleti ve İttihatçıları çok zor aşamalara sürükleyecekti.

İttihat ve Terakki Partisi karşılaştığı olumsuz durumlara rağmen devlet hayatında bir takım işleri de gerçekleştirmişti. Avrupalı devletlerin, Devleti ekonomik sömürge haline getiren kapitülasyonlarının tek taraflı olarak kaldırılması, dış borçları tahsil eden Duyun-ı Umumiye faaliyetlerinin askıya alınması, topluma ulaşmak maksadı ile bir çok derneğin ve cemiyetin kurulması, ordu ve devlet kadrolarında İttihatçı ağırlıklı bir yenilenme faaliyetine girişilmesi, konjüktüre bağlı olarak dış Türklere yönelik mevcut şartlar dahilinde politikaların geliştirilmesi ve özellikle Kafkaslar'da ve Orta Asya'da teşkilatlanmaya gidilmesi önem arzeden faaliyetlerdendi. Gizli bir yapıyla siyaset hayatına giren cemiyet devlet kadrolarındaki faaliyetleri yanında, yan kuruluşlarıyla toplum arasında önemli bir taban bulmuştu. Özellikle ekonomik iç şartların etkisi ile izlenen milli iktisat politikalarıyla harp yıllarında Anadolu'nun genelinde ve özellikle Batı Anadolu'da gerçekleştirilen ekonomik ve ticari çabalarla İttihatçılara yakın bir toplumsal taban oluşturulmuştu. Bu faaliyetler gayri müslimlerin ve Avrupalıların çıkarlarını zedelese de, önemli bir noktaya getirilmişti. Türk ve müslüman girişimci grubu oluşturma politikaları sonucunda İttihat ve Terakki toplumsallaşmış, daha sonra Mütareke döneminde mevcut koşulların ve bu toplumsal tabanının etkisiyle Milli Mücadele'de saflarında etkili olmuştu.

Umumi Harbin sonlarına doğru Kafkaslara yönelik oluşturulan politikalarla Osmanlı Devletinin buralardaki varlığı önemli bir noktaya gelmişti. Mütareke'den sonra yurt dışına çıkan fakat çeşitli olumsuzluklarla karşılaşan Enver Paşa, hazırladığı kuvvetlerin başına geçememiş ancak bu kuvvetler daha sonraları hem doğu Anadolu bölgesinde milli teşkilatlanmada etkili olmuşlar hem de, Milli Mücadele boyunca Türkiye'nin tek düzenli birlikleri olarak doğu Anadolu'yu Kazım Karabekir Paşa komutasında güvenlik içerisinde tutmuşlardı.Yine bu birlikler Mondros Mütarekesi'ne göre geri çekilirken Anadolu'nun askeri açıdan eksiklik hissedilen bölgelerindeki açıkları kapatmışlardı. Herşeye rağmen, Mütareke döneminde Türk ordu kumandanlarının yaptığı başarılı çalışmalar Milli Mücadele'nin önünü açmıştı. Özellikle doğuda Enver Paşa'nın oluşturduğu IX. Ordu ve zayıflamış da olsa güney cephesindeki birlikler Mütareke imzalanmasına rağmen en az zayiatla Anadolu'ya doğru çekilmeye başlamışlardı. Ellerindeki malzemeleri olabildiğince geri çekmeyi başaran ordu birlikleri artık sınır saydıkları bölgelerde halkın mücadeleye katılması amacıyla müdafaa teşkilatları oluşturmuşlardı. Enver Paşa'nın Kafkas hakimiyetine yönelik hazırladığı kuvvetler Milli Mücadele amacına yönelmişlerdi. Bu amaçla Doğu Anadoluda IX. Ordu birlikleri, İttihatçılar ve Teşkilat-ı Mahsusacıların varlığı ve deneyimlerinin etkisi ile devlet düzeyinde gelişecek milli direniş teşkilatları kurmuşlardı. Güney cephesinde ise bu faaliyetlere paralel olarak Mütareke hükümleri gereği terhis edilecek askeri birlikler milli direniş faaliyetine yönlendirilmiş silah cephaneleri de güvenli yerlere nakledilmişti. Osmanlı Ordusu Mütareke hükümleri karşısında kolayca pes etmeyeceğini göstermiş, ordu şartlar gereği bir dönüşüm içerisine girmişti. Silahların halka dağıtılması, subayların bir kısmının değişik askeri kadrolara kaydırılması bazılarının milli direnişi teşkilatlandırmak için halk arasına karışması bu dönüşümün göstergesiydi.

Ordunun düzenli olmaktan çıkıp milis güçlerine dönüşmesi, Osmanlı askeri sisteminin özellikle İttihatçılar döneminde geçirdiği badireler ve şartlar gereği çok yabancısı olmadığı bir durumdu. Zira Trablusgarb Harbi, Balkan Harbi ve Dünya Harbi içerisinde karşılaşılan durumlar ve ortaya konulan

uygulamalar özellikle İttihat ve Terakki Partisi'nin direniş tecrübesine ve ordunun manevra kabiliyetine etki eden sebepler olmuştu. Bahsedildiği gibi, İttihat ve Terakki Cemiyeti zaten milis, çete teşkilatlarının ortasında doğmuş yer yer bunlardan etkilenmişti. 1911-1918 arası karşılaşılan savaş ortamlarında özellikle Teşkilat-ı Mahsusa birliklerinin milis faaliyetleri ve Cihan Harbi'nde düzenli ordunun yetişemediği sahalarda yine milis, çete teşkilatlanmalarına gidilmesi gibi faaliyetler, Mütareke döneminin orduyu etkisiz hale getiren şartlarının ortaya çıkardığı durumlarla kendisini tekrar gösterecekti. Milli Mücadele'deki Kuva-yı Milliye anlayışının oluşmasında harp yıllarına ait askeri tecrübelerin ve İttihatçıların teşkilat yapılarının önemli etkisi olacaktı. Zaten ordu komutanlarının, subay kadrolarının ve mülki amirlerin büyük çoğunluğunun İttihatçı olması bu dönüşümü kolaylaştırıcı etkenlerden olmuştu.

Mondros Mütarekesi'nden sonra, Osmanlı Devleti'nin siyasi hayatında önemli bir yer tutmuş ve hala tutmakta olan İttihat ve Terakki Partisi son kongresini yaptıktan sonra kendi kendisini feshetmişti. Ancak, İttihat ve Terakki teşkilatı, faaliyetlerini bundan sonra başta Tecedddüt Fırkası gibi siyasi oluşumlarla devam ettirme kararı alırken, bunun yanında kendisine bağlı Teşkilat-ı Mahsusa gibi gizli oluşumları da başta Karakol Cemiyeti olmak üzere değişik yeraltı gruplarına dönüştürmüştü[961]. Genelde İttihatçılar'ın özelde Enver Paşa'nın kontrolünde olan Teşkilat-ı Mahsusa harbin sonunda aynı adla devam edemeyeceğini anladığından kendi tecrübelerini, çalışma yöntemlerini başka adlar altında ortaya koymuş, Mütareke döneminde Karakol adıyla büyük oranda teşkilatlanmasını tamamlamıştı. Karakol, İttihatçılar tarafından kurulan Anadolu milli hareketine yardımcı fakat aynı zamanda yurt dışına çıkmış İttihatçı önderlerden talimat alan ve yine Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı olduğunu söyleyen, çoğunluğunu subayların oluşturduğu yarı askeri gizli bir cemiyetti. İttihatçılığın suçlama sebebi olduğu bir ortamda gayelerinden bir tanesi İttihatçılar'ı korumak olan bu cemiyete Mustafa Kemal Paşa'nın da tamamen dayanmak istemeyeceği ortadaydı ama yine Mütareke döneminde en güçlü siyasi grup olan İttihatçılar ve teşkilatları göz ardı edilecek kadar da etkisiz değildi.Zira

[961] ÇUKUROVA, a. g. e., s. 185-186.

Anadolu'nun ihtiyacı olan insan potansiyeli, silah ve cephane, haberalma faaliyetleri mücadelenin başlarında büyük oranda karakol tarafından karşılanacaktı. İttihatçılar'ın beyin takımının bir kısmının yurt dışında büyük bir kısmının Malta Adası'nda sürgünde olmaları İttihatçıları zor durumda bırakmışsa da, İstanbul'un işgali İttihatçı teşkilatlara esas büyük darbeyi vurmuştu. Karakol Cemiyeti, Ankara'nın gücünün artmasına paralel olarak mevcut kadrolarıyla yine Ankara'ya bağlı yer altı gruplarına katılarak ve Milli Mücadele lehine çalışmalarda bulunacaktı.

Mütareke şartları gereği İtilaf Devletleri'nin uygulamaları karşısında İttihatçılar zor durumlara düşmüşlerdi. Önderlerinin bir çoğunun yurt dışına çıkmasıyla lidersiz kalmışlar ancak bu açığı kısa sürede kapatmaya çalışmışlardı. Ahmet İzzet Paşa ve Mustafa Kemal Paşa gibi önemli simalara kendi kurdukları cemiyetlere liderlik yapmalarını teklif etmişlerdi. Karşılaştıkları zorluklara rağmen İttihatçıların hala belirli güçleri bulunmaktaydı. Bu dönemde güçlü olmalarında, 1913'den beri bilfiil iktidarda olmaları dolayısıyla ülkenin her tarafına, her noktasına nüfuz etmeleri etki etmişti. İttihatçıların bu gücünü birkaç karar ile söküp atmak kolay bir şey değildi. İttihatçıların etkisinde olan birçok kuruluş yanında taşradaki teşkilatları da hala ayaktaydı. Aslında ülkede kendilerinden başka dinamik bir güç de yoktu. İktidarda iken kendilerinden başka bir güç oluşmasına izin vermemeleri mevcut bu durumu sağlamıştı. Var olan muhalefet de nitelik ve nicelik olarak çok önemli bir boyutta gelişememişti. Ahmet İzzet Paşa Kabinesi ile Mütareke dönemine rahat bir şekilde giren, kendileri ve direniş faaliyetleri açısından önemli bir zaman kazanan İttihatçılar, özellikle Damat Ferit Paşa Kabineleri zamanında hem kendilerine olan muhalefet düşünceleri hem de İtilaf Devletleri'nin istekleri doğrultusunda çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmışlardı. Tehcir ve harp suçlusu sayılma durumları İttihatçıları, önce kendilerini korumak, milli direniş teşkilatlarını oluşturmak ve sonunda mücadele kazanılırsa tekrar iktidara gelmek gibi sebeplerle milli hareket içerisinde yer almaya itmişti. Yine dönemin özellikleri yanında, İttihatçı önderlerin harbin sonlarına doğru aldıkları bir takım direniş kararları ve uygulamaları İttihatçıları harekete sevkeden diğer bir sebepti. Mevcut koşullar

gereği İttihatçılar isimlerini belli etmemişler hatta Sivas Kongresi'nde ve bir çok Müdafaa-i Hukuk teşkilatlanmasında görüldüğü gibi, İttihatçı olmadıklarına dair yemin bile etmek zorunda kalmışlardı. Zira İttihatçılık, yer yer önyargılarla da olsa bu dönemin en büyük suçlama sebebiydi. Bu vaziyetten dolayı Müdafaa-i Hukuk teşkilatları ve Kuva-yı Milliye kuruluşlarında etkili olmaları milli direniş taraftarı olmalarının yanında, bu kuruluşları bir nevi sığınak olarak gördüklerinden de kaynaklanmıştı. Yapacakları, teslim olmakla direnmek ihtimalleri arasında kalmıştı. Bu mecburiyet karşısında isimlerini ön plana çıkarmadan direniş amacına yönelmişlerdi.

Mütareke döneminin olumsuz koşullarında, harp yıllarında yapılan hatalar yanında İtilaf Devletleri'nin kindar politikası ve İttihatçılar tarafından bir dönem sindirilmiş muhalefetin ortaya çıkarak İttihatçılardan gördüklerini İttihatçılara gösterme düşünceleri etkili olmuştu. Bu dönemdeki İttihatçı karşıtlığında siyasal önyargılar yanında gerçekten sivil hayatta ve devlet kadrolarında İttihatçıların herşeye rağmen hala etkili olması da önemli bir sebepti. İtilaf Devletleri temsilcilerine ve İstanbul'daki siyasi otoritelere göre İttihatçılar hala mevcuttu ve hatta Anadolu'da filizlenen milli direniş düşüncesinde ve teşkilatlarında etkili, olmaya devam etmekteydiler. Bu tahminler yanlış da sayılmazdı. Gerçekten de İtihatçılar varlıklarını açıkça ortaya koyamasalar da değişik isimler altında teşkilatlanmaları, Mustafa Kemal Paşa etrafında yoğunlaşmaları Anadolu milli hareketinin İttihatçıların hareketi olarak algılanmasına yol açmıştı.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi :
DH.ŞFR, No: 96/273-274, 97/73

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi :
S.19, No: 478
S.20, No: 518

Kitaplar

AÇIKSÖZCÜ, Hüsnü, **İstiklal Harbinde Kastamonu**, Kastamonu 1933.

ADIVAR, Halide Edip, **Türkün Ateşle İmtihanı**, İstanbul 1964.

AĞAOĞLU, Samet, **Babamın Arkadaşları**, İstanbul 1998.

AHMAD, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizme,** [(Çev. Fatmagül Berktay (BALTALI)], İstanbul 1996.

_____, **İttihat ve Terakki 1908-1914,** (Çev. Nuran YAVUZ), 4. Basım, İstanbul 1995.

_____, **Modern Türkiye'nin Oluşumu,** (Türkçesi: Yavuz ALOGAN), Istanbul 1995.

AHMET İZZET PAŞA, **Feryadım**, (Haz. Süheyl İzzet FURGAÇ-Yüksel KONAR), C. II, İstanbul 1993.

AKBULUT, Yılmaz, **Bingöl Tarihi**, Ankara 1995.

AKŞİN, Sina, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Istanbul 1987.

_____,**İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Istanbul 1976.

_____,**Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Istanbul 1987.

ALLEN, W.E.D.- MURATOFF, Paul, **Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Ankara 1966.

ALTAY, Fahrettin, **Görüp Geçirdiklerim, 10 Yıl Savaş ve Sonrası**, İstanbul 1970.

ALTAY, Falih Rıfkı, **Babanız Atatürk**, İstanbul 1990.

_____, **Çankaya**, İstanbul 1980.

APAK, Rahmi, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Ankara 1990.

ARIBURNU, Kemal, **Sivas Kongresi**, Ankara 1997.

ARIKAN, Zeki, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını**, Ankara 1989.

ARIKOĞLU, Damar, **Hatıralarım**, İstanbul 1961.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, 3. Baskı, C. I, Ankara 1986.

AŞKUN, Vehbi Cem, **Kurtulan Merzifon**, Balıkesir 1956.

ATAK, Sadık, **Bir Komutandan Anılar (Yakup Şevki Subaşı)**, Ankara 1977.

ATATÜRK ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921), Ankara 1982.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk, Vesikalar**, C. III, 5. Baskı, İstanbul 1962.

ATATÜRK'ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938), 5. Baskı, Ankara 1997.

ATATÜRK'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Ankara 1991.

AVANAS, Ahmet, **Milli Mücadele'de Konya**, Ankara 1998.

AVCIOĞLU, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi**, C. III, İstanbul 1978.

_____, **Türkiye'nin Düzeni**, 1. Kitap, İstanbul 1996.

AYBARS, Ergün,. **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ankara 1994.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, C. I, İstanbul 1966.

_____,**Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, C. III, 5. Baskı, Istanbul 1999.

_____,**Tek Adam**, C. I, Istanbul 1965.

AYDIN, Mesut, **Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, İstanbul 1992.

AYDINEL, Sıtkı, **Güneybatı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Harekatı**, Ankara 1990.

AYGÜN, Tahsin, **Kurtuluş Savaşında Karadeniz Ereğlisi**, Ankara 1984.

AYIŞIĞI, Metin, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa**, Ankara 1997.

BAYAR, Celal, **Ben de Yazdım**, C. I, İstanbul 1965.

_____, **Ben de Yazdım**, C. 5, İstanbul 1997.

_____, **Ben de Yazdım**, C. 7, İstanbul 1997.

_____, **Ben de Yazdım**, C. 8, İstanbul 1997.

BAYRAKTAR, Bayram, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi**, Ankara 1998.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. III, K. 4, Ankara 1991.

BERBER, Engin, **Sancılı Yıllar:İzmir 1918-1922**, Ankara 1997.

BEYOĞLU, Süleyman, **Fahrettin Paşa ve Medine Müdafaası**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1990.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, Ankara 1992.

_____, **Trakya'da Milli Mücadele**, C. I, Ankara 1992.

BİLGİN, Mehmet -YILDIRIM, Ömer, **Sürmene**, Trabzon 1990.

BLEDA, Mithat Şükrü, **İmparatorluğun Çöküşü** , Istanbul 1979.

BÜJAK, 1918-1922 **Yunan Ordusunun Seferleri**, (Çev. İbrahim Kemal), İstanbul 1939.

CEBESOY, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul 1953.

CRİSS, Bilge, **İşgal Altında İstanbul 1918-1923**, 2. Baskı, İstanbul 1994.

ÇAPA, Mesut, **Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaai Hukuk Cemiyeti**, Trabzon 1988.

ÇAVDAR, Tevfik, **İttihat ve Terakki**, 2. Baskı, İstanbul 1994.

_____, **Talat Paşa**, Ankara 1995.

_____, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1939-1950)**, Ankara 1995.

ÇUKUROVA, Bülent, **Kurtuluş Savaşı'nda Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları**, Ankara 1990.

DAYI, Esin, **Elviye-i Selase (Kars, Ardahan, Batum)'de Milli Teşkilatlanma**, Erzurum 1997.

DEMİRBAŞ, H. Bülent, **Bati Trakya Sorunu**, Istanbul 1996.

DEMİREL, Ahmet, **Birinci Mecliste Muhalefet**, İstanbul 1995.

DİNAMO, Hasan İzzettin, **Kutsal İsyan**, C. II, İstanbul 1986.

DUMONT, Paul, **Mustafa Kemal**, (Çev. Zeki ÇELİKKOL), Ankara 1993.

DURSUN, M.Kamil, **İzmir Hatıraları**, (Haz.Ünal ŞENEL), İzmir 1994.

DURSUNOĞLU, Cevat, **Milli Mücadele'de Erzurum**, İstanbul 1998.

ERASLAN, Cezmi, **II. Abdülhamid ve İslam Birliği,Osmanlı Devleti'nin İslam Siyaseti 1856-1908**, İstanbul 1992.

ERDOĞAN, Fahrettin, **Türk Ellerinde Hatıralarım**, Ankara 1998.

ERTÜRK, Hüsamettin, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul 1996.

Fuat Balkan'ın Hatıraları, (Haz. Metin MARTI), İstanbul 1998.

GAULIS, Berthe-Georges, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, (Çev. Cenap YAZANSOY); Istanbul 1999.

GENCER, Ali İhsan-ÖZEL Sebahattin, **Türk İnkılap Tarihi**, 2. Baskı, İstanbul 1994.

GENELKURMAYBAŞKANLIĞI, **Türk İstiklal Harbi, İdari Faaliyetler**, C. VII, Ankara 1975.

GOLOĞLU, Mahmut, **Milli Mücadele'de Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa**, Trabzon 1981.

_____, **Erzurum Kongresi**, Ankara 1968.

GÖK, Hayrullah, **Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri 1876-1950**, Ankara 1992.

GÖKAY, Bülent, **Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)**, (Çev. Sermet YALÇIN), İstanbul 1999.

GÖKBİLGİN, Tayyip, **Milli Mücadele Başlarken**, C. I, Ankara 1959.

GÖKDEMİR, Ahmet Ender, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Ankara 1989.

GÖZTEPE, Tarık Mümtaz, **Vahideddin Mütareke Gayyasında**, İstanbul 1994.

GÜRÜN, Kamuran, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara 1991.

Halil Menteşe'nin Anıları, (Haz. Ismail ARAR), Istanbul 1986.

HANİOĞLU, M. Şükrü, **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İstanbul 1985.

Hayber'de Türk Cengi, Eşref Kuşçubaşı, (Haz. Philip H. STODDART, H.Basri DANIŞMAN), İstanbul 1997.

HİÇYILMAZ, Ergun, **"Bozkurt" Yazarı Ajan Amstrong ve Casusluk Örgütleri**, 2. Baskı, İstanbul 1997.

_____, **Teşkilat-ı Mahsusa'dan MİT'e**, İstanbul 1990.

HİMMETOĞLU, Hüsnü, **Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları**, C. I, İstanbul 1975.

IRMAK, Sadi, **Milli Mücadele'de Atatürk'ün Çevresi, İlk Mücahitler**, İstanbul 1986.

İĞDEMİR, Uluğ, **Atatürk'ün Yaşamı I (1881-1918)**, Ankara 1980.

İLERİ, Rasih Nuri, **Atatürk ve Komünizm**, 2. Baskı, İstanbul 1994.

İLGÜREL, Müçteba, **Milli Mücadele ve Balıkesir Kongreleri**, İstanbul 1999.

İttihat - Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması, (Haz. Osman Selim KOCAHANOĞLU), İstanbul 1998.

JAESCHKE, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev. Cemal KÖPRÜLÜ), Ankara 1991.

_____, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar)**, Ankara 1989.

KALKAVANOĞLU, İlyas Sami, **Milli Mücadele Hatıralarım**, İstanbul 1957.

KABASAKAL, Mehmet, **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960**, İstanbul 1991.

KANDEMİR, Feridun, **Atatürk'ün Kurduğu TKP ve Sonrası**, İstanbul 1965.

_____,**Hatıraları ve Söyleyemedikleriyle Rauf Orbay**, İstanbul 1965.

_____,**Peygamberimizin Gölgesinde Son Türkler, Medine Müdafaası**, İstanbul 1991.

KANSU, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. I, Ankara 1988.

KARA, Mustafa, **Tekkeler ve Zaviyeler**, İstanbul 1990.

KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimiz** , C. I, İstanbul 1995.

_____, **İstiklal Harbimizin Esasları**, (Haz.Faruk ÖZERENGİN), İstanbul 1995.

_____, **İstiklal Harbinde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı**, İstanbul 1990.

_____, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896 -1909**, İstanbul 1995.

KARAY, Refik Halid, **Minelbab İlelmihrab, Mütareke Devri Anıları**, İstanbul 1977.

KARPAT, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, 2. Baskı, İstanbul 1996.

KEMALETTİN ŞÜKRÜ (Kalelizade), **Mütareke Anıları**, Istanbul 1930.

KERMAN, Zeynep, **Belçika Temsilciliği Vesikalarına Göre Milli Mücadele**, İstanbul 1982.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, Ankara 1993.

_____, **Türk İnkılap Tarihi**, Erzurum 1977.

_____, **Milli Mücadele'de Kars**, 1. Kitap, İstanbul 1960.

KURAT, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)**, Ankara 1970.

Kurtuluş Savaşında İçel (Mersin), İstanbul 1971.

KUTAY, Cemal, **Çerkes Ethem Dosyası**, İstanbul 1989.

_____, **Çerkes Ethem Hadisesi**, İstanbul 1955.

_____, **Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları**, C. II, Istanbul 1983.

_____, **Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları**, C. III, Istanbul 1983.

KINROSS, Lord, **Atatürk**, (Çev. Nihal YEĞİNOBALI, Ayhan TEZEL), İstanbul 1966.

NADİ, Yunus, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, Istanbul 1978.

MANSEL, Philip, **Konstantinopolis, Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924**, (Çev. Şerif EROL), İstanbul 1996.

MARDİN, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, 4. Baskı, İstanbul 1992.

MEHMET TEVFİK BİREN Bey'in II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, (Haz. F. Rezan HÜRMEN), C. II, İstambul 1993.

MEVLANZADE RIFAT, **Türkiye İnkılabının İç Yüzü**, (Haz. Metin HASIRCI), İstanbul 1993.

MISIROĞLU, Kadir, **Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahidler**, 9. Baskı, İstanbul 1992.

Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları, (Haz. Muhittin ÜNAL), İstanbul 1994.

MORALI, Nail, **Mütareke'de İzmir Olayları**, Ankara 1973.

OĞUZ, Burhan, **Yaşadıklarım Dinlediklerim, Tarihi ve Toplumsal Anılar**, İstanbul 2000.

OKYAR, Ali Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, (Haz. Cemal KUTAY), İstanbul 1980.

ORBAY, Rauf, **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralar**, C. I, İstanbul 1993.

ÖKDEM, Haydar Rüştü, **Mütareke ve İşgal Anıları**, (Haz.Zeki ARIKAN), Ankara 1991.

ÖNAL, Sami, **Milli Mücadele'de Oltu**, Ankara 1968.

ÖZALP, Kazım, **Milli Mücadele 1919-1923**, C. I, 3. Baskı, Ankara 1991.

ÖZÇELİK, Ayfer, **Ali Fuat Cebesoy**, Ankara 1993.

ÖZDEMİR, Zekeriya, **Balıkesir Bölgesinde Milli Mücadele Önderleri**, Balıkesir 1998.

ÖZDER, M. Adil, **Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları**, Ankara 1971..

ÖZEL, Sabahattin, **Milli Mücadele'de Trabzon**, Ankara 1991.

_____, **Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele 1919-1922**, İstanbul 1987.

PAKER, Esat Cemal, **Siyasi Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları**, İstanbul 1952.

PARLAR, Suat, **Osmanlıdan Günümüze Gizli Devlet**, İstanbul 1997.

PEKER, Nurettin, **1918-1923, İstiklal Savaşı'nın Vesika ve Resimleri-İnebolu ve Kastamonu Havalisi**, İstanbul 1955.

POLAT, Nazım H, **Müdafaa-i Milliye Cemiyeti**, Ankara 1991.

POMİANKOWISKI, Joseph, **İmparatorluğun Çöküşü "1914-1918"**, (Çev. Kemal TURAN), İstanbul 1990.

RAWLİNSON, Alfred, **Adventures in the Near East (1918-1922)**, London, 1924.

SABİS, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım, Birinci Dünya Harbi**, (Haz. Turgan SABİS), C. I, İstanbul 1991.

_____, **Harp Hatıralarım, İstiklal Harbimizin Gizli Cihetleri**, (Haz. Turgan SABİS), C. V, İstanbul 1993.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C. I, 3. Baskı, Ankara 1993.

_____, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C. II, 2. Baskı, Ankara 1994.

SARIKOYUNCU, Ali, **Milli Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi**, Ankara 1992.

SELÇUK, İlhan, **Yüzbaşı Selahattin'in Romanı**, 2. Kitap, 6. Baskı, İstanbul 1995.

SELEK, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, İstanbul 1968.

_____, **Milli Mücadele I**, 2.baskı, İstanbul 1982.

SELVİ, Haluk, **Milli Mücadele'de Erzurum 1918-1923**, Ankara 2000.

SERTEL, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, İstanbul 1977.

SHAW, Stanford J.-SHAW, Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. II, 2. Baskı, İstanbul 1994.

SOFUOĞLU, Adnan, **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921**, Ankara 1994.

SONYEL, Selahi R., **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Ankara 1995.

_____, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. I, 3. Baskı, Ankara 1995.

SORGUN, Taylan, **Halil Paşa, İttihat ve Terakki'den Cumhuriyete Bitmeyen Savaş**, 2. Baskı, Istanbul 1997.

_____, **İmparatorluktan Cumhuriyete** , İstanbul 1998.

_____, **Mütareke Dönemi Bekirağa Bölüğü**, İstanbul 1998.

STODDART, Philiph H, **Teşkilat-ı Mahsusa**, (Çev. Tansel DEMİREL), Istanbul 1993.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, Istanbul 1944.

_____, **Kuvayı Milliye Tarihi**, Ankara 1957.

_____, **Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Alemi**, İstanbul 1967.

ŞENŞEKERCİ, Erkan, **Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)**, İstanbul 2000.

ŞİMŞİR, Bilal, **Malta Sürgünleri**, Ankara 1985.

_____, **British Documents on Atatürk (1919-1938)**, Volume 2, Ankara 1975.

TAÇALAN, Nurdoğan, **Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken**, İstanbul 1970.

TANÖR, Bülent, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, İstanbul 1992.

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. I, İstanbul 1991.

_____, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. II, İstanbul 1991.

TARAKÇI, Mustafa Reşit, **Trabzon'un Yakın Tarihi**, Trabzon 1986.

TAŞ, N. Fahri, **Nureddin Paşa ve Tarihi Gerçekler**, Istanbul 1997.

TAŞKIRAN, Cemalettin, **Milli Mücadele'de Kazım Karabekir Paşa**, Ankara 1999.

TEKELİ, İlhan-İLKİN, Selim, **Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, Ankara 1989.

TEMEL, Mehmet, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, Ankara 1998.

TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif, **Ordu ve Politika**, İstanbul 1967.

TEVETOĞLU, Fethi, **Mehmet Emin Yurdakul**, Ankara 1988.

_____, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, 2. Baskı, Ankara 1991.

TOPRAK, Zafer, **İttihad-Terakki ve Devletçilik**, İstanbul 1995.

_____, **Milli İktisad-Milli Burjuvazi 1908-1950**, İstanbul 1995.

Trabzon'dan Atatürk'e, Trabzon 1981.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler (1908-1918)**, C.I, İstanbul 1984.

_____, **Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki**, C. III, İstanbul 1989.

_____, **Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1952)**, İstanbul 1955.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**, 4. Baskı, Ankara 1988.

UMAR, Bilge, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, Ankara 1974.

UMUR, Hasan, **Samsun'da On Beş Sene**, Istanbul 1947.

UMUR, Hasan-PASİN, Adil, **Samsun'da Müdafaayı Hukuk**, İstanbul 1944.

US, Asım, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım-Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirleri**, İstanbul 1964.

URAN, Hilmi, **Hatıralarım**, Ankara 1959.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, **Siyasi Anılar**, (Haz. Rauf MUTLUAY), İstanbul 1976.

_____, **Talat Paşa**, İstanbul 1943.

YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1988-1922,** (Haz. Erol Şadi ERDİNÇ), C. I, İstanbul 1997

YAZICI, Nuri, **Milli Mücadele'de Pontusçu Faaliyetler 1918-1922,** Ankara 1989.

YERASİMOS, Stefanos, **Türk -Sovyet İlişkileri**, İstanbul 1979.

YÜCEER, Nasır, **Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatı**, Ankara 1996.

YÜCEER, Saime, **Milli Mücadele Dönemi'nde Türk-Sovyet İlişkileri 1919-1923**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1995.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, (Çev. Nüzhet SALİHOĞLU), 2.Baskı, İstanbul 1995.

_____, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul 1995

Makaleler

ARSLAN, Ali, ***"Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Döneminde Ahıska-Ahılkelek 1914-1921"***, Kafkas Araştırmaları III, Istanbul 1997, s. 93-115.

BAKKAL, Cevat, ***"Teceddüt Fırkası ve Mustafa Kemal"***, Askeri Tarih Bülteni, S.,40, Yıl:21, Ankara 1996, s.112-124.

BİYIKLIOĞLU, Tevfik, ***"Mondros Mütarekesi'nde Elviye-i Selase ile ilgili Yeni Vesikalar"***, Belleten, C. XXI, S. 84, Ankara 1957, s.567-580.

BİRİNCİ, İhsan, ***"Milli Mücadele İçin Kurulan Önemli Cemiyet ve Çeteler"***, Hayat Tarih Mecmuası, C. II, S. 9, İstanbul 1971, s.29-35.

_____, *"Yahya Kaptan"*, Hayat Tarih Mecmuası, C. I, S. 1, Y. 14, İstanbul 1978, s.72-77.

BUDAK, Mustafa, *"Nuri Paşa'nın Kafkas Islam Ordusu Hakkındaki Raporu"*, Kafkas Araştırmaları IV, Istanbul 1998, s.61-105.

CAN, Fahri, *"Karakol Cemiyeti Nasıl Kurulmuştu"*, Yakın Tarihimiz, C. 4, İstanbul 1962, s.257-260.

ÇAĞLAYAN, K. Tuncer, *"Dünya Savaşı Sonunda Enver Paşa'nın Kafkasya'daki Planları ve İngiltere"*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XIV, S. 41, Ankara 1998, s. 513-520.

ÇAPA, Mesut, *"İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti"*,Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 7, S. 21, Ankara 1991, s.553-566.

ÇAVUŞOĞLU, Şeref, *"Ittihat ve Terakki'nin Gizli Planı"*, Yakın Tarihimiz Dergisi, C. I, S. 9, İstanbul 1962, s.253-254.

ÇUKUROVA, Bülent, *"Kurtuluş Savaşında İstanbul Gizli Grupları"*,Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 2, S. 15, Ankara 1986, s.519-526.

ERASLAN, Cezmi; *"Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Mondros Mütarekesi Sonrasında Güney Kafkasya Müslümanları "*, Kafkas Araştırmaları IV, Istanbul 1998, s.107-128.

ERKAN, Hamza Osman, *"İşgal Altındaki İstanbul'da Ayasofya'yı Kurtaran Kahraman"*, Dün ve Bugün, C. 2, S. 32, İstanbul 1956, s.5-6.

GİRAY, Muharrem, *"Karakol Cemiyeti"*, Yakın Tarihimiz Dergisi, C. I, S. 11, İstanbul 1962, s.345-347.

HÜLAGÜ, Metin, *"Milli Mücadele Döneminde Türkiye-İslam Ülkeleri Münasebetleri"*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C .XV, S. 45, Ankara 1999 , s.901-936.

ILGAZ, Hasene, *"Karakol Cemiyeti"*, Tarih ve Edebiyat Mecmuası, S.1, Y. 17, İstanbul 1981, s.10-20.

İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, *"Türkler (Cumhuriyet Devri)"*, Kemal KARPAT, 12/II, İstanbul 1988.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *"Cihangiroğlu İbrahim Aydın'daki Milli Mücadele'de Kars ve Atatürk ile İlgili Belgeler"*, Belleten, C. XL, Ankara 1985, s.109-165.

_____,*"Mustafa Kemal Paşa - Erzurum İlişkileri Üzerine Belgeler (1919–1920)"*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S. 21, Y. Ankara 1991, s.223-283.

KOCATÜRK, Utkan, *"Celal Bayar'la Bir Konuşma"*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 2, S. 5, Ankara 1986, s,323-359.

KUTAY, Cemal,*"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşunda İttihat ve Terakki"*, Tarih Konuşuyor, C. 4, S. 20, İstanbul 1965, s.1637-1640.

ÖZTOPRAK, İzzet, *"Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti"*, Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, C. I, Samsun 1988, s.335-350.

TEVETOĞLU, Fethi,*"Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar V, General Kazım Dirik"*, Türk Kültürü, S. 86, Y. VIII, Ankara 1969, s.105-125.

_____, *"Milli Mücadele Kahramanlarından Baha Sait Bey"*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.VI, S. 16, Ankara 1989, s.207-221.

_____, *"Milli Mücadele'nin Gizli Kuruluşlarından Karakol Cemiyeti I"*, Türk Kültürü, S. 94, Y. VIII, Ankara 1970, s.725-732..

TUNAYA, Tarık Zafer, *"Mütareke Döneminin Özellikleri 1918-1922"*, Prof. Dr. Ümit Doğanay'ın Anısına Armağan II, İ.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Yayını, İstanbul 1982, s.383-412.

TÜRKMEN, Zekeriya, *"Mütareke Döneminde (1918-1921) Ordu, Mütareke Döneminden Milli Mücadele'ye Geçişte Ordunun Yeniden Yapılanması"*, Askeri Tarih Bülteni, Y. 21, S. 41, Ankara 1996, s.43-58.

ÜNAL, Tahsin, *"Milli Mücadele Başlarında Mustafa Kemal"*, Türk Kültürü, S. 73, Y. VII, Ankara 1968, s.5-50.